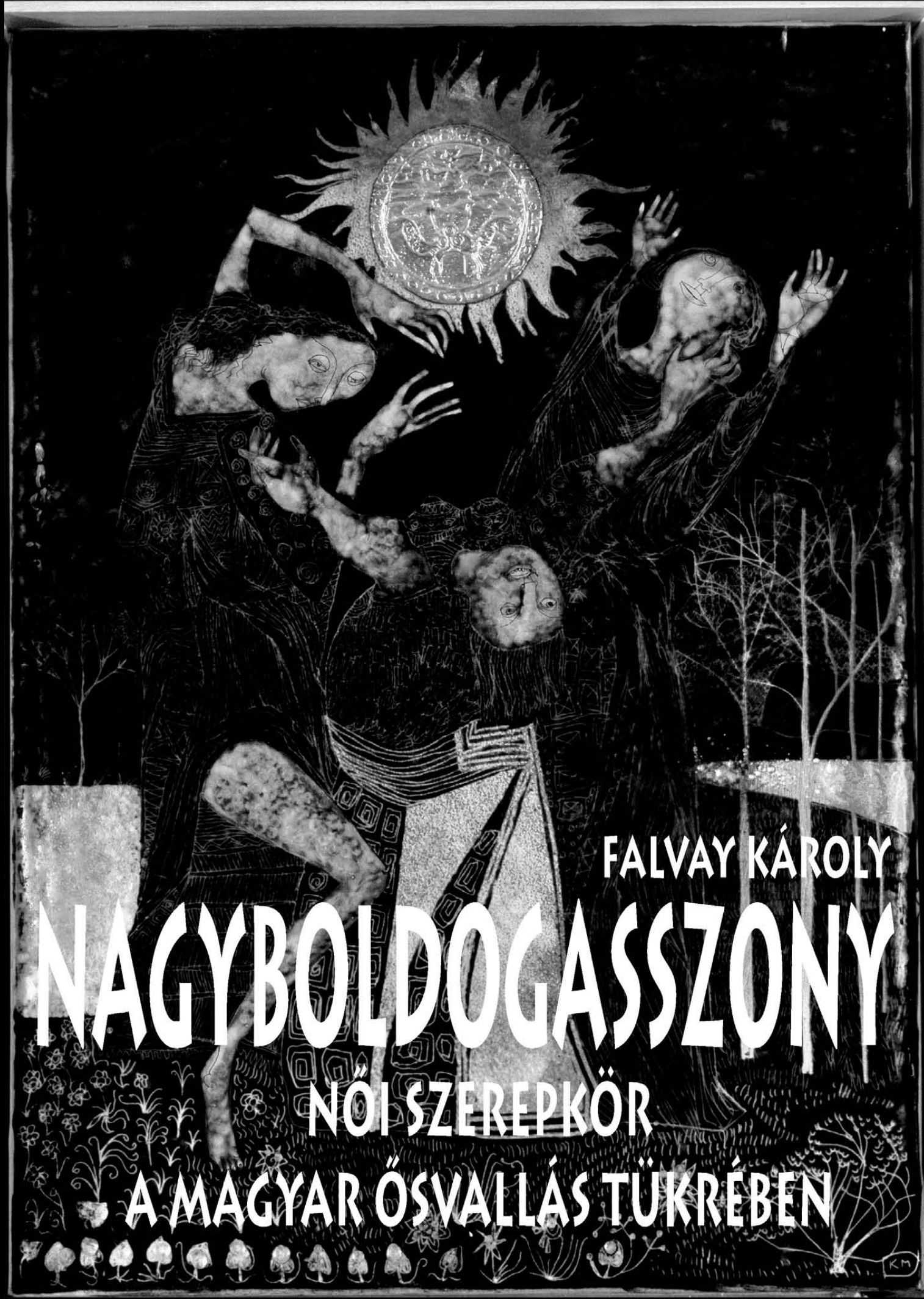

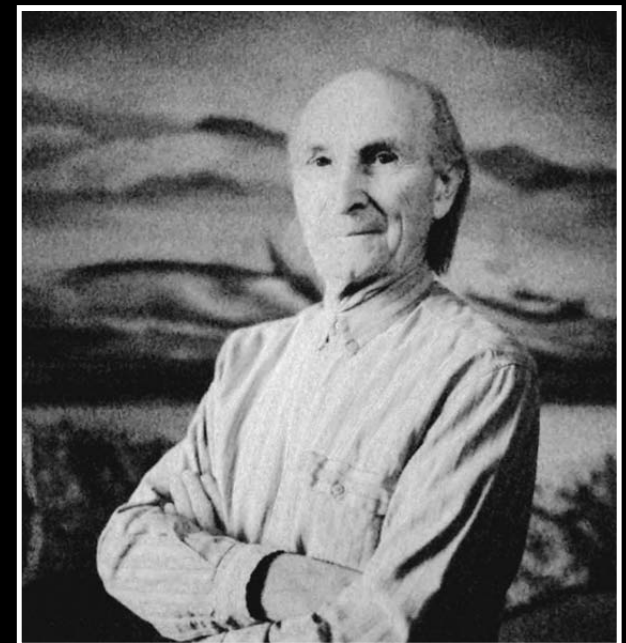

FALVAY KÁROLY

NAGYBOLDOGASSZONY

NŐI SZEREPKÖR

A MAGYAR ŐSVALLÁS TÜKRÉBEN

Falvay Attila felvétele

FALVAY KÁROLY 1924-ben született az Abaúj megyei Gibárton. Első néprajzi kutatóútját mestere – a poszthumusz Kossuth-díjas *Molnár István* táncművész, koreográfus – társaságában tette meg 1948-ban, még egyetemistaként, szülőfalujának szomszédságában, a füzéri vár tövében lévő Füzérkajától a Zemplén megyei Karcsáig. Edison fonográf és 16 mm-es rugós filmfelvevő volt akkor az ehhez tartozó korszerű munkaeszköz. Ezt követte az első önállóan szervezett gyűjtőút 1953-ban az Ipolyság környéki falvakban *Forrai István* zeneszerzővel, melynek emléke az első jelentősebb gyermekjáték és szokáshagyomány gyűjteménye. Az elkövetkező években a Hortobágy pásztorelete s vele a híres „gróf” *Czinege János* csikós, majd gulyás számadóval történt ismerkedés nyújtott újabb tapasztalatokat és ismereteket. 1956 késő nyarán *Karsai Zsigmond* festőművész szülőfalujában Lőrincréve és Nagyenyed környékén készült terjedelmes film, és most már az első magnetofon felvétel magyar és román szokáshagyományokról. Ezeket a kutatóutakat vég nélkül lehetne sorolni, mert az 1960-as évek közepén mindez kibővült a varázsszövegek, vagy más megjelöléssel apokrif imák gyűjtésével Vas megye és a moldvai csángóföld között szinte évről évre. Jelentős falumonográfia vár feldolgozásra a Somogy megyei Nemespátróról, melyből több rádióadás, a matyó falvakból televíziós felvételek is születtek. A legtávolabbi kutatóutak sem feledhetők: ezekben a kaukázusi oszétek, vajnahok (orosz elnevezéssel: csecsenek és ingusok) nagyon érdekes, magyaral rokonságot mutató azonosságai tűntek elő, szovjet moldáviai hasonló tapasztalatokkal.

Nagyboldogasszony

NŐI SZEREPKÖR A MAGYAR ŐSVALLÁS TÜKRÉBEN

Falvay Károly

Fettich Nándor,

akadémikus

régész-történész, néprajzkutató, ötvös és fuvolaművész;

Istvánovits Márton,

kaukázusista, népmese- és néprajzkutató;

Kodály Zoltán,

akadémikus

zeneszerző és néprajzkutató;

Ecsedy Ildikó,

sinológus,

az EURÓPAI AKADÉMIÁK ARANYÉRMESE;

Czine Mihály,

irodalomtörténész

egyetemi tanárok megtisztelő barátsága emlékének.

S·VILLÁM·TÜZE·GYÜL·BÚS·FÁKLYAVILÁGUL

AZ AJÁNLÓ KÖLCSEY IDÉZETET TARTALMAZÓ VÖRÖSRÉZ POHARAT
FETTICH NÁNDOR KÉSZÍTETTE A SZERZŐNEK 1970-BEN

NAGYBOLDOGASSZONY

NŐI SZEREPKÖR

A MAGYAR ÓSVALLÁS TÜKRÉBEN

Falvay Károly

PÜSKI KIADÓ

II. JAVÍTOTT, BŐVÍTETT KIADÁS

© Falvy Károly, 2005–2006

A hátsó borítón látható fénykép Falvy Attila felvétele

ISBN 963 9906 60 3

Borító- és kötéstervezés, tipográfia, képfeldolgozás, tördelés: Rákai András

Megjelent a Püski Kiadó gondozásában.

A kiadásért a kiadó vezetője felel.

*F*alvay Károlyt hatvan évvel ezelőtt első éves egyetemistaként ismertük meg. Molnár István „Magyar tánc-hagyományok” című kötetének nyomdai előkészítésben segített nekünk. 1974-ben és '78-ban sikeres közreműködését láthattuk az amerikai emigrációs magyar ifjúság magára találásában, melyet Kanadában és Dél-Amerikában hasonló, sikeres közreműködése követett.

Nagyboldogasszony kéziratának kiadásával támogatjuk a magyar hagyományok élővé varázsolásának, értelmezésének törekvéseit. A női szerepkör és tulajdonságok fontos lerakatai a magyar hagyományok összetartó erejének, közösségeket szervező képességének.

Püski Sándor

E kötetet megelőző Boldogasszony kötet (2001) bővített kiadása van az olvasó kezében. Mindez számomra, újabb feladat érdemi feltárását tette lehetővé. Hálas köszönetem szól mindenkinek előtt amerikai, fiatal tanítványaimhoz, jelenlegi barátaimhoz, akik az amerikai földrész másfélmillió magyarországi származatú évtizedek óta, megbízás nélkül is mind a négyen: MAGYAR KÁLMÁN és JUDIT, gyermekeik: a közben felnőtté vált ILDIKÓ és az IFJABB KÁLMÁN, a magyar kultúra nagyköveteivé váltak. Így van ez még DREISZIGER KÁLMÁNNAL és KRISZTÁVAL, HORVÁTH VIKTÓRIÁVAL is, akik Kanadában és másutt hasonló szellemben működnek. Számomra a nemzetközi tudományosság eredményei ezeken a csatornákon erősítették törekvéseimet a magunk magyarságának jobb megértésében. Mellettük – a már említetteken kívül – voltak és vannak hazai segítők is, akikről nem feledkezhetem el, kik most is figyelemmel kísérték alakuló gondolataimat: HOPPÁL MIHÁLY, aki két jelentős intézmény igazgatójaként tartja szemmel megfigyeléseimet és felelősége: HAIDER EDIT, aki különösen gyermekjáték kutatásaim újabb gondolatait kérte tőlem számon. Feledhetetlen számomra az Ethnographiában (2003/1.) KRIZA ILDIKÓ összegezése „Boldogasszony” című munkámról, valamint e kötetben megjelent további figyelméért. E kötet felkészítésében is jelen vannak tanácsai. Időközben két nagydoktorrá vált pszichológus barátságom is megerősödött. Személyükben KOMLÓSI ANNAMÁRIA és ANTALFAI MÁRTA ADJUNKTUSOK (ELTE) figyelmét köszönöm meg. A néprajzi tudományokban megerősítették korábbi pszichológiai megfigyeléseim fontosságát. A kötet könyvnapjára bemutatását VOIGT VILMOS PROFESSZOR úr vállalta el, kinek mindig tartalmas hozzászólásaiból és véleményéből törekvéseim megerősítésében bízhatok. Törekvéseim kitűnő angol nyelvre fordítását először köszönhetem meg LŐRINCZ IBOLYA TANÁRNŐ és MARK G. ABRAHAM fiatal, Londonban született barátom segítségének.

A kötet kiadásának felelős előkészítése is rám hárult. Most is egyedül volt szükséges igazi kiadói szakháttér nélkül több tudományág együttes összhangját megteremtenem. Már a Boldogasszony kötet munkáiban világossá vált a megkívánt munkamódszer többlet-terhe, mely nem azonosítható az intézményekben megszűlő lehetőségekkel. Ha nagyon meg is terhel, de mérnöki és táncművész-koreográfusi tapasztalataimban bízva nem rettentem meg tőlük. Életem vállalkozási előzményei állandó problémákkal voltak terheseek, nemcsak a tudományban, hanem az évtizedeken keresztül párhuzamosan vállalt művészeti munkámban és szellemi magatartásomban is.

A kötet tördelése, szöveg és képek arányának megformálása a munkatársammá alakult nyomdász-mérnök RÁKAI ANDRÁS vállára neheztelt; nélküle a könyv nem készülhetett volna el, melyre tisztelettel és köszönettel emlékezek. Az elkészült munka a bizonyíték, hogy mindketten megküzdöttünk mellette saját életünk körülményeinek sikeres megoldásával is. E folyamat zökkenőinek megoldását DR. BALOGH ILDIKÓ, orvos barátomnak, a címloldal megtalálását KÁTAI MIHÁLY FESTŐMŰVÉSZ barátomnak köszönöm, aki az általam nagyon szeretett méretes zománcképét (NAP ANYA, A NAGYBOLDOGASSZONY HÁROM HOLD LEÁNYÁVAL) a kötet címloldalául engedte át.

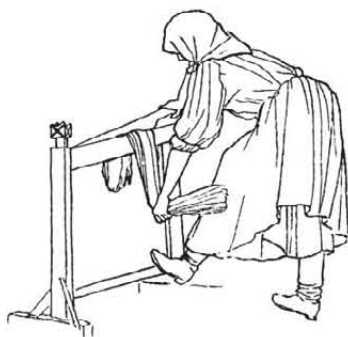
Végezetül a kötet kiadójának, PÜSKI SÁNDOR BÁTÁMNAK és ISTVÁN FIÁNAK mondok köszönetet a könyv kiadásának vállalásáért. Kapcsolatunk hat évtizedet, stílusosan majdnem két emberöltőt foglal magába, melyben ott vannak azok a hónapok is, mely távolra került honfitársaink magyar kultúrájának továbbra is élőben tartását, közös amerikai munkálkodásunkkal megerősítését célozta.

SZERZŐ

AJÁNLÁS	2	Számok, négyzet és a kör	146
A KIADÓ TÁMOGATÓ AJÁNLÁSA / KÖSZÖNETNYILVÁNTÁS	5	Épített szimbólumok és jelképek	160
A történeti bevezetés elé	9	A négyesség szellemisége a halhatatlanság és újjászületési lehetőségek elképzeléseiben	164
<i>Dante: Paradicsom (részlet AZ ISTENI SZINJÁTEKBÓL)</i> ..	12	Halál és újjászületés az egyiptomi misztériumokban	165
Történeti bevezetés	13	ÖSSZEFOGLALÁS	170
I. FEJEZET A NŐI SZEREPEKÖR ÉS TULAJDONSÁGOK	19	II. FEJEZET NAGYBOLDOGASSZONY, A MAGYAR MAGNA MATER	175
SAJÁTÓSSÁGOK A ROKON KULTÚRÁJÚ ANTIK NÉPEK SZOKÁSAIBAN	21	<i>Boldogasszony Anyánk (himnusz)</i>	176
A nőiség szimbolikája az antikvitás emlékeiben	22	AZ ÓSEURÓPAI MAGNA MATER	177
Az őstípus női szerepkör	26	Az őseurópai kultúra és Kárpát-medencei kapcsolata	184
A bába, az első hivatalos női foglalkozás	38	A Kárpát-medencei istenanya: Nagyboldogasszony és Kisasszony leánya	192
A nő kiszolgáltatottsága	39	A mai magyar nyelv- és történettudomány istenasszonyainkról	194
Asszonyi munka a nagycsaládban	41	István királyunk és a magyar ósvallás	196
A női test: tér- és időkapcsolata	43	Augusztus 15., Nagyboldogasszony ünnepnapja ..	199
A szkíta díszövcsat	45	A koronázási és bíráskodási nap	202
Az egyiptomi Heh	45	AZ ANTIKVITÁS HÁRMAS NŐI VÁLTOZÁSA	214
A karthágói Tanith	47	A keresztény egyház állapota az utolsó Árpádok alatt	221
A nőiség az antikvitás után	48	ÉNEKES JÁTEKAINK BOLDOGASSZONYA	225
MAGYAR VONATKOZÁSÚ EMLÉKEK	49	Leánykérő játékok	234
Kozmikus emlékek	49	Kapus, hidas, révész játékok	236
FAISTENNŐ EMLÉKEK	57	Pütkösdi rózsza, pütkösdi játékok	243
Sámán szertartás	67-68	Anyá és leánya	249
AZ ÓSEURÓPAI GABONAISTENNŐ	69	Déméter és Koré	252
NŐI KIFEJEZÉSEK NYELVÜNKBEN	74	Tiamat és Marduk harca, új világ beköszöntése ...	255
A hitbér fogalma	90	Magyar lakodalmas párhuzamok az örök születés és a víz kapcsolatában	257
ÉVSZÁZADOS SZÓTÁRÉRTTELMEZÉSEK	91	MAGNA MATER ÉS BIKAKULTUSZ	259
FÖLD ÉS ÉG ELLENTÉT-EGYSÉGE AZ EMBER HAGYOMÁNYAIBAN	96	Minotaurus (a minoszi bika) legendája	260
A Menny és Föld egysége a pszichológiai irodalomban	96	Sumer irodalmi emlékek	266
A Menny és Föld egysége a néprajzi irodalomban	102	A Temesvár melletti Parácfaluban (Parța, Románia) feltárt bikaszentély	268
A muzulmán másvilág	104	Nagyboldogasszony fogalmunk térbeli és időbeli gyökerei	270
A Menny (másvilág) egy történet	105	Tavaszünnep, a bikaerő fontosságának természeti megjelenítése	275
A Menny és a Föld fogalom együttes értelmezése a magyar hagyományban	107	Aphrodité, a szerelem istennője	280
A Menny alvilági része, a földlyuk	111	A MENNYEI BOLDOGASSZONY	282
A Menny a nő virágja	112	A segítő boldogasszony	282
Mennyei és földi élelem	113	Boldoganya	282
FÖLD ÉS ÉG KETTŐSSÉGE	117	Boldogasszony hava, az év kezdő hónapja	282
A búzakarász és a mag	117	Nagyboldogasszony keddje, a „kedd” asszonya ünnep	285
A kettősség egysége	123	Boldogasszony települések	286
Az ellentétek szimbolikája	124		
A nő és a férfi kettőssége	125		
Hold, Nap, szimbólumok	132		
Tűz és víz	138		

BOLDOGASSZONY NÖVÉNYEK	287	Olvasós Boldogasszony, Nagy Szent Teréz (Kármelhegyi Boldogasszony?)	395
AZ ÁLLAT-ISTENANYÁK	293	Fogolyszabadító Boldogasszony	395
Madár-istenanyák	294	Nádi Boldogasszony	395
Az eurázsiai medvekultusz	297	BOLDOGASSZONY A KERESZTÉNY HÁZASSÁGI ESKÜBEN	396
A szarvas mint totemállat	300	BOLDOGASSZONY APOKRIF IMÁINKBAN	401
A kígyó ősanák, természet felctti „ősanák”	304	További varázsszövegek	402
A ló mint „ősanák”(?)	306	LUCA KÖSZÖNTŐ KERESZTÉNY MEGFOGALMAZÁSBAN	410
RONTÓ BOLDOGASSZONYOK	308	A KETTŐS HIT EMLÉKEI	411
Egyéb boldogasszony kifejezések	312	A KETTŐS HIT KÉPI ÉS EGYÉB EMLÉKEI	415
Boldogasszony pántlikája, kötője, öve	313	Az esztergomi Porta Speciosa	415
A FÖLDI BOLDOGASSZONY	314	Szent László és Szűz Mária a falképeken	419
Menyasszony	314	NAGYBOLDOGASSZONY KÉPEK A XIV–XV. SZÁZADTÓL	423
NAGYBOLDOGASSZONY ÉS SZERTARTÁSAINK	316	Fekete Mária képek	423
Lakodalom és temetés természeti képe (modellje) a menyasszony és a halott átváltozás ünnepe	322	Nagyboldogasszony képek késő-középkori miseruhákon	426
LAKODALMI SZERTARTÁSUNK MODELLJE	325	Patrona Hungariae, Boldogasszony pénzekben, zászlókon, kardokon	428
Szereplők	326	MÁRIA ÉNEKEK ÉS A NAPBA ÖLTÖZŐTT ASSZONY	432
A szertartás folyamata	328	A vilniusi (Litvánia) Hajnal Asszony város- kapu (Ausros Vartai)	435
Lakodalom természeti képe (modellje) a menyasszony átváltozásának ünnepe	331	ÖSSZEFOGLALÁS	438
Újasszonnyá avatás szertartása	338	FÜGGELÉK	441
TEMETÉSI SZERTARTÁSUNK MODELLJE	340	Fehérlófia	441
Szereplők	340	Az ingus fejedelem és három fia	445
A szertartás folyamata	341	A feketeláb-törzs újjáélesztési tánca	449
A temetés természeti képe (modellje) a halott átváltozás ünnepe	343	A kásavirág története	450
ÖSSZEFOGLALÁS	352	A lakodalmi szertartások vizsgálatának táblázatos összeállítása	451
III. fejezet NAGYASSZONY, BOLDOGSÁGOS SZŰZ MÁRIA	357	Az állatokkal szemben alkalmazott középkori törvénykezési szokások	462
Oikosz (himnusz)	358	A Hold-hónapos időszámítás	465
A LEGRÉGIBB TÖRTÉNETI EMLÉKEK	359	A Meton-ciklus holdváltásai (1001–1020)	466
Mária hét ünnepe	364	Mária dogmák	467
Boldogasszony ünnepek az időben	367	Kiegészítés a Nut és Geb problémaköréhez magyar és angol nyelven	468
Az Arany Korona imádságos könyv	368	Mehru világhegy	471
A Boldogságos Szűz Mária ünnepek	378	Szakmai méltatások és idegennyelvű ismertetések e kiadvány témájával kapcsolatosan	473
Azonosságok és különbségek az ortodox keresztény és a magyar istenanya ünnepek között	384	Indián levél	461
Római katolikus és ortodox Mária ünnepek	389	IRODALOMJEGYZÉK	482
Azonosságok a magyar és a keresztény szellemiség között	391	KÉPEK JEGYZÉKE	488
Különbségek a magyar és a keresztény szellemiség között	391		
KERESZTÉNY BOLDOGASSZONYOK	394		
Havi (Habi) „Havas” Boldogasszony	394		
Fájdalmas Boldogasszony, Hétfájdalmú Szűzanya	394		

NÉHÁNY MUNKAFÁZIS A CSALÁD ASSZONYAINAK, LÁNYAINAK MINDENNAPI ÉLETÉBŐL

A tilolás három fázisa

„Fű” összefonása

Hehel Ketesdről és a hehelés művelete

Az ecselés

Fonás a guzsalyról fonókerékre

Motollálás

Fonás a guzsalyon

A történeti bevezetés elé

Nem titok: e könyvben Jan Assmann, a magaskultúrák mai kiváló, nemzetközi szakértője: *A kulturális emlékezet* című írása eredményeihez hasonló törekvések foglalkoztatnak.¹ Egyetemi éveimből (1942–49) fülemben maradt a nagy magyar néprajzkutató, Györffy István mondása: „*a hagyományaink tartanak meg bennünket magyarnak!*” A hagyomány pedig nem írott történelem, hanem tipikus „kulturális emlékezet”. A magyar történelemhez nem tartozó csángó falvakban járva s az ott élőkkel beszélgetve éreztem meg Jan Assmann igazságát: *A közösség hagyományos emlékezetét a szertartások, közösségben megélt szokások és nem az írott történelem tudása tartotta életben.* Hála elődeinknek, az időben megindult tudományos igényű leírások és tárgyi emlékek ma szellemi kincsesbányát jelentenek számunkra, de még sokat személyesen is megélhetünk belőlük.

Assmann azonban figyelmezteti az olvasót: Tisztán kell látnunk: *az értelmező olvasás számunkra ismerős formája az olvasástörténet kései lépcsőfoka.* Az antikvitás bevett olvasásformája a memorizáló olvasás volt, amelynek során az olvasó magába véste a szöveget, valamint a *hodegetikus* olvasás, amelynek során a tanítóval, a *hodegétával* folytatott dialógusban tisztázta az értelmet. Minél kánonibb a szöveg, annál nélkülözhetetlenebb a hodegéta.

Közösségi és egyéni felelősségünk meghatározza hagyományaink elmaradt hodegéta, „értelmezés” elvégzését. A magyar nép közösségi, hagyományos élete az elmúlt évszázadban széjjelzilálódott. Olyan agyonpolitizált mélypontra kerültünk, mely halaszthatatlanná teszi a hiányzó feladat elvégzését. „Annak érdekében rekapitulálja (össze-

gezi) a nép tévelygéseit” – írja Assmann, „nehogy a jelen ínségei közepette szem elől té vesszék az értelmet (Izraelben *az Istenhez fűződő viszony politikai-jogi modelljével párhuzamban, a történetírás formájává fejlődik!*)², így tárul elénk a Deuteronomium.

(A Tóra, az Istenköz-pontúság törvénykönyve.) A balsors értelme a büntetés. Minél katasztrofálisabb és áttekinthetlenebb a jelen, annál életmentőbb a hagyomány kulturális emlékezete, amelynek logikája fényt sugároz a sötétségbe.

Ez a modell, amely a jelen ínségeit felbőszült istenek büntető közbeavatkozására vezeti vissza, legelőször mezopotámiai forrásokban köszönt ránk. Az eskü jogintézménye isteneket kér fel, hogy őrködjének az emberi cselekvés és viselkedés, vagyis a

történelem felett. A konnektív struktúra (összekötő szerkezet) eljogiasodása nyomán az értelem: tett és sors összefüggéseként válik kibetűzhetővé.³

Évtizedek óta művészként és gondolkodóként eltűnő hagyományaink értelmét, magyarázatát keresem. Abaúj és Borsod megye még hagyományokban élő, falusi környezetében nőttem föl. Ennek ismeretében szerettem bele már 1943, majd 1956 nyarán az elszakított Erdélyben maradt magyarok archaikusabb kultúrájának megismerésébe. Tizenhárom évesen, vasúti pénztáros nagybátyám miskolci lakásának könyvtárában fedeztem föl *Baráthosi Balogh Benedek* történelmi sorozatát, me-

¹ Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* Atlantisz Kiadó 1999:290 p.

² A Deuteronomiumra Kr. e. 621-ben (Törvényvár/Tóra) a szkíták 28 évig tartó, Egyiptom melletti tartózkodása után találták rá a zsinagógában.

³ Assmann, J. i. m.: 290–291 p.

lyet ő előfizetetten járatott. Ezek a fehér fedelű Baráthosi könyvek voltak első igazi barátaim és ébresztőim. Könyvtáram most is szeretett darabjai.

Éppen e könyvek indíttatása folytán igen korán felismertem az egyoldalú finnugor nyelvészkedés történelmi zsákutcáját, mint ahogy másféle zsákutca a magyarság kizárólagos keleti őshazájának keresgélése is.

Őstörténetünk tudományos kutatása az elmúlt évtizedekben szellemi reneszánszát élte. Észre vehető: két szép és színvonalas tudományos műhely munkája ugyanazt a történelmi folyamatot, a magyarság honfoglalását és ennek táján feldolgozható összefüggéseit, új források ismeretében is, csak nagyon korlátozott hatásfokkal mutathatta be. (Kristó Gyula, Róna-Tas András és környezetük munkásságára utalok.) Makkay János régész-történészünk a „Magyarság keletkezése” című friss (1994) munkájában – más módon – szintén összegezte az eredményeket, melyben a magyar nyelv Kárpát-medencei jelenlétét ő már nagy biztonsággal Kr. u. 350-re teszi. 2003-ban és 2004-ben megjelent újabb összegezései azonban pontot tesznek hiányérzetünkre.⁴ Statisztikai vizsgálódásai a kései avarok magyar nyelvű létére vagy „előmagyar” sajátosságaira utalva feltárják az itt élő népekből a magyar honfoglalás állami szerveződésének előmagyar kialakulásának lehetőségét.

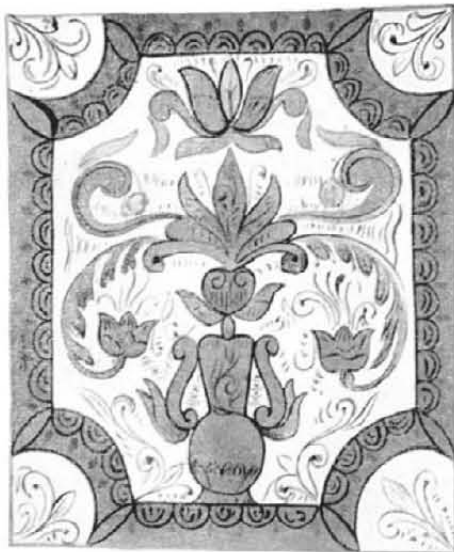
A keleten maradt rokon népek hagyományainak ismerete természetesen nem mellőzhető, de a magunk megismerésében nem az egyetlen és legfontosabb lehetőség.

Benkő Lóránd professzor nyelvi vonatkozásokban 1997-ben nyilvánossá tette a nyelvtudományban szerzett saját tapasztalatait: „A magyar nyelv nemcsak mai voltában, de *már honfoglalás kori állapotában is* egyike azoknak a legrégebbi idők óta önálló európai nyelveknek, melyek máig fennmaradtak. Saját történeti körülményei közepette való fejlődése sokkal nagyobb időtávlatú, mint akár Európa mai indoeurópai nyelveinek, akár uráli-finnugor nyelveinek legtöbbjéé, ha nem is vetekedhetik e tekintetben például a baszkul vagy egyes kaukázusi nyelvekkel, olyasféle európai «ősnyelv» mint mondjuk az örmény vagy az albán.”⁵

Ez a friss, bővített kötet, melynek középpontjában a Nagyboldogasszony istenasszony és leánya, a Kisasszony kérdéskörét tárjuk föl, arról nyújt bizonyosságot, hogy István királyunk előrelátása bizonyítja a magyar ősvallás őseurópai, pontosabban kárpát-medencei eredetét, kulturális, őseurópai kapcsolatrendszerét.

A koronázó templom Nagyboldogasszonyról történő elnevezése királyi tisztelgés a Kárpát-medencei népek természeti tartalmú hagyományai előtt. A megjelent «honfoglaló» bizonyítottan türk nyelvű, vezető rétege fegyveres, utolsó fordulatként állami keretet fogalmazott meg a Kárpát-medencében kialakult magyar nyelvű népek közös államiségének létrejöttéhez, kialakulásához.⁶ A Kárpát-medencében a közös magyar nyelven kívül, ehhez önálló, de a környezetnek megfelelő istenasszonyok-irányította szellemi kultúrával (hiedelem-világgal) is rendelkeztek, melyeknek emlékezete mai napig élő.

Mindezek, ha elhomályosultak vagy egyszerűen érthetetlenül, de a szerző hitében és bizonyítékaiiban jelen vannak a magyar kultúra ma is értelmezhető sajátosságaiban. A Boldogasszony kötet 2001-es megjelenése után, e – jelen, magyar Nagyboldogasszony/Kisasszony kötet –, ősvallásunk Kárpát-medencei előzményeinek a kialakuló keresztény szelle-

⁴ Makkay János: *Magyarok–Avarok–Szlávok* 2003, és *Lovak és őshazák* 2004. A szerző kiadásai

⁵ Benkő Lóránd: *A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai és ami ebből következik* In: *Honfoglalás és nyelvészet* 1997:163–176 Balassi Kiadó, Budapest.

⁶ Makkay János régész-történész professzor idézett művei szerint.

miségénél magasabb szellemi és tárgyi emlékeit tárja elénk. Olyan időben történik ez, amikor az Őseurópa, az új, keresztény vallás terjesztésében *teljesen férfi központú irányítás alá szerveződik*. (Itt nem térhetünk ki az alakuló szerzetesrendek női nemmel szemben kifejezetten természetellenes tartalmú követelményeire, melyek rendszeresen takargatásra kerülnek. Ez vezetett évszázadok múlva, és évszázadokon keresztül a legkirívóbb következményre: férfi ítélőszékek hamis és embertelen rendelkezései után a nők milliói végezték életüket az Európában mindenütt lobogó máglyákon.) A keresztény máglyák a sötét évszázadok után ugyan kialakultak, de az új európai, férfiközpontú emberi szellemiség mai napig nem érte el a magyar és ír nyelvek kialakulásában *ezredévvél előbb már jelen volt fél-fél szintet*. Mai napig nem éri el a nemek emberi tulajdonságainak és követelményeinek megfelelő szerepkörök minőségi jellegű egyenlőségét.

A kereszténység a gótika nőiségének forradalmi kialakulásában éli meg az első nagy figyelmeztetést, belső szellemi forradalmat, melyben a magyar nőközpontúság minden bizonnyal szerepet kaphatott. Ne csodálkozzunk, ha nem hallottunk ilyen történelmi emlékről. Elfelejtettük volna?: a történelmet mai napig elsősorban férfiak írják.

Első királyunk, az előrelátó István kívánságára az épülő székesfehérvári koronázó bazilika, a Nagyboldogasszony elnevezést kapta. *István királyunk a nép múltját ezzel az elnevezéssel kötötte a nép jövőjéhez*. Művét István királyunk utódaként IV. Béla király a hittérítés után két évszázad múlva, a tatárok

beígért újabb előzőnlését megelőzve, az 1240-es évek második felében, Budavár erősségének kialakításával, királyi kápolnája építésekor a koronázó templomhoz hasonlóan megismételten Nagyboldogasszonyról nevezte el. (Ez lett az ideiglenesen Pestről, a Duna bal partjáról áttelepített német, valószínűleg bajor telepések temploma.⁷) A kettő közül az utóbbi maradt ránk (a Mátyás-templom szentélye az eredeti Nagyboldogasszony-templom része, a főoltár kialakítása erre emlékezik.) Az ezeréves vízivatarban is őrzi nyelvünk mellett őseurópai vallásunk, hagyományaink és világképünk emlékét. E kötetben a Nagyboldogasszony naptári ünnepünk antik ismeretét is feltártuk, értelmezését bemutatjuk. Együtt nyújtjuk át e kötetben a jövő magyar és európai nemzedékek számára. Az őseurópai Anya-Leánya újkőkori emlékek magyar szellemi párhuzama ez, melyhez hasonló csak a görög kultúra antik emlékeiből ismerünk.

Vizsgálódásaink másik korszakos, kiemelkedő eredménye: lakodalmi szertartásunk záróeseményében, az úgynevezett „kútrakísérésben” a görög eleusiai beavatási misztériumok gyakorlatának még élő felismerését mutatjuk be, melyet néprajzkutatóink és a szerző is még időben rögzítettek. Bemutatására és értelmezésére e kötetben Kerényi Károly kutatási eredményeit használjuk, sok más régi-új ismeret mellett.

Az írás emiatt tisztelgés is a kiváló magyar ókor-kutató, Kerényi Károly eredményei előtt, akinek szellemi teljesítményeit a magyar néprajzkutatás nem mellőzheti.

A szerző

⁷ Zolnay László: *Ünnep és hétköznapi a középkori BUDÁN*. Második, bővített kiadás, Gondolat Kiadó 1975, Budapest.

Ősi istenasszonyunk mennyei szerepköre és tulajdonságai megismerése csak földi leánya megismerésén keresztül vezethet. Célkitűzésünk megvalósítása ezért nem nélkülözheti a nőiség sajátos szerepkörének és tulajdonságainak vázlatos áttekintését. A feladat megoldását elsősorban saját hagyományaink körében keressük, de szükségszerűen más kultúrák párhuzamos emlékeiben is fontos tanulságok rejtőzhetnek. Nem mellőzzük a nemzetközi pszichológia és művészettörténet legújabb eredményeit sem.

⁸ A képzet a középkori magyar emlékekben is ismert. „Ez szűz anya és leány / Önnön atyját szülé...” (Winkler codex Nytár. II. 198, valamint apokrif ima változata Nógrád-megyerről: „Szent mátkáját karján hordozza.” Mindkettőt idézi Erdélyi 1976:596.

⁹ A „Teremtő teremtménnyé lett benned”: ez a rejtelmes meghatározás Krisztusra vonatkozik, amivel valójában megerősíti az asszony „teremtő” szerepkörét és tulajdonságát.

¹⁰ Dante-Babits 1994:392

„Óh szűz Anyánk, leánya ten Fiadnak,⁸
teremtményeknél nagyobb és szerényebb,
ősz célja az örök határozatnak:
természetünket a te tiszta lényed
megnemesíté, úgy, hogy a Teremtő
teremtmennyé lett benned,⁹ s szent erényed
méhedben felgyújtá a tisztelendő
szerelmet, melynek örök melegéből
a Béke e Virága volt kelendő.
Te déli láng a Szeretet egéből
vagy itt nekünk; és lenn az embereknek
élő forrás, melytől reményünk épül
Úrnő, minden kegyek töled erednek!
Aki nélkülöd vágyik szent malasztra,
szárny nélkül válik szállni az eretnek.
S nemcsak könnyörgő lel nálad vigaszra:
jószágod gyakran azt a szenvedőnek
kérés előtt megadja, nem halasztva.
Jóság és nagyság benned egybenőnek,
s irgalmasság, s ami csak erénye
lehet teremtett lénynek, földi nőnek.
Im ez, ki – bárha gyarló gyenge lénye –
a mindenségnek mélyétől idáig
látta a szelleméltet, s szemefénye
Most még magasabb, új látványra vágyik,
kér új erőért, fölhatolni téged
kegyelemből az utolsó csodáig.

Óh égi Fény, te kit a földi gondok
s földi fogalmak soha föl nem érnek
tedd dicsővé a dalt, melyet ma mondok.
Csillanj fel újra szellemem szemének,
hogy látásomból egy szikrácska majdan
Jusson azoknak is, kik még nem élnek.”¹⁰

Történeti bevezetés

„Miként a mérnök, ki a kört szeretné
megmérni, töpreng, hogy titkába lásson...”
(DANTE: PARADICSOM 133–134.
Ford.: BABITS MIHÁLY)

Közel 150 évvel ezelőtt, Ipolyi Arnold, a keresztény egyház papja, később püspöke, az alábbiakra hívja fel a figyelmet: „*Korántsem hihető, hogy a nemzet ősvallása azonnal, nyomtalanul enyészett volna el, és teljesen üres helyt engedett mindjárt egy új idegennnek; mindenki elgondolhatja a belső és külső nehézségeket és akadályokat, melyekkel a kereszténységnek, amaz ellenében küzdenie kellett. Mint idegen jött az be, ismeretlen férfiaktól, eleve idegen nyelven tolmácsolás mellett hirdetve lépett fel az őshit ellenében, annak megszentelt fogalmainak kellett elnyomnia, s velök a múltnak dicső s kedves emlékeit feledtetni; az eddigi istentiszteletet s arra vonatkozó nemzeti szertartásokat és százados szokásokat megsemmisítetnie, azok helyébe újabb, eleve érthetetlen, nem a nemzet élete s kedélyében szülemletteket ültetni.*”¹¹

Boldogasszony-anyánk – hagyományaink kétséget kizáróan ősi istenasszonya – nyelvünk képzetében már akár évezredekkel a kereszténység felvétele előtt is élő lehetett. Az ilyen gondolat álomszerűnek tűnik. Az istenanya szerepkörének és tulajdonságainak a megismerése a magyarság és vele a magyar nyelv kialakulásának homályokkal teli régi világába visz. Kálmány Lajos évszázados megállapítását (1885) máig érvényesnek tartjuk. „Népünk beszédét megfigyelve többféle Boldogasszonyról hal-

lunk említést tenni. Az egyszerűen Boldogasszonynak mondotton kívül beszél szülő Boldogasszonyról, gyertyaszentelőről, fájdalmasról, gyümölcstőlőről, nagyról, sallósról (sarló), habiról (havi), olvasósról, segítőről; nem szól a kis Boldogasszonyról, kit pusztán csak Kisasszonynak nevez.

Mindenesetre ebből a sokféle Boldogasszonyból néhányat a kereszténységnek kell átengednünk. Noha ennyiről beszél népünk, mégis, ha azt kérdezzük, hogy hány Boldogasszony van? – azt feleli: hét! Ezt a hét Boldogasszonyt ahánytól kérdeztük, annyiféleképpen hallottuk összeszedni, hanem azért a gyertyaszentelő Boldogasszonyt, a gyümölcstőlőt, a sarlóst, a nagyot és az egyszerűen csak Boldogasszonynak mondottat mindegyik beolvasta, s a hét közt

legnagyobbak tartotta a Nagyboldogasszonyt.”¹²

Mint a következőkben látni fogjuk, a népi megfogalmazás nem személyekre, hanem *világosan egyetlen személyiség*, a *Nagyboldogasszony* hét ünnepére vonatkozik. A nép személyileg és szerepkör szerint a Nagyboldogasszony mellett csak a *Kisasszony*, vagy *Boldogasszony* megnevezésű *lányával* tesz kivételt, akikkel ugyanakkor azonosnak is tekin-

¹¹ Ipolyi 1929. 58. p.

¹² Kálmány 1971. 319. p.

ti, ami miatt a nép a Nagyboldogasszonyt sohasem emlegette.

Az újholddal összefüggő, a „Kedd asszonyaként” ismert Nagyboldogasszony ünnepéről Kálmány számos babonás szokást gyűjtött, amivel megerősítette az istenasszony pogány összefüggéseit.

Katona Lajos az *Ethnographiában* (1905) tekintélyes tanulmányban utasítja vissza Kálmány megállapításait. (Közben maga is súlyos hibákat ejt, de hiperkritikája további tudományos tekintélyt biztosít számára.) Katona szerint Kálmány nem ismerte Szent Anna legendás történetét, mely szerint Emerencia nevű anyjától (és Stollános nevű apjától) *kedden* született, a három férjétől származott három *Mária* leányából az első, *Szűz Máriát* *kedden* szülte, és ő maga pedig ugyancsak *kedden* hunyt el.¹² Elutasító véleményéhez további igen széleskörű, de nem a témához tartozó bizonyító anyagot gyűjtött össze. A tudományos fegyvertár hatásos bemutatásával az utána következő kutató nemzedékek kedvét évszázadra elvette a téma további vizsgálatától. „Nem kell azért a Szent Annával egynek vett Nagyboldogasszonyt vagy a Kedd Asszonyát mindenképp pogány hitbeli eredetű, életadó istenasszonynak tekintenünk, mint Ipolyi néhány elejtett megjegyzése és Barna Ferdinánd kritikátlan közleményei alapján Kálmány nagyon is egyoldalú elfogultsággal tette. Az ilyenféle hiedelmek kelet-

kezésének vizsgálatánál nem tanácsos mindjárt a prehisztorikus rétegbe fűzni, mikor még előbb a közelebb eső történelmi talajnak a gondos átkutatása is meglepő fölfedezésekkel kecsegtet.”¹³

Legközelebb majdnem négy évtized múlva, 1943-ban, a nagy német kulturális nyomás idején rendeztek „őstörténeti konferenciát”, amelyről a neves történész Ligeti Lajos szerkesztésében kötet jelent meg. „A magyar ősvallás” vagy a Boldogasszony témakör, ami a századfordulón még élénken

foglalkoztatta a tudományos kutatást, itt már érintőlegesen sem szerepelt.¹⁴

Majdnem ismét négy évtized múlva (1977) erős finnugor irányultságban jelenik meg a *Magyar őstörténeti tanulmányok* című kötet a témakör kiemelkedő kutatógárdájának írásai-val. Voigt Vilmos készítette el *Folklorisztika és őstörténet* címmel azt a fejezetet, amelyben a hittől a hiedellel kapcsolatos vizsgálatok újabb eredményeit vártuk. Kiemelte az el-

uralkodott hiperkritikai szemléletet: „Ha a hiperkritikus szemlélet olykor negatívnak is látszik, mindenképpen szükséges első foka a néprajzi, őstörténeti kutatásnak. Csak ezt követően érhetők el biztos eredmények a pozitív kutatásban.”¹⁵

Voigt Vilmos legújabb, 1995–96-ban készült nagy tanulmánya *A magyar ősvallás kérdése* címet viseli. A tanulmány két részletben 1997 és 1998-ban jelent meg. Írásában a témáról eddig elkészült legteljesebb tudománytörténeti áttekintés áll rendelkezésünkre. Először olvashatjuk, milyen nagy jelentősége van a nyelvi fogalmaknak e témakörben. A lakodalmi monográfia kéziratban maradt alap tanulmányán dolgozva már az 1970-es években ugyanezt állapítottuk meg. Azt is tapasztaltuk, hogy az etnográfiai leírásokkal szemben a magyar tudományosság elhanyagolta a nép életét, maga-

¹² Katona Lajos 1905. Szerző megj.: Ez a legenda 5–6. században a hívek kérésére keletkezett. Az egyház a Szent Anna történetet legendaként kezeli, ami Katona figyelmét elkerülte. A hívek körében a történet sikere miatt a terjesztésre pápai engedélyt kapott.

¹³ Katona 1982. 248. p.

¹⁴ Ligeti 1943. V. p.

¹⁵ Voigt 1997. 309. p.

tartását, munkálkodását és gondolkozását meghatározó szellemiség kidolgozását. Aki ilyen feladat megoldására vállalkozik, a kettőt csak együtt tudja sikeresen megoldani. Egyiket a másiktól nem lehet elválasztani, mert abban a pillanatban az *érzékelés és a gondolkodás* külön utakra téved.

Voigt Vilmos tanulmányának első részében sajátos módon mutat rá Kálmány és Katona tudományos gyakorlatának különbözőségére: „Maga [Katona Lajos] ugyan nem volt finnugrista, ilyen vonatkozásban legalábbis tájékozott volt. Fiatalkori dolgozata után maga csak egy-egy néphit és népszokástémát dolgozott fel (ezek közül témánk szempontjából legfontosabb a »kedd asszonyáról« szülő értekezése, amelyben Ipolyi, Kandra és Kálmány Lajos következtetéseit, többek között a »Boldogasszony« egy fontos vonásáról, cáfolja, illetve ad erre más, középkori (liturgiai és egyházi) magyarázatot.” Ezt Katona nem deklarálja, az értelmes olvasóra bízva a következtetést.¹⁶

Voigt Vilmos ezzel az utóbbi megjegyzéssel megerősíti Katona elutasító véleményét és egyetért a „visszakozott” kutatói magatartás indoklásával.¹⁷

A *Boldogasszony* mint istenasszony kérdéskörében elfoglalt mai tudományos álláspont a *Néprajzi Lexikon* szócikke – ezek után már érthetően – a következőkben fogalmaz:

BOLDOGASSZONY 1. feltehetően ősi asszonyistenség neve. Gellért püspök tanácsára a térítő Szűz Máriára alkalmazták, így Mária Szűzanya törzsökös szinonim szava lett. Archaikus népi imádságaink, ráolvasásaink, ünnepneveink kedveltebb invokációja Mária helyett az ünnepélyesebb Boldogasszony.

2. énekes gyermekjáték; fogyó-gyarapodó körjáték kerülő formája.¹⁸

Kristó Gyula – a Szegedi Középkorász Műhely tudományos vezető egyénisége – ősvallásunk sajátosságainak legfrissebb és figyelemre méltó összefoglalásában már természetes, hogy meg sem említi a Boldogasszony- (Boldoganya)-képzetünket. „A magyar ősvallás, hiedelemvilág, szokásrendszer kizárólag török elemeket mutat.” – írja.¹⁹

A történelem előtti történettudomány és régészet más, korszerűbb, az eurázsiai összefüggések sokkal nagyobb hatókörű fejlődésének irányait keresi, csak azok után lehet „provinciálisabb” ismereteket elhelyezni. Az 1930-as években Alföldi András volt ennek a hazai irányzatnak egyik tudós képviselője, történelmünk régiségére vonatkozó megállapításait nem lehet figyelmen kívül hagyni. A mai történetkutatás figyelmét nem kerülte el a Szent Korona, s ezzel együtt kereszténnyé válásunkban az országfelajánlás Árpád-kori kérdéskörének tisztázása.

A magyar istenfogalomról nem tudunk biztosat.²⁰ Az évszázadokkal későbbi, „régis szokások” elleni törvények (XI. század) pedig a természeti jelenségeknél: forrásoknál, kutaknál, fáknál, szikláknál történt áldozatok tiltásáról szólnak. „Olyan gondolat is fölmerült, hogy a honfoglaló magyarságnál ún. főszámánok is lehettek, akik a vallási élet irányítását végezték az országon belül, mivel hasonló személyre következtethetünk a középkori mongoloknál. Valójában azonban a magyar viszonyokat alighanem a törkökével vethetjük össze. Ott azonban ilyen sá-

¹⁶ Voigt 1997. 365–419. p., 1998. 71–97. p.

¹⁷ Voigt 1997. 313. p.

¹⁸ Ortutay 1977. 313. p.

¹⁹ Kristó Gy.: *A magyar állam megszületése* 108. p.

²⁰ Tagányi Károly: *Magyarok Istene*

mánfunkció nem lehetett. [...] Az isteni eredetűnek vélt uralkodó, a kagán egy személyben volt a világi és vallási élet legfontosabb személyisége.” A szertartásokat ugyanis nem kellett „irányítani”, vagy vallási szervezeteket működtetni, ezek az évezredek alatt kialakult rendszerben működtek.²¹

A magyarság valóban ezt a szellemi irányt tartotta meg akkor, amikor Szent István a püspökök kinevezését magának tartotta fenn, majd később ez a jog, éppen emiatt az életre hívott esztergomi hercegérsek jogkörébe ment át. A magyar közvélemény figyelmét sajnálatos módon kerülte el, hogy a Vatikán – kihasználva, hogy a lényegében törvénytelenül, idegen hatalom befolyásában regnáló magyar országgyűlés tudomásul vette – megszüntette az évezredes tisztség jogkörét, melynek további súlyos következményei lettek.²²

A tridenti zsinat 1567-es határozatának szigorú végrehajtása a legkeményebb reformáció idején a *Rituale Strigoniensis*ben négy nyelven jelent meg. Végrehajtása során 1583-ból már magyar nyelvű írásos bizonyíték áll rendelkezésre.²³

Eszerint a házassági esküt törvényesen az *Istenre és a Boldogasszonyra* tették. 1961-ben az esztergomi hercegérsekség megújította az előbb említett egyházi eskü szövegét. Ez jelenleg így hangzik: „Az *Istenre és a Nagyasszonyra, a Boldogságos Szűz Máriára* es-

küszöm...” A házassági szertartás két fontos egyházi törvénye mintha kiesett volna a tudományos történeti érdeklődés látóköréből. Mindez azt jelenti, hogy van mit tenni ősi istenasszonyunk szerepkörének és tulajdonságainak feltárásában.

Új évezred hajnala köszöntött reánk. Boldogasszonyunk alakja, szerepköre és hatása éppen az elmúlt ezredévvél korábbra, távoli időkbe visz bennünket vissza; mélyebb és alaposabb ismerete nagy változások idején jelenünkben és jövőnkben egyaránt fontos tanulságokat tartalmazhat.

A hiányokat ismerve, célunk eléréséhez a néprajz, a pszichológia, a régészet, a vallás és művészettörténet előbbiekben nem említett feladatait is beleértve kíséreljük meg. Ezredév múltával is indokoltnak látjuk ősi istenasszony-fogalmunk megértését, és vele a hagyományos női szerepkör képzeletének feltárását, ami elősegítheti az ugyancsak hiányzó hagyományos férfi szerepkör értelmezését is. Jelenleg e szerepkörök múltbéli néprajzi és tovább élő sajátosságai nem rendezettek.

A változásokban mindig újraépülő jövő számára a múlt ismerete tanulságokat tartalmazhat. Az antikvitásból ránk maradt Mária-ünnepekben az anya-leánya azonosság ismert lehetett az újhordak és az augusztusi telehold vonatkozásában. Az emberi fejlőd-

²¹ Dienes I.: *A sámánok szerepe a nomád államokban* Világosság 1982.

²² Ilyen volt többek között a Szent István óta fennállt püspökségek azonnali területi átszabása. A felvidéki magyar plébániák szlovák püspöki irányítás alá kerültek, ennek összes következményeivel. A magyar plébániák mai napig nem tudták elérni, hogy magyar püspöki felügyeletet kapjanak, mely ellen a szlovák püspökök élesen tiltakoznak. Évszázadok óta ugyanez a szemlélet él a csángók elrománosításában, mert a Vatikán évszázadokkal ezelőtt szerződést kötött a román ortodoxiával, hogy román püspökök vezetése alatt engedélyezi a romániai katolikusok, azaz csángók missziós nevelését. Bármilyen furcsa és érthetetlen, a Vatikán számára az a fontos, hogy a csángók, ha román nyelven is, de biztosítottan a Vatikán római katolikus missziós feladatának megfelelően maradjanak. Sajnos ebben a folyamatban a korszak egyik legkiválóbb pápája is segédkezet adott a román politikának. S ugyan-

ez vonatkozik a Trianonban elszakított szlovákiai magyarságra, mert Mindszenty József halála után a Magyar Országgyűlés beleegyezett az esztergomi érsek sajátos, még Szent István-i eredetű nemzeti hierarchiájának visszahívásába (megszüntetésébe), amit azonnal követett a Szent István óta háborítatlan püspökségek területi átszabása. Ezért nem kaphatnak a szlovákiai magyarok magyar püspököket, melyhez természetesen a szlovákok azonnal hozzájárultak. Sohasem felejttem el az amerikai „Szív” újságot, melyben 1974-ben olvashattam: *először mindnyájan keresztények vagyunk és csak azután lehetünk magyarok!* New Yorkban a magyarok által összeadott pénzből épült templom a feketévé vált környezet miatt használhatatlanná vált, el akarták adni, hogy újat építhessenek. Ez ma lehetetlen, mert minden katolikus templom a Vatikán tulajdonában van.

²⁴ Fettich 1971. 63. p.

dés története megőrizhette ennek emlékét, amit a keresztény egyház is lassan, amikor már tehetett, az ezredév fordulója után, magáévá tett. Az 1719-ből származó és szinte napjainkig használatban maradt *Arany korona* imádságoskönyvben is így maradt fenn istenasszonyunk hagyományos szokásainkkal összefüggő szellemisége, amiből ősi Boldogasszony képzetünk értelmezése világosan követhető. Ünnepeik magyar megfogalmazása az anya-leánya-fiú *hármasság*, a létezés feltételeinek az eurázsiai antikvitásból továbbélő magasrendű megfogalmazását nyújtja.

Kádár Zoltán, a debreceni Kossuth Lajos Egyetem vallás- és művészettörténeti tanára tanulmányában (1949) már röviden összefoglalja az első ezredforduló Európájában feltűnő ősi Nagyboldogasszony és a keresztény Mária-fogalom összefüggéseit. Spanyol nyelvű tanulmánya nem jutott el a hazai kutatókhoz.²⁵

A régész László Gyula az 1970-es években vállalkozik az „ősi anyaistenő” emlékeinek összegyűjtésére. Tőle fontos figyelmeztetést kapunk a korai előmagyarság művelődési párhuzamainak figyelembe vételére. Ősi istenanya fogalmunkhoz a lurisztáni bronzok, ógörög ábrázolások felé fordult, szkíták, germánok és szlávok kapcsolatát, párhuzamot mutató emléktárgyait vizsgálta át. Összefoglalásának végén megállapítja: „Az ősi anyaistenő tisztelete messze átlépi az egyes nyelvterületek határait.”²⁶

Fontos és irányt mutató megállapításait további gondolatokkal frissítjük föl. Vizsgálati módszerünk hangsúlyozottan a nyelvünkben és hagyományainkban rögződött történeti emlékekből indul ki. Ehhez keresünk mi is az előmagyarsággal összefüggő korábbi tárgyi és nyelvi párhuzamokat, majd ezek ismereteiből fogalmazunk meg újabb felismeréseket, nem feledve tehát a neves régész-történész figyelmeztetését.

Ezek a gondolatok nem különülnek el Katona Lajos egy korábbi tanulmányának zárógondolataitól

sem: „A népköltés, a néphit és népszokás e tanulmányából, más nemzetek hagyományának egybevetéséből ugyanis nagy tanulság szűrődik le. Az, hogy »nemcsak nyelvében él a nemzet«, mint a szállóigévé lett igazság, de csak féligazság hirdeti, hanem mindabban, amit részben a nyelv által, de részben egyéb úton is a nemzet lelke értékeset teremtett. Mindab-

ban, amivel a maga sajátlélkiségének a tudatát, annak fenntartására irányult erős akaratát és törekvését jellemzően kifejezi. Tehát szokásaiban és erkölceiben, történelmi viszontagságainak arra az önfenntartásra, a sajátlélkiség megőrzésére célzó minden mozzanatában, azt biztosító minden intézményében is; eszerint politikai eszményeiben és törekvéseiben is mindaddig, amíg azok e célra irányulnak, azt soha el nem vetik. E cél pedig társadalomelméleti kifejeződés-

sében a nemzeti függetlenség mellett elérhető legnagyobb egyéni szabadság és jólét, a nemzeti színezetű erkölcsi és értelmi műveltség alapján. Erre kell vállalt munkával igyekeznie mindenikünknek.”²⁷

Ez a törekvésünk azt a reményt is kelti, hogy megszülethetnek a néhány évszázada függőben lévő tudományos feladatok megoldásai:

1. Az ember és a természeti változások szertartásos összefüggéseinek mindmáig megoldatlan modellje.
2. A sajátosan magyar, az európai nyelvekben ismeretlen menny, másvilág, gyönyör fogalom párhuzamai a rokonsági és szertartásbeli megnevezésekben.
3. Az életadás és élelemadás közös női tulajdonságának, párhuzamosságának felismerése.

²⁵ Kádár Zoltán: *Uno capitolo del folklore centro europeo* 1949. A tanulmány középpontjában a Nagyboldogasszony áll. Nincs magyar fordítása.

²⁶ László Gy. é. n. 119–124. p.

²⁷ Katona Lajos 1982. 68. p.

4. A női és férfi szerepkör főbb minőségi különbségei, s ezek pedagógiai és intézményes következményeinek kimunkálása.

Végül utalunk Gunda Béla *Történetiség és funkcionalizmus a néprajzban* című tanulmányának zárógondolatára: „Meggyőződésem, hogy az élő népi kultúrák vizsgálata csak megfelelő történeti szemlélettel végezhető és ebben a történeti szemléletben benne kell hogy legyen a változások, funkciók, a belső összefüggések vizsgálata is. A funkcionális vizsgálatot az elmélyült terepmunka teszi lehetővé, a történeti jellegű vizsgálatokhoz

pedig fáradságos filológiai jellegű tevékenység szükséges.”²⁷

A Nagyboldogasszony és a keresztény Szűz Mária istenasszony sajátosságai elkülönülnek, de a kereszténységtől sohasem volt idegen az eszmeiséggel összeférő nemzeti sajátosságok tudomásul vétele.

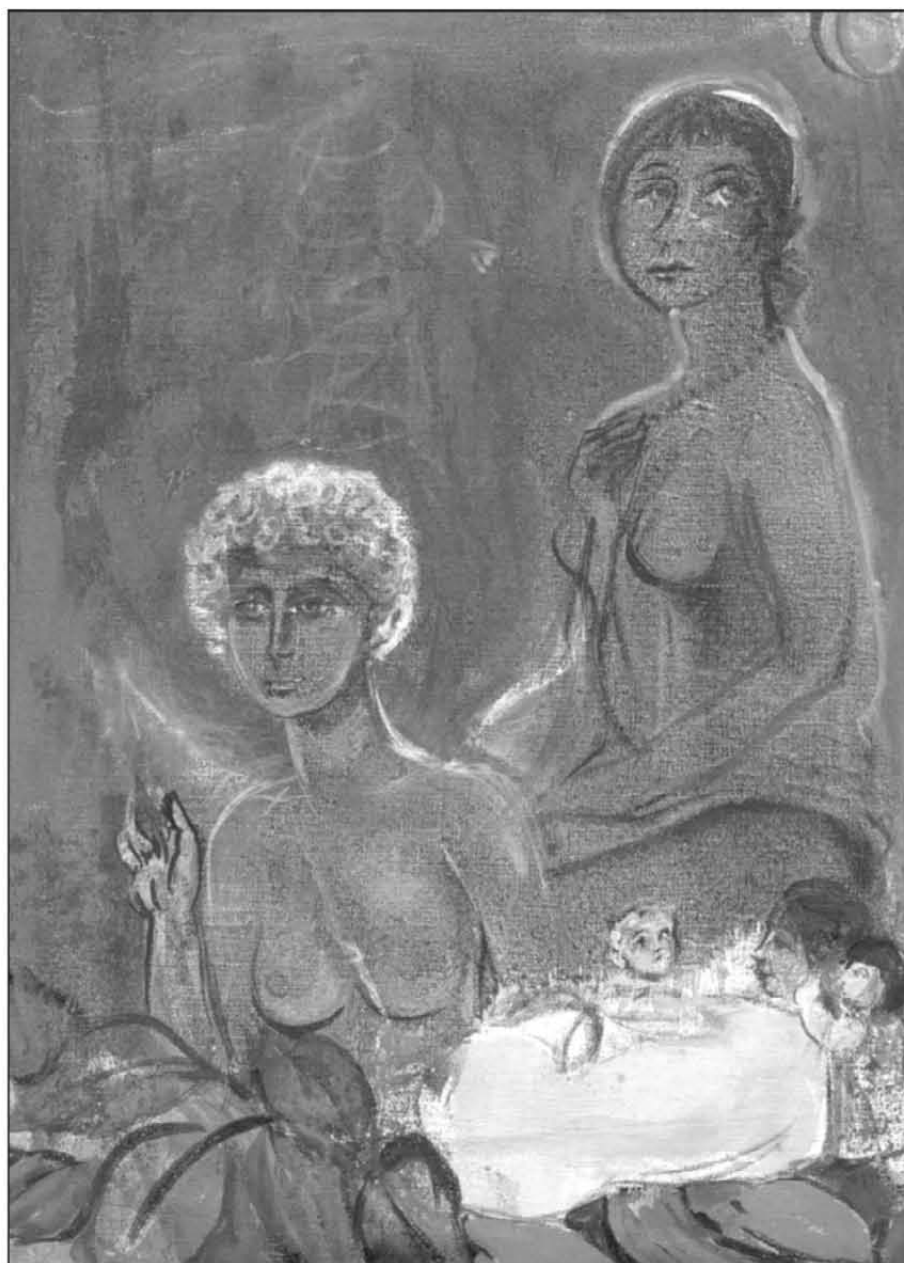
Így vált lehetővé az igen nagyszámú Boldogasszony kifejezés fennmaradása, kialakulása, sőt a keresztény eszmeiségben minden biztonnyal megtörtént továbbfejlődése is. Összegyűjtése és az új körülményekben történő előkészítése együtt hitelesíti célkitűzésünk megvalósítását.

A Hold ábrázolása a patapoklosi templom kazettás mennyezetén

²⁸ Gunda 1971. 290–296 p.

Női szerepkör és a tulajdonságok

Női örökkévalóság F. Molnár Zsóka olajvázlata (A szerző tulajdona)

Sárközi pártás leányok ünnepi viseletben

Sajátosságok a rokon kultúrájú antik népek szokásaiban

A szkíták megfordultak a Kárpát-medence pusztaságain éppen úgy, mint a távoli Keleten. Feljegyzett pusztai emlékeik a nőiség sajátosságai vonatkozásában sok hasonlóságot mutatnak a magyar hagyományokkal.

„A sarmatákról, akiket Hippokratész (555.1) és Strabon (7,926) a skythák közé sorol, s akiknek eredetét Hérodotosz (4,110–114) anyai ágon az amazonokra vezeti vissza [...] Nikolaosz ezt az észrevételt teszi (460,1): »Mindenki a nőknek engedelmeskedik, mint úraszonyoknak.« [...] Arisztotelész (Pol, 2,6). »A legtöbb harcias és vitézkedő néptörzs nőuralom alatt áll.« [...] Bátran szembenézni az ellenséggel és szolgálni az asszonyt, ez az ifjúi erőből duzzadó népek mindenkor együtt járó ismertetőjegye.»²⁹

A nő(uralom) kapcsolata a férfiak harci vállalkozó kedvével Bachofen írásaiban másik oldalról is beigazolódik. „Az ősidőkben, amikor a férfiak oly kizárólagos harcias életmódot folytatnak, s ez iradatlan messzeségbe ragadja el őket, csak a nő rendelkezhet gyerekekkel és javakkal, s ezek többnyire az ő kizárólagos gondviselésére maradnak. Ilyen állapotokról a régi híradások a legvilágosabb képet a skytha törzs távoli hódító hadjáratainak kapcsán adják, ahogy ezt Iustinus (2,3–) Hérodotosz (4,1,11; 1,103, 105; 6–15) Strabon (1,61; 11,511; 15,687) ábrázolásaiban láthatjuk. [...] Huszonnyolc esztendeig voltak a skythák hazájuktól távol. Portyázásaikat kiterjesztették egészen Egyiptomig. Róluk nevezték el Palesztinában Skythopolist, melyről Josephus Flavius gyakran tesz említést. (Solin. 36) Vadászat, portyázások és háborúk tartják távol asszonytól, gyerektől. A nőre marad a család, a szekerek, a csordák, a rabszolgaseregek gondja (Hérod. 4.114.).”

A szekértábor közelsége kialakítja a női csoport zártabb együttműködését és az élet jobbításának igényét, ami sajátos gondolkodásra és ezzel kapcsolatos feladatok megoldására készítet. A kutatás bebizonyította, hogy az élelem raktározásában nagy szerepet játszó edény kialakítása, magának az élelemnek a kémiai feldolgozása, az anyagok kiké-

szítése, megfestése, a vesszőből összerakott és a szövés technikáját is megalapozó házkészítés mind női tevékenység eredménye.³⁰

A női közösségek közreműködtek a technikai eszközök felkutatásán kívül a szellemvilág képzeleinek gondozásában is. A gondolkodó ember kialakulásával együtt jelenik meg a halál és az újjászületés jelenségeinek felismerése. A vágy vagy félelem, ami a földi létezés és az ettől független, örökkévalóságot sugalló másvilág között fennáll, a nappal és az éjszakai álmovilág kapcsolatában ismerhető föl. A női elv mind a két nagy témakörnek központi szereplője. Élete a menstruációs cikluson keresztül szoros kapcsolatban van a Hold kozmikus ritmusával, s ezzel együtt a változást érzékelte időfogalommal.

„A Nagy Istennő hasonmásában megjelenve – írja Neumann – a nő eggyé válik a működés életelvével, amelyik az alkotó természet és művelődés alkotó egysége is. Az anya és a leánya között meglévő zárt kapcsolattal a női csoport magát alkotja. Kettejük egysége az ősi kapcsolatot őrzi. (A férfi – a hím – a női csoport szemében idegen, aki kívülről és erőszakkal veszi el az anyától a leányát.) És akkor is igaz ez, ha a leány ott marad a csoport terében. (A legtöbb esetben a férfi az asszonyt a saját csoportjához viszi el.) Szíriában az istennő kislány társaságában jelenik meg, plasztikus ábrázolásban nem egyszer az anyja fején állva.”³¹

Hoppál Mihály *Fejfairink keleti hátteréről* című tanulmányának a dél-orosz majd a szibériai sztyeppéken egyaránt megtalálható kőszobrokkal kapcsolatos megfigyelése is hasonló jelenségről tudósít. Ezek közül különösen azok, melyeket kun emlékeknek tart nyilván a kutatás. A témakör legjobb szakértőjét, Sz. A. Pletnyovát idézi, akinek vizsgálatai mintegy 1000 kőszobor sajátosságainak

²⁹ Bachofen, J., J. 1978. 163. p.

³⁰ Briffault, Robert: *The Mothers* London, New-York 1927.

³¹ Neumann, Erich: 1963. *The Great Mother* angol nyelven második kiadás 142 p., német nyelven *Die Grosse Mutter* 1955. első kiadás.

Dél-orosz sztyepei istenanya kőszobra kun környezetből.
Az anya-leánya kettősség emlékeztet a magyar Nagyboldogasszony
és Kisasszony leánya kettősségére.

áttekintésére terjednek ki: „...a szobrok hangsúlyozottan kiemelt nőisége, egyebek között a nagyméretű, rendszerint csupasz mellek, azt sugallják, hogy a szobrok a család és nemzetség elvont, általánosított jötevőjét és védelmezőjét is hivatva voltak ábrázolni. A női mell az élet és az erő szimbóluma. Az erőt adó női patrónusszellem gondolata különösen érzékletesen fejeződik ki a gyermekét tartó asszony szobrában. A nőt a szobor csupasz mellel, hangsúlyozott nemi jegyekkel ábrázolja. Melléhez csecsemő tapad, a nemzetséget tovább vivő kis ember. Még hozzá nem kisfiú, a kun társadalom patriarchális jellege alapján, hanem leány.

Ez a szobor olyan nőt jelképez, aki ugyancsak nőnek, a nemzetséget közvetlenül újratermelő, reprodukáló anyának ad életet és erőt. Ez az oka, hogy a csecsemőn is, csakúgy, mint az anyján,

olyan szembeötlően kirajzolták a nemi jegyeket. Úgy gondolom, ez a szobor azt is mutatja, hogy a kunok vagy legalább egyes törzseik még tartották magukat a matriarchális, az anyagi származási rendhez, ami az anyajogú társadalmakra jellemző.”³²

Pletnyova véleményét megerősítette az altáji nagy kurgánokat feltáró régész, Grjaznov, aki ezzel korábbi véleményét is megváltoztatta. Grjaznov ezeket a szobrokat a matriarchátusból kilépő nemzetségi társadalom (Kr. e. 1200 körül, az andronovó korban) anyaistennő ábrázolásának tartja.³³

A NŐISÉG SZIMBOLIKÁJA AZ ANTIKVITÁS EMLÉKEIBEN

A filozófus-művészettörténész Bachofen másfél évszázaddal előbb, hasonló kutatásainak eredményeiről ír: „Az anya korábban létezik, mint a fiú. Az asszonyiség áll az élen, az erő férfiban való megtestesülése csak utána, másodsorban következik. A nő az adott, a férfi a leendő. Kezdetből fogva van a föld, az anyai alapanyag. Belőle ered aztán a látható, teremtett világ, s csak ebben mutatkozik meg a nemek kettéválása, csak ebben kerül a férfiteremtény a napvilágra.

Nő és férfi tehát nem egyidejűleg jelenik meg, nem egyenrangú. A nő jár elől, a férfi követi; a nő a korábbi, a férfi, fiúi viszonyban áll vele; a nő az adott. A férfi a csak belőle következő. A látható, de a mindig változó teremtmények közé tartozik, csak halandó alakban jön a napvilágra. Kezdetből meglévő csak a nő; a férfi a született, s ezért örökös pusztulás áldozata. A fizikai élet terén tehát a férfi princípium a második helyen áll a női princípium alárendeltjeként. Ebben gyökerezik ama ősidőkhöz tartozó elképzelés is a halhatatlan anya halandó apával való kapcsolatáról.

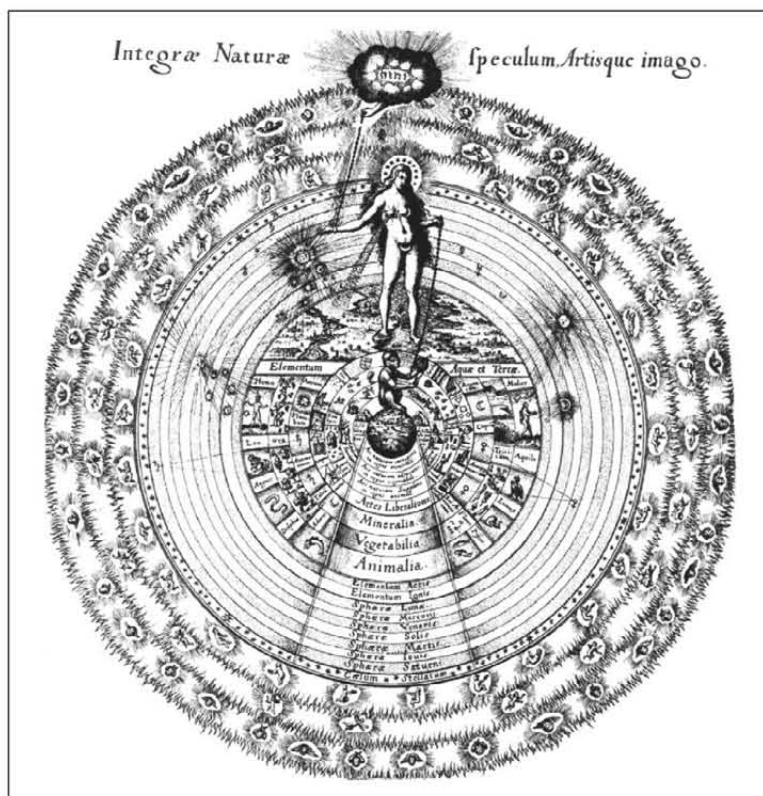
Egyszóval: a nő először anyaként áll előttünk, a férfi először fiúként. Az aranybarázdából vájják elő egy szép napon. A Föld anyai tulajdonsága a talajból feltörő növényben lesz láthatóvá. A férfiúságnak még semmiféle arculata nincs; csak később, az első férfialkatú gyermekből válik felismerhetővé. A férfi tehát nemcsak későbbi a nőnél, hanem még az

³² Pletnyova, Sz. A.: *Poloveckije kammenüje izvajanyia* Moszkva 1974.

³³ Grjaznov 1976.

Az indiai Világanya ábrázolása
dzsaina világkép szerint a XVI. századból

R. FLUDD EGYESÍTETT VILÁGKÉPE. Három egymás fölötti szintet fogalmaz meg:
a Föld, a bolygók és a csillagok világát, melyeket az angyali gondviselés
kormányoz. A majom képviseli az embert, megpróbálja megérteni a világot.
A Világanya Isten akaratának végrehajtója

életnemzés nagy misztériumának kinyilatkoztatója-ként is megjelenik. Hiszen minden megfigyelés elől elzárkózik az a folyamat, amely a föld ölének sötétjében életet ébreszt és annak csíráját kibontja. Ami elsőnek láthatóvá válik, az a szülés eredménye; de csak az anyának van része ebben. A férfiero léte-zése és arculata csak a fiúgyermek alakában nyilat-kozik meg. Szülötte révén fedi fel az anya az embe-rek előtt azt, ami ismeretlen volt a szülött megje-le-nése előtt, akinek tevékenysége sötétségbe burkol-va rejtőzött.

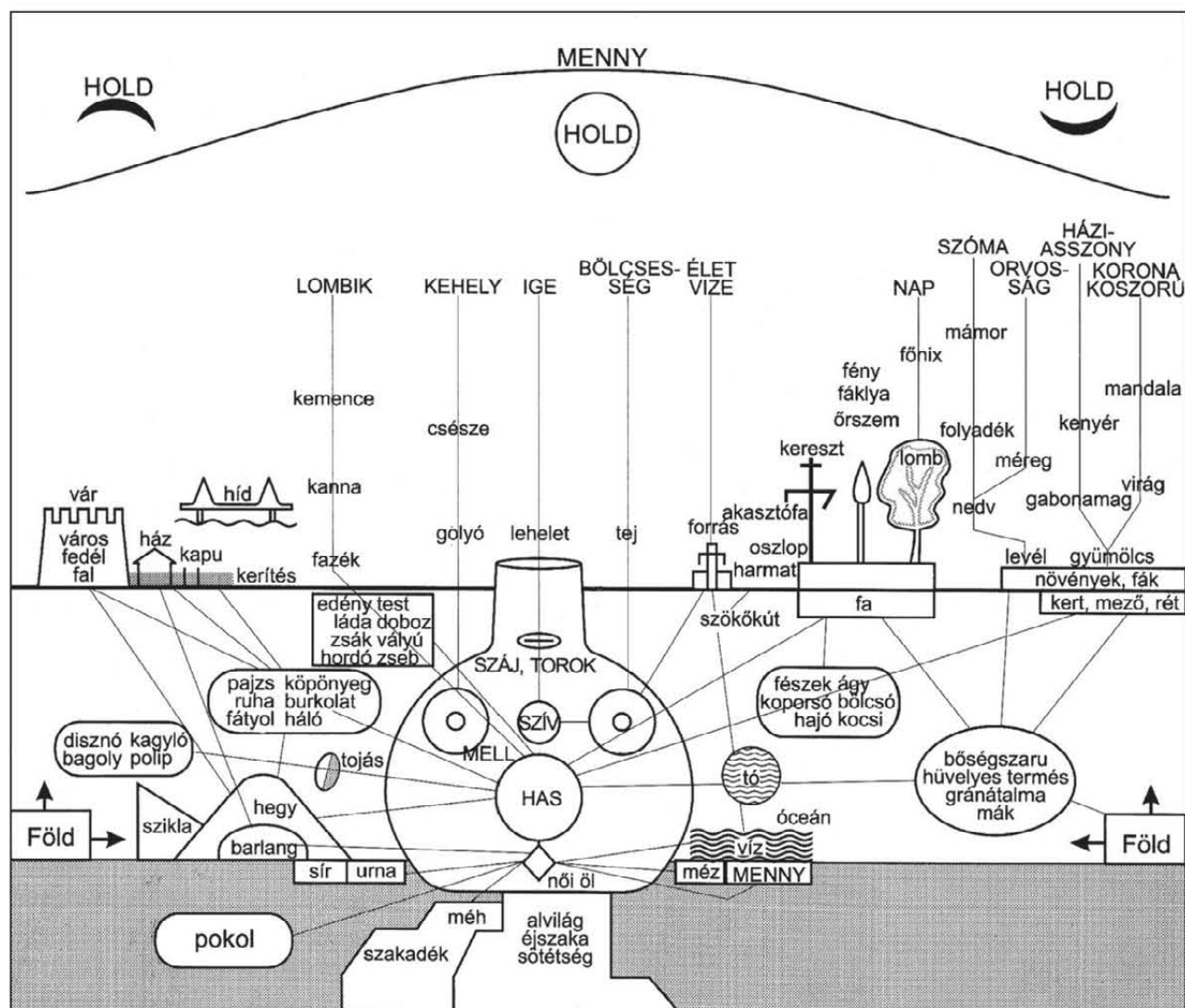
A krétai napistennek, Zeusznak csak anyja van, a nedves, nyirkos földgörgy. Őbenne jelenik meg első ízben a természet férfioldala látható alakban. Tehát itt is a nőt fogják föl és ábrázolják elsődleges-nek, mint eredetileg adottat, mint kezdettől fogva anyagilag létezőt, s a férfit, mint az anyán keresztül megnyilvánulót. *A természet női oldalát halhatatlanoknak tekintik.* A meghalt és elhantolt Zeus (Ozirisz, Krisztus) az örökké meghaló s örökké újra fel-

támadó, láthatatlan teremtmény kifejezése. A te-remtő, a földnemzés férfi oka, mely csak a terem-tményben jut kifejezésre; sohasem szemlélhető ön-magában, csak halandó férfi-alakban.”³⁵

Az őstípus női szerepkört J. J. Bachofen után először R. Briffault, (1927), majd E. Neumann dolgozta föl (1955), Neumann dolgozta ki a nőiség-hez tartozó szimbólumokat, melyek a magyar köz-véleményben alig, vagy egyáltalán nem ismertek. Eredményeit a következő oldalakon található áb-rán a szerző kiegészítéseivel mutatjuk be. Az álta-lunk készített diagram kitér az énekes gyermekjá-tékaink *híd, kapu, rév, valamint menny, menyas-szony, menyét, menyhal, méh, méz* női fogalmak-ra, melyek az eredeti Neumann-diagramban nem szerepelnek.

A másik Neumann-diagram használata jó segít-ség eredményeink további értelmezéséhez. Az áb-

³⁵ Bachofen 1978:175–176

E. Neumann ábrája a női szimbólumokról, a szerző magyar kiegészítéseivel

rán a nőiség tulajdonságait kettéosztott kör alakban jelenítette meg.³⁵

A pozitív kettősség női **M+** jelében az „anya” és a „szűz” kettőssége jelenik meg legfelül. Ugyanen-

nek a kettősségnek a párhuzamát látjuk a „jó anya” és a másik oldal „pozitív átváltozás” tulajdonság jegyében. A „jó anyához” Szűz Máriát, a Boldogasszonyt, a görög Démétért és az egyiptomi Íziszt sorolja a növényi misztériumokkal, valamint a halhatatlanság, az újjászületés, születés és gyümölcs női tulajdonságokkal.

A pozitív másik oldal: **A+** az „átváltozó egyéniséghez” tartozó megfelelések: Szűz Mária, a Kisasszony, a kereszténységből korán eltűnt, bölcsességet képviselő Szófia, és a görög Múzsák, mint inspiráló misztériumok. Ezekhez a következő tulajdonságok tartoznak: bölcsesség, látomáskészség, inspiráló erő, extázis, valamint inspiráló (sugalmazó) misztériumok.³⁶

³⁵ Neumann, Erik: *The Great Mother* 1989. 44. p.

³⁶ A Szófia fogalmat 1926 óta minden keresztény lexikon bizánci-szláv rítusként fogalmazza meg. Például: Lexikon für Kirche und Theologie 1968: IV. A Szófia fogalom véleményünk szerint fontos része a Mária képzet gyökerének, ami elsősorban a gnosztikus iratokban található meg, és kapcsolódhat a Boldogasszony fogalomhoz is. Úgy becsültük, vizsgálata a későbbi kutatások feladata. A témakörrel részletesen foglalkozik Kákósy László: *Fény és Káosz A kopt gnosztikus kódexek* c. kis kötetében Gondolat, Budapest, 1984.

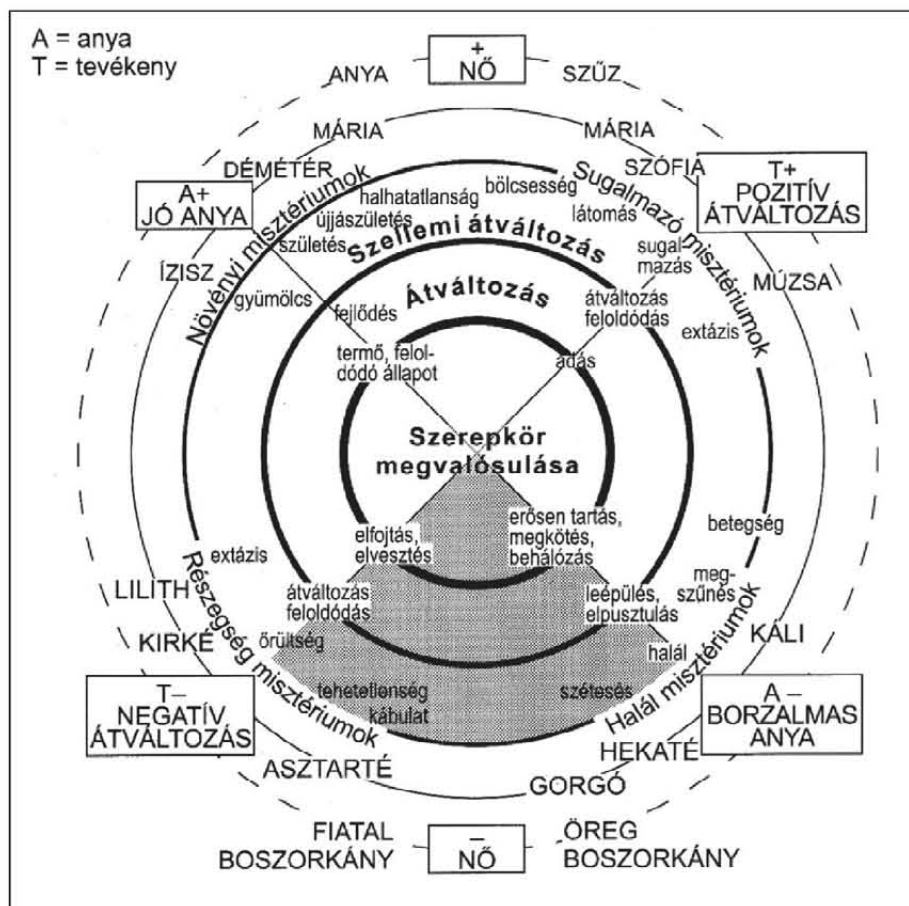
A „jó anya” ellentéte a „borzalmas anya”, akinek nincs keresztény megfelelője. Talán *Káli* az indiai mitológiában, *Hekaté* a görög mitológiában és a feltehetően iráni eredetű ijesztő *Gorgo* személyesíti meg a *halálmisztériumok*-kal. Ezekhez tartozik a *betegség, megszűnés, halál, szétesés*.

A nőiség „pozitív átváltozás” ellentétes oldalán a „negatív átváltozás” jelenik meg. E tulajdonság mitológiai képviselői között találjuk a sumer *Innint* (zsidó *Lilith*) a görög *Kirke* és a kisázsiai *Asztarte* alakját, a sötétség misztériumának képviselőit. Hozzájuk tartozik az *extázis, az örültség, a tehetetlenség, a kábulat* tulajdonsága.

Az ábrán a nőiség tulajdonságait kettéosztott kör alakban jelenítette meg. A felső fele a nő pozitív, alsó fele a negatív tulajdonságait foglalja magába. Ugyanilyen kettéosztást mutat a diagram bal és jobb fele. Ennek megfelelően a felső rész a Nagyboldogasszony, az *anya* és a leánya, a szűz *Kisaszszony*. Az utóbbi alsó részének tengelyén a kisasszonnyal szemben a *fiatal boszorkány*, az előbbinek a szemközti párja a *halál angyala*, és az újjászületést elősegítő istenasszony, a Nagyboldogasszony tulajdonságait összegzi.

A diagram ellentétes, negatív oldala a két tengely közül az **M-** tengelyen: a *halál angyala* és a *halálmisztériumok* párhuzama, név szerint megemlítve a *Nagyboldogasszony*, az indiai *Káli*, a görög *Hekaté* és az ijesztő *Gorgon* alakjait és szerepköreit. A másik negatív oldalon a *szépasszony/cifraasszonyok*, a zsidó *Lilith*, a görög *Kirke*, a szíriai *Astarte* nyújtják az ellenpólusokat.

A két-két véglet között a szerepkörök és tulajdonságok átmeneti szakaszai találhatók egyik ol-

Körábra a nőiség pozitív-negatív tulajdonságairól. E. Neumann tervezése

dalról a másikra, ami *mindkét női szerepkör sajátja*. Az átmenet három, egyre vastagabban jelzett állomása az **M+** oldalon a születéstől az **M-** haláláig: *születés/szellemi átváltozás, fejlődés/feloldódó átváltozás, magatartás/megszabadulás* körei. Ezen az úton éri el a nő az ellenállhatatlan, varázslatos egyéni karakterét. Ha a folyamat a tetőponttól tovább halad, akkor az a *lebomlás irányába* tart, a halál felé. Ennek első állomása *erősen megfogó, rögzítő, a behálózó*, a második a *leépítő, elnyelő* magatartás, a harmadik szakasz pedig a *betegség, a pusztulás, halál, szétesés* állapota.

Az **A+** oldalról az **A-** oldal felé pedig az első szakasz: *bölcsesség, látomások, megérzések* és az *extázis* első szellemi átváltozásán keresztül a feloldódás átváltozásán át az alkotás állapotába érkezve találja meg saját egyéniségét. Ha a folyamat a tetőponttól itt is tovább folytatódik, akkor a lebomlás iránya a *visszautasítás, megfosztás*, második lépésben *átváltás, feloldódás*, harmadikként az *ex-*

Astarte, fején a kelő Holddal. Babilon, Kr. e. II. század

tázis, örültség, tehetetlenség, eszméletlenség pszichológiai állapota.

A diagram kereszt tengelyei a kör középpontjái pozitív fejlődést, illetve átváltozást mutatnak. A középponttól tovább távolodva viszont mindez negatív irányba fordulhat. A két különböző karakter anyja és szelleme (átváltozó/átváltoztató képesség) sajátossága három fokozatának megfelelően (egyre vastagodó körökkel kifejezve) a kör középpontjából *kifelé* a folyamat mindkét tengelyén a negatív lebomlás irányába mutat.

A jó „anya” gyümölcse válás (gyermeket várás) folyamatában fejlődve változik át és a *szülésen* keresztül valósítja meg tényleges szerepkörének tartalmát. Ugyanakkor megjelenhet olyan erős csábítás, ami megakaszthatja ennek a folyamatnak a to-

vábbfejlődését (valami külső ok miatt elfordul újabb gyermekek vállalásától) el irányítja az elfogyás, elemésztés irányába, ami halálhoz, elmúláshoz, megszűnéshez vezet mind egyéni, mind közösségi, társadalmi szempontból.

A „pozitív átváltozó egyéniség” a szellemi átváltozáson keresztül oldódik föl az *adás pozitív irányába, a sugalmazás készségének felhasználásával* valósítja meg nőiségét. Ha megfosztják e képessége felhasználásának lehetőségétől, fejlődése negatív irányba fordulhat. Eddigi pozitív erőt sugárzó átváltozása feloldódik, elenyészik, örültségbe, tehetetlenségbe torkollhat.

Az ábrákat látva és tanulmányozva elgondolkodhatunk: milyen csodálatosan színes ez a világ, amit az ember teremtett meg saját gondolatainak képi és nyelvi kifejezésére. Jórésztük *minden bizonnyal megelőzte* a beszéd kialakulását. Megállapításunk illusztrációjaként a következőkben néhány példát mutatunk be.

AZ ÖSTÍPUS NŐI SZEREPKÖR

Visszatekintve eddigi eredményeinkre néhány kiegészítést is teszünk elsősorban olyan emlékek bemutatásával, melyet a néprajztudomány feltárt, de hasznosítására eddig alig került sor, s nekünk sem fért bele eddigi gondolatmenetünkbe. *Bátty Zsigmond, Viski Károly, Fél Edit, Morvai Judit, Luby Margit, Nagy Olga, Dömötör Tekla, Penavin Olga* és sokan mások nagyon sok hagyományos emléket rögzítettek a női szerepkör és tulajdonságokról. Mindezidáig nem tudunk arról, hogy valaki összefoglalót készített volna a kiváló kutatók eredményeiből. Törekvésünk fogyatékosága ebből a hiányból is származik.³⁷

A saját kultúránk ősi emlékei keleten és – amit sokszor nem veszünk figyelembe – párhuzamosan a Kárpát-medencében is a nagy pusztai állattartás kialakulásával egyidősek. A juhtól a ló tenyésztéséig terjedő állattartás széleskörű kifejlődését elég nagy bizonyossággal a Kr. e. 4–3000. év között számíthatjuk. A nyelvtudomány a magyar nyelv kialakulása idejét is ebbe a korszakba helyezi, de egy-két évezreddel később (azaz a Kr. e. a második ezredév végén) keresi. Ősi istenasszony képzeletünk mennyei eredete pedig – mint korábban

³⁷ Küllös Imola (szerk.) *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban* Magyar Néprajzi Társaság Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága kiadásában Budapest, 1999-ben megjelent kötetre példáiból idézünk.

megfigyelhettük – elválaszthatatlan a női élet földi párhuzamának életkörülményeitől, mert sajátos, *más nyelvekre nem jellemző szókra nyelvünk alaprétégehez, méghozzá a hiedelemvilággal szoros kapcsolatban tartó szellemi-gondolati képzetéhez tartozik.* (Az is erősíti ezt a megállapítást, hogy kiterjeszti a tulajdonságok párhuzamát két állatra: a menyétre és a menyhalra is.)

A magyarság életmódja és hagyományos népi kultúrája az 1800-as évek közepéig nyolcszáz éven keresztül alig változott. Az úgynevezett európai divatáramlatok csak nagyon szűk réteget érintettek, akik a Kr. u. 1400-as évektől a következő században bekövetkező török hódítások és zaklatások miatt is, nagyon eltávolodtak az alsó néprétegektől. Apor Péter 1700 körül keletkezett lakodalmi és temetési leírásainak szellemisége azonban még meglehetősen teljességében őrzi az arisztokratáknál is az ősi hagyományok szokásrendszerét.

Az első nagyobb „társadalmi” változást a vasút megjelenése okozta az Alföld közepén éppen az 1848-as forradalom előtti években. *Ekkor kezdődött meg a nagy magyar nomád világ vége.* Magyarország volt Nyugat-Európa éléskamrája, ahonnan a magyar marhát a téli táplálkozás biztosításához beszerezték. A vasút megjelenéséig évente az állatok tízezreit lábon hajtották el, ami értékük jelentős csökkenésével is járt. A vasút megjelenése után néhány évtizeddel indult meg az árterek lecsapolása, amiben az óriási veszélyekkel járó árvizek leküzdése is szerepet játszott. Ez az igény magával hozta a Tisza vízgyűjtő terének gátakkal történt átalakítását, s vele a mezőgazdaság addig soha nem látott általános fellendülését és szellemi megújulását. A teljes szemléletváltásban benne van az 1900-as századforduló ipari fejlődését követő szellemi elnyomordás, a kivándorlások megindulása, és a világháborús emberveszteségeket követő, Trianonnal fémjel-

Tehenek és ökrök kihajtásának látványa

A Boldogasszony ünnepek Mária-leányai

lyűtt még a teljes szokásrend is! Tartozunk az-
zal az olvasónak, hogy megerősítsük eddigi
eredményeinket olyan, az elmúlt századok-
ban még teljességben élő emlékekkel, ame-
lyeket eddig nem idéztünk meg: a sajátosan
„magyar”, nomád emlékeket őrző életformát
és a vele szervesen összefüggő olyan kozmi-
kus ismereteket, melyek a magyar nőiség tipi-
kus sajátosságait is jellemzik.

„Az alföldi, közelebbről pedig a matyó falu
nomád települési forma. A gazdának ugyanis
akkora jószágállománya volt régen, hogy a la-
kóház körül nem győzte volna elhelyezni,
ezért be sem hozta a faluba, hanem a falu szé-
lén tartotta a nyájait s a féltettebbek számára
ólat épített, a többi pedig még télen is szabad
ég alatt állott az ól körül a kertben. A kert nem
jelentett művelt területet, csak kerített helyet.”

Ez a *kettős település* mélyreható nyomot ha-
gyott az alföldi magyarság egész családi és tár-
sadalmi életén. A matyó házból *csak az asz-
szony lakik* a gyerekekkel és az öregekkel. A
férfi nép künn, az ólban tartózkodik. A fiú, ha
eléri a 12-ik életévet, kikerül a házból az ólba s
ott tölti egész életét, legalább is addig, míg,

Ludányi palóc fiatalasszonyok

zett általános megnyo-
morodás is. Az I. világhá-
borút követő két évtized
után, amikor éppen,
hogy kezdtek begyógy-
ulni a sebek kitört a II. vi-
lágháború. Ennek óriási
embervesztését köve-
tően a kommunista világ
mintegy véglegesítette a
nemzetmegtartó hagyo-
mányok közösségterem-
tő gondolkodásának el-
sorvasztását! Mindezt
néhány évtized alatt! Az
1900-as évek első évtize-
deiben a nagyon ősi, ha-
gyományos kultúrának
az emlékei még rendel-
kezésre álltak. Sok he-

mint megélemedett családapa legnagyobbik fiát meg nem házasítja. Ekkor már beköltözhet az asszonyhoz, ha van kedve. Egyébként azonban a férfiak csak ebédelni mennek be a házhoz.

Ezeket az alföldi településformákat az jellemzi, hogy minden gazdának két beltelke van, de nem egymás mellett. A falu centrális részén van a kicsiny szűk lakótelke a lakóházzal, a falu perifériális részén, több utcával kijebb van a tágas, ólas- vagy szálláskertje. A ház feje az öreg gazdasszony. Míg ő él, addig a menyecske-nak a kamrában a helye. A menyecske semmiféle holmiját nem viheti be a házba, mindenét a kamrában kell tartania, vagy a padlásán. Ha meghalt az öregasszony, csak akkor lehet ő az úr a házban.³⁸

Györffynek ezek a megfigyelései visszavezetnek a keleti puszták mindenben hasonló viszonyaira. Századunk első felének még meglévő pusztai előzményeit görög és arab források a szkíta népek életmódja és kultúrája alapján rögzítették. A legeltetés állandó vándorlást kívánó követelményei miatt az asszonyok, gyerekek és öregek télen-nyáron *sze-kértáborokban* tanyáztak, melyeket ugyanúgy központosan helyeztek el az állatállomány karámjainak középső részén, mint Györffy a lakóházak esetében ismertette.

Ugyanis az állatok téli szállása, de a nyári is, elképzelhetetlen a támadó állatokkal és idegenekkel szembeni szükségszerű védekezés megszervezésének kialakítása nélkül. Ez lett később a katonai táborok, majd a letelepült életmód után a faluközpontok kialakításának is elve.

Még más körülmények is szólnak e sajátos település és életforma emlékeiről. A pásztorteleplet védekezést kívánó küz-

Farkasroham kivédése

delmes tapasztalataiból fejlődött ki a férfiak támadó, kalandozó, rabló magatartása. Ezzel azonban a férfi népesség időszakos távolléte járt együtt, ami megemelte az otthonmaradt asszony tekintélyét, ami nyomot hagyott nyelvünk *úr, úrnő, nagyas-szony, királynő* megnevezésében. Ugyanezzel lehet összefüggésben a *feleség* szavunk eredeti *fél* kifejezése, másik oldalról *férfi (félfi?)* kifejezésünk. Ezek a nyelvi kifejezések, a nő és a férfi együttélésének szerepköri megítélésében *egyenrangúságról*

³⁸ Györffy 1942:250 p.

Küzdelem a tolvajokkal

vallanak, ami nélkül ilyen életforma nem folytatható. *Ez az egyenrangúság nem a hatalom tulajdonlására vonatkozik, hanem a szerepkörök és különbözőségének egyenrangú minőségét bizonyítja.*

Íme továbbra is két, ugyancsak Györffy István által a századforduló elején feljegyzett példa, de már a letelepült életmód 900 évvel későbbi folytatásának emlékeiből.³⁹ Az összeállítás egy család férfi tagjainak egymáshoz tartozására és életmódjának sajátosságaira vet fényt a családfőn, leszármazásán, s az együttélésen keresztül, ami – már férfiközpontúsága mellett – nem azonos az előbbi közösség szerepmegosztási sajátosságaival, mégis külsőségeiben megtartotta annak előzményeit.

A sajátosan magyar településtudomány megteremtője, Györffy István bennünket érdeklő megállá-

pításait idézzük: „A matyó községekben még a múlt század közepén sem voltak a telkek felkerítve, ezért utca sem volt, jobban mondva a házon kívül mindenütt utca volt.”⁴⁰ A község központi részén kerítésre nem volt szükség, mert a lakóház körül nem volt semmi, amit érdemes lett volna bekeríteni, a szélek felé lévő ólak körül pedig, a trágya önként kínálkozó kerítésnek. Eredetileg a kerítést hívták kertnek, a kert tehát nem jelentett művelt területet.”

A megvizsgált példában a közös ház két szobából, egy konyhából és mellékhelyiségekből (kamrák, istálló) állott. A házban a legöregebb testvér volt a gazda, aki az első szobában lakott a többi férfikkal. A gazda adta ki a munkát a fiatalabbaknak. A férfiak az első szobában ettek az asztalnál ülve, a fiatalabbak állva. A kisebb fiúgyermek egyet ettek az asszonyok szobájában. A másik szoba az asszonyoké volt. Ebben a szobában az öreg gazda-asszony rendelkezett. Ő vezette a háztartást. Az asszonyok a második szobában laktak és étkeztek. Az asszonyok étkezés közben nem ültek az asztal-

³⁹ Az ipolyi (1909) és a matyó példát (1920-as évek) szintén Györffy István rögzítette. In: *Magyar nép, magyar föld* 1942. Budapest, Turul Kiadó.

⁴⁰ Györffy mint fent

A férfiak az istállóban szalonnát sütnek. A bal oldalon ülő 12 éves fiú most került ki az istállóba. Ettől az életkortól a férfiakhoz tartozik, akik az istállóban alszanak és tartózkodnak.

Együtt ebédelés a lakodalomban (1930-as évek)

hoz, hanem körülállották azt. Az öreg gazdasszony külön evett. Mindnyájan fakanállal ettek. A belső (második) szobából nyílt a belső kamra, ebben háltak a nők. Ha valamelyik nem akart benn háltni, az istállóban hált.⁴¹

Györffy másik megfigyelése: „A matyóknál a szerelmi házasság majdnem teljesen ismeretlen.” Már 1857-ben azt írja róluk a Napkelet: „Nálok nem a szerelem szerzi a házasságot, hanem a szokás. Nem a házasulandó választ magának földi élete pályájához élettársat, hanem a szülők néznek ki számára olyant, akit jónak látnak. A matyó, többnyire a Tisza mellett haszonbérelvén pusztákat, nyaronta többnyire ott lakik, s ha a fiú, kit szülei házasodásra alkalmasnak látnak, ami eddig többnyire 19–20 éves korukban történt, ősszel hazajön – az apa vagy anya azon hírral lepi meg fiát: »no, megházasodnál Bera?« Mire a fiú azon kérdést intézi viszont: »Kit vettem el?« Mire az elvett vagy kinézett lány neve tudtául adatván, akár ismeri a fiú, akár nem, belé nyugszik, hiszen ez volt a szokás nálok még apja, vagy élő nagyapja emlékezetére is. Amit a Napkelet 72 év előtt megírt róluk, ma is változatlanul fennáll.” (1929)

⁴¹ Györffy i. m.: 241. p.

Kazári leány és asszony vaját köpül (1920-as évek)

Férfiak kaszálnak

A matyó házban férfiak nem alusznak. Ha van öreg gazdasszony, az a gyerekekkel, unokákkal a házban alszik. A menyecske, eladó lányok rendszeren a kamrában alusznak, melyet télen sem fűtenek. Ide szokott a fiatal gazda éjjel az ólból pár órára belopózni azonban úgy, hogy a házban alvók ne vegyék észre, mert különben ebből nagy botránkozás lenne.

Nyáron a pitvarban, télen a házban esznek. A nyári asztal alacsony, *gyalogszéken* ülik körül. Gyerekek a felnőttekkel egy asztalnál nem ehetik. Rendszeren az asszony sem ül az asztalhoz, ellenben a szolgálga mindig ott ül, sőt ő vág előbb kenyeret, ő szed előbb az ételből. Szedhet annyit, amennyit akar, azonban kétszer szednie nem szabad. Közös tálból nem esznek, mindenkinek külön tányérja van.”⁴²

Bátky Zsigmond a Magyarság Néprajza első kötetében (a múlt századunk 30-as éveinek végén) így ír a táplálkozás magatartási szokásairól: „A palócoknál ma is csak a férfiak ülhetnek a terített asz-

talhoz, az asszonyok a férfiak háta mögött állva, azoknak vállán keresztül kanalaznak a közös tálból. A gazdának külön tányérja van, a gazdasszony sok helyen a főzőedényből eszik a kucikban. A palócoknál még az új pár is így eszik: ülve csak a fiatal férj fog az ételhez. A mezőre vitt ebédből is a férfi eszik előbb, az asszonyé a maradék.”⁴³

Göcsej, a Pityerszer elnevezésű falurész egyik háza

⁴² Györffy i. m.: 263., 255., 256. p.

⁴³ Bátky Zsigmond: *A magyarság néprajza* II. kötet

Falusi ház az 1800-as évek végén

Ebben az emlékből a mai ember már egészen mást lát, mint félszázados, vagy százados elődje. A női szerepkör számára ugyanis az *élelemadás* megkülönböztetett szentségéből következett ez a női magatartás. Mutatja ezt, hogy a mai napig azok az idős asszonyok, akik ebben a szokásformában nő-

tek föl, semmi pénzért sem ülnek le a terített asztalhoz, hanem rangjuk érzetének tudatában *adják, nyújtják* számunkra az általuk készített *ennivalót*. Sohasem velünk, hanem dolguk végeztével esznek. Így teljes, így igaz a szerepkörük megélése. Ez mutatja elsőségüket, *teremtő, úrnő, nagyasszony, királynő* voltukat.⁴⁴

Morvai Judit 1956-ban mindenben hasonló emlékeket gyűjtött a mátraaljai palócok között. Az öregek emlékezetében így beszéltek erről: „Azelőtt nem udvaroltak, hanem *házasítottak*. Kint volt a legény az ökrökkel a Mátrában vagy a Kétvárközüben. Mikor hazajött, akkor mondta az anyja: Megházasodtál fiam! – Kit vettem el édesanyám? – Akkor megmondta a lánynak a nevét. Jól van, elvette azt.”

⁴⁴ Az 1980-as években rekonstruált formáját lakodalmi keretében a Borsod megyei Szentistvánban még rögzíthettem a Magyar Televízió számára. Sajnos a TV szervezés nem volt felkészült a feladat érdemi megoldására. Voltak ugyanakkor szép részletek, ami miatt egyetlen nyilvános vetítést engedélyeztem.

Cséplő asszonyok. Az eszköz egy hosszabb és egy rövidebb rúdból áll, melyeket bőrrel kötöttek össze. A búzakarászából ezzel verték ki a magot. A munkát ritmikus mozgásban végezték, melyet megfigyelés után kellett kigyakorolni.

Kalotaszegi lányok a kapuban

Egy másik történetben: „Apósom meg a juhokat őrizte, juhász volt. Mikor hazajött csak kérdezte: Szülém, mihez sütnék, főznek? – Fiam, kiházásítottunk! – Nem is ismerte azt a leányt, a templom alatt lakott.”

„A jövőendő élettársat elsősorban az anya választotta ki gyermekének” – írja Morvay. „Szülémnek jutott eszébe, hogy az uramhoz, férjhez menjek. Jó kis legényke, el kén hozzá menni.” A házasság elsősorban asszonyi feladat volt. „Az asszonyok jobban széjjelnéztek, mint a férfiak. Az anyjukat szerető fiatal lányok könnyebben ráálltak a házasságra. Nem akartak anyjukkal ellenkezni.”

⁴⁵ Sz. Morvai Judit 1956:141–142 *Asszonyok a nagycsaládban. Mátraalji palócasszonyok élete a múlt század második felében*. Budapest, Magvető Kiadó.

Az asszonnyá lett leány helyzetét két dolog szabta meg. Az egyik a közösség által elfogadott és vallott felfogás az asszony emberi értékéről, a másik pedig az a tény, hogy az asszony egy vér és vagyon szerint is összetartozó közösségbe *idegenként* került be. Erről szól a következő megfigyelés:

„A férje apját *apámuramnak* szólította. Ha férjének bátyja vagy nagybátyja volt a család feje, akkor *nagyuram* megszólítás járt a gazdának.”

Az asszonynak kötelessége volt *fél*ni az urát. „Félni kellett az embereket”, mert az ember tulajdona az „asszonyi állat”. Így mondják ezt ma is a bodonyi öreg emberek. Az asszony nem élettárs volt, inkább volt cseléd, gondjait nem osztotta meg, nem közölte vele a férje. Ha valamit nem jól cselekedett ütéssel igazította a helyes útra. Ez a bánásmód nem volt szégyen, nem volt rendellenes. Egy erről megkérdezett öregember így emlékezett: „Én ezt az asszonyt sokat megvertem-e! Az asszonyt is kell idomítani, mert a szája jár. Az ember is van néha majdnem olyan bűnös, mint az asszony. A vén bűnös asszonyoknak nem árt, ha néha megverik őket.” Az asszony természeténél fogva bűnös. Felfogásukban talán a paradicsombeli Éva bűne, az eredendő bűn vetette árnyékát a nagycsalád asszonyaira. Ebből fakadhat ugyancsak,

hogy a férfiak szégyellték, titkolták nemi kapcsolatukat feleségükkel, s az ő vétkükként rótták fel a majd minden évben születő gyermekek sokaságát is. Ettől függetlenül *piszkolták*, megvetés tárgyává tették a meddő asszonyt. „Még gyermeket sem adott neki az Isten! Büntet az Isten, hogy magtalan vagy!”

Az új családba vitt menyecske egy kis asszonyi közösségbe csöppent bele. Lényegében velük élte le a további életét. Örült annak, ha rokon, vagy régi leánycimbora is akadt az asszonyok között: volt bátorsága kihez egypár szót szólni.⁴⁵

Ez utóbbiakból már erősen érzékelhetjük a korábbi szokásoktól eltérő, az új európaiság (indoeurópaiság) elhatalmasodó, szélsőségesen patriarchális nézeteit.

1974-ben Erdély keleti felében úgynevezett keservek és hagyományos imádságok gyűjtése közben számos, az alábbiakhoz hasonló dalt rögzítettünk:

*Istenem, istenem,
Szerelmes Istenem,
Hogy kell a világot
Máshol eltöltenem?*

*Köves utak szélén,
Páratlan gerlice,
Kinek a világhoz
Nem volt szerencséje.*

*Látom az életem
Nem olyan gyönyörű,
Két piros orcámon
Folydogál a könnyű...*

*Akit a bű megront
Fiatal korába,
Nem is remélhet jót
Sohase napjában.*

*Éngem is megrontott
Fiatal koromban,
Nem is várhatok jót
Sohase napomban.*

Az egyedül élő 72 éves asszony így mondta el élete történetét: „16 éves koromban férjhez men-

tem s akkor három év múlva özvegyen maradtam. S azután az életem csak olyan vót. Öt évig öreg menyecske voltam, amikor elszereltek egy legényhez. Akkor, vót az egy olyan szívbajos, beteges ember. Húsz évig mellette ültem⁴⁶, de csak azért, mert hogy sok leánytestvérem volt, s nehogy azt mondják, hogy hát nee, rossz vótam, s azért hagytam el! Mellette ültem. De olyan nap is vót, hogy még tizenkétszer is leütte egy nap a szívbaja. S aztán ott ültem meg. ...s mikor megzavarodott ... beteg lett no! ...elvitték Dicsőszentmártonba. S ha elvitték oda, akkor ott vót egy esztendeig... és én addig... mert meg akart ölni engemet, mikor itthon vót... Aztán kicsit jobban lett, s az orvos azt írta, hogy kívánczozott haza jönni. Osztan meghalt itthon! De én annyit kínlódtam! Legyen hála a jó Istennek... hogy az éppen elég vót...”

A leírt magatartási szokásokkal azonos időben még élt a palóc ház mestergerendát támasztó osz-

⁴⁶ Falvay K. és Kallós Z. közös gyűjtése.

Matyó család. A leány és a fiatalasszony között a szülők és az unokák

Matyó menyecske hugával (1930-as évek)

lopa *boldoganya* megnevezése, ami a régi és új magatartási szokások együttélését mutatja.

Nem fejezhetjük be a példákat másféle szélsőséges női magatartás bemutatása nélkül. Illyés Gyula a híres *Puszták népe* című visszaemlékezésében szól ilyen emlékeiről is. „Az asszony csetepaték jó része a gyerekek egymás közötti veszekedéséből keletkezett. ...Az asszonyok verekedését a férfiak mosolyogva nézték, ritkán avatkoztak bele, s ha beleavatkoztak is, merőben fegyelmezésből tették, ki-ki a maga feleségét fegyelmezte szóval vagy kézzel, ahogy a szükség kívánta. Elszántan vetették magukat a csatázók közé, ütniök nem volt szabad, az ütések fogták fel. Ha lány védett valakit, nyílt vállalása volt az annak is, hogy a küzdővel viszonya van.”

⁴⁷ Illyés Gyula: *Puszták népe* 1956. 117–119 p.

⁴⁸ Szendrey Á.: *A matriarchátus nyomai a magyar népi családnevekben* Nyelvtudományi Közlemények

⁴⁹ A nő az élet továbbadását vállalja, s ennek következményeit a modern társadalom egyre kevésbé veszi figyelembe.

A kések villanásában a lélek legbonyolultabb érzelmei egy pillanat alatt tisztázódtak. Az egyik Kariás fiú feleségét elcsábította egy döbrönteai göbolyós (fuvaros), el is akarta venni. A férjnek nem sok szava volt a dolog ellen, a csábítót még vendégül is látta, amikor az eljött az asszonyért. Együtt vacsoráztak, a göbolyós bort hozott, hát ittak, mint egy áldomást. Az asszony már összekészítette holmiját, amikor a két férfi, tán nem őmiatta, hirtelen összeverekedett. Helena ádáz dühvel kelt férje védelmére, s noha az első komoly ütés őt érte, kitartott, lefogta a csábító karját, akit így a férjnek sikerült alaposan helybenhagynia. A félájult szerelmezt együtt hajtották ki az ajtón. »Akkor tudtam meg, hogy kit szeretek« – felelte később az asszony a tréfálkozó cselédeknek.⁴⁷

Az egyetlen leány fiúsításának emlékeiről sem feledkezhetünk el. Lehetőségeit és gyakorlatát a magyar néprajztudomány már a múlt századunk elején felismerte. Szendrey Ákos így ír erről: »A feleség családjába való beházasodás a magyar nép-nél is szokásos. Kalotaszegen »rászállásnak« vagy »odaszállásnak« nevezik a beházasodást, az após házánál dolgozó vőt pedig idegennek hívják.»

Jankó János *Kalotaszeg* című munkájában azt írja: »...ha szegénysorsú legény a leány családi vagyonára költözik, vagyis kalotaszegiesen »a leányhoz megy fiúnak«, ilyenkor a telek nevét veszti fel.»⁴⁸

Az Osztrák–Magyar Monarchia népeinek bemutatásában Baksay írja: »...az egyetlen leány nem eladó; az egyetlen leányra vőt szállítanak. Ilyen célra keresik a legkülönb legényt; delit, munkását, becsületet, ki régebben nevét is felvette felesége családjának, s a névvel együtt a gazdaság tulajdonává lett. Ezt a szokást Kassa vidékén is ismerik; és ha a vőlegény a menyasszonyos háznál marad, azt mondják, hogy vőt vettek a házhoz». A befogadásnak azonban nem ismerjük semmiféle szertartásos emlékét. Természetesen itt nem törvényes és hivatalos eljárásban is elismert névfelvételről van szó, de a nép ragaszkodik hozzá, s bizony a személyazonosság kétségtelen megállapítása végett a hatóság is kénytelen e megkülönböztető nevek használatát elfogadni.» A tudományos kutatás megerősíti: a nő érzelmi élete a férfiéhoz nem hasonlítható és ez a tény a női szerepkör és tulajdonság lényeges tartozéka. A hagyományos női magatartás legfontosabb eleme az *érzelem*.⁴⁹ A nő az élet továbbadá-

sát vállalja, amit a hagyomány sohasem tehernek, hanem *áldásnak tartott, gyermekáldásról* és nem az indoeurópai nyelvekben használatos „terheség”-ről beszélt. Az élet továbbadása kétségtelenül megpróbáltatásokkal jár. Elviseléséhez nemcsak fizikai, hanem nagy lelki erő is szükséges, amit csak gazdag érzelm kiáradása tud működtetni. Erről tanúskodik minden nép gazdag dalkincse, a magyaré is. Az érzelm dalban, imádságban, játékban, táncban történő megélése feszültségoldó, „mai nyelven relaxáló, idegmegnyugtató”, egyformán könnyíti a fizikai és szellemi megterhelés elviselését. Márpedig ebben a megterhelésben a nő élet minden korban rendkívüli feladatokat vállalt és vállalt. Nélküle az élet csodálatos színessége és gazdagsága elszegényedik, elsürkül, társadalmi zavarok, betegségek válnak uralkodóvá.

Ezek a megfigyelések voltak megtalálhatók a gyermekjáték szövegeink leánykérő játékaiban is, melyekről a következő fejezetekben lesz szó. Az *úrnő, Szent Erzsébet asszony, kisasszony, Borsos kapitányné, Boldogasszony* kifejezések szinte aránytalanul többen vannak, mint a *János úr, kapitány úr* stb. kifejezéseink. A néprajzi kutatás a század első harmadában még ismerhette a *gűgyű asszony, gyalogsátán, pemet*⁵⁰ megnevezéseket is, akik már nem kérők csak „tudakozó”, „hírvívó” asszonyok voltak, a leánykérés formaságait bonyolító már férfikérők „korszerűsített” segítői. A mai néprajzi gyűjtő, ha a leánykérésre szokáshagyományára még akad is példa, de hasonló tudakozó asszonyokat már alig, vagy sehol nem talál.

A férfi az érzelmmel szemben a *küzdelem vállalásában* jeleskedik, mert szerepkörének és tulajdonságainak ez a szoros tartozéka és sajátossága. Ehhez is erő szükséges, de annak egészen más a tartalma. Abból is látszik ez, hogy amikor nincs szükség rá, akkor is előhívja magából ezt az érzést.

A női közösségek közreműködtek a technikai eszközök felkutatásán és megvalósításán kívül a szellemvilág képzeteinek megteremtésében is. A gondolkodó ember kialakulása elválaszthatatlan a *halál* és az *újjászületés* jelenségeinek felismerése nélkül. A vágy, vagy félelem, ami a földi létezés és az ettől független, örökkévalóságot sugalló másvilág között fennáll, a nappal és az éjszakai álmvilág párhuzamában ismerhető fel. A női elv mind a két nagy

témakörnek a központi szereplője. Élete a menstruációs ciklusokon keresztül szoros kapcsolatban van a Hold kozmikus ritmusával, s ezzel együtt a változást érzékeltető *időfogalommal*, ami a korai időkben minden bizonnyal azonos ciklusban lehetett.

A női elv sajátosságai nélkül elképzelhetetlen az örökkévalóság *időtlensége* és a földi létezés *időtartama*, valamint a közöttük lévő kapcsolat. E két képzet híd, kapu, rév kapcsolatának tudatát a mi hidas, kapus, révjátékaink őrzik, aminek képzetei a korai emberektől nem feltétlen kívántak tudatosságot. Apokrif fohászainkban is az időtlenséget az álm-állapot fejezi ki. Elmúlt a természeti jelenség *hajnal* fogalmával azonosul. Ez a természeti jelenség a magyar nyelvben az *asszony* szülési állá-

⁵⁰ Pemet, a házhoz támasztott rúd, melynek végén kukorica-csuhé volt felkötve. Kötelező volt a ház mellett tartani. Ugyanis vízbe mártva tűzoltásnál ezt használták a kisebb lángok eloltására. Tehát a tüzeset megváltoztatására szolgál. A pemetasszony egyik nézetben tehát a nőtlenség megváltoztatására szolgál átvitt értelemben. Másik nézetben a női tűz eloltását segíti elő.

Szegedi koszorúslány a búcsúból

Bába középkori metszeten, a kép jobbfelső sarkában a szülés idején aktuális csillagállás látható

pota *hasadása*, megnyílása az *idő megjelenése* jelenségével párosul: „Hajnal hasad, csillag ragyog...” hallatszik a lakodalmi hajnalnótában. Más európai kultúrák talán másképpen fejezték ki e képzet érzékelését.

A női emlékek közül kiemelkedő őseurópai tárgyi emlék a franciaországi *Lausselben* feltárt, kőbe vésett „istenanya”, amint jobb kezében ivókürtöt tart, rajta 13 rovátkával. Az ivókürt mai napig a *bőségszaru*, a gazdagság szimbóluma, *boldog* szavunk képi kifejezése. Aligha tévedünk, ha a 13 rovátkában az évkör holdhónapjainak számát látjuk. A kőbe faragott női alak a tudományos kutatás szerint a Kr. e. 25 000 év távolából is az európai Földanya-fogalom jelképe, ami híradás a földrészt benépesítő legutolsó, már a mai embertípus legregibb kultúrájáról.

⁵¹ Küllös Imola (szerk.) *Hagyományos női szerepek Nők a populáris kultúrában és a folklórban* Magyar Néprajzi Társaság Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselői Titkársága kiadásában Budapest, 1999.

A BÁBA, AZ ELSŐ HIVATALOS NŐI FOGLALKOZÁS

A női szerepek közül figyelmet kapott a korszerű, tudományos vizsgálatokban az új élet megszületésében segédkező bába, szinte az első önálló női foglalkozás.⁵¹ Deáky Zita írja: „Egy nő számára a XIX. század utolsó harmadáig a bábáság tanulása volt az egyetlen lehetőség az önálló szakma, mesterség elérésére, amivel saját egzisztenciát teremthetett, és legálisan kiléphetett saját családi közösségéből, ha erre valamilyen okból szükség volt. A XIX. század közepéig a bábamesterség végzésén kívül, ha egy nő egyedül kilépett szűkebb családi kötelékéből, elhagyta helyi közösségét, három lehetőség közül választhatott: vagy prostitúcióra kényszerült, vagy dajkának állt, vagy zárdába vonult. Természetesen nem tartoznak ide azok az asszonyok, akik özvegyi joggal folytatták férjük mesterségét, műhelyét; sem azok a szegény özvegyasszonyok, akik mosásból, varrásból, takarításból, idénymunkákból tartották fenn magukat és gyermekeiket, mert ők addigi közösségeiken belül maradtak, tehát életformájukat, tevékenységüket a helyi közösségi keretek és szokások határozták meg.

A történeti forrásokból kiderül, hogy a XVIII. század végétől a XIX. század végéig általában 30 éven felüli (gyakran 40 éves) lányok, asszonyok jelentkeztek a bábaképzők tanfolyamaira. E mesterség tanulására csak vénleányok, „tisztas” asszonyok és özvegyek jöhettek számításba, mivel megbízhatóságukról, erkölcsös magaviseletükről közgyűlési és egyházi ajánlás kellett. Téves tehát az a nézet, hogy a képzett bábák egy része megesett leány volt. Előttük sokáig zárva maradtak ezek az intézmények is. Tudjuk, hogy régen a vénleányok helyzete a családokban rendkívül hátrányos és keserves volt, és a fiatal özvegyek is nagyon kiszolgáltatottak voltak. Érthető tehát a vonzódásuk a bábamesterséghez, hisz ez volt az első, legális világi lehetőség önálló életük megteremtéséhez. Egy bába életrajzát áttekintve kiderül, hogy a képzett bábák rövid időn belül jó partinak számítottak, és a mesteremberek, később a vasutasok, rendőrök is szívesen vették őket feleségül.

A bábáknak nagyon fontos szerepük volt az interetnikus kapcsolatok kialakításában, és az eltérő

nyelvű, vallású és kultúrájú csoportokkal szembeni ellenszenv mérsékelésében. Ha egy faluban, mezővárosban több nyelvű és különböző vallású csoport lakott, akkor a bába mindegyikkel kapcsolatba kerülhetett, mindenkihez bejáratos lehetett, mindegyik hétköznapi világban otthonosan mozoghatott. Bepillanthattak egymás életébe, részei lehettek egymás örömeinek és bánatának.”⁵²

Szerzőnek is van az 1920-as évek egyik abaúji falujából idevágó személyes emléke, melyet édesanyjától születésével kapcsolatban hallott. Édesanyám a fogantatástól kezdve igen nagy lelki feszültségben várta megszületésemet. Ennek a magyarázata lehet, hogy három éves koromig, bár mindent értettem, nem beszéltem. Nagyon megijedtek emiatt édesanyámék. Anyám elment a szomszéd falusi bábához, aki ott volt megszületésemnél és elmondta az esetet, amit megtanácskoztak. Ennek következtében édesanyám kenyeret sütött a házban lévő kemencében, amire átjött a bába is. A kemencében

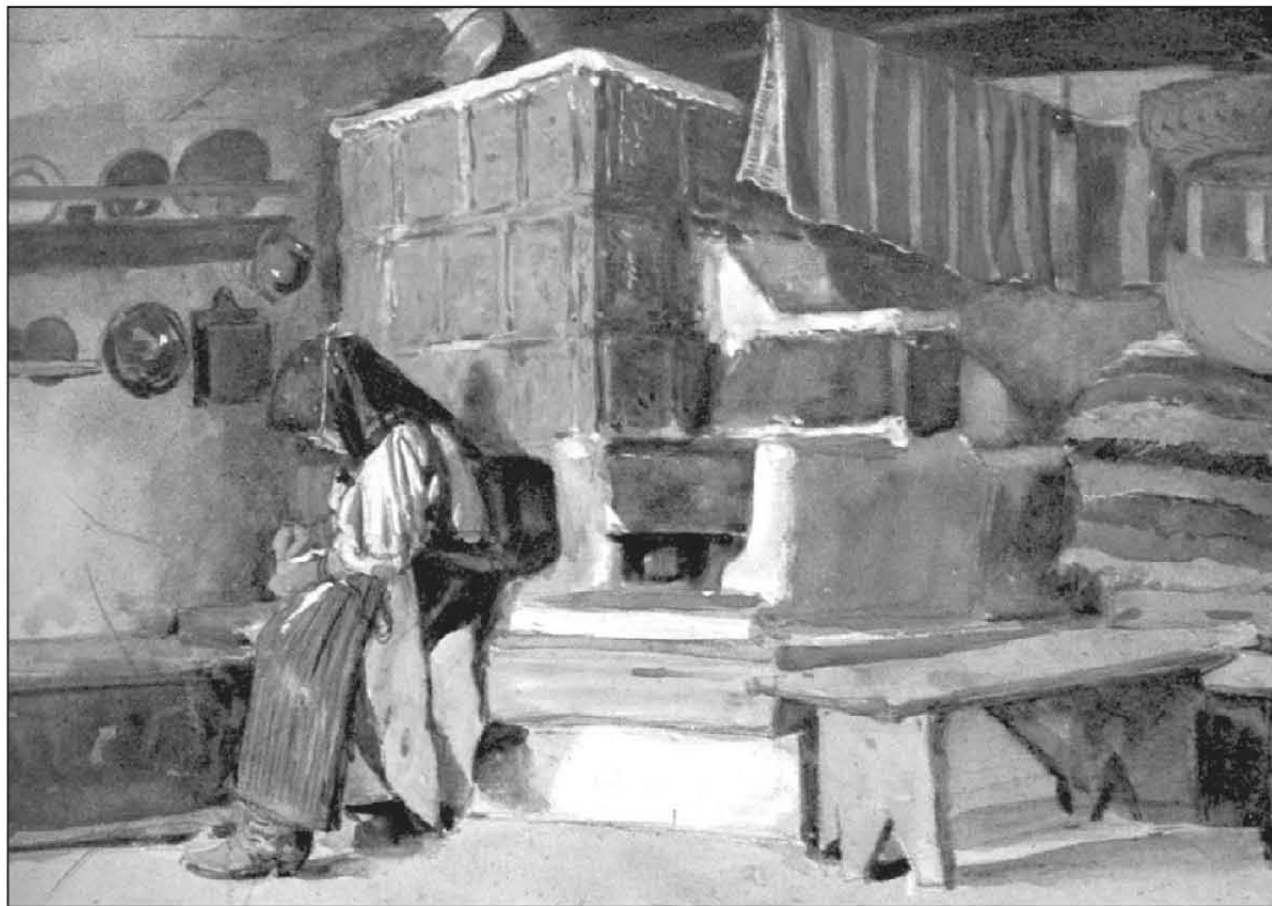
már kissé meghűlt friss kenyeret a lapátról emelte le és a fejem fölé hozva törte meg. Édesanyámék nagy örömeire akkor kezdtem el beszélni. A bába tehát otthonosan mozgott mágikus jellegű tevékenységekben is, amit nem a bábaképzőben, hanem gyakorlott elődeitől tanulhatott el.

A NŐK KISZOLGÁLTATOTTSÁGA

A női szerepekről szóló antológiában *Szenti Tibor* tollából kerül szó: *A nők társadalmi és szexuális kiszolgáltatottsága a magyar feudalizmus utolsó másfélszáz évében a Dél-Alföldön*. A tanulmány szerzője az anyagot a Szentes Városi Fióklevektár *Károlyi család sedes dominalisa* és *sedria* anyagából válogatta az 1700-as évektől az 1848-as forradalom előestéjéig időszakban. Ez annyit jelent, hogy a török kitakarodása után a bujdosásokból visszatért

⁵² Deáky 1999, 49–53. p.

Kalotaszegi házbelső varrogató idős asszonnyal

Torockói lány teljes díszben, a falu templomának kapujában (A szerző fotója)

emberek társadalma nem ismert kegyelmet, csak leszámolást. Különösen nehéz helyzet alakult ki a bosszorkányüldözések következtében. Az 1800-as évek első felében ugyanazon bűnért a bevádolt nők olykor többszörösen is megszenvedtek. Az egyház a templomban, illetve a templomkertben megszégyenített, kiátkozott bűnöstől a megjavulás szándékát ígérő *reverzál*ist, nyilatkozatot kért. A nők fejére *szégyenkoszorút* helyeztek, pellengérre állították, kalodázták, megkorbácsolták őket, majd a tanácsbíró, földesúri, vagy a megyetörvényszéki bíraskodás következt, hasonló szenvedések kiállásával.

Nem csoda, ha a szexuálisan kiszolgáltatott nők állandóan rettegetek a rajtakapástól, a teherbeeséstől és a törvénytelen gyerek megszületésétől. A bűnt, ameddig csak lehetett, titokban tartották. A magzatot kuruzslók, tudatlan parasztbábák segítségével gyakran életük árán is igyekeztek elhajtatni, a titokban megszült gyermekeket pedig elpusztítani és „elrejtetni”. Az általunk vizsgált korszakban így esett meg több gyilkosság, szerelmi féltésből elkövetett vérengzés, erőszakoskodás, vérfergőzés, és a feleségek hóhérolása azért, mert az asszonyok nem bírták elviselni férjük gyakran állati ösztöneinek brutális megnyilvánulásait.

A szerző kitűnően foglalja össze „A nők elleni vétségek okait”, mely ma is tanulságos. A hat szakaszba rendezett észrevételekből harmadikat emeljük ki: *„Az általános szellemi elmaradottság az érzelmi sivárságot is kitermeli. Színvak nem láthatja színesnek a világot! Nincs rá érzék, hogy a nőt tiszteljék, becsüljék, szeressék, előnyben részesítsék. A nő – legyen feleség vagy anya –, a férj illetve a család cselédje, aki köteles engedelmeskedni. Feltétlen, önfeláldozó módon szeretni és szeretkezni.”*

A szerző számos pör jegyzőkönyvét mutatja be, ebből választottunk ki kétőt, azt is csak rövidítve: *Erőszakos nemi közönség és kínzás*, melyhez a kö-

vetkező megjegyzést fűzi: „Valamennyi szexuális jellegű cselekmény között, az ebbe a típusba tartozó, összetett bűnperek fordultak elő a leggyakrabban.” Válogatásunk az elkövetés „sokszínűségét”, árnyaltságát, a brutalitások változatosságát mutatja.

A 109/1748 pörben Smith Kata, 13 éves, csanyileányt vallatják:

„Volt-e közöd Lengyel Janoval [...?]

– Volt egyszer.

Erőszakosan cselekedte e' véled azon gazságot [...?]

– Erővel.

Miért nem kiáltottál, midőn gonoszkodtál véle [...?]

– *Azért, hogy azt mondotta, hogy*

– *belém üti a kést [...]*

Véres volt-e a pendeled [...?]

– *Véres volt, de senki sem látta, mivel szoknya alatt hordotta[m].”*

A 221/1762 pörből kitűnik, hogy Bang Sára 17 éves vásárhelyi cselédlányt mind a 60 éves Török György gazda, mind fia, a 36 éves Török János házas emberek élték. Az öreg gazda hosszas tagadás után ezt vallotta:

„[...] A mint emlékezem lehetett mintegy négy-szer volt vele közöm, háromszor a szállason, egyszer pedig ide haza Vásár Helyen.”

Ifjú Török János vallotta: *„A Szálláson vót vagy kéczér közöm véle, egyszer a Szobába[n], masszor a’ Pitvarba[n], harmadszor itthon az Istállóba[n].”*

A sértett Bang Sára az ifjabb gazdáról mondotta, hogy *„Először is itthon a Kamarájában kért reá, hogy engedjek neki, S úgy engedtem, azután a Szállásán egész nyáron valamikor teczett néki, akkor közösködött véllem [...]”*

Az öreg gazdára előbb nem mert vallani, majd így beszélt: *„Már tovább nem tagadom igen is vót Számtalan Sokszor véle közöm, mert Szüzességemben is ő kegyelme rontott meg, mellynek több esztendejénél [...]”*

Leg többször vót közöm az öreg Török Györgyvel, és tavalyi Dinnye kapáláskor ejtett meg legelsőbbben is, eleget küszködtem véle míg megejtett.”

A lány teherbe esett. Az öreg pénzt adott neki, hogy menjen el, ne mutakozzon, s ne valljon rájuk, ha az eset kitudódna. Mivel nincs olyan titok, mely napvilágra ne kerülne, ez is az „úriszék” elé jutott. Itt több tanút, a Török család egykori szolgálóit is kihallgatták, és kiderült, hogy az öreg gazda mindegyikkel „förtelmeskedett”.⁵³

ASSZONYI MUNKA A NAGYCSALÁDBAN

„Ez férfi, ez asszonyi munka...” Nagy Janka Teodóra tanulmánya Tolna megyei tapasztalatokból, alcíme: Szokásjogi és etnikai sajátosságok a nemek szerinti munkamegosztásban. Bevezetesként idéz-

te a gömöri Harmac község református lelkészének leírását az 1830-as években a Duna melléki Bölcskében lakó nagycsalád életéről. „Bármennyire szaporodott legyen is a család népessége, családközösségben maradt és élt az. A háznépet mindig a’ legöregebb férfi képviselte, a’ tartotta a ház kormányzatát, rendezte a’ napi munkát, ’s mint atya maga gyermekeiről, ő gondoskodott az egésznek szükségéről. Ezen családfő gazdának a többi családtagok pedig házcseledeknek neveztettek, sőt leggyakrabban »had«-nak. Az ingatlan vagynon osztozkodni nem volt szabad, mert a’ telek feletti tulajdon jog »s rendelkezés a’ földesúré volt – őt illette. A férfiak minden munkakeresménye a’ gazda kezeibe, ’s onnan a közre ment. Azonban az asszonyok vászonból, aprólékból (szárnyas állatok, gyümölcsből, ’s más szerzési forrásokból, ’s leginkább megtakarított pénzek ügyes-számító forgatásából gyakran jelentékeny magántulajdonnal bírtak, de a’ miből saját vagy leányaik öltözetén kívül – a közszükséget soha nem pótolták, bár mily nyomasztólág nehezült volna is az egész családra. Nem volt példa nélküli, hogy a faluban legnyomorgóbb gazda házábanál, az asszonyok a legtehetősebbek valának.”⁵⁴

Az új asszony a házasságkötést követően Bölcskén is a legény nagycsaládjába került, ahol a gazda felesége osztotta szét a munkát az asszonyok között. Míg a férfiak feladata volt az állatokról gondoskodás, a mezei munkák egy jelentős része és az állatok adás-vétele az asszonyoké. Elsősorban az aprójószágot látták el, s az ő feladatuk volt a kenderföld művelése és a kender feldolgozása. Minden telekhez tartozott káposztaföld, ennek művelése is rájuk hárult. Az 1800-as évek második felében a környéken igen szorgalmasnak és élelmesnek ismert bölcskei asszonyok a szomszédos Dunaföldvárra jártak piacra zöltséggel, gyümölccsel, túróval, tojással, meg baromfit vittek, a század végén pedig már Pestre mentek a kofahajókkal. A gyermekekről az asszonyok közössége gondoskodott. Amíg az édesanya a mezőn volt, az otthon maradtak vigyáztak rá. A hétköznapi tennivalók közé tartozott a mosás. Sárközi Sándor híradása szerint az 1800-as évek végén „a Dunában magas, négylábú padon

⁵³ Szent 1999, 27., 29., 33. p.

⁵⁴ Balogh 1860: 35–36.

Templomozás Kőrösfőn (Malonyay: A magyar nép művészete I. kötet. XII. tábla, 1912.)

sulykolóval mosták habfehérre a ruhát, majd a gyepre terítették, s közben vízzel locsolták, hogy a párolgással is fehéredjen. Az ő feladatuk volt a kenyérsütés, a mindennapi enivaló készítése, s az ünnepekre készülődés: a takarítás, a meszelés, a főzés, és a sütés. Az asszonyok segédkeztek a bábának, ott álltak a bölcsőnél, beszélni, énekelni tanították a kisgyereket, s már aprócska korától a munkára nevelték. Ott voltak a fiatalok mellett a fonóban, kukoricafosztásnál, tollfosztásnál, s a bálokon is vigyázták erkölcsüket. A leány stafirungjának összekészítése és a legény kiházásítása is elsősorban anyjának a feladata volt. E szokáskör klasszikus modelljében a családjogi néphagyományok e területén szembevető volt a nők – elsősorban a legény anyjának és a keresztanyáknak a szerepe. Amint az asszonyok vették körül az újszülöttet, ők virrasztották a halottat is, s készítették az utolsó útra.”⁵⁵

A nő nemcsak az életet adja számunkra, hanem az élettel azonos *élelmet* is. Vállalja azt is, hogy az

élet elmúltával elsirat bennünket. Az elsíratás feladata minden kultúrában női feladat, mert az „élet” – az anya–leánya révén testében örökkévaló – (gyermek is az örökkévalóságból érkezik), s így kíséri el, s van velünk az „örökkévalóság” tartományában is, amivel teremtető kapcsolata van.

Szólni kell még olyan női sajátosságról is, ami már eltűnt környezetünkből. Ilyen például a természet és az életkor változásával összefüggő női viseletkultúra, amiről a költő Sinka István oly szépen fogalmazott:

*Amikor még harmaton járt
Mondják, fehér ruhában járt.
Aztán pirosba, kékbe
Végül sírig feketébe.*

Ez a színekultúra a természet virágba borulásának és elmúlásának az emberi párhuzama. A természet szépségét és elmúlását felmutató női életet idézi meg a virágba borult leány, majd a gyümölcsöt érlelő asszony elmúlást idéző látványával. Mindez a megszületett és a létezésben örömet talált emberek

⁵⁵ Nagy J. Teodora 1999, 57–58. p.

átérzett természeti életélményét mutatja föl. A Nyárád menti székely falvakban a templomi ülésrend még összefüggésben van a közösség életkorával. Elöl, a padok előtt állnak a fiatal leányok. Az újaszszonyok az első sorokban ülnek, s az élet előrehaladásával ülnek egyre hátrább. Az istentisztelet után a legidősebb asszony vagy ember tiszte elhagyni a templomot. A közösségi élet hagyományos hierarchiája a létezés biztonságát nyújtja, s ugyanakkor mindenki egyenlően élheti meg annak szépségeit és küzdelmeit is, kinek-kinek úgy, ahogy a Sors Isten-nője kimérte.

A NŐI TEST: TÉR ÉS IDŐ KAPCSOLATA

A tér-idő fogalom első képzete a magyar nyelvben az ősvízzel és benne a menny- és a földfogalommal azonosul.⁵⁶ A világkép e két fogalmát a sötétség természeti jelensége egyesíti, úgy, ahogy azt Károli Gáspár a vizsolyi Biblia első fordításakor jegyzetben is rögzítette: „Az Mennyen, Földen, mélségeken mind egyget ért, tudni illic, azt á miből Mennyet Földet minden ékességével egybe tereté.” Azt is tudjuk a Bölcsesség könyve alapján: „Halmoknak előtte születtem én (a nő), mielőtt a földet teremtetted vala...” Ha elgondolkozunk a két kijelentés értelmén, valójában nincs a két megfogalmazás között különbség, ha a teremtés tényét tekintjük.⁵⁷

A megállapítás kifejezése a női testet azonosítja az általa teremtett tér-idő fogalommal, mely az ősvízből emelkedik föl, mint hegy vagy föld. A születési (megteremtődési) esemény – a mennyei örökkévalóság időtlensége, és a földi lét időhöz kötöttsége között tart kapcsolatot. Ha ezt a megállapítást elfogadhatónak tartjuk, megteremtettük a továbblépés feltételeit. A női test tér fogalma ugyanis akkor válik élővé, ha annak alakjához képesek vagyunk hozzárendelni az idő fogalmát, s az ezzel összefüggő kezdet és vég fogalmát, ami a földi élet jellemzője. Tér és idő női létezésének együttes feltétele a földi térben azonosul a szerves élet lehetséges kialakulásával.

Igaz ez a megállapítás? – Tesszük fel magunknak a kérdést. A menny és föld fogalma együttesen határozza meg a négyirányú tér fogalmát. Fenn és a lenn, valamint a balra és a jobbra fogalmát. Minden mozgás, azaz változás, csak térben valósítható meg.

A csillagos égbolt fordulásának felvétele az 1930-as évekből

A két fogalmat jellemző sötétség csak akkor változhat meg, ha a változás ténye a sötétségben alakot kap, ami mozogni, azaz változni, világosodni, menni, forogni képes. A változás érzékelése a tér fogalom kívül: Idő, s vele a kezdet és a vég fogalmának létezését hívja elő.⁵⁸

A menny tehát az örökkévalóság időtlensége a női testben és annak pilléreként híd, kapu, rév szerepében, a földi tér hasonló kapcsolatában, a sötétség alaktalanságát követő szimbolikus fogalom is, mint mennyboltozat fölötti világ, ami valahol a sötétség érzékelhető részeként, a „föld fölött”, a csillagok álomterében, vagy éppen azzal ellentétesen, a „föld alatt” van. Csillagcsoportjaik földi viszonylatban: a szimbolikus éden, a gyönyörök kertje világát idézhetik, ahol a Boldogasszony méze, az istenek eledele „terem” az asszony „kiskertjében.” A menny- és a földfogalom közös egysége más nézetben a sötétség, álomtartalma az ismeretlen „másvilág”, amiben a mennyei lét és szerepkör

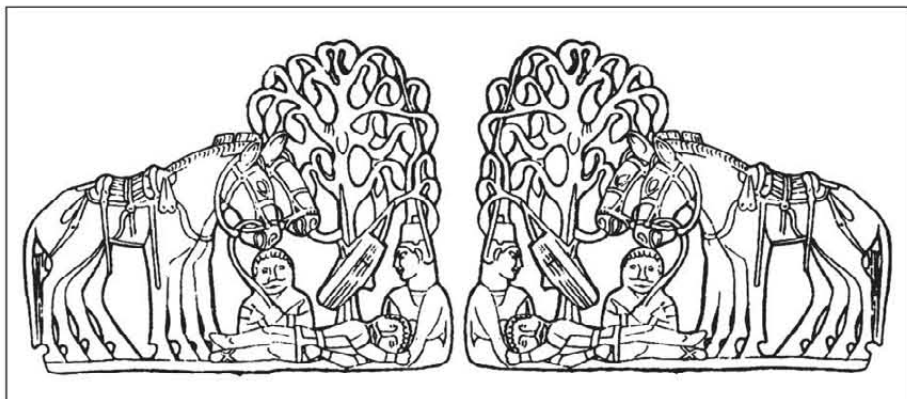
⁵⁶ Ezt a megállapításunkat a későbbiekben több forrásból és oldalról bizonyítjuk.

⁵⁷ Ezt a megközelítést az észak-amerikai hopi indiánok teremtéstörténetéből, a Pók asszony működéséből ismerjük.

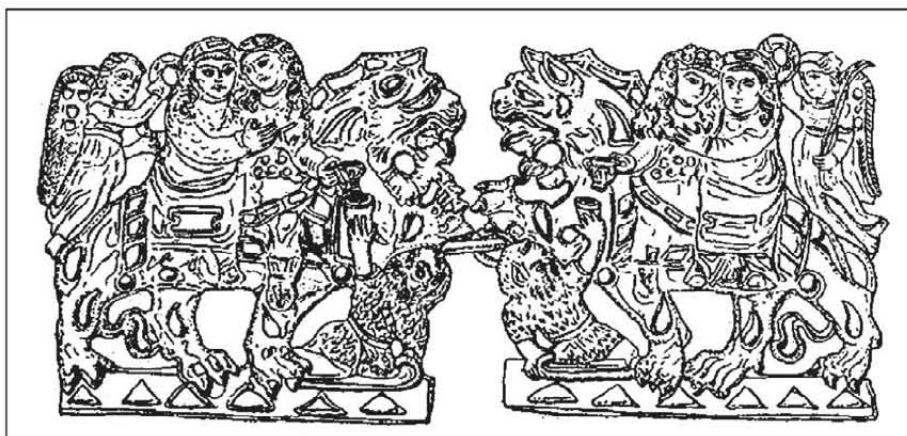
⁵⁸ Mészöly 1904, Rédei 1987. Mindketten a menny és megy szavunk azonosságáról. Az „ny” hang „gy”-vé keményedéséről.

és az ismert földi világ egysége is megmutatkozhat. Ez az egység a tudat alatti és a tudati világ működő, létező kettősségének egysége.

Az ősi képzet szerint valamikor a temető, a halottak föld alatti világa, a természeti környezet egységében, de elkülönülten, *másvilágban*, rendszerint *folyóvízen túl*, másutt az „óceánon túl” helyezkedett el.⁵⁹ A halottak a föld boltozatának alsó részében, az *alvilágból* a számukra szertartásosan készített *földlyuk* sötétségében jelenhettek meg. A menny és a föld tehát felső-alsó boltozat egysége, amit *mindkettő sötétsége* köt össze. Ezért lehetnek a halottak a mennyországban a magyar képzetek szerint, ahogy a Halotti beszédben is megjelenik ez a képzet a föld mélyével, a földbe ástott, a föld ölét megnyitott sírral, ami az istenanya, a Boldogasszony ölével, annak sötétségével azonosul; amiből a *földi élet* szó szerint születik.

Szkíta övcsat, ezúttal tükörképével együtt (Kr. e. VIII. század)

A térben az istenasszony a mennyei és földi kettős fogalommal – „ezért” – azonosulhat. Kettősségében az anya-leánya viszony után tehát ez újabb kettősség a térbeli, majd időbeli működésük szerepkörében is megmutatkozik. A természetben élő emberek a teremtő folyamat látványának katartikus élményét érzékelik a *virradat* megjelenésében. A tér-idő kozmikus változásélménye korai párhuzamainak feltárására a különböző, nagy kultúrák emlékeiből kaphatunk megerősítő válaszokat.

Első ilyen fontos kapcsolatunk ismét az eurázsiai rokonság környezetébe vezet.

A szentpétervári Ermitage-ban található híres szkíta gyűjtemény *díszövcsatjának* ábrázolása Euráziába, feltehetően a Krím-félsziget környékére vagy az Altájba vezet. Valamikor a Kr. e. II. ezredév végére, amikor a nyelvtudomány a magyar nyelv kialakulását is teszi.⁶⁰

⁵⁹ A folyó víz férfi szimbólum és ennek megfelelően a tudati, az érzékelhető világhoz tartozik, azaz az érzékelhető világ határát jelenti.

⁶⁰ A szerző ilyen pillanatokban zavarba kerül a tudomány időbeosztásával kapcsolatban. A tárgyat a régészet a Kr. e. 6.–8. évszázadba teszi. Ugyanebbe az időszakba és kulturális térségbe teszi a nyelvészet a magyar nyelv kialakulását is. Lehetséges a kettőt nem egyeztetni? Ilyen magas eszmeiségű tárgyat lehet nyelv nélkül is létrehozni? Nem is a tárgy létrehozásának bonyolult technológiája ismerte itt a kérdéses, hanem a tárgyban benne rejlő kétségtelenül magas színvonalú, a mai gondolkodásban is kifejezetten magasrendű ismeret és látásmód a meghatározó értékrend. Hogyan lehetséges ez alacsony fokú eszmeiség és kifejező beszédkészség nélkül? – ez inkább az elgondolkodtató a tudományos időrendi beosztások meghatározásában. Csak nem az indoeurópai nyelvek viszonylag rövid, 1000–3000 éve a meghatározó ebben az időrendben?

A SZKÍTA DÍSZÖVCSAT

Az övcsat jobb oldali darabja a megmaradt emléktárgy. Gazdag művészettörténeti értelmezése meglepő módon – kivétel nélkül – csak a jobb oldali darab alapján történt. Ennek oka az is lehet, hogy az ún. Szent László-legenda képi bemutatása mindig a „pihenő két alak” (ülő nő és ölében fekvő férfi) értelmezése a legenda feldolgozása záróképekben párhuzamot mutat a díszövcset központi jelensorának a végével.⁶¹

Az övcsat elveszett tükörképének rekonstruálása ugyanakkor a kompozíció teljes kozmológiai egységét mutatja! Így pedig semmi köze a Szent László-legendához! (a bal oldal csak a meglévő jobb oldali darab tükörképe lehet!).

Együttes vizsgálatára a szerző elsőként tett kísérletet.⁶² Világosan előtűnt: *a kompozíció egyetlen főszereplője a leány, aki hol balra, hol jobbra elfordulva néz*. Mindezt két egyenes szálú hangsúlyos „életfa” között. A két fa, mint a sumér csésze ábráján látható, a nagy Istenanyát ábrázolja. A fákon tegez lóg, ami a benne lévő nyílveszőkkel szintén női szimbólum. Mellette két pár ló áll, mindkét oldalon felszerelve és kipányvázva. A lovak előtt ugyanúgy férfi ül mindkét oldalon törökülésben. A másik férfi mindig a leány ölében fekszik. Ez utóbbi jelenet szerelmi értelmét a régész, *Fettich Nándor* fejtette meg, amit a régész-művészettörténész szakma elfogadott.

Az övcsat teljességének kompozíciója időben lezajló változásjelenséget fogalmaz meg. A két férfi azonos megfogalmazása és szerepköre fantasztikus tömörséggel idézi a természeti napforduló/napéjegylenlőség jelensége *ciklikus* látványát, a résztvevők szerepkörét és tulajdonságait. A leány két oldalán megjelenő *fa* kettőssége, a nagy Istenanya szimbólumát számos kompozíción hasonlóan fogalmazza meg. A mi értelmezésünkben a Nagyboldogasszony szimbóluma. (vö. a sumer csésze ábrát.) Közötte jelenik meg térben az alakot kapott *kisasszony* leánya, a kompozíció főszereplője, aki először a *balra*, (elveszett), majd a *jobbra* ülő férfira néz. A látványban a férfiábrázolások azonossága általánosítja a férfi szerepkört, ami fény kapcsolatú. Ilyen férfi kettősség csak az évciklus folyamán a *sötétedő* és *világosodó* fénnel azonosulhat, ami az év első és második felének *tér-idő*t

jellemző, kettős *napfordulóval*, *napéjegylenlőséggel* összefüggő természeti jelensége. Ez egyben a női szerepkör tulajdonságaihoz is tartozik, amit a Szent László történet legendaírója úgy jellemez: „Nincs hívség az asszonyokban!” Ezt a női magatartást pedig a szarmata-szkíta korszak számos ókori történetírója föl is jegyezte, mert e magatartás mögött a *nő férfival azonos értékrendje* áll, ami szerint önállóan cselekedhet. Erről a mennyei, égi és földi *hármasság* emberi és természeti kapcsolatának ismeretéről szól tehát a szkíta övcsat kompozíciója, amikor megfogalmazza a tér-idő *négyesség* összefüggéseit.

AZ EGYIPTOMI HEH

Az antik vallási képzetek tekintetében a tér-idő fogalmaikról legtöbb és részletes ismeretünk az egyiptomi vallásról van. Kétségtelenül ismerték az *idő két nézetét: a végtelen*, és az úgynevezett *ciklikus* időt. Az egyiket, az örökkévalóság időfogalmát *Ízisz* istenanyaként a nagy istennőben, a másikat, a földi létezés ciklikus sajátosságát *Oziriszben*, a meghaló és feltámadó istenben jelenítették meg. Külön időistenük vagy időistennőjük egyébként nem volt. Az istenpár időértelmezésének birtokában (Szehmet és később Ptah kettősségére gondolunk) magabiztosan fogalmazták meg azoknak a veszélyeknek az elhárítását, amelyek a halott testének a feltámadását megzavarhatták volna. Az elhárítás lényege a test felbomlásának a megakadályozásából, balzsamozásából és az új életre történő el látásának előkészítéséből állt. Ebben a felkészítésben nem kis része volt a halott „örökkévalóság” számára épülő „házának”, „otthonának”. A Kr. e. 1800 évvel épült sírkamrákban ilyen felírások találhatók: „*Én vagyok a Tegnap és a Ma s, ez' énhozzám tartozik.*” Négy évszázaddal később megvál-

⁶¹ A Szent László falképek az Árpádok kihalása után következő másfél évszázadban születtek (1300–1450 között). Az Anjou királyok sajátos helyzetbe kerültek. Be akarták fejezni a magyarság keresztény hitben történő megerősítését és közben meg akarták erősíteni saját dinasztiájuk kiépítését is. Ennek a következtében szellemi engedményekre kényszerültek.

⁶² Falvay K.: *A Szent László legenda falképei* Új Magyarországi Magazin 1993. dec. 11., 18.

toztak a felírások: „*Én vagyok a Tegnap, a Ma és a Holnap.*” Akkor már azt hitték, hogy Oziriszhez hasonlóan rendre feltámadnak. Ami az egyiptomiaknál érdekes: az időt képesek voltak ábrázolni, s ez az, ami bennünket most különösen érdekel:

A Tuth-Anch-Amun sírban, királyi széket találtak. A háttámlája *Ieh*-et, az időfogalom (férfi) figuráját⁶³, mint „az évek millióit” ábrázolja. A térdelő alak fölött ott látjuk a naptányért. Két keze egy-egy mérőrudat⁶⁴ fog. Ez a két mérőrud a Nagy Istennő szimbolikus ábrázolása, mögöttük a „millió évek” hieroglifái látszanak. *Heh* jobb kezén ott van az ankh,⁶⁵ az „élet” egyiptomi keresztjének szimbóluma. Az alak fölött pajzsokon lógnak a király címei. A férfialak balra néz, a napkelte, az élet, a Nap útja kezdete felé, amit tekintetével követhet, ahogy a mérőrudakat tartja, majd jobbra, jobb karján ankh életkeresztrel, egészen az élet, a létezés, a Napút végéig. Az egyik sírszöveg írja:

*„Nemzedékek mennek el és mások maradnak
Az ősök ideje óta.
Az istenek, valamikor nyugalomban éltek
A piramisokban
És a boldoggá tett halott is, eltemetve
A piramisaitokban.
És ők, akik e házakat építették,
Nem látják a házukat, – amit ők csináltattak!*

⁶³ A faragvány férfi időkapcsolatában világosan utal a patriarchális, megváltozott időszakra. Az idő ugyanis nőnemű fogalom. A férfiábrázolás valójában hamis. Női ábrázolás esetén feje fölött a holdnak kellene lenni. *Heh* alakjával Kákósy László professzor *Ré fiai és Az egyiptomi Heh*, című könyvében is találkozhatunk. 1979:314, 318 Gondolat Kiadó

⁶⁴ A mérőrud szimbolikus a mértékre utal.

⁶⁵ A jobb kézen lévő ankh a férfi oldala, tehát a férfi szerepkörére utal

⁶⁶ Brandon, S. G. F. 1972:370 *The Deification of Time* In: The Study of Time. Proceedings of the First Conference of the International Society for the Study of Time Oberwolfach (Black Forest) West Germany. Berlin, New York, Springer V.

Heh, egyiptomi „időisten” (11. dinasztia)

*A falaik össze-vissza törve, de helyeik még nem, –
Gondoltak ők erre valaha?...”⁶⁶*

A szkíta övcsat tükörképszerű jelene a *Heh*-ábrázolás párhuzamában erőteljesen bizonyítja korábbi értelmezésünket, s vele a *Heh*-nél korábbi ismeretek meglétét is. Az sem zárhatja ki ezt a megállapításunkat, ha maga a szóban forgó díszöv esetleg *Heh* székre faragott ábrájánál későbbben készült. A *Heh*-féle ábrázolás értelmében magát az eszmét tartjuk későbbinek, amit a női alak helyett a férfi ábrázolása is bizonyít. A téli-nyári napfordulók, s vele az *élet ciklikus változása* a leány két férfikapcsolatával tarkítva világossá teszi a képszerű kozmikus jelenség emberi kapcsolatát. Közben *Heh* esetében a korábbi női központúság férfira, s ennek megfelelően az ábrázolás sokkal alacsonyabb színvonalúra, és érzéktelenebbre sikeredett. Elveszett az ember és a természet óriási dinamikát, mozgást és emberi érzelmek feszültségét igen magas szinten közvetítő megoldása. Megmaradt azonban a *két fá*, mint a nagy istenanya emléke, mérőrudak formájában, (melyek kimérik az

életutat) és a figura korábbi forgást mutató ábrázolása. Maradt a feje fölött ábrázolt Napkorong fontossága és szükségszerűen eltűnt a két férfialak a lovaival együtt, s velük a leány sajátos és szükségszerű férfikapcsolata.

Ami számunkra nagyon fontos: az egyiptomiaknak *nem volt időistenük, mint később a görögöknek Kronosz, mint Uranosz, Rea férje, aki (Zeusz kivételével) megette a gyermekeit, majd kiöklendezte őket.* Ez annyit jelent, hogy az Euráziában kialakult istenasszony-képzet évezredek alatt nem változott meg, mindvégig megtartotta a korábbi képzetet. *E megfigyelés alapot szolgáltat Nagyboldogasszony képzetünk ősiségének megerősítéséhez.*

Részletekben vizsgálva: A két oszlop, mint a nagy anyais-tennő tér-idő szimbóluma számos más helyen is megfigyelhető. Ilyen többek között az első jeruzsálemi templom, amit Salamon építtetett (Kr. e. 950 körül). Szíri építómunkások szimbolikus módon: hét év alatt építették, kissé emelt teraszon, négyzetes (téglalap) alakban. A bejárata előtt két, mintegy 2,5 méter magas alapzaton 12 méter magas vasoszlopok

Kínai temető bejárat a két oszlop között (láb) az újjászületés megkezdéséhez

A karthágói Tanith istennő sztéléje Kr. u.

álltak (nem tartottak semmit). Az alaptömböt lilium és lótuuszvirág díszítette, valamint a termékenységet szimbolizáló gránátalmák – szalagdíszükön domborított férfi és női alakkal. A jobboldali oszlopot *Jachinnak*, a bal oldalt *Bo'as*-nak nevezték, de már senki sem tudja miért.⁶⁷

A KARTHÁGÓI TANITH

A sorban újabb, sztélén ábrázolt hasonlóságot mutat a karthágói Tanith, a menny és az állatöv szárnyas istennője, amint a napot és a holdat tartja a kezében, mint a létezés máig temetői gyakorlatban lévő szimbólumait. Láthatjuk a sztélé két oldalán az egyiptomi mérőrudakat, a szkíta életfák szimbolikus nagy istenanya ábrázolását. Ez az ábrázolás az előbbi egyiptominál ősi, az eurázsiaihoz hasonlóbb emlé-

ket őriz.⁶⁸ „A sztélé alsó szintjén ugyanazt az isten-
nőt látjuk, kissé az egyiptomi *Ka*-ra emlékeztetően stilizálva, „feltartott kezekkel” – valószínűleg mint egy stilizált „egyiptomi *fa* szimbólum”! – írja E. Neumann. Szinte a bemutatott szkíta kompozíció vagy annak nem ismert, korábbi formája ősképe, látszik. Ez után nem meglepő, ha maga a fej ezen az alsó részen a Nap illúziója, ami a fán születik meg. A stilizált figurát két galamb kíséri, a nagy istennő tipikus madárszimbólumai.⁶⁹

⁶⁷ Ehrlich, E. L. 1959:25 *Die Kultsymbolik in Alten Testament und Nachbiblischen Judentum*. Stuttgart Hiersemann V. A szerző vizsgálódása szerint a két oszlop a női test két lába, ami között az új élet megjelenik. A mellékelt kínai temető bejárata szintén két oszlopot mutat, melyek nálunk a temető bejárat két oszlopában ugyanúgy megjelennek. A kapu fölött ott a kiírás is: „Feltámadunk!” a vallásunk szerint az „újjászületés” hite.

⁶⁸ A két nádcsomó, másutt mérőrud a Folyókői kultúrában a Nagy Istenanya szimbóluma (Vö. Komoróczy 1970 56–57. p.)

⁶⁹ Neumann, E. i. m. 311 p.

A NŐISÉG AZ ANTIKVITÁS UTÁN

Mai keresztény kultúránkban már nem találjuk az első évezred nagy részében még természetesen meglévő archaikus női kettős szerepkört és tulajdonságot. M. I. von Franz – C. G. Jung egyik közeli munkatársnője – így ír erről:

„Vallásunkban egy istenatya alakot tisztelünk, aki fiában, Krisztusban emberré lett. Ez az atyaisten »humanizálódását« hozza magával. A kereszténység előtti Földközi-tengeri kultúrában arra utaló támpontokat találunk, hogy az anyaistennő is emberré szeretne válni, olyan alakban, amely, mintegy a leánya – ez azonban nem következett be a hivatalos vallásban. Az anyaistennő fejlődése elakadt, elnyomták, idővel Szűz Mária tiszteletében bukkant fel, ám földies nézeteivel szemben jelentős szellemi fenntartásokkal és óvatossági rendszabályokkal. Ismét teret engedtek neki, de csak olyan mértékben, amennyire azt a férfiszellem jóváhagyta.”⁷⁰

A széleskörű háttérismerekkel rendelkező számos nyugat-európai ország egyetemén működő kutató megállapításai közvetlenül kapcsolhatók vizsgálódási körünkhöz. Az előbbieken idézett és nem egyszerűen kiragadott megfigyelések egészen pontosan illenek istenasszonyainkra: A Nagyboldogasszonyra és Kiszasszony leányára, a Boldogasszonyra. Ennek következtében a Krisztus utáni második ezred fordulójának Európájában fontosnak ítéltük nemzeti tudatunkban a két magyar istenasszony-személyiség jelenlétének számontartását.

A római megfogalmazású kereszténység az első ezred-

forduló előtt alig két-három évszázaddal kezdett komolyabban megerősödni, melyben az első német-római császár, Nagy Károly (800 körül) olyan kiemelkedő szerepet játszott, mint Nagy Konstantin (300 körül) a keleti, bizánci kereszténységben. Mindketten jelen vannak a vatikáni Szent Péter-templom nagy előcsarnokának két végében lévő lovas szobrok ábrázolásaiként. Az egyik Nagy Konstantint ábrázolja, aki Rómában a legelső bazilikát építtette a 300-as években Szent Péter sírja fölé, Gian Lorenzo Bernini alkotása 1670-ből. A második, Nagy Károlyt, az első német-római császárt ábrázolja – Agostino Cornacchini műve 1725-ből.

A kereszténység megerősödésével, Jézus kiemelkedő, központi szerepének biztosítása után, a Szűz Máriával kapcsolatos viták is elcsitultak. Ugyanakkor Európában az első évezredet követően a magyar női képzetekhez hasonló fejlett és egészséges, természetközeli női-férfi szerepkör megosztás és a

vonatkozó istennő személyek nem léteztek. A történettudomány adós e fontos körülmény részleteinek bemutatásával. Nem hagyható figyelmen kívül a magyarság megjelenését követően, az első ezredévet követő második században az elemi erővel megindult gótika női központúsága, melynek magas szellemi szintje csak valamikor a barokkban közelített meg hasonló színvonalat, évszázadok múlva. Ezt követően a Luther által megindított reformáció – a női szerepkör értelmezését még kedvezőtlenebb irányba, a teljes patriarchalizmusba fordította. Kifejezetten az ótestamentumi patriarchális irányba eredményezett kemény visszatérést.

A gyenge(?) nő – francia karikatúra

⁷⁰ Franz, von M., L.: *Női mesealakok* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992:38

Magyar vonatkozású emlékek

KOZMIKUS EMLÉKEK

A magyar királyok Szent Istvántól II. András királyig, közel két évszázadon át Nagyboldogasszony napján tartottak törvénynapot, amelyen az ország minden lakosa jelen lehetett. A történettudomány szerint ez a nap augusztus 15-e volt. A magyarság őstörténetéről és első történelmi jelentőségű emlékeiről olvasva, meglepő módon ritkán merül fel a történészek gondolkodásában az a kérdés, *hogyan tudhatta* az Árpádok idején élő ember, mikor is van augusztus 15-e?!

Marczali Henrik és Deér József történész a kérdésre adható választ az alábbiak szerint kísérelte meg:

„Szent László idejében, – írja Marczali Henrik – Boldogasszony napja még mindig a nagy törvénynap, amelyen egész Magyarország népe a király köré gyülekezik, mint Szent István idejében. A király embere kihirdeti mindenkinek: nemesnek és nem nemesnek, elsősorban a püspököknek, apátnoknak és ispánoknak, azután meg a többieknek, hogy azokat a polgárokat, öröket vagy szolgálkat, kiket Endre király és Béla herceg óta letartóztattak, a Boldogasszony mennybemenetele napján mind vigyék a király elé. Ha valaki nem akarná őket kiszolgáltatni, kétszeres bírságot fizet, kivéve, ha a

mondott ünnepre eljő a királyi udvarhoz, és ott megvédi az ügyet.”⁷¹

Amíg Marczalinál magáról a törvénynapról tudunk meg részleteket, addig Deér József a királyi törvénykezés szellemiségéről ad tájékoztatást, ami valójában közvetlenül érinti az ünneppel kapcsolatos vizsgálódásunkat.

„Ahogy a fejedelem uralma a világmindenséggel való harmónián, «az ég akaratán» alapul, ugyanúgy kívánják a nomádok ezt, az üdvöt hozó összhangot hadvezetésükben is biztosítani. A hunok például holdkultuszuknak megfelelően csak növekvő vagy telehold idején támadnak, míg holdfogyatkozáskor visszavonják hadaikat. Mitológiájukban fontos szerep jutott ezen kívül a négy égtájnak, melyeket bizonyos meghatározott színekkel szimbolizáltak. [...] A hun király itt is a mindenséggel való összhang révén akarta biztosítani a maga számára a kozmikus erők támogatását. [...] Ez az égtáji orientáció és a kozmikus összhang keresése a hadvezetésen kívül a birodalom közigazgatási szervezetében is érvényesül. Aszerint, hogy a Hold vagy a Nap áll az illető népnél nagyobb tiszteletben, a birodalmat jobb és bal oldali részre tagolják, melyek közül az egyik előkelőbb a másikonál. A főkirály

⁷¹ Marczali 1896. 2. 110. p.

Holdhármas

A négykarú istennő Tok-kalából (Korezm). Oroszlánon ül, a napot és a holdat, a jogart (hatalom) és a könyvet (törvény) tartja egy-egy kezében. A fején várkorona látható.

mellett jobb és bal oldali méltóságok foglalnak helyet, akik a birodalom megfelelő részeit kormányozzák, sőt gyakran ketté is szakad a birodalom, miként a törköknél látjuk, kiknél ez a kettőség kezdettől fogva fennállott. A nomád politikai szervezet és hadviselés minden gazdasági célszerűsége mellett egyben tehát kozmikus indokolású is.⁷²

Deér gondolatmenetét tovább folytatva a Nagyboldogasszony-ünnep háttérében tehát kozmikus

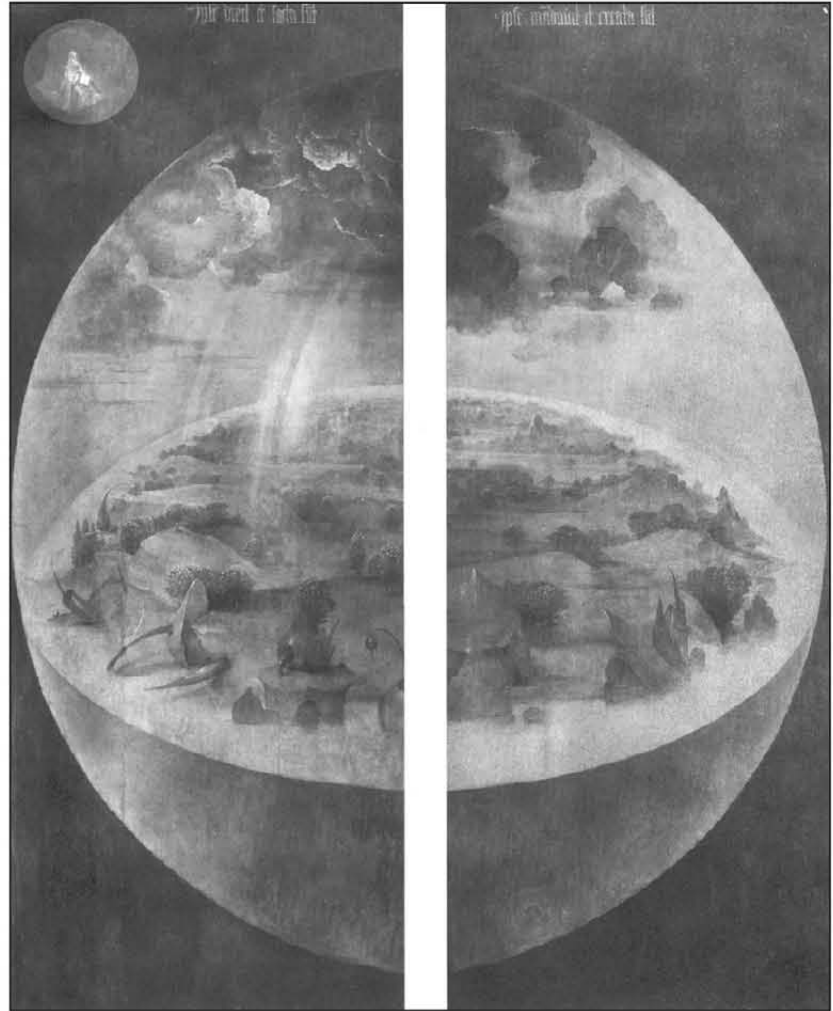
előzményeket kereshetünk. Szinte az elmúlt évszázadig a nép körében elsősorban a Hold változása határozta meg az idő múlását. Ez adott tájékoztatást az idő változásaira is, minden földműveléssel és állattartással kapcsolatos eseménnyel összefüggésben. Mint láttuk, mindez kiterjedt az emberi élet, közigazgatás, hadi tevékenységeire is. A Hold, a pásztor és földművelő népeknél a női, a Nap férfi szimbólum volt. Az éves körforgásban az augusztusi holdhónap Oroszlán jegye és az időszak közepén lévő „teleholdja” határozta meg Nagyboldogasszony-istenasszony ünnepét. Éjszaka a Hold ragyogott, a Nagy Anyaistennő, teljességében, jelezve az elkövetkező törvényt, majd a világosságban a Nap fénye – a hatalom és az erő jelent meg a királyi törvénykezésben. Ez az ünnep egykor a Nagy Anyaistennő, a Magna Mater ünnepe volt.

Közismert, hogy Fehérváron Szent István koronázó templomot, bazilikát építtetett *Nagyboldogasszony*, és nem Szűz Mária elnevezéssel, melyet csak 1038-bani halála után tudtak befejezni és felszentelni. (A koronázó templomot a törökdúlás és rombolás, majd a törököt követő új időkben kialakuló más gondolkodás tette tönkre.) Az elmúlt évtizedek régészet-történet-szaktudat kutatói nagy erőfeszítéseket tettek a történelem előtti korok, események megismerésére. A mai Európa népességének latin-görög-germán-szláv alapnyelvei a közös indoeurópai nyelvből származnak, melyet a mai tudományosság kurgán kultúrának nevez. Az új kultúra területi központját a tudomány mind a mai napig nem találta meg. Kis-Ázsia (Anatólia), a Balti-tenger alatti területek, vagy a Fekete-tenger északi sávja a

⁷² Deér J. 1936 31. p.

II. András első (viasz és arany) és második nagypecsétje (viasz). Az első nagypecséten még láthatjuk a Hold és a Nap mellett a Hajnalsillagot is. Ez a hármasság csak a folyóközi (mezopotámiai) kozmikus kultúrából ismert.

Kárpát-medencével együtt mind szóba került.⁷³ A magyar nyelv tudomány a millénium alkalmával bizonyította nyelvünk kurgán kultúra előtti, azaz őseurópai voltát, (nyelvünk őseurópaiságát Benkő nyelvészprofesszor⁷⁴ az albánhoz és az örményhez hasonlította), melyre természetesen a későbbiekben idegen műveltségelemek is telepedtek.

A magyar istenanya-kultusz tehát az őseurópai régiségben és nem az indoeurópai kultúrában gyökerezik. Nyelvünk, kulturális hagyományaink a bizonyítékok, melyekre a későbbiekben térünk vissza. Ez az őseurópai kultúra abban a fejlettségben maradt ránk, melyben az anya-leánya kettősség egysége már ismert volt. Talán ez is oka lehet, hogy a két istenasszonyi megjelölés között általában nem tesznek különbséget.

A Nagyboldogasszony és leánya, a Kisasszony a nép archaikusabb rétegénél volt ismert, melyre először a katolikus pap, néprajzos Kálmány Lajos figyelt föl. Erről szóló tanulmányát a Magyar Tudományos Akadémia adta ki 1885-ben. Már ebben szerepel a Nagyboldogasszony „kedd asszonya” megjelölés is, mely alatt minden hónapban a hold elsötétülő időszaka utáni holdsarló megjelenését követő első keddet értik. Ez nem más, mint az ún. „harmadik nap” (feria tertia); a Bibliában a teremtés harmadik napja, melyen a szerves élet első megjelenése látható. (Nagyszerű ábrázolását nyújtja Hyeronimus Bosch az „Ezeréves paradicsom” c. triptichonjának külső záró képén.⁷⁵)

A teremtés harmadik napja (feria tertia) Hyeronimus Bosch az *Ezeréves paradicsom* című triptichonjának záró képén. Fent balra a Teremtő. (1452 körül)

Kálmány Lajos ismereteinél maradva, az emléket szívósan őrző asszonyoktól azt is feljegyezte, hogy hét Boldogasszony és vele hét ünnep van, de az elsorolásban már problémáik voltak. Figyelemre méltó emlékeket tartalmaz az ünnepek értelmezése. A Kisasszony nap szeptember 8-án van, a leány születésnapja. Kilenc hónapot visszszámolva megkapjuk a fogantatás napját, mely december 8-a.⁷⁶ (Most Mária fogantatásának napja.) Felfigyelhetünk: mind

⁷³ Makkay János: *Az indoeurópai népek őstörténete* 1991. Budapest, Gondolat Kiadó

⁷⁴ Benkő Loránd: A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai in: *Honfoglalás és nyelvészet* Budapest 1997 Balassi.

⁷⁵ Fränger, Wilhelm: *Hyeronimus Bosch* Corvina Kiadó, Budapest

⁷⁶ Bálint Sándor szerint az év legnagyobb ünnepe, melyhez szántási tilalom tartozik.

a két nap az évkör sötét, időtlenséget magába foglaló időszakában van. Hozzá tartozik a november 21-e, a született leány templombeli bemutatása és a szülőanya áldozata. Az ünnep Boldogasszony nevét nem ismerjük. A magyar Boldogasszony-ünnepek leány és fiú fogantatással, valamint születéssel vethetők össze, melyben a leányéi az évkör sötét, a fiúéi az év világos felében vannak. Ez a megfigyelés azért nagyon jelentős, mert a magyar hagyományos gondolkodás alapja a sötétség/világosság kozmikus ellentéte, mely egyesülni igyekszik. A szellemi gondolkodás szimbolikusan a női-férfi kettősséget is ennek alapján helyezte el. Ehhez a megállapításhoz tartozik az ellentét oldalak indoeurópai kultúra előtti azonos természeti erőtere, ami a közösségben a nő és a férfi azonos emberi rangját jelentette, és a női életet az élet és a halál központjába helyezte.⁷⁷

A katolikus vallás reformációjával egy időben születtek meg a tridenti zsinaton a házassági esküvés alaki (szöveges és tárgyi) formulái. Nem közismert, hogy az esztergomi érsekség törvényben rendelte el, hogy a házassági esküt az Istenre és a Boldogasszonyra kell letenni, mely érvényben volt a 2. vatikáni zsinatig 1962–64-ig, amikor az esküszöveget az Istenre és a Nagyasszonyra, a Boldogasságos Szűz Máriára változtatták.⁷⁸

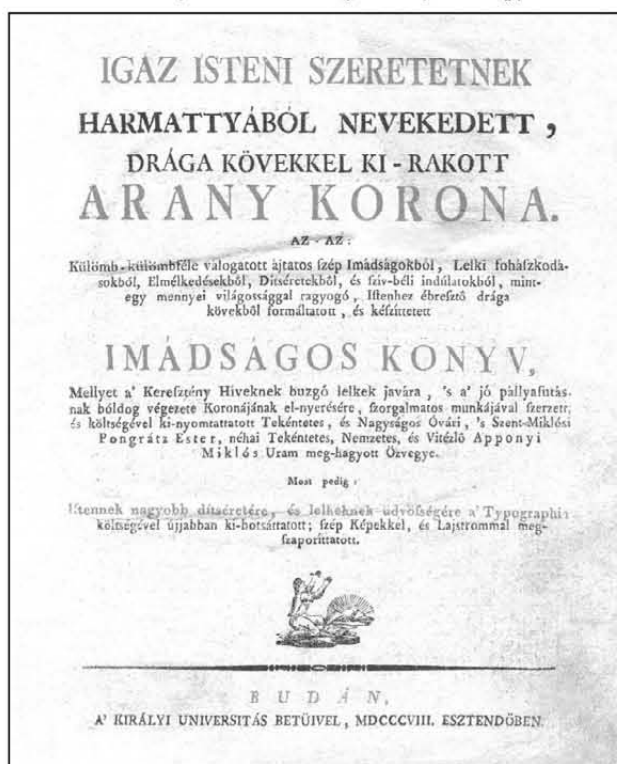
Az 1719-ben először kiadott és 200 éven keresztül sok kiadást megért ARANY KORONA imádságos könyv 11. része Kis Asszony napján, 8. Sept. olvashatjuk: *Halmoknak előtte születtem én, még a' földet*

A Szent László legenda.

*nem teremtette vala és a' folyó vizeket, és a' föld keksége sarkait. Mikor a' földnek fundamentomit veti vala, ő véle voltam, mindeneket elrendelvén...*⁷⁹ E szövegben nem kevesebből van szó, mint a női teremtmény első elsőségéről. Az évkezdés első hónapjának Boldogasszony hava elnevezése (Szent István-időktől kezdve az 1900-as évekig) a római Janusszal

Az Arany korona imádságos könyv címlapja

⁷⁷ Miller, Vsevolod: *Osztyinszki etyudi*, 1881, Moszkva. Miller az orosz krónikákból idéz harcokat a kaukázusi alánokkal (jászokkal). Egyik ilyen történetében elfogják az alán törzsfő leányát is. Senki nem nyúlhatott hozzá, írják a krónikában. A leány később Monomachos császár felesége lett. Az értékrendeket mindkét oldalon ismerték, még harcok esetén is tiszteletben tartották. A nő teremti az életet és az élet a földben hozzá tér vissza, ami lehetővé teszi az újjászületés azonnali folytatását, más módon történő megélését. (Kikapcsolja a halál katartikus érzetét.) Ezúton köszönöm Patkós Mihály orosz tolmács barátom nagyszerű segítségét a kötet fordításainak kitűnő elvégzésében.

⁷⁸ A tényleges valóság az volt, hogy a Zsinat rendeletét a valóságban nem hajtották végre. A Boldogasszonyt az esküvésben a Boldogságos Szűz Máriával helyettesítették az érvényben lévő törvényt meghamisítva.

⁷⁹ Biblia, *Salamon Példabeszédei* 1. 8. 21–31 Fordította: Pongrácz Eszter in: ARANY KORONA 1719. első kiadása. Szerző tulajdonában 1808-ból, Salamon beszédeiben. (Példabeszédek könyve)

Az erdőfülei templomfreskóról tussal készített kontúrrajz. A szaggatott vonalak a hiányzó részek kiegészítései.

szemben erre az ősi teremtményre utalhat. Ugyanerről beszélnek a Kelet- és Nyugat-Európában ránk maradt nagy testű istenasszonyok⁸⁰, hiszen erejük az egész természet ciklikus újrateemtésével volt összefüggésben. Talán az indoeurópai Natura szó női fogalma is ennek emlékét őrzi.

Az ősi Istenanya-hit természeti tulajdonságairól tájékoztat Szent László törvényének erre vonatkozó tiltása: „Aki pogány szertartások szerint áldoz a kutaknál, vagy a fáknál, forrásoknál és kőszálaknál hoz áldozatot, bűnét egy ökrön váltsa meg.”

A természeti környezetben a nő szabadon rendelkezett magával, ugyanúgy, mint a férfi, de szerepkörük és emberi tulajdonságaik korlátainak figyelembe vételével. Jól mutatja ennek ellentétét a későbbi indoeurópai műveltségben Zeusz története, aki bika képében és erejében közelíti meg a tündéri Európát, Okeánosz és Téthüsz titánok lányát. A másik ilyen híres eset Artemisz a forrásnál, és a vadászatban eltévedt Aktaion, aki meglátta a szűz istennőt, az pedig abban a pillanatban ezüst íjának nyilával agyonlőtte, más változatban kutyáival tépette szét.

Vargyas Lajos a Szent László-legenda falkép történetében elemezte a leány szerepét, nem a képek, hanem az írásban is rögzített történet alapján. A legendában László király harcosai a világosság, a kun vitéz harcosai a keresztény szellemiségben a sötétség szimbólumaiban küzdenek egymással, amikor László észreveszi, hogy a kun vitéz a lován rablott magyar leányt viszi maga mögött. A legen-

da elmeséli, hogy hiába lovagol gyorsan László (kozmosz méretű a harc!), nem tudja elérni a kun vitézt, ezért odakiabál a leánynak, hogy rántsa le a vitézt a lóról. Le is rántotta. „Midőn a földön hevert, Szent László herceg távolról lándzsát akart belé vetni, hogy végezzen vele. De a lány nagyon könnyörgött neki, hogy ne ölje meg, hanem bocsássa szabadon. Nem is öli meg a lándzsával, sokkal inkább birkóznak (Ilyesmit egy lovak persze soha-

Artemisz és Aktaion végzetes találkozása (görög vázákép)

⁸⁰ A Kelet-Nyugati oldalak a Földközi-tenger két oldalát jelentik, ahonnan a jégkorszak visszahúzódása és a neandervölgyi ember kihalása után az Afrikából származó európai benépesülés történt a jelenlegi tudományos megfigyelések szerint.

sem tett.). Végül is végez vele. De hogyan? – elvágván inát: Tehát pontosan úgy, ahogy a leány teszi a képeken! (és nem László!). De itt meg a leány az, aki nem teheti, hiszen éppen ő kérte Lászlót, „fajtalan szerelmétől” hajtva, hogy hagyja meg a vitéz életét. Ámbár előzőleg mégis lerántotta a nyeregből; s László is végül a hosszú küzdelem után, megöli; holott előbb a leány kérésére nem szúrta le lándzsával, hanem elkezdett küzdeni vele! Látjuk, lépten-nyomon ellentmondásokba keveredik a szerző a nagy igyekezetben, hogy új értelmet adjon a mégis csak megtartott ősi elemeknek. S vajon honnan veszi a leány szerelmét? Nem lehetetlen, hogy onnan, amit egyik másik falfestmény is ábrázolt: hogy megmentése előtt az elrablónak is „keresett a fejében.”⁸¹ Vagyis, hogy amíg az elrabló vitéz hatalmában volt, megtette annak is mindazt, amit egy nő egy férfinak megtesz. Ami a mitikus hősének világában magától értetődik, a keresztény lovagi kultúrában már elfogadhatatlan.⁸²

Itt az alkalom, hogy a vizsgált ókori istennő-témát a nemzetközi hírvé pszichológusnő megfogalmazásában lássuk: „Az archaikus, feltétlen irgalmasság jellemző az anyaistenségre. Maga az anya volt a nagy szajha, aki papnőiben, a hierodulékban minden jöttmentnek odaadta magát. Határtalan termékenység és bőkezűség, parttalan jószívűség, végtelen féltékenység és hiúság jellemezte, egyszerű zabolátlan emocionalitás. Talán szüksége volt a nyugati kultúra fejlődésének arra, hogy lelkülete bizonyos ideig ne törődjék az anyaistennővel, teljes nyomatékkal a férfiszellemet fejlessze. Ám a lélek semmibe vett orgánumai ugyanúgy viselked-

nek, mint az elhanyagolt testi szervek: idővel boszszút állnak. Testünk orgánumainak némi odafigyelésre van szükségük – nem engedhetjük meg magunknak, hogy ügyet se vessünk rájuk. Ugyanez áll a pszichénk szerveire is. Ha észre sem akarunk venni bizonyos alapstruktúrákat, mint amilyenek például a psziché archetípusai, azzal az egész rendszert megbetegítjük.”⁸³

Az Őseurópába betelepülő indoeurópai népek első nagy megmozdulásairól a kutatások eredményeként csak a legutóbbi évtizedekben nyertünk betekintést. „Az „igazi” kurgánteória szerint, amelyet M. Gimbutas fogalmazott meg (1989), valamikor az Kr. e. V. évezred közepe táján alakult ki az a művelődési kör és terjeszkedett el nagyjából a Dnyeper és Türkmenia közötti sztyeppen. Pásztorokból élő, sokat költöző és vándorló, hierarchikus társadalmi rendbe tagolt, rangos főnökök által irányított csoportjai három hullámban terjeszkedtek nyugat, észak és délnyugat felé. Az első Kr. e. 4400–4200 között eljutott az Alpok keleti pereméig és a Balkán közepéig, illetve a Kárpát-medencébe és az északi Balkánon vetetett véget a helyi földműves társadalom nyugodt virágzásának (a Gimbutas-féle Őseurópát értve). Igazában azonban csak a második (Kr. e. 3400–3200) és különösen a harmadik hullám „kurganizálta” Európa távolabbi részeit, sőt Kisázsia is (a harmadik hullám Kr. e. 3000–2800 között terjeszkedett volna). Ez a „kurganizálás” jelentette volna a kurgánműveltség által képviselt indoeurópai alapnyelv elterjedését, és terjeszkedésével párhuzamosan dialektusokra való bomlását a későbbi összes történelmi területére, kivéve az Ibériai-félszigetet.”⁸⁴ Ma már tudjuk, hogy a kurgánelmélet régészeti bizonyítékai részben nem léteznek, részben elfogadhatatlanok.”⁸⁵ Makkay János könyvében (1991) ehhez a megállapításhoz táblázatosan még további négy kutató – egymással ellentétes – változatait mutatja be.

A fentiek után helyesebbnek látjuk korábbi gondolatmenetünk további folytatását. Ebben feltételezni merjük a Boldogasszonyok és a magyar nyelv ősiségének Kárpát-medencei és korai kialakulását. A bizonyosságokat a hirtelen elment kiváló régész, Vékony Gábor és további régészeti kutatóink eredményeire alapozó Makkay 1994-es munkája (A magyarság keletkezése) megerősíti. Saját kaukázusi

⁸¹ Ez a kifejezés szerelmi légyottot jelent. Boldogasszony könyvemben elsőként mutattam be azt a szkíta díszöves csatát, mely ezt a jelenetet ábrázolja úgy, hogy a leány az idő fordulatát szimbolizálja a sötétséget és világosságot jelképező férfinéppel szemben. Egyiptomi változata Heh személyében ismert, aki a szék-háttámla faragványon balra majd jobbra néz, jobb karján az élet szimbólummal.

⁸² Vargyas Lajos: *Honfoglalás előtti hagyományok Szent László legendájában* in: Hungaria Sacra 1. Athleta Patriae Tanulmányok Szent László történetéhez. Szent István Társulat 1980.

⁸³ Franz, von Marie-Louise: *Női mesealakok Európa 1992.*

⁸⁴ Gimbutas, Marija: *The Language of the Goddess* Harper et Row 1989.

⁸⁵ Makkay János: *Az indoeurópai népek őstörténete* Gondolat 1991.

tapasztalataink is hasonlóak, melyek magukba foglalják a vajnah (csecsen) helyszíni kutatók tapasztalatait is. A magyarság keletkezésével kapcsolatos kezdemények Makkay könyvében a székelyek betelepüléséhez kötődnek, akik jelenleg a tudományos magyarázat szerint a legrégebb magyar nyelvű beszélő népcsoport. A nagyon elfogadhatónak látszó modell teóriáját a régész Éry Kinga támogatja meg a 6–12. század közötti *embertani kép* felvázolásával.

Öröm olvasni végre olyan összefoglalókat, amelyek a magyarság keletkezésének az eddig ismert képenél korszerűbb áttekintését nyújtják. A Makkay-féle összefoglaló sem merészkedik tovább visszafelé a Kr. e. évezred első harmadánál-felénél. Ennél korábbi kutatások emlékeire tapasztalataim szerint *nem a régészet és történetiség kategóriáiban, hanem hagyományaink és nyelvünk még fellelhető antik analógiáiban való ismeretere van szükség és nem másutt, mint az Óseurópában.* Az ősműveltség nyelvben például figyelemre méltó a kettes szám megjelölése: *erku=kettő*, mint egység,

*erkin=menny, erkir=föld.*⁸⁶ (mint a magyarban!).

A Kr. e. első évezredben a trák anyaistennő és a szkíta Tabiti anyaistennő képi ábrázolása pedig több változatban is ismert (*lásd később*).

A Kárpát-medencének elsősorban az erdélyi része szolgáltatott olyan biztonságot a kis nyelvi közösségek életben maradásához, mint a Kaukázus, ahol ma 42 különböző nyelv meglétéről beszélhetnek a kutatók. Erdély kiegészült az Alföld mocsaras részeivel, mely kis közösségeknek mindig tudott hosszú időn keresztül biztos bűvőhelyeket és élelmet nyújtani. A korai Tiszai- és Kőrös-kultúrák nem véletlenül kapnak kiemelkedő szerepet az európai ősműveltség létrejöttében 5000–4000 évvel ezelőtt.

Az ókortörténet magyar kiválósága, Kerényi Károly ennek következtében beszél az istennő-kultúra tanulmányozásában arról, hogy ez az Ősdéméter kultusz a görögökhöz, a lóval együtt «északról» jött.⁸⁷ A Déméter-kultusz feldolgozásában Kerényi be tudta bizonyítani az anya-leány egységét, ami bennünket is nagyon érdekel.

Mielőtt ezeknek a kultuszoknak magyar párhuzamaival megismerkednénk, tekintsünk egy pillantást a közben kialakuló indoeurópai kultúra őseurópai előzményeket átalakító erejére. A női te-

Pallasz Athéné teljes fegyverzetben ugrik ki Zeusz fejéből. Hephaisztosz segédkezett. Phryg festmény Kr. e. 560-ból.

remtő erő férfi teremtő erővé válására, mely gondolatmenet Ádám oldalbordája révén a mai napig érvényben van.

„Az elbeszélések szerint a görög Héphaisztosz vagy Prométheusz segédkezett Zeusznek, az istenek atyjának a szülésnél: Kétélű bárdal vagy pörölyvel Zeusz koponyájára ütött. Erre pattant elő Pallasz Athéné, messze zengő csatakiáltással, amitől megremegett az Ég és a Földanya. Csillogó aranyból való fegyverzetben született meg az atya szent fejéből. Megijedtek és elámultak láttára mind a halhatatlannok, ahogy odaszökkent a pajzsot (aegis) tartó Zeusz elé halhatatlan fejéből hegyes hajítódárdát lengtetve. Megremegett az Olymposz a «bagolyszemű» (Athéné) súlya alatt. Mély hangon dübörgött köröskörül a Föld, s tombolva dagadozott a tenger, kavartak bíbor hullámai. A sós áradat kizúdult a partok fölé, s Hyperion fenséges fia sokáig hagyta állni gyors lovait, míg végül a szűz Pallasz Athéné levette halhatatlan vállairól az isteni fegyvert. És örvendezett Zeusz, a bölcs tanács apja.”⁸⁸ (Kerényi 1977:83–84)

Ez a történet erőteljes bizonyíték az Óseurópában korábban ismeretlen férfiterepítés történet meglepő megjelenéséről, melyhez az elképesztően kielégíthetetlen atyaisten csalárdan uralkodó és féktelen természete tartozik. Zeusz atyai zabolatlansága az új kultúrában széleskörűen elterjedt.

⁸⁶ Menninger, Karl: *Zahlwort und Ziffer: Eine Kulturgeschichte der Zahl*. Göttingen 1958. idézi Franz, von M. L.

⁸⁷ Kerényi Károly: *Halhatatlanság és Apollon vallás* Magvető Kiadó 1984. Kerényi 1984. 462. p. Benne *Protagoranos Koré* c. 1941-es tanulmánya.

⁸⁸ Kerényi 1984. *Görög mitológia* Gondolat Kiadó, Budapest

(Kevesen jutnak hozzá olyan munkákhoz, melyek a magyar hittérítés utáni évszázadokban a püspökök és papok életéről szólnak.) A közben kialakuló korlátozott magántulajdon és vallás az évezredek alatt lehetővé tette, hogy a nő egyszerűen férfitulajdon tárggyá váljon.

Korunk jeles pszichológusa így vall erről: „Vallásunkban *egy istenatya alakot tisztelünk*, aki fiában, Krisztusban emberré lett. Ez az *«atyaisten» humanizálódását* hozta magával. A kereszténység előtti Földközi-tengeri kultúrában arra utaló támpontokat találunk, hogy az anyaistennő is emberré szeretne válni olyan alakban, amely mintegy a leánya – ez azonban nem következett be a hivatalos vallásban. Az *anyaistennő fejlődése elakadt*, elnyomták, idővel *Szűz Mária tiszteletében bukkant fel*, ám jelentős szellemi fenntartásokkal és óvatossági rendszabályokkal, földies nézeteivel szemben. Ismét teret engedtek neki, de csak olyan mértékben, *amennyire azt a férfiszellem jóváhagyta*. Kultúránkban az antik anyaistenség sötét aspektusa még nem merült föl újra: emiatt a nőiségről alkotott képzetünkhöz

kétség tapad, mert természetesen hiányzik valami, ami lényegéhez tartozik.”⁸⁹

Ideje visszatérni a magyar Istenanyához és leányához, a Kisasszonyhoz, valamint sötét oldalukhoz. Ez utóbbi különösen figyelemre méltó, mert az 1970-es évekből van rá példa:

A szépasszonyok tevékenységéről szól, Kosteletken, a Csíki-havasok távoli falujában, akik szegény Miklós bácsi tehenét megbetegítették. Miklós bácsi felkeresi a falu papját, kis szütyőben fokhagymát és korpát kér megszentelni. Kisült, hogy a tehenét bántó Szépasszonyokat akarja ezzel elzavarni; meg az istállóban gerendára szúrt kis tükörrel és a kis orsóra erősített fonnivalóval. Az egyébként szorgalmas szépasszonyok ugyanis akkor csinálnak roszzat, amikor nincs munkájuk, nincs mit csináljanak. Ezt szünteti meg a tükör, amiben szeretik magukat nézegetni, s a fonnivaló, ami munkát ad. A fokhagyma illatát meg nem szeretik, s akkor odébb mennek. Ez babonaság, mondja a pap. Miklós bácsi kitágult szemmel áll fel, s szinte könyörögve mondja: De Tisztelendő úr! Maga sem hisz?!⁹⁰

Kőrösfői falurészlet Malonyay nyomán

⁸⁹ Franz von, M. L. i. m.

⁹⁰ Daczó S. j. Lukács páter: *Népünk hitvilága* 1992. Kolozsvár. Az egyszerű ember tömör válasza párhuzamában felsejlik bennünk a fermói püspök figyelmeztetése az 1270-es budai zsinaton, aki arra figyelmeztette a megjelent püspököket, hogy a papok magyarázzák meg a híveknek, hogy az egyház tanain nem vitatkozni, hanem hinni kell!

Fa-istennő emlékek

A fáról, mint istenanyáról legutóbb Jankovich Marcell szép összefoglaló kötete írt. E témakörben több megjelöléssel találkoztunk: ÉLETFÁ; ISTENFA; VILÁGFÁ.

Ez a három megjelölés egyben különböző kultúrák és valószínűleg nyelvek gondolkodásában különböző tartalmakat hordoznak. Valamennyi tartalmazza az égi (mennyei), földi és az alvilági kapcsolatokat.

ÉLETFÁ Adonisz csodálatos születése myrrha fa törzséből történt tíz hónapos magzati állapot és a fatörzs szétrepedése után. (Urbino festette meg 1600 körül.) Csak görög emlékekből maradt ránk tisztelete. A történetét tanulmányozva világosan látszik, hogy előzményeit a mezopotámiai kultúra tavaszünnepeiben kereshetjük. Ott ez a szerepkör Dumuziként, Tammuzként volt jelen és a tavaszünnep főszereplőjeként az istennő bikája (hitvесе) volt. Hesiodusz szerint Phoenixnek és Agenor király leányának csodaszépségű fia volt.

Adonisz csodálatos születése myrrha fa törzséből történt, tíz hónapos magzati állapot és a fatörzs szétrepedése után. Urbino festménye (1600-as évek)

Más történeteket is meséltek a születéséről. (Adonisz Úr jelentésű) Olyan szép volt, hogy Aphrodité már gyermekkorában megkedvelte és egy szekrény-

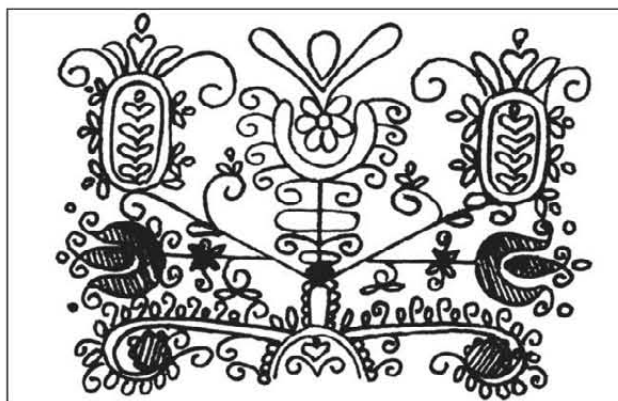
kében Persephoné őrizetére bízta. Csakhogy Persephoné is szerelemre gyulladt a szép gyermek iránt, és nem akarta visszaadni. Zeus próbált rendet csinálni. Még nagyon ifjú volt. Amikor vadászaton vadkan áldozata lett, Aphrodité érzékenyen megsiratta az ifjú Adonisz. Mítosza később sokfelé elterjedt. Maga az évfordulás halálünnepsége két napig tartott: az első napon Adonisz eltűntét az asszonyok nagy sírással és jajveszékéléssel gyászolták, a második napon hálát adtak neki amiért újból visszatért. Az ün-

nepséget kivált az asszonyok ülték meg nagy lelkesedéssel.⁹¹ Rómában Kybele istennő szerelmeként, Attis néven újult fel az ünnepsége.

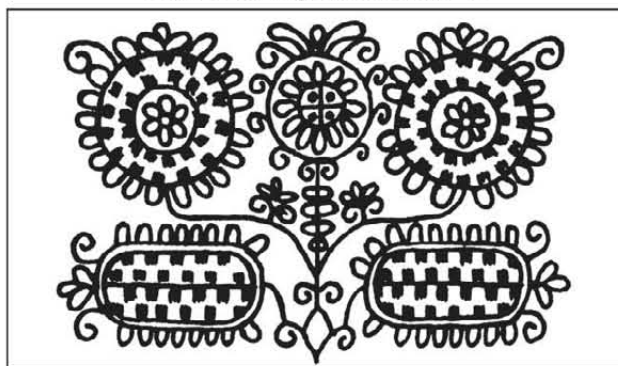
⁹¹ Pecz Vilmos: *Ókori lexikon* 1902. Franklin Társulat

Adonisz relief: életének történetét ábrázolja, egy vaddisznó végzett vele

Napot ábrázoló (fent), nőiséget ábrázoló (lent)
életfa kalotaszegi hímzésmintában

Valójában nem kell ilyen messze mennünk életfa-ügyben. Vasas Samu tanár úr, az erdélyi Kalotaszeg textilmunkáiban, faragványaiában az életfa rajzok sokaságát őrzi.^{91/a} Az ábrák a legkülönbözőbb változatok és szélminták részei, de némelyik teljesebb, más elemeket magába olvasztó minta önállóan is gyönyörű díszítés lehet kisebb terítőn, falvédőn vagy díszpárnán. „Az egyes mintaelemek következetes használata szinte ráerőszakolja magát a nézőre. A valkói »ugorkás párnaminta«, »napleánya« egészében véve olyan életfát ábrázol, amelynek központi figurája egy masszív oszlop által a lehető legmagasabbra emelt szárnyas nap. A cölöp

együttal égbe, a világosság felé vezető létra is, olyan, mint a szibériai népek »látófája«. A létra három foka éppen csak érzékeltetni képes a tanulságos tény, hogy a világosság felé a magasságokba meredek létrát kell megmászni. A mennyország-hoz azonban nem minden kell feljutni a legmagasabb fokig, néha csak a háromig, az ötöig, vagy a hétig. A létra azonban szerelmi szimbólum is lehet, mert az új házások korábban sok helyen a padlásra töltötték a nászéjszakát, a létrát pedig felmenésük után felhúzták, hogy ne zavarják őket.”

AZ ESKÜVŐ ALMAFÁJA Az erdélyi román lakodalmi hagyományokban az életfával kapcsolatban a következőket találjuk: „Egy évre, vagy később a lakodalmom után szokták felállítani az esküvő almafáját (merul de cununie), ami igen nagy költséggel jár. Jelen van a pap, a kántor, a két násznagy, a két násznagné, a két család, s rendszerint 12 szegény is a faluból. Négy asztal van a nyílt helyen terítve, négy almafával elválasztva. Az almafák mindenféle gyümölccsel, almával, kalácsfélékkel vannak megpakva. Sok helyütt csak egy almafa van felállítva a násznagyok előtt. Erre az alkalomra a menyecske a násznagyok számára szép ingeket varr. A pap különféle alkalmi imádságokat mond el, a kántor pedig énekel. Ajándékokat osztogatnak ilyenkor, s a szegényeket megvendégelik. A fa a násznagyé, a fiatal házas megfogván a fát, így szól: »Ezen a világon legyen a násznagyomé, a másvilágon pedig az enyém.« A fiatal pár azért állítja fel ezt az almafát, hogy a másvilágon legyen egy fája, amely alatt megpihenhessen. Ezzel az alkalommal a násznagy a fiatal párt egy üszőborjával szokta megajándékozni. Ez a szokás az erdélyi románoknál szinte általános. Természetesen ezzel az ünnepéellyel is sok az alkalmi tóoszt, oráció, vers meg ének.”⁹²

^{91/a} Vasas Samu: *Népi jelvilág Kalotaszegen* Kráter Műhely 1994:120

⁹² Dr. Moldován Gergely: *A magyarországi románok* Nemzetiségi Ismertető Könyvtár Szerk.: Szabó Oreszt, Budapest. 1913:180 p.

⁹³ A gyűjtés helye a Somogy megyei Nemespátró. Ezt a falut az Árpádkorban öt család alapította, s a török kitakarodása után a családfők mindegyike összefogott és kimentek VI. Károly Habsburg császárhoz, a birtokaik tulajdonosi hitelét a császárral megerősítették, mely ma a nagy császári pecséttel a falu evangélikus parókiáján megnézhető.

AZ ÉLETFA TÖRTÉNETEK PROFÁN MINDENNAPJAIBÓL. A régi Somogy megyei faluból, Nemespátróból, melyet még az Árpád korban alapított néhány magyar családd. Az 1951-ben készült néprajzi felvételek gyűjtéséből idézünk.⁹³

„Édesanyám mondta, hogy ezek az N. N. pásztorok is tudták, hogy több mint 300 éve tutták emlékezetbe, hogy itt éltek ebben az udvarban. Csak ezek, kérem szépen, a mostanyi korszellem szerint a gaz-

dasághoz nem konyítottak, csak a régi pásztoréletből, vadászéletből (éltek). Ez vót nekik a természeti érzésük. A természet arra vitte őket, hogy a mezőgazdasággal nem szerettek foglalkozni. Halászat, vadászat, pásztorkodás, leginkább öröztek, termett egy kevés szénájuk, beszárogtatták, könnyelműen éltek.

Gyümölcs termett bőven. Legelsőbe élvezték a gyümölcsnek az elejét, eperkörtének hitták, az

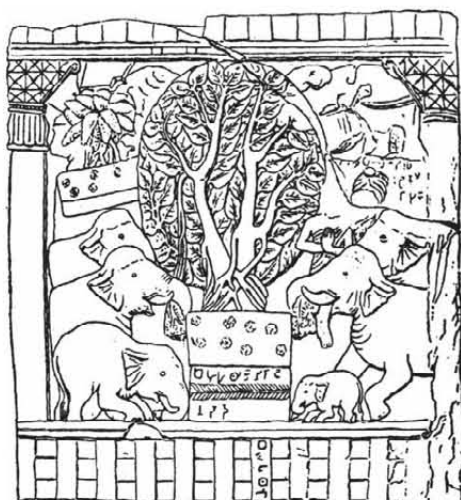
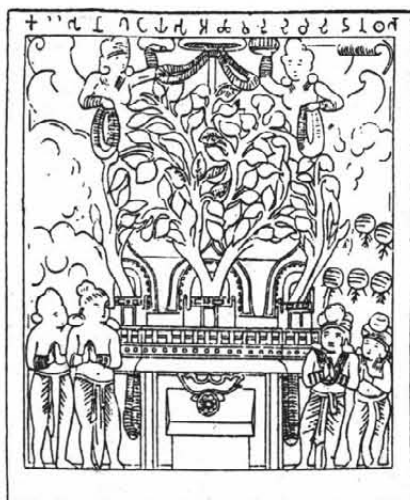
vót a gyümölcsben a legelső. Utána jött, kérem a becsali körte, ez az elismert legelső. Utána gyűtt a buzaéró körte, ma már kiment a divatból, már nincsen. Ebből pénzelték is, törtek ecetet, 2–3 krajcárt kaptak egy literért.⁹⁴

Ez az életsorsik idáig lezajlott. Most vigyázzunk. Meggyűtt kérem az aratás, akkor a buzakörte is elért. Mőg aratásba is érett. Aratgattak szögények, aratás közbe' megint vót az a nemesített fájuk, kabakkörte, még aratásba is azzal éltek, uzsonnának, ebédnek is, kenyér mellé. Az a fajta még ma is megvan, de csak cefrének, mert nem nemes.

Augusztus derekába már vót az a korai almájuk. Elkezdtek azt törögetni, akkor már volt almamurci. Akkor már könnyebben éltek. Többféle alma, többféle mézeskörte is vót, iszogattak is, törögettek is, közben meg csépelgettek, éldegéltek. Olyan vígan vótak, hogyha mi olyan vígan lehetnénk, nem cselelnénk senkivel, 300 évet élnénk.⁹⁵

Ezek a gyümölcsfák, melyekről a nemespátrói Dömötörfy János Nagy beszélt, természetesen nem telepített gyümölcsfák, hanem az erdőkben vadon termett fák voltak. Berzsenyi naplójában is előkerül a disznók gyümölcsrel etetése, s kiváló húsa. Így a gyümölcsfák különösen nagy jelentőségre tettek szert egyes vidékek lakosságának élelmezésében. A nőiség életadó és élelemadó szerepköre az Őseurópában a faistennő képzetben így vált széleskörűen szimbolikussá.

Sorolhatnánk most az *Égigérő fa* magyar népmesét is, de ez általánosan ismert ma is. Megemléke-

Életfa ábrázolások Indiából: A Sanchi-i stupa reliefjei (Huszka József gyűjteményéből)

zünk Huszka Józsefről, aki éppen az életfa témakör kapcsán nagy kirándulást tett a korai kultúrák műveltségében. Itt most néhány ábráját mutatjuk csak be, hogy ne feledkezzünk meg róla. Amit Huszka is megismert, az a korai kultúrák nagy életfakultuszáról szól. Ezzel kapcsolatosan néhány emléket és újabb szimbólumokat is bemutatunk.

Huszka József a következő gondolatokkal vezeti be Istenfa tanulmányát:

„A régmúlt ezredévek embere a fát tartotta ősei-
nek. A fa keletkezés, növése, lekötött helyzete a föld-
anyától teszi szemlélhetővé eredetét. Az emberi nem
keletkezésén eltűnődő ősember földből származó
eredete, a fa életének közvetítése révén, könnyen ér-
telmezhetővé vált. A különböző népek ősmondáiban
ezért van oly nagy szerepe az emberi nem keletkezésé-
ben. A germán isten fákat változtat emberré, kiktől
az emberi nem ered. A sziú indiánoknál az emberi

⁹⁴ Leszedték az almát, nem vagdalták föl, hanem rúd-törővel szűk fa-tartályban összetörték és besavanyították, almaecetet készítve.

⁹⁵ Ez a helyzet volt a Dél-Dunántúl falvaiban is. Okait nagy valószínűséggel a határőrvidék sajátos feladataiban kereshetjük, ahol az erdők vadon gyümölcsöt érlelő adottsága és nagyobb aránya még fenntartotta a vadászatot és a pásztoréletet, amelyik szükségszerűen kapcsolatban volt a nomád életformával. A következményekben mindig meghatározó a női mag és az állatok védelmének igénye, melyek rendezetlen településközpontok létrejöttét segítették elő. Ezek átalakulása az 1840-es években kezdődött meg. A témáról részletesen Höfer Tamás: *Dél-dunántúli településformák történetéhez*. 1955, 1225–186. p. Ethnographia, LXVI. évf. Szerk.: Balassa Iván.

nem összülői még fa módjára helyhez kötött, fából kialakuló lények. A klasszikus népek hol kőrisfából, hol tölgyfából származtatják az embert, az alsóbbrendű szellemeket (nimfák, faunok), sőt az isteneiket is.⁹⁶

A bikák a bemutatott ábrázoláson az életfa el-lenségeként mutatkoznak. Az ősi és archaikus világban a fát csak maga miatt nem imádták, hanem mert úgy mutatkozott meg, mint ami teljesen más, vagy szent erőként él, amit az ember egyaránt fél és tisztel. Ez a csodálatos erő a fában magát kozmikus központi erőként mutatja meg, és szerteágazik a teljességbe. A központnak és a teljességnek olyan élő megtestesülése, mint a kozmikus ember. A szent fa kozmikus fává válik, amely a fejlődés törvényei szerint (annak éves halálával és ciklikus újjászületésével) megtestesül a kozmosz forrásainak örökös megújulásában. A két bika alakjában nagy erők mozdulnak meg az életfa fejlődése ellenében. Az edény fenekén a fa mindenségbe szétsugárzó ereje mutatkozik meg. (Asszír-Kassite periódus, Kr. e. XIII.-X. század)

AZ EGYIPTOMI SZIKAMOR FÜGEFA gyökerei lefelé szélesen szétterjednek a föld rejtélyes és misztikus mélységeibe, ahol felszívják az életerőt adó nedveit, amely a törzsön át fölemelkedik a kozmikus fa koronájáig. Egyiptomban az életfa gyümölcseivel a halhatatlanság mennyei elixírjét nyújtja a szikamorfagügefából, a halottnak pedig az örök életet. Itt a fa istennője a Földanya kiáradása, amelyből az életben tartásunk dolga származik, a mélységek leomló értékes vizéből.

A régi egyiptomiak Hathor istennőt a fényes levelű szikamor fában (*fycus sycomorus*) imádták.⁹⁷ Ez a faimádás még tartja magát az izlám elterjedése ellenére is, sőt terjed Afrikában.

FENT: Bikák támadják az életfát.
Asszír-Kassite periódus, Kr. e. XIII.-X. század

Kaukázusi életfa ábrázolás Grúziából (Huszka gyűjtemény)

LENT: Gilgames és Enkidu az életfára támadó bikákkal.
(Asszír, Kr. e. II. évezred)

⁹⁶ Huszka József: A turáni ornamentika 1908

⁹⁷ Hathor „Tehénistennő” az egyik legrégebb egyiptomi istennő. Később Izisz vette át a szerepét.

Kongó, Új-Guinea, Dahomey lakói szent fát ültetnek, imádják és áldoznak a benne lakó szellemnek. A régi Egyiptomban különben Ozirisz volt az ősi fa-isten, kinek koporsója bezárt fatörzs. Ezért mondják róla a feliratok, hogy *egy a fában*. A halotti szertartások a növényzet évenkénti halálát és megújulását jelképezik. (Huszka, 1908)

Az egyiptomiaknak is volt vegetációs növényi istenük, akinek a mítoszt Plutarkhosz leírásából és a piramisszövegekből ismerjük. Ez beszéli el, hogy Ozirisz, az isteni király hogyan uralkodott Egyiptom felett nővérevel, Ízisz istennővel. 28-ik évi királyságában a rosszindulatú testvére, Seth csapdába csalta őt, amelyet elúsztatott a Nílusban. Fontos egyiptomi szimbólum kapcsolódott hozzá: a Djéd oszlop, melynek mítosza valószínűleg a történelem legkorábbi kezdetéig megy vissza, mivel ez az állapot fejezi ki, ami minden teremtettségében benne van: a halál elkerülhetetlenségét. Így minden vallásos szöveg állandóan kijelenti, hogy az isteni szikra, ami lelkesíti az embert, amíg él, sérthetetlen. Ozirisz személyében ezáltal ott van az elhalás ciklikus elve, de az örökkévalóságé is.

A Djéd oszlop az Oziriszi világban az állandóságot és a fennállást szimbolizálja a négy tőkéjével (négy évszak). A talajon fekvő, a halált fejezi ki, amikor a király személyesen felemeli, az a kozmosz újjászületését jelzi. Ez az ünnepe nagyon örömteli volt. Az Abydoszi templomban a Djéd oszlop felemelését követte a királyi öltözet-felajánlás (ajándékozás), amelybe az oszlopot öltöztették Seth I. király uralkodásának első évfordulóján. A szövegek szerint kihirdetik a Hórusznak hozott ajándékot. Ozirisz trónon ülve két cséphadarót (a királyi jelvényeket) keresztbe téve visel egy naoszban vagy tabernákulumban jellemzően viseli a halotti leplet is és koronáját, melyet két tollal megtámogatott. Ízisz és Hórusz mögötte áll.

Az egyiptomi szikamorfá. A képen a szikamorfá istennője üdvözlözi a halottat. Paneshy sír falán lévő ábrázolás Thebesből Kr. e. XVI.-XIV. sz.

A király Maátnak, az egyensúly istennőjének áldoz, (tavaszi napéjegyenlőségről van szó) tölcsér alakban tartva a kezét. Az ilyenkor felhangzó ráolvasás szövege az úgynevezett Berliini papirusz szövegéből ismert. Maát istennő a kozmikus tudatosság, a teremtés és az örök teremtmény utolsó célja az ál-

A Djéd oszlopot a király felállítja: kezdődik az új év (Seti templom, Abydos 19. dinasztia Kr. e. 1300 körül)

landó szerzemény halhatatlan gyümölcse (belső egyensúly). Maát a legnagyobb kincs, amit az ember kívánhat magának.

A nemzetközi tudományosság is részletesen foglalkozik az „életfa-témakörrel”. Legutóbb a Thames and Hudson londoni kiadó megbízásából Robert Cook foglalta össze erre vonatkozó megállapításait, melyből a témánkhoz kapcsolódókat idézzük: „Az ősi emberek számára a természet évének meghalása és újjászületése nagy misztérium dráma volt.”⁹⁸ Ennek a jelenségnek a magyarázatát fogalmazták meg maguknak ünneppé mítoszaikban és szertartásaikban. Télen minden a sötétbe ment vissza a Földanya ölébe. Tavasszal az első eseményként a kozmosz eredeti teremtését megismételve ünnepelték, megújítva azt. Az ősi világban ezt az eseményt a *hyeros-gamos*, a „Szent házasság” – a Földanyának és fiának, szerelmének – a vegetáció istenének részvételével ünnepelték meg. Minden tavaszban ez a fiú újjászületett, megnyitva a növényzet, fák virágzását a teljes megérésig. Csak amikor a Földanya ismét belép az őszbe, termékenyíti meg őket érett magokkal, a beköszöntő tél nagy, kozmikus éjszakájában.

Cook kilenc fejezetben foglalja össze mondani-
valóját:

- a képzelet, a közép, a termékenység, a mászás, felemelkedés fája után,
- a fordított fa, az áldozat fája, a tudás fája és a belső szükség fája témákat járja körül.

Ezek közül emelünk ki számunkra figyelemre méltó folyamatot az emberi tudatosság fejlődésében. „4000 évvel ezelőtt az ősi mezopotámiaiak mondják (a tavasz ünnep megkezdése előtt), hogy Istár istennő a fiát megy felkutatni, fiúszeretőjét, hitvesét, mert a hiány széleskörű pusztulást okoz a nép körében és szomorúak az élők országában.” A régi babiloni himnuszokban a fiú az elszáradó tamariszkusz és szomorú fűzfához hasonlatos. Kr. e. VII. század körül a görögök befogadták Adonisz mezopotámiai istenének a részvételét az ünnepekbe.

⁹⁸ Cook, Robert: *The Tree of life The Image for the Cosmos* Thames and Hudson 1988.

⁹⁹ Az alán eredetű asszony szavunk már említett módon az Árpádok idején gyökeresedett meg.

A magyarság többsége a kereszténység felvétele előtt – a történet- és néprajztudomány vizsgálódásai szerint – a ma sámánisztikusnak nevezett képzetek szerint élt.

Hoppál Mihály a sámánvilág mai, nemzetközi hírnő kutatója így ír a lélekutazásról: „A víziók hatása alatt megtapasztalt *«lélekutazás»* élménye lett a forrása ama hitnek, miszerint az ember két lélekkel bír: az egyik a testtel, az étellel van kapcsolatban és csak a halállal hagyja el a testet, míg a másik könnyen kiléphet az ember testéből és az álom, illetve az önkívület, az extázis idején érzékelhetjük távozását.” (Az utóbbi lelket nevezzük magyarul árnyékléleknek és nyelvünkben az *íz, izé* szavak őrzik a képzet emlékét.)

A magyar néprajztudomány Füzesabonyban még rögzíteni tudta az 1900-as századfordulón a ház központi faoszlopának „Boldogasszony fája” elnevezését és térbeli fényképét. Ebből eredően ez az elnevezés teljesen életfa-szerű. Még akkor is az, hogyha eredetileg az oszlop feltehetően a „Boldoganya” vagy „Boldogfa” elnevezésű lehetett.⁹⁹

ISTENFA „...régimódi épület a Nádi József fordításos háza, olvassuk a Malonyay sorozat IV. kötetében”, – „olyan L-alakú, sövénykertelésű falusi ház, ahol még *«istenfa»* lóg a ház ajtaja mögött – s amikor belépsz, Nádiné megtör egy keveskét a tenyerében az illatos csomóból, körüljárja a vendéget s csak azután köszönt.

Boldogasszony fája, Boldoganya, boldogfa Füzesabonyban.
A tetőzet támasztó fája (a Néprajzi Lexikon ábrája)

Kaukázusi szumak szőnyeg az 1800-as évek végéről

Hogy micsoda szokás ez, és hogy micsoda szám az istenfá? Kovách Aladár magyarázza meg: – a «seprős sutát» hívják a mieink az istenfának. Évelő, illatos növény s néhány esztendő alatt olyan bokrossá gyarapszik, mint a levendula, a rozmarin vagy a zsálya. Régebben megvolt minden kiskertben, ma a temetőben termesztik, közvetlenül a fejfa mögött vagy mellette. Hajdan, ha meghalt valaki a háznál, a kiskertből ástak ki egy bokrot, az elhantolás után s azt ültették a sírhalom tetejére. Hogy a házban is ott lóg a szárított istenfá? Úgy tudom, a 18. száz évben, egy pestisjárvány után adták ki az országos rendeletet, hogy minden házban tartsanak illatos növényt, «s ha idegen lép be, jó illatot gerjessenek». De a mieink aligha rendeletre választották az istenfát. Az anyák itt, bizonyos alkalmakkor, ma is ezt adogatják titkos talizmánul a gyermekeiknek. Az öcsényiek, a decsiek és a többi Sárköz reformátussága is hathatós bűvszernek tart-

ják félelem ellen. Az öregszüle istenfá-ágacsát teszen a menyasszony kebelére, mielőtt templomba indulnak; ilyen ágacs-kát rejtenek szívük fölé törvénybemenés-kor, ilyen van az iskolában a gyermek mel-lén. De titkolják, s azt se vallják meg, a teme-tőből szedik-e egyebűnnen? «Az istenfádat!» káromkodásnak is nyilván ebben rejlik a magyarázata.¹⁰⁰

SZUMAK IMASZŐNYEG Az imádkozás hívása-kor, amely naponta négyszer szakítja meg a profán ténykedést az egész muszlim világ-ban, a muszlim legöngyöli imaszőnyegét a piacon Mekka irányába, az Iszlám világ szent központja felé, arrafelé, ahol Moha-med próféta elkezdte emelkedését az ég fe-lé. A szőnyeg, amelyen az imádkozó térdel: szent hely, minőségileg különbözik a min-dennapi világ profán terétől. Az iszlám sző-nyeg repülő sast formáló mintái kifejezik a profán és a szent között lévő különbséget, mivel ezek többé kevésbé határozottan feje-zik ki az alakokat és magát az égi paradi-csomkert megjelenítését. Ez feltölti az élet fájának hasonlatát, a motívumok kiterjesz-tésével azok növéseivel és repülésével. Két-féle szimbólumot láthatunk megformálva.

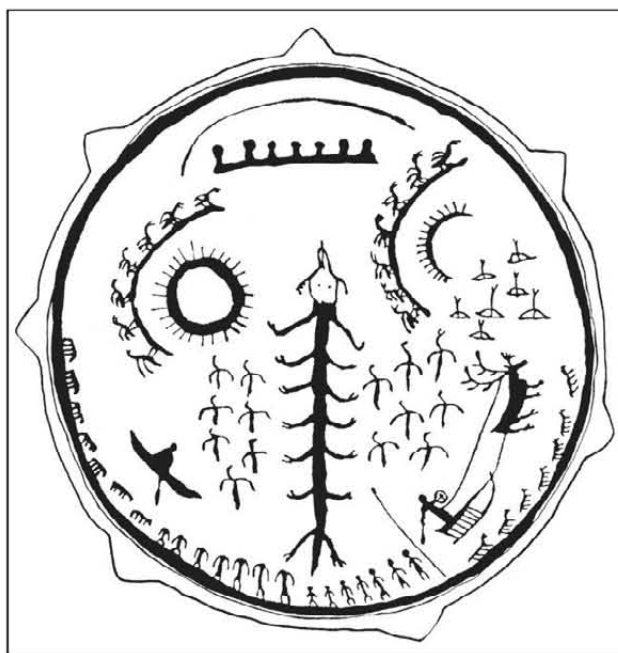
Egyiket életfának nézhetjük, lefelé hajló lombok-kal, a másikat egy nagy madárszárny repülő moz-gásának, ami a fa ágait is ábrázolhatja.

VILÁGFA A szerző a világfa elnevezéssel először Diószegi Vilmos *A világfa* című nagydolgozatában találkozott, mely „A honfoglaló magyarság hitvilá-gának történet rétegei” összefoglaló tanulmány egyik fejezete.¹⁰¹

„A fák tiszteletének emlékeiből a nyírfánál találunk” – írja Gönczi Ferenc, Göcsej és Hetés kiváló ismerője. „Mert ez a fa szerepelhetett régente leg-erősebben a népek szellemvilágában, amit könny-nen megértet az a körülmény, hogy valaha min-

¹⁰⁰ Malonyay Dezső: *A Magyar Nép Művészete* Negyedik kö-tet *A Dunántúli Magyar Nép művészete* (Veszprém, Zala, Somogy, Tolna) 1912:74 p.

¹⁰¹ Diószegi Vilmos: *A világfa* In: Népi kultúra Népi társada-lom 1969 295–326 p.

Szelkup sámándob, a bőr külső oldalán a mondabeli gyík (tüşi) két oldalán nap és hold, ember- és állatalakok csónakban és rénszarvas-szánon ülő ember. (MAÉ, szám nélküli) (A kép Diószegi Vilmos tanulmányából való)

Szelkup sámándob, (mögötte) napos-holdas világfa és rénszarvas húzta szán rajzával. (Krasznajarszki múzeum, lelt. száma 162-1) (A kép Diószegi Vilmos tanulmányából való)

den tárgyat, mely fehér színű volt, ártalmatlannak tartottak, s egyszersmind óvszerű tekintették a különböző kísértések, s démonok ellen, míg a fekete színű tárgyak (fekete kutya, fekete macska, bivaly, stb.) a gonosz szellem szolgálatában állottak. Másrészt a nyírfát többféleképpen tudták hasznosítani különböző célokra. A nyírfa a magyaroknál a pogány Nagyasszony szent fája volt. Őseink nagy ünnepeinél jelentős szerepet vihetett, mint a szertartások egyik fő eszköze. A nyírfával, mint a göcseji nép mondja: „mindent lehet tenni, s ezt úgy érti, hogy sokban használ óvszerű és orvosságul.”¹⁰²

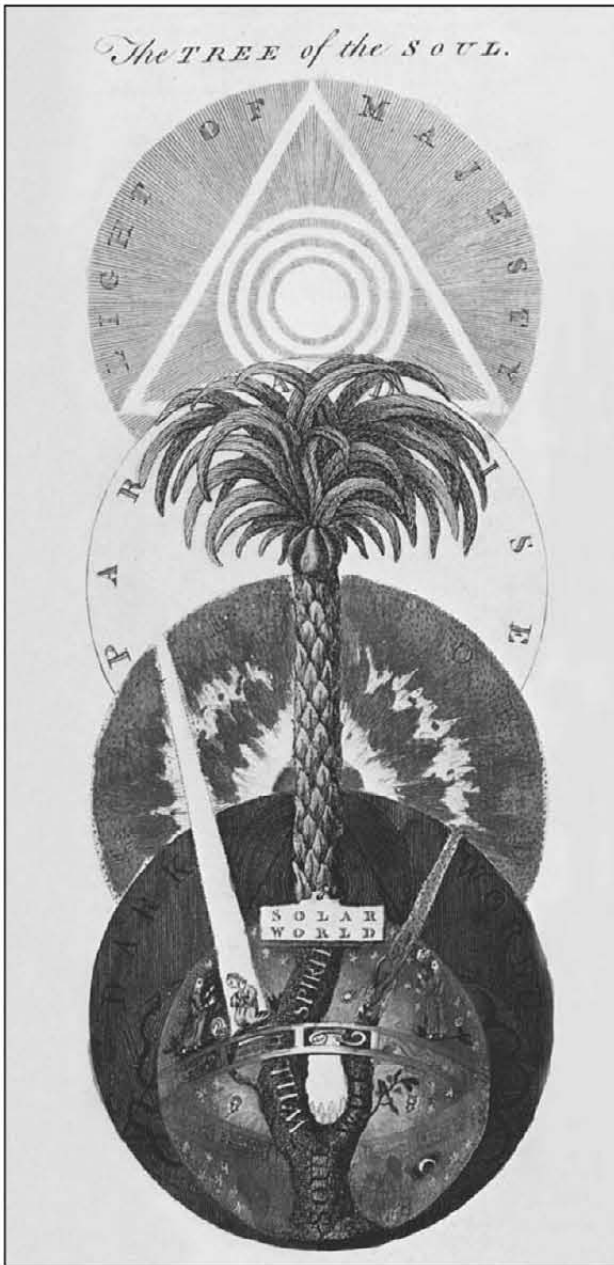
¹⁰² Gönczi Ferenc: *Göcsej és Hetés vidéke* 1914. Kaposvári nyomda

¹⁰³ A felmerült kérdésekre két válasz is adható, mert mind a két kívánságnak azonos a gyökere. Az elsőben a fából születés és a fába temetkezés ismert ősi emlékeire gondolunk. A diófával összefüggésben a fa tartóssá és méretesé növése az emberi élet hosszú párhuzamát kívánja. A másik esetben a dió termésének sajátosságaira gondolva, mely szerint a dió ehető termése a „kettősséget” egymással „elszakíthatatlan, „zárt és csontkemény burokból mutatja, mély, nehezen kifejezhető szimbolizmust tartalmaz.

A DIÓFA Ezt a fát sokan a magyar őshit szent fájának tartják, mivel a nép meséiben és dalaiban gyakran előfordul. Sokan fontos adatnak tekintik egyrészt azt, hogy a haldokló szerető kedvesétől diófa koporsót kér, másrészt pedig azt a közmondást: „Adjon Isten minden jót, diófából koporsót!”¹⁰³

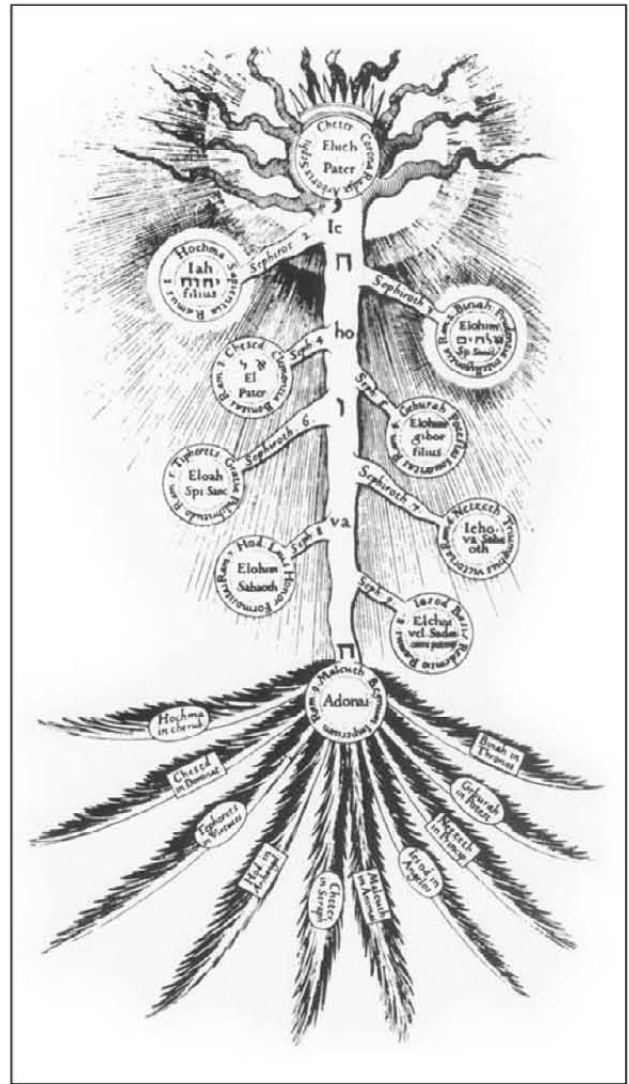
AZ EGYÉNISÉG (SELF) FÁJA A fa az emberi léleknek is szimbóluma. C. G. Jung az egyénnek „mint fának a szimbólumát és hasonlatát” írta le, lefestve a folyamat növekedését és látva azt, mint hitelesített másolatot, amit ő a személyiség kialakulásának hívott. Jung számára az angol misztikus William Law a 18. században készült illusztrációja mindezt találóan előrajzolta. A fény oszlópa a tudatosság világából átszűrja a tudatalatti sötétség világát, melyben az ember szellemi és lelki fája gyökerezve fejlődik, átmenve tovább Isten világossága felé.¹⁰⁴

A LEFELÉ FORDÍTOTT FA A gyökereivel a mennyben (az ember találatekonyságában, fantáziájában) kialakult fa ágai lefelé a föld irányába nőnek. Ezzel valamilyen módon elsődleges hasonlatot mutat a kultúra legelementárisabb és legteltesebb szintjein.¹⁰⁵

A lélek fája W. Law J. Böchnen munkáiból
London 1764–1781

A LEFELÉ FORDÍTOTT FA A gyökereivel a mennyben (az ember találékonyságában, fantáziájában) kialakult fa ágai lefelé a föld irányába nőnek. Ezzel valamilyen módon elsődleges hasonlatot mutat a kultúra legelementárisabb és legteljesebb szintjein.¹⁰⁵ A Sevillai világkiállításon az építész, Makovecz Imre ötleteként hasonló fordított fa jelent meg a teremő ember metaforájaként.

Shephirotic fa (Fludd rajza a XVII. századból)

A SÁMÁN KOZMOLÓGIA VILÁGKÉPE A sámán kozmológiájában a világegyetem hármas tagolású: felső, középső és alsó világra oszlik. A felső és alsó világ, a szellemek világa további rétegekre oszlik, melyeknek száma a hiedelemhagyományoktól függően három, hét vagy kilenc.

A korai sziklarajzok talányos jelenetei alapján a sámánizmus kialakulását egyes kutatók (LeRoy Gourhan és J. Campbell) több tízezer évvel ezelőtre teszik.¹⁰⁶ Való igaz, a vadász alakja összehasonlítható az állatmaszkos sámánnal. A vadász kultúrákat ősi soron az animizmus jellemezte. Ez a szemlélet

¹⁰⁵ Shephirotic fa. Fludd rajza 1626.

¹⁰⁶ LeRoy-Gourhan és J. Campbell becslése.

Fába temetés Kelet-Afrikában. Az etnográfus gyűjtő rajza

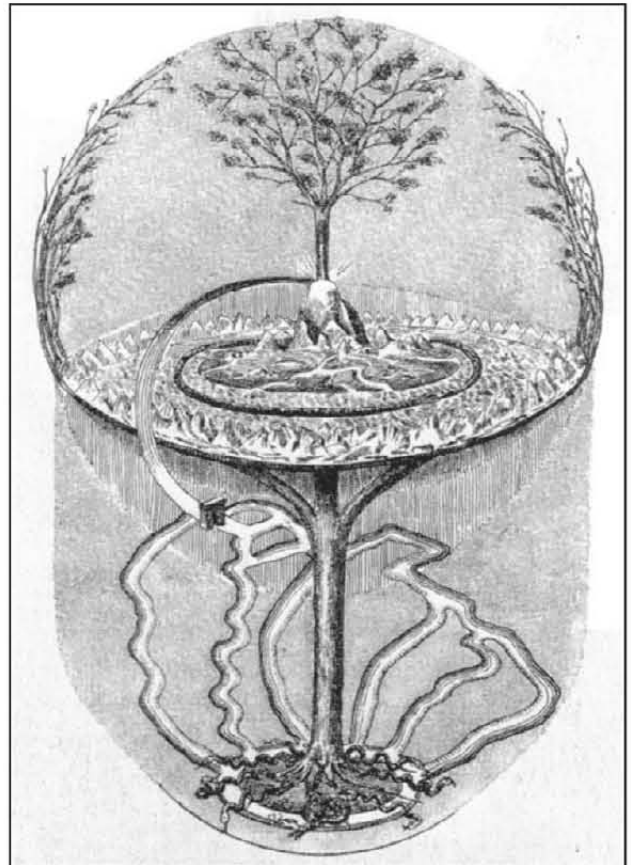
Adonisz születése.
Részlet Bernardino Luini festményéből a 15. századból

az egész természetet, minden élő és élettelen lélekkel ruházott fel. Kiegészült egy további mozzanattal: azzal, hogy a vadászaton megölt állatoknak vissza kell adni a lelkét. Ezért időről időre állatszer-tartásokat rendeztek, hogy kiengeszteljék a természet erőit. Mai fordulattal élve, – e kőkorszaki vadászok egyszerűen az ökológiai egyensúly jelképes helyreállítására törekedtek.

Az alsó világ a középső és a felső világ közül az ember lakhelye, a középső világ, amelynek közepén a föld köldökén hatalmas fa, égig érő oszlop emelkedik, a világoszlop, vagy világhegy. Ez a függőleges tengely (ami lehet egy hatalmas folyam is, mint a ket nép folklórjában) köti össze a világokat. A világok között az Északi Sarkcsillagnál lévő nyílás ad lehetőséget az átjárásra (Ez tudható meg a csukcsok mitikus hagyományaiból.). Az egész csillagos eget, vagyis a felső világot nagy sátornak képzelték, s e sátor tartórúdja volt a kozmikus oszlop, melyet a Tejútal azonosítottak. Ez a világokat összekötő oszlop, hegy vagy égig érő fa, a sámán mitológiában aztán sámánfává, sámánlétrává lényegült.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Meglepő módon, Robert Cook, mintha a száz évvel ezelőtti Istenfa tanulmány írójának, Huszka Józsefnek a megállapítását szóról szóra idézné...

A germán Yggdrasil fa három szintje.
Plant Lore, Legends and Lyrics London 1884

1...Mikor a sámán először feláll és éneklő hangon imádkozik, a dobos ötször ver a dobjára s a csörgőt rázó háromszor rázza meg a csörgőt.

2...A sámán második is feláll, előre-hátra hajladozva, kígyóként tekerdőzve, csengőket rázogató révül, s kétszer ráver a dobjára.

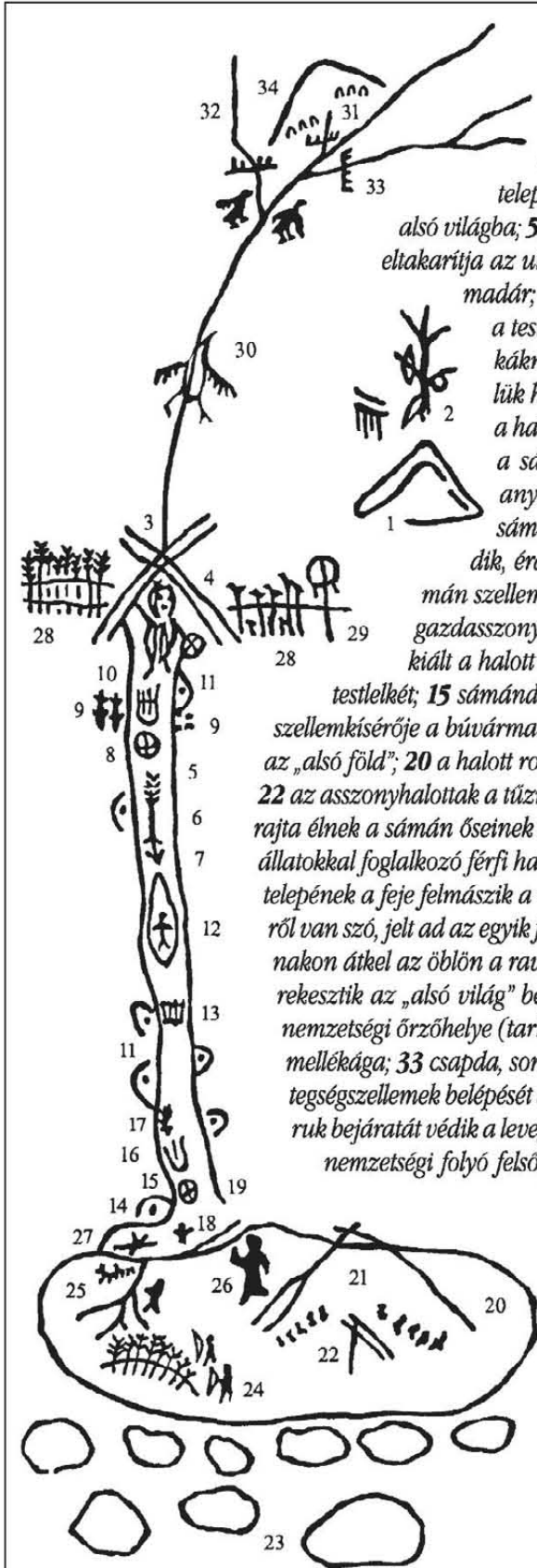
3...Amikor a sámán harmadik alkalommal révül és énekelve imádkozik, a dobos négyszer üt a dobjára..."

Nisan sámán könyve
(Hoppál gyűjtemény)

Képek egy XVIII. századi mandzsu sámán-kéziratból, amelyet először 1992-ben közölték. Érdekességét az is fokozza, hogy a szertartások menetének szabatos leírását lendületes rajzokkal kísérték, érzéketlenül szemléltetve a sámánok táncának különféle testtartásait és a dobolás változatos technikáját. A rajzok mellett részleteket olvashatunk egy idevágó szövegből.

A mellékelt ábrán láthatjuk a kondurjali nemzetségű Itilgun sámán rokonának lelke hogyan távozik a holtak világába: **1** az elhunyt rokon elhagyott sátra; **2** sír-emelvény, a fán a holtat a „távol útra” kísérő tárgyak függnek; **3** sámánsátor, ezt a halott (el)kísérésére állították a halott rokonok telepén; **4** a nemzetség legvénebb sámánja „elviszi” a holt testlelkét az alsó világba; **5** a mitikus nemzetségi folyó; **6** vörösfenyő, az a sámánszellem, ami eltakarítja az utat a sámánnak; **7** az utat mutató másik sámánszellem, a bűvármadár; **8** a csónakot helyettesítő sámándob; **9** a védő sámánszellemek; **10** a testlelek követi a sámánt ravatalán, a tutajon; **11** a nemzetségi anyókáknak, az alsó világba vezető út uralkodónőinek állomáshelye; közülük hét a folyó partjain él, az egyik sámánszigeten, a legöregebb pedig a halott rokonok telepének a feje; **12** az út derekán van a sámánsziget, a sámán pihenőhelye; előtte a sámán megáll a mitikus nemzetségi anyókáknál; kérdezősködik a halottak világába vezető útról, majd a sámánszigeti „alsó világba” vezető vízi út uralkodónőjénél vendégeskedik, érdeklődik a további útról; **13** zátonyos szűkület, csapda, amit a sámán szellemekből állított össze; **14** a végső állomás az „alsó világba” vezető út gazdasszonyainál, a nemzetségi anyókáknál; a sámán kiköt és az öblön át bekiált a halott rokonok telepére, ragadják meg az odavitt elhunyt rokon odavitt testlelkét; **15** sámándob-csónak; **16** a rokon testlelké; **17** áldozati szarvas; **18** a sámán szellemkísérője a bűvármadár; **19** öböl a mitikus nemzetségi folyó torkolatában, itt kezdődik az „alsó föld”; **20** a halott rokonok telepe; **21** a nemzetség halottainak állomáshelye (menjen); **22** az asszonyhalottak a tűznél ülnek és a háztartással foglalkozkodnak; **23** kilenc sámánföld; rajta élnek a sámán őseinek szellemei, a legnagyobbban (jobbra) mangi, az „alsó világ” feje; **24** állatokkal foglalkozó férfi halottak; **25** halcsapdát állítanak a folyón; **26** az anyóka, a halottak telepének a feje felmászik a meredek vízpartra, s megnézi, ki kiabál a szirten; megtudván, miről van szó, jelt ad az egyik férfinak, hozza a telepre a halottak testlelkét; **27** az egyik halott csónakon átkel az öblön a ravatalututajon érkezett halott rokonért; **28** a sámán szellemsegítői elrekesztik az „alsó világ” bejáratát; **29** az áldozati szarvas bőre; **30** omiruk – az omi-lelkek nemzetségi őrzőhelye (tartója); **31** omi-lelkek; **32** a mitikus nemzetségi folyó felső folyásának mellékága; **33** csapda, sorompó, amelyet szellemsegítőiből állít ki a sámán, meggátolni a betegesszellemek belépését az omirukba; **34** madár alakban örködő sámánszellemek, az omiruk bejáratát védik a levegőtől; **35** sámáni szellempisztráng csapat őrzi az átjárást a mitikus nemzetségi folyó felső folyásához; **36** bűvármadárrá változó omi-lélek, a mangi-tól az omirukba repül.

Fontos megfigyelés, hogy a túlvilágot, vagy „alsó világot” (nem Alvilágot!) a „nemzetségi anyókák” őrzik, illetve ezek „uralkodónő”-je. A halottak telepének a feje „anyóka”. Ugyanakkor a sámánősök kilenc földjén élnek a sámánősök szellemei, akiknek a feje a mangi. (Nem tünteti föl, hogy a mangi férfi vagy nő-e, mert a sámán eleve „női foglalkozás” még akkor is, ha férfi sámánkodik.¹⁰⁹)

¹⁰⁹ Falvay 1993 Előadás az 1993-as budapesti Nemzetközi sámánkonferencián. Im.

Az őseurópai gabonaistennő

A magyar Istenanya: tipikus *gabonaistennő*. Az első párhuzamok az Őseurópa Kőrös-kultúrájából már ismertek Kr. e. 5–7000 év előtől. Az aratáskori gabonára falusi gyermekként emlékezem. Az előtűnk elterülő nagy kertben állt a cséplőgép. A meghajtó traktor zaja messzire elhangzott, elszállt a cséplőgép porával együtt. A kocsmában megjelent férfiak mindig az „életről” és nem búzáról, gabonáról beszéltek.

Csak évtizedek múlva ismertük föl: *a gabona, a búza, a női örök élet mennyei és földi egységének metaforája*. Mind a kettő az örökkévalóság időtlenségébe visz úgy, hogy ő szüli leányában újra saját magát, majd hím ellentétének ciklikus életét is.

A matyó leány hatalmas menyasszonyi koszorújának felső része kalászkoszorú volt. A vőlegény házához érkező menyasszonyt a gabonás vékákból marokkal szórt búzaszemekkel dobálták, szórták meg az egész ország lakodalmas hagyományaiban. Borsodszentistvánon új otthonába négy asszony által magasra tartott kenyér alatt lépett be.¹¹⁰ Őt magát szimbolizáló „kukorés” fogalom (kalácsszerű nagy „perce” a kakassal a leányváltozás szimbóluma, melyet a „változásban lévő” asszonyi „kemen-ce” tüze is szimbolizál.

Ovidius is erről beszél a Római Naptárban: „*Vesta s Föld ugyanegy: örökös tűz lángol ezekben, / jelzi az istennőt temploma tűzhelye is.*”¹¹¹ Másutt ugyanezt az élő kakas áldozatként való bemutatása és élelemmé elkészítése fogalmazza meg a „*Felhozták a kakast, szép taréjával, / Had éljen a kakas, had éljen...*” énekszöveg Veszprém környékéről. A tűz azonban az élet folytatásához „halhatatlansághoz” is hozzátartozik.

Az Oziriszt kereső és a királynő gyerekére vigyázó Ízisz és a Deophon királyi gyermekre dajkaszerpben vigyázó Démétér istenanya az éjszaka sötétjében tűzben tartja gyereket, hogy „halhatatlan” le-

gyen. A királyné anyák mindkét esetben meglátván az eseményt, nagy patáliát csinálnak. Elfeledkeznek hirtelen arról, hogy az emberi élet folyamatá-

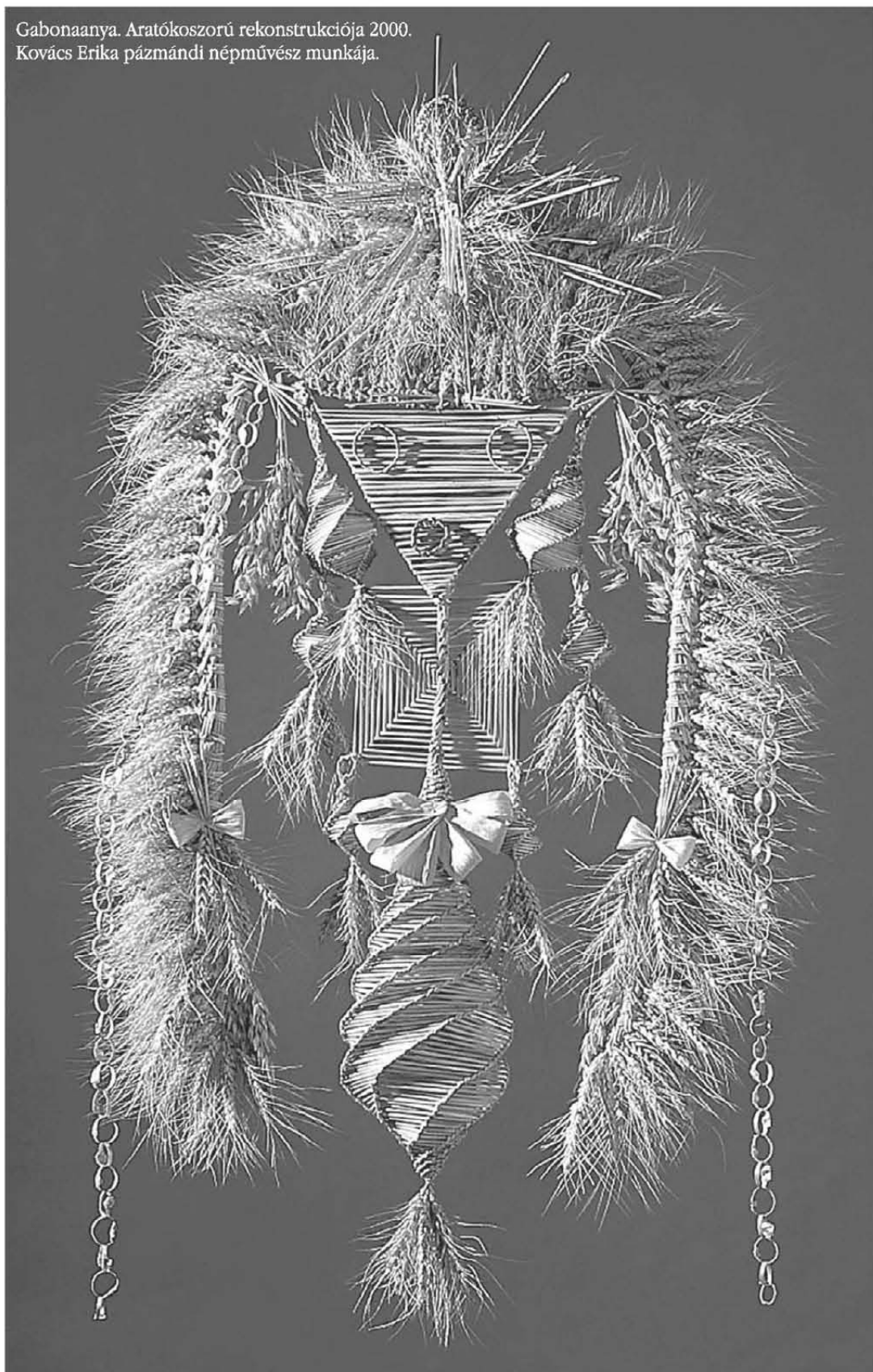
Őseurópai gabonaistennő: koszorús matyó menyasszony, kalászkoszorúval. 1930-as évek

¹¹⁰ Borsodszentistván 1985. TV felvétel alkalmával szembe-sülhettem ezzel a hagyományos szokásrenddel.

¹¹¹ Ovidius P. N.: *Római Naptár Fasti* 1986:123 Helikon Kiadó, Budapest

Gabonaanya. Aratókoszorú rekonstrukciója 2000.
Kovács Erika pázmándi népművész munkája.

ban az anya „tüzével” átváltoztatott teste, majd a testéből előállított gyermek, és következőleg szintén a testéből előállított élelem biztosítja az életben maradás folytatását, amihez szükség van a női életadó szerepkör „tüze” mellett, az „élelemadó” szerepkörre és tulajdonságra is.

Korlátaink között az asszonnyá vált leány ösvízzel kapcsolatos termékenység mágiájának (szüléssel kapcsolatos tudnivalóinak) őseurópai emlékeit idézhetjük.

Orbán Balázs utolsó, VI. kötetében van a barcsági Hétfalu lakodalom ünnepség leírása.¹¹² „Első harangszóra a falusi gyermekek «vízzel teli fokánokat» (kártyákat, vödröket) állítanak sorba a templomajtó elibe, s várva várják a násznépet, hogy néhány krajczárt kaphassanak e néma áldáskívánásukért, mit a tiszta kristály víz jelképez itt.” Nem találkoztunk hasonló ünnepi látvánnyal, s ez a történet figyelmünkben maradt.

A folytatás helyett (a második fejezetben bőve-

ben!) most ismerjük meg Kerényi Károly összefoglalóját a görög eleusisi „beavatás” szertartásáról:

„A beavatási misztériumok utolsó napja az őselemet jelenítette meg, a születés ősforrását, a mindent újraszülve megtisztító vizet. Ahhoz a kevéshez, amit az eleusisi misztériumokról tudunk, a két kiáltott szó: az égre nézve: «essél!», a földre nézve: «légy termékennyé!» vagy még inkább «tégy termékennyé!». Hogy mindkét kiáltás a vízre vonatkozik, azt egy athéni kútkáva felirata bizonyítja, amely hozzáad még egy harmadikat: «áradj túl!».

Nem hihetjük, hogy a kútfelirata kívánsága ideoda táncolt volna: először az égre, azután a földre és legvégül a vízre. Sokkal természetesebb, hogy mind a három szó a vízre vonatkozott. És ez a felfogás a misztériumokra ugyanúgy illik, mint az athé-

¹¹² (Orbán 1781:VI151) (A templomi esküvő alkalmával.) Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása* VI. kötet (A reprint kiadásban a 2. kötet)

A görög Démétér a kalászkokkal, mákgubóval és méhkassal, felül a sötétség háló jelzésével. E. Neumann

Szomorú Démétér a kalással (görög falfestmény)

ni Dypilon kútjára. *Eleusisban az ünnep utolsó napján két búgócsiga alakú edényt töltöttel meg vízzel és állítottak fel. Az egyiket kelet felé, a másikat nyugat felé. Bizonyos szak elmondása mellett felborították őket.* Nincs okunk kétségbe vonni, hogy víz és nem más folyadék volt az, amely a felborított edényekből kelet és nyugat felé folyt, a keletkezés és a halál irányába. A részletek bizonytalanok, annál biztosabb az alap-idea: az őselemtől azt várták, hogy az örök születés megvalósulását tovább is segítse.¹¹³ „Dá ősi neve volt Ga-nak, Gaia-nak a Földistennőnek. Démétér, vagy Dá-métér valószínűleg a szintén Földanya minőségben viselte ezt a nevet és ugyanebben a minőségben Poseidonnak, a tengeristennek, Zeusz testvérének volt a felesége. Démétér istennő a gabonához, – erről már szoltunk – Poseidon a paripához kapcsolódott, amióta Görögországban lovat tenyésztettek. Démétér Zeuszsal történő nászában inkább a Nagy Rhea Anyának (anyjuknak) a hasonmása volt, aki saját fiával Zeusszal nemzette Persephonét, (más néven a szűz Korét) és leányában önmagát szülte újjá. (Erről a misztériumról nyíltan igen keveset meséltek.); Poseidonnal kapcsolatban a növényeket és állatokat

Bikaherékkel díszített eleuszi Artemisz szobor.

szülő Föld volt, ezért Démétér kalász alakot is, kanca alakot is ölthetett magára.

A görög antikvitásban Létó istenanya az első istenpár (Uranosz és Gaia) lánya, aki a szűz Artemiszt és az ifjú isten Apollónt, a „fény” istenét szülte. Létónak az anyja a Nagy Holdistennő: Phoibé, az előbb említett Föld istennő leánya volt. Artemisz, az erdőknek és a vadaknak, főleg a medvéknek volt az istennője (ami art „medve” néven is régiségre utal), de ugyanakkor ő volt a szülőanyák védelmezője is. (Kerényi 1977: 22–23, 31, 89)

Ez a két vonal: a gabona és szülőanyák védelmezője közeli kapcsolatot mutat a magyar Nagyboldogasszony hasonló sajátosságaival. A kapcsolat esteleges kialakulását vagy önálló képzetének tényét jelenleg nem ismerjük.

Ebben a rövid összefoglalóban nem vállalkozhattunk Dé-

métér és Koré/Perszephoné (anya és leánya) azonosságainak bemutatására. Ennyi, általában új ismeret összefüggései nehezen követhetők, ismételt olvasást s valójában szóbeli magyarázatokat kívánnak.

A hagyományaink kétségtelen őseurópai (mediterrán) kapcsolatán kívül nyelvünkben is van olyan fogalom, ami kétségtelen őseurópai magyar kifejezés, azaz a kurgánműveltség első megjelenése előtti időből való, s ma már viszonylag érzéketesen bemutatatható.

Ez: *menny* szavunk, melyet „*másvilág*”, rokonsági meny, és más például *menyasszony* szókapcsolatokban mai napig használjuk. Ez a kifejezésünk a hozzákapcsolódott összetett szavakkal egyetlen európai nyelvben sem található meg. (E fontos témára a későbbiekben térünk vissza.)

A menny és „égi” fogalmaink nyelvi cserélgetése az évezredes keresztény gondolkodás ráhatásának következménye. A Halotti Beszédben (1190) még ter-

¹¹³ Kerényi Károly: *A halhatatlanság és Apollón vallás*. 1984. Benne *Protagoras Koré* c. bennünket különösen érdeklő tanulmánya. Az eleusisi misztériumokról tudni kell, hogy egy görög család alapítványából újították fel a már évezredes történelmi emlékeket, melyekről többen beszámolnak. A Nagyboldogasszony fejezetben részletesen foglalkozunk mind az eleusiai misztériumokkal, mind annak további, előkerült hazai emlékeivel.

¹¹⁴ Benkő Lóránd: Az értelmezések a Halotti beszéd és könyörgésben: A „*És szabadítsa őt ördög üldetétől, és pokol kínzatától, és vezesse őt Paradicsom nyugalomába, és adjon neki mennyei országába utat és mind(en) jóban részt!*” B. „...és adjon neki a mennyországba szabad utat és minden jóban részt!”

mésztesen hangzik, hogy a sírhoz, a mennyországi út kezdetéhez kísérik a halottat.¹¹⁴ Mint a korábbiakban említettük, ezzel a menny fogalommal az Őseurópában nem vagyunk egyedül, mert az ősménny nyelv is ugyanúgy ismeri, mint a magyar. Az augusztusi Telehold erről is beszél, mert az Oroszlán, s egyben királyi időszakról is van szó. (A mai naptárban a római Augustus Julius Caesar császár nevét viseli az időszak. A telehold ebben a királyi Nap e párját jelzi. Jó lenne ismerni, az őrmény kultúrában ugyanezt a kifejezést milyen körben használják?)

1978-ban Bodor György a székely nemzeti szervezeti kereszténység előtti alapformáiról szóló írásában a hármasszékely nemzeti szervezeti kozmikus összefüggéseiről ír.¹¹⁵ Deér előbbiekben vázolt ismertetését sajátosan egészítette ki. Megállapította, hogy a „XVI. századra kialakult területi intézmények a letelepülés előtti intézményekből fejlődtek ki. A legrégebbi oklevelek három székely rendről szólnak, melyek előzményéből feltehetően három székely nemzeti rejlik. Az ezekből kialakult tisztviselői rend – az egész székelységnek körülbelül egyhatod része – Udvarhely-, Maros-, Csík- székekben két nemből állt és mindegyik nem négy-négy ágra oszlott. Ez a 24 ág, pontosan meghatározott sorrendben, évenként felváltva viselte a katonai és polgári tisztségeket, a hadnagyságot és a bíróságot. A türk írások családjába tartozó rovásírás mellett ez a sorrend a székely régmúlt legarchaikusabb emléke. [...] A nemzeti két neme, Nap és Hold s így katonai és polgári irányítása az időciklus alatt mindig tükörképszerűen helyezkedett el.”

Az Esthajnalcsillag (Vénusz) ábrázolása a patapoklosi templom kassettás mennyezetén

Bodor György László Gyulára hivatkozik, mely fontos szerepe volt a török népek életében a „megfordítás” törvényének: „A túlvilágot például az élet tükörképének tekintették, ami tehát az életben jobboldal volt, a túlvilágon baloldal lett és megfordítva. E törvénynek azonban nemcsak az élet és a túlvilág viszonylatában, hanem a jelenvaló világ dolgaiban is nagy szerepe volt: a jobb és a bal szárnyra tagozódás és egyes néprészek «fehér» és «fekete» elnevezései is mind e törvény különböző formájú alkalmazásai.”

Bodor a Székely Oklevéltár 1548-as és 1557-es szabályozása szerint mutatja be ezt a fejlődést, mely időszakos zavarok után visszatérést szabályozott rendezést mutat az irányító személyek nemenkénti ciklusos változásában, melynek részletei már nem témánkhoz tartozóak.

Fontos Árpád-kori kozmikus emlékünknél II. András királyunk első nagypecséte, mely az Aranybulla viasznyomatként és arany domborításban is ránk maradt. Az első nagy pecséten a Hold és a Nap

– a Bizánci császárságból ismert szimbólumok – mellett, a Vénusz csillag is szerepel, mely csak a sumer-akkád és a babiloni kultúrából ismert hármasság; más árpád-kori emlékeink között nincs hasonló. (Ezért gondolhatunk az Erdélyben élő trónörökös környezetének kapcsolataira – ő a későbbi IV. Béla –, a pecsétek elkészíttetésében.) II. András későbbi, második nagypecsétjén híre sincs eféle szimbólumoknak. Vajon mi lehet az oka a kiemelkedően fontos tárgyi emlékünknél tudományos érdektelenségének?!

¹¹⁵ Bodor György: *Heraldikai képletek – a társadalomszervezés folyamatábrái?* Művészet 78/6

Női kifejezések nyelvünkben

Énekes gyermekjátékaink feldolgozása és értelmezése közben meglepődve ismertem föl azok kizárólagos női kapcsolatát, és egyben rendkívüli nevelési jelentőségét, melyről könyveim és tanulmányaim jelentek meg.¹¹⁶ Először észleltem a magyar nyelv nemiséggel kapcsolatos érzékenységét. A nyolcvanas évek végén mindezt felerősítette a vizsolyi biblia első sorához írott Károli Gáspár-féle jegyzet megismerése. Az általa magyar nyelvre fordított Genézis első sorában „Kezdetben teremté az Isten a mennyet és a földet” a *menny* szót Károli megjelölte. A lapszéli jegyzetben a következőket olvashatjuk: „Az Mennyen, Földen, mélségeken, vizeken mind egyet ért, tudniillik azt a miből Mennyet, Földet minden ékességével egybe terété.”¹¹⁷

Pongrácz Eszter 1719-ben először kiadott ARANY KORONA imádságoskönyvének Kiszaszony napi magyarázata megerősíti Károli megállapításait: „Kezdetől fogva, és az idők előtt teremtettem, és mind a' jövő világig meg nem szünöm...” ami idézet a Példabeszédek vagy Bölcsesség Könyvéből.

Pedig, ha ez így van – márpedig így van –, akkor a *menny* nem lehet *hímnemű fogalom*! Sőt! Az elentét egységében a Földdel szemben az *Ég a hímnemű fogalom*! A keresztény vallásnak is ez a képzet a szilárd alapja, (Krisztus: a „Világ világossága.”) ami ugyanakkor mindenben azonos a magyar világképi hagyományokkal, melyek nem azonosak az indoeurópai népek sokkal korlátozottabb nyelvi lehetőségeivel! S ez csak a kezdet volt. Egyszerre új megoldási lehetőségek tárultak fel számos eddig megoldatlannak tűnő feladatban.

Régi istenasszonyunk szerepköre és tulajdonságai vizsgálatában a *menny fogalom nőisége* s ezzel együtt a felismerés bizonyítása elsőrendű feladattá

vált. Meghatározza vizsgálódásunk következő menetét:

1. Áttekintjük a nyelvünkben szereplő, témánkhoz kapcsolódó legfontosabb női kifejezéseinket.
2. Vizsgáljuk mitológiai, pszichológiai kapcsolatokat.
3. Szimbolikus képi, ábrázolási kifejezéseiket.

Nyelvünk közismerten telített a „nagy természet” képi és szimbolikus fogalmaival; ez a tulajdonság a tudományos vizsgálatokhoz rendező eszközként nélkülözhetetlen. Sorba vesszük tehát nyelvünk női kifejezéseinek legfontosabb szavait. Értelmezésünk hitelessége megkívánja, hogy figyelembe vegyük a nyelvtudomány hivatalos megállapításait, ami sajátos szakszerűséget is kíván. Elsősorban a *Magyar nyelv történeti-etimológiai szótár* (MNYTESz), majd a *Magyar szókincstár* (MSzK) megállapításait vesszük figyelembe. Egyes esetekben a *Magyar értelmező szótárt* (MÉS) és a *Tájszótárt* (TSz) is használjuk.

A következőkben a női szerepkörrel és tulajdonságokkal összefüggő szavainkat, kifejezéseinket vizsgáljuk: *anya, föld, leány, nő, nől* (ige), *nő* (főnév), *asszony, meny, mennyegző, menyekszik, menyecske, menyét, menny* (főnév), *menny* (ige), *menyasszony, menyeges ág, méh, méhanya, méz, mézsör, menyét, menyhal, boldogasszonyhal, méhhal*. Az összeállított sor korántsem teljes, megfigyeléseink hitelesítéséhez azonban elégségesnek látszik.

ANYA szavunk 1181/1288/1366-ban jelenik meg írásban először ana alakban. Az Ómagyar Mária-siralomban 1300 körül „sirou aniath thekunched” (síró anyját tekintsed – mai írással). Az ANYA szócsalád tagjai származékszavak; *any-* alapszavunk valószínűleg ősi gyermeknyelvi szó a finnugor, esetleg az uráli korból; vö. vogul *an* anyai nagyanya; zürjén *an* asszony. Az alapnyelvi alak *ana* lehetett. Más nyelvcsaládokból is idézhető ha-

¹¹⁶ Évek múlva véletlenül tudtam meg: egy évtizeddel előttem a gyermekdalokkal foglalkozó Kerényi Györgynek is feltűnt ez a jelenség, de nem érzett rá felismerésének nagy jelentőségére.

¹¹⁷ Ez a lapszéli bejegyzés sohasem jelent meg a népszerű kiadásokban. Ismeretét magam is csak az 1981-ben megjelent reprint kiadásban fedeztem föl.

sonló alakú és jelentésű szavak; török *ana*; tunguz *ani*; sumér *anna* stb. Az anya jelentésváltozatai mind a magyar nyelv külön életében fejlődhetnek ki.

Néprajzi, nem pedig nyelvtudományi értelemben az anya szavunk fogalombővülését a menny és a föld fogalmunk kettősségének egysége oldaláról másképpen látjuk: az anya és a föld fogalmunk ugyanis a legszorosabb összefüggésben van. Az értelmezési kapcsolat valóban nem nyelvi, hanem fogalmi eredetű: *édesanya*, *édes anyaföld*.¹¹⁸ Az édesanyától születünk, aki kettős szerepkörében először *életet adó*, majd testének „vérét tejjé átalakítva” *élelemadó*. A föld pedig termékenysége révén először *élelem*, majd ebből eredően szintén *életadó*. Az azonosság mellett ezzel nyelvünk finom sorrendi különbséget is tesz. Az anya és a föld esetében egyaránt fennáll és lehetővé teszi a magyar nyelvet beszélő számára a két fogalom használatának gondolati azonosítását.

Egyik irányból tehát a nőiség és a föld fogalom nemiség azonosítását ilyen vonatkozásban tehát mind bizonyítottnak (élet-, és élelemadás kettősségének egysége) vehetjük. Biztonság okából tekintsük át föld kifejezésünk történeti és etimológiai értelmét:

FÖLD. A szó történeti és etimológiai jelentése: 1. *Ég-testünk burka, mint anyag.* 2. *Megművelt gazdasági terület.* 3. *Égitest, amelyen élünk.* 4. *Talp alatti felület.*

Bizonytalan eredetű. Talán származékszó: a *föl/fel valaminek felső része, fölseje, teteje* főnévből keletkezett, *d'* névszóképzővel. A földben e képzőnek nagyító, esetleg valamivel való ellátottságát kifejező jelentése lehet. E magyarázatnak hang- és alaktani akadályai nincsenek; fő jelentéstani nehézsége az, hogy a *föld* szó a tudatban nem annyira a felső rész jelentéséhez, mint inkább az *alj, alapzat, ami alul van* jelentéséhez kapcsolódik. A szó eredeti jelentése az 1. lehetett, a többi ebből névátvitellel fejlődött. (MNYTESZ).

A történeti és etimológiai vizsgálódás nem terjed ki olyan fontos értelmezés magyarázatára, mint a *magvetés és a föld kapcsolata*. A földbe történő magvetés emberi találmány, és néphit

szerint férfi, tehát hímnemű kapcsolatot kíván. Az ember földbe temetése mindenben hasonló a magvetéshez. Az ősi képzetek szerint a test földbe temetése a maghoz hasonló újjászületés lehetősége.

Egyébként földviták esetén e középkori fogalompárhuzam tudatában esküdtek törvényesen a földre, azon mezítláb állva a temetés alkalmával használt viseletben, fejük fölött a föld rögét tartva, mert így az életet adó anyára, a saját édesanyjukra, s annak párhuzamában az életet adó istenanyára esküdtek, ami kultúránk legrégebb eurázsiai gyökereibe visz vissza.

ANYAG. Nyelvújítási származékszó: az *anya* főnévből alkották. E képzőt az *agyag* alapján koholták. A szó mintája a latin *materia* (anyag). Már Comenius is az *anya* felhasználásával, anyai dolognak (1673 NyÚSz) fordította a latin *materiat*; e szókapcsolat azonban aligha van az *anyaggal* közvetlen kapcsolatban. (MNYTESZ)

Ismeretere a magyar nyelv sajátosságai miatt korábban nem volt szükség. A nyelv, az „elvont” megnevezés helyett képes volt nevet adni a kívánt fogalmaknak. A nyelvi fogalmak általánosítása azonban időközben szükségessé vált. A *mater/materia* indoeurópai bővülés korábban következhetett be, mint az a magyar nyelvben történt, a technikai fejlődés következtében a nyelvi igények ott korábban jelentkeztek. Részben tehát az újabb igények, részben az idegen kulturális környezet szükségyszerűen megkívánt együttműködése hívta elő az idegen *materia* szó magyar sajátosságokból történő kifejlesztését és elterjedését. Ha ez a folyamat nem lenne természetes, akkor minden bővülésből származó új magyar nyelvi fogalom: „*koholmány*”. Az *anya* fogalom itt is, ott is a „porból lettünk, porrá leszünk” emberi képzet egyik sajátos nyelvi megnyilvánulása, az anyai önmagából teremtés végtelen ismétlődése. Ez az *anyafogalom* lényege magyar nyelven is, és nem az egyszerű gyermeknyelvi kifejezés. Ha így van, akkor a bővítés hasonlatossága is természetes és indokolt.

¹¹⁸ Tudomásom szerint csak Krétán használják mai napig ezt a kifejezést.

LEÁNY szavunk az *anya* fogalommal együtt a nőiség pillérei. Leány szavunkat a nyelvtudomány „Tálán ugor és finnugor eredetű elemekből keletkezett előmagyar vagy ősmagyar-kori elhomályosult összetétel”-ként határozza meg. Felsorolja a szó írásban és különböző időben megjelent alak előfordulásait: 1193: *lean*; 1193: *leajn*; 1350: *lean*; 1372/1448: *lyan*; 1416/1450: *léánim*, *lantol*, *lan*, *leana*, *lan*, *lanokat*; 1559: *layanyat*; *ján*, *jány*, *léány*, *léhány*, *lehán*, *léjány*, *lévány*, *lián*, *liány*, *liván*, *livány*, *lián*, *lyiány*; *leányzó*. A *lë* (< *laj*) előtag „rokonnnyelvi szókkal egyeztethető. Az utótag az *anya* „Mutter” *any*- alapszavával lehet azonos.”¹¹³

A magyar nyelv a másságot a nemiség vonatkozásában sajátos módon megkülönbözteti. Mint említettük, a leányra sohasem mondta: gyerek. Reá a *leánka*, *liánka* megjelölést használta. A fiú születése esetében jelenik meg a *gyerek* kifejezés. Az *anya* teremtető tulajdonságát az első fiú születése erősítette meg. A magyar gondolkodás szerint ez emeli meg tekintélyét.

A következőkben *leány* szavunk eddigiektől eltérő értelmezésének néprajzi, fogalmi, azaz újabb értelmezési lehetőségét tárjuk fel. A *lyuk* szavunk ugyanis tájnyelvi kiejtésben *lik*, ami megfelel a leány szavunk *lián* változatában annak a nyelvi összetételnek, melyet jelenleg a *leány* szó értelmére vonatkozóan a nyelvtudomány elfogadhatónak tart. Ez a vizsgálódás pedig a *leány* szót két egységből kialakultnak tekinti. Első szótagja *le*, vagy *li*, második szótagja az *anya* szó megrövidülése.

Csűry Bálint *Szamosháti szótár*ában olvashatjuk: Lyuk: „női szeméremtest”. „*Jukas kocsis!*” (ki-

áltják csúfolódva), *Jukas próféta* (a hit dolgával foglalkozó, abba beleavatkozó asszony).¹¹⁴

Más helyeken is sorozatos párhuzamokra akadunk. A vőfélyszövegekben kikéréskor a menyasszonyfektetéshez további megerősítést találunk. Ha tréfával nem akarják kiadni a menyasszonyt, a vőfély énekesen így fenyegetőzik:

Ha nem adják szívesen

Lukja marad üresen

Lukja marad üresen

*Menyasszonyunknak*¹¹⁵

Másutt (Nógrádkövesden, Menyhén) így énekelnek:

Mikor a menyasszonyt fektetni viszik

Akkor a vőlegényt lukra vezetik.

Más, távolabbi párhuzamok is hasonló képi látásmódot fejeznek ki. Első lépésként a középkorban széleskörűen ismert hangszert, a *lyut*ot vesszük szemügyre.¹¹⁶

Lant korabeli metszeten (1700-as évek)

Ez a hangszer a *lant* korábbi formája, ami közismerten nagy hasú *női testet* formáz, melynek közepén pedig (mint a gitáron) kör alakú *hangnyílás* van. Érdekes és egyébként megmagyarázhatatlan viszonylag rövid nyakán a *feje*, amely a húrokat tartja, és hangolásukat lehetővé teszi: *hátra van törve*. Ez a forma, miután funkcionálisan indoko-

¹¹³ Lakó-Rédei: 1967:393, 412, 435 *A magyar szókészlet finnugor elemei* Budapest Akadémia Kiadó Lakó-Rédei, 1967. 393 „A leány ősmagyar előzménye *lajane* (v. ö. R. layanyat) lehetett. A leány eredeti «kis v. fiatal nő; kleine od. junge Frau» jelentésű szóból jól magyarázható”.

¹¹⁴ Csűry Bálint: *Szamosháti szótár*. Budapest 1935, Magyar Nyelvtudományi Társaság

¹¹⁵ MNT 1955. 617. p.

¹¹⁶ A Czuczor-Fogarassi 1862–67 szótárban találtam rá a *lyut* szóra. Pázmány Péter beszédeiben is megtalálható e hangszer középkori ismerete. „Hogy valahol gyönyörűséges nótára igazítottatott hegedű vagy *lyut* szót hallunk”

Menyecske fejű duda Csongrádból
(1800-as évek második fele)

Leányt ábrázoló, vörösréz, vízfordó
edény Csecsenföldről, a szerző felvétele

Kybele (Kubaba) kisázsiai istenasszony
várkoronával. (Thames & Hudson után)

latlan, csak szimbolikus alaki kíváncsalmakat tartalmazhat, fogalmazhat meg. „Fejnélküliségre” utalhat, ami valóságos értelemben a „tudatalatti” és nem a „tudati” érzelmek eredetének megfogalmazását fejezheti ki. Márpedig a zenei, melodikus érzelem a *tudatalatti* kategóriához tartozik. Megerősíti ezt a feltételezésünket a *lyut* hangszer elnevezése és annak lanttá történő átalakulása. Ebben az esetben is a *li-*, és a hangszer testét formázó képet kifejező anya szóösszetétel, lyukanya, liány fogalmat takar.

LANT. A hegedű *csigája* ugyanennek a képzetnek kifinomultabb alakja. Az érzelmek szintén nem „agy, tudati értelemmel”, hanem „tudat nélküli” zenei hangokkal történő érzelmi változások kifejeződésének szimbóluma. A hegedű *csigája* pontosan olyan alakú, mint a fülünkben lévő és nem látható ún. *belső fül*.¹¹⁷

Gondolatmenetünk megerősítéséhez csatoljuk a lanthoz, gitárhoz, hegedűhöz példaként a harmadik hangszerünk: a dudafej *menyecske*ábrázolását is, és a hozzá tartozó sípon a *menyecske*lyuk, mint *állandóan szóló hang* megnevezését, valamint a *duda* tömlője „nyomkodó működtetését”.

Nyelvünk ma is őrzi képi gondolkodásunk e sajátságát, amikor számunkra a „*lyukas csavar*”

anyacsavar fogalmat fejez ki. A szócsere nem ismeretlen a magyar nyelvben (pl. úrangyal stb.).

A mi kultúránkban a leány, – ismét más nézetben – hajnalcsillag.¹¹⁸ Gyermekjátékainkban így szólítják meg:

*„Csillag Boris, tudom a nevedet
Érted vagyok halálosan beteg.
Konkó levél, tiszta búza,
Majd kinyílik az ibolya,
Az ibolyát akkor szedik,
Mikor reggel harmat esik.”*

Más változatban, pl. a Lánc, lánc Eszterláncban, az Eszterek láncaként, az ősi keleti istennők: Asztarte, Istár nevében lévő „sztár” mutat a Hajnalcsillag kapcsolatra. A Somogy megyei Nemespátrón még az 1950-es években is a leánykérés napfelkel-

¹¹⁷ A zene női kapcsolata már a korai mezopotámiai és egyiptomi emlékeken feltűnik. A hangszereken játszókat szinte kizárólag nők, férfiak esetében herétek lehettek. Szerző kaukázusi útjain meglepetve hallotta, hogy leány születésekor gombos-harmonika ajándékozás szokásos. A leányok egész életükben játszanak rajta, s velük együtt temetik el harmonikájukat. (1985. csecsen környezetben).

¹¹⁸ Trencsényi Waldapfel: Imre 1983:273: *Vallástörténeti Tanulmányok* Budapest, Akadémiai Kiadó

te előtt kellett megtörténni, amíg a Hajnalcillag látszik. Ha később jött a kérő, komolytalannak tartották a kérést.¹¹⁹

Az európai kultúrkörben tehát ide tartozik a leányt jelentő *Vénusz* bolygó közismert képi-szimbóluma is. A *Hajnalcillagról*¹²⁰ c. tanulmányában e témáról *Trencsényi Waldapfel Imre* is megemlékezik, *Németh Gyula*¹²¹ nyelvész professzor hozzá intézett levelére válaszol.

Itt folytatjuk *Trencsényi* professzor számunkra be nem fejezett gondolatmenetét. Ugyanis a Hajnalcillag még az éjszaka tartozéka. Tanulmányában érinti is ezt a tényt, mert megállapítja, hogy *Hesiodos* *Heosphoroszt* a Hajnal (asszony) fiának mondja, majd így folytatja: „*Hesiodosnak, az az adata is figyelmet érdemel, amely szerint az Alvilágban, Atlasz közelében van az a palota, amelynek rézküszöbén találkozik egy futó pillanatra a Nappal és az Éjszaka, akik úgy váltják egymást, mint Castor és Polydeukes.*”¹²²

A vallástörténetst segítheti a magyar népi emlékezet a *rézküszöb* értelmezésével. Énekes leányjáték szövegeinkben ugyanis felhangzik a kérdés: „Melyik iskolába jártál? – s a válasz: „*A rézbe!*” (a réz szimbolikusan a leányhoz tartozó fém). A kaukázusi leányok fejdíszén, övén és a ruhára varrva kedvelt a vörösréz díszkrét.

A magyar és más hagyományokban a leány leginkább *várszimbólum*, akit „be kell venni”, akiért meg kell küzdeni, meg kell verekedni. Szó sem lehet arról, hogy ő küldjön a fiúért. Így szól a leány-

kérő szöveg a játékban, amikor a leánykérő első sorban asszony:

*Járom az új várnak az alját,
Járom másodmagammal,
Teleántok, teleántok
Oly szép, oly kegyes:
Kezembe sem keríthetem
Aranygyűrű nélkül,
Sárga csizma nélkül.
Adjon isten jó estét,
Szép Mariska asszony!*¹²³

Nyelvi szimbólumaink másik nézete szerint a leány: *virág, virágoskert, kiskert, piros rózsa, pünkösdi rózsa, fehér rózsa*. A megújuló természeti környezet legszebb időszakának virágos jelképei. Nép dalainkban így találjuk:

*„Flejbe, elejbe, pej lovam elejbe,
Be talál ugrani a virágos kertbe
Be talál ugrani, nagy kárt talál tenni
A szerelem bimbuját le találja törni”*

Másik változatban:

*„Barna legény hová hajtod az ökröt?
Talán bizony kis kertembe bekötöd!
Oda bizony barna legény lyuhaj nem kötöd!
Gyenge a rozmarin ág, letöröd!” stb.*

Ezek a szimbolikus magyar fogalmak a szűzföld fogalomra utalnak, melynek feltörése vagy éppen eketiltó időszaka meghatározott természeti jelenségekhez tartozott. Ilyen volt, amikor a fiú házasságra érett és kardot kapott: „*Felkötöttem kardomat, add nékem a lányodat*” vagy december 8-a, Boldogságos Szűz Mária fogantatási napja, a hazai szokásokban eketiltó nap.¹²⁴

A leányt az első menstruációja után, (termékennyé) válásakor valamilyen módon „beavathatták.” Ehhez el kellett sajátítania a *kenyérsütés* tudományát. Az esemény szertartásos emlékeit a néprajztudomány már nem rögzíthette. A szertartásos feladat magába foglalta a „titok”, az élet misztikus megváltozása/megváltoztatása megismerését. A kenyérsütés megszentelt foglalkozás is volt. A *búza* a magyar nép számára egészen az 1950-es évek-

¹¹⁹ Falvy Károly 1952, 1979. *Néprajzi gyűjtés Kemencén és Nemespátrón*. Adatközlők: Kemencén iskolás gyerekek, valamint Dömötörfy Józsefné 52, Szakáll Miklósné 55 nemespátrói lakosok.

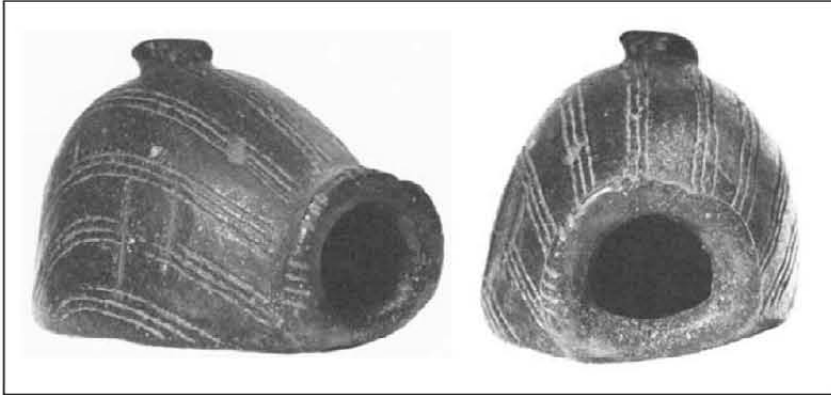
¹²⁰ *Trencsényi Waldapfel Imre* i.m. 276. p.

¹²¹ *Németh* felfigyelt *Louis Bazin* értekezésére amely *Über die Sternkunde in altertürkischen Zeit* címmel jelent meg. A 7, illetve az 57-ik lapon ezt írja: „Venus heisst ?rklig in der uigurischen Literatur bedeutet, mannlicher Kraft versehen. Ez azt jelenti, hogy férfiereje van” *Ford: Falvy*)

¹²² A Kaukázusban élő népek leányai a mai napig vörösrézből készült övet és díszeket viselnek. Az asztrológiában a vörösréz a leányfémje.

¹²³ Kiss Á. 1984. 352. p. További változatok 360–365 p.

¹²⁴ Korábban Gaia földistennő ünnepe volt. Bálint S.: Ünnepi K. I.: 52. p. Eketiltó BA. Napja, a legnagyobb Mária ünnepek egyike.

Kemencemodell a kőkorból (Kr. e. 5000) Hódmezővásárhely környékéről

ben történt „megszentségtelenítéséig”¹²⁵ életfogalom volt. Az emberek *élet*ről és nem *búzár*ról beszéltek. A liszté őrölt búzmagok *kelesztése* kifejezés önmagában utal annak *új, más életre*, az *élelemmé*, „új” (más) *életté* történő misztikus átváltoztatására, ami a *női tűz* által felforrósított *kemence* melegében történik.

A kemence¹²⁶ fogalom fontos női párhuzamot mutat az élet kelesztése helyével, a nő méhével, kemenceszájával, méhszájával, annak lyukjával. A kemencében sült kenyér vagy a lakodalmi fonott kalács az ünnepi szertartásban és a mindennapi kenyér elfogyasztásakor kiemelkedő jelentőségű. Utóbbi a kettősség egységét szimbolizálja, ami az élet folytatásával kapcsolatos.

A kemence fogalom más irányba is kiterjeszti asszonyi értelmét. A női „méhről,” a méhanya fogalomról van szó. A méh a kemence párhuzamát mutató kaptár (köpű) sötétségében és melegében hozza létre az új életet, az élet folyamatosságát biztosítja. Az életet, ami a kaptár, köpű a női test melegéből és sötétségéből kel föl, világosodik fel (vö. a görög Démétért a kaptárral). A magyar nyelvben ezért *az egyetlen állat a méh, ami nem döglök, hanem hal.* (vö: hal szócikk a Czuczor-Fogarassi szótárban). Ma ilyen szellemi párhuzamok tudat alatti felismerése még magasan képzett emberek számára is képtelenségnek tűnik.¹²⁷

NŐ, NÖL ige. Az értelmező szótár öt értelmezése a következő: 1. «Élő lény, élő szervezet» a természet törvényei szerint fejlődve nagyobbodik. 2. «Növény» a földből lassanként kisarjad; kihajt és fejlődik; terem. 3. Valamihez ~: «*élő szervezet valamely része*

úgy fejlődik, hogy valamivel elválaszthatatlan, szerves egységgé válik; hozzá nő; összenő vele. 4. «Élettelen tárgy, tömeg, jelenség, nagyság» terjedelemben v. magasságban gyarapodik; nagyobbodik. 5. (-t ragos mértékhatározóval is) (átv.) «Személy, valamely tette vagy magatartása következtében» erkölcsi értékben, nagyságban megbecsülésben gyarapodik; tekintélye, hatalma megnagyobbodik. (MÉSZ)

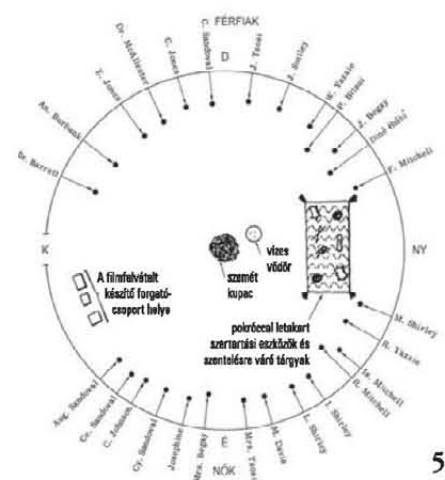
Nézzük a *Magyar szókincstár* szinonima összeállítását:

Nő (ige) növekedik, növeget, nőttön nő, fejlődik, magasodik, nyúlik, nagyobbodik, cseperedik | szaporodik, sokasodik | gyarapodik, dalmahodik (táj) fokozódik, emelkedik, dagad, duzzad, elharapózik, tágul, bővül, terjed, árad.

¹²⁵ Pontosan hasonló történt évszázaddal előtte az észak-amerikai indiánok életében a bölényekkel, a megszentelt téli cinnivalójukkal, amiből mindig csak a számukra szükséges mennyiséget vették ki. A vasútépítések miatt tömegesen lelőldöztek őket a fehér emberek, ami az indiánok egész szellemi világképét tette tönkre.

¹²⁶ Horger A.-Sebestyén K.: *Kemény és kemence* in: Magyar Nyelv 1926. 317. p.

¹²⁷ A kemence fogalom magyarországi régiségének szellemi párhuzama az észak-amerikai navajo indiánok kinaalda négy napos szertartása, amit a leány első menstruációja után tartanak. Ekkor fedik fel előtte életének varázslatos titkait. (C. J. Frishbie: Kinaalda, *A study of the Navaho Girl's Puberty Ceremony* University Utah P. Salt Lake City 1993. A természeti életkörülményeknek megfelelően itt nem búzapép, hanem kukoricapép készül. Kidolgozása itt sem egyszerű, ugyanúgy kemény munkát kíván a leánytól, amit szintén szertartásosan végez el. Közben naponta háromszor: napfelkeltekor, napnyugtakor és délben a szertartáson résztvevő társaival együtt mintegy 2-3 km-t fut kelet-nyugati irányba. Ez idő alatt készül el mintegy jó méter átmérőjű 30-40 cm mély, kör alakú földlyuk, amit kivasalt csuhéval kibélelnek. Ebbe öntik bele a pépet, napszálla után és csuhéval, majd földdel letakarják. Fölötte raknak tüzet, és hajnalig tüzelnek. Közben a résztvevők az alkalomra készített keletelt szent sátorban a szertartás szokásos dalait éneklék és táncolnak. Hajnalban emelik ki a megsült „kenyeret” és a szertartásos ülésrendben helyet foglaló vendégek között hasonló módon felvágva, széjjelosztják. (A keletelt sátor bejáratától balra, azaz észak felé ülnek a nők, déli felén a férfiak, mint nálunk a régi templomi ülésrendben.)

Kinaalda szertartás a navaho indiánoknál:
1-2 A leány „előkészítése” a beavatási szertartásra. 3-4 A kenyérsütéshez földlyukat készítenek. 5 A szertartáshoz használt szent sátor alaprajza a résztvevők ülésrendjével

A Study of the Navaho Gize's Puberty Ceremonic Salt Lake City University of the Utah Press

Főnévként a szó történeti és etimológiai értelmezése a következő:

Ősi örökség az uráli korból; vö.: vogul T. *ni'* asszony, nő; nőstény'; osztják V. *ni'* asszony; mordvin R. *ni'* nő, feleség'. [...]

A magyar szó a fő: feje tőtipusba tartozik. A feleség-név utótagjaként, illetőleg képzőjeként elkülönült -né többféleképpen magyarázható. A nő főnévnek – főként a régi neje forma mellett az új nője személyragos változatnak – a hangulata, más rokon értelmű szavakhoz való jelentéstani viszonya az utóbbi másfél évszázad során többször is átalakult; vö.: a neje és nője mai nyelvi használatát is. A nő igével való származásbeli összekapcsolása, továbbá más finnugor egyeztetése és török származtatása téves. (MNYTESz)

Nő (főnév) nőszemély, fehérnép, vászoncseléd, fehérccseléd, hölgy, úrhölgy, dáma, asszonyember, hölgyemény (pej), némbor (pej), csaj (szleng), nőci (biz), tyúk (szleng), pipi, (szleng), liba, (szleng), nőtény, (durva), tehén, (durva), bestia, (durva), amazon (MSZK)

A szavak történeti és etimológiai értelmezése és a hozzájuk fűzött magyarázatokból világosan látszik az eredeti nő, fejlődik (fejtől jön, születik) igei fogalom jóval későbbi és lassú *főnévvé* válása, ami nagyon nehezen, az utóbbi évszázadtól került inkább rossz értelmű melléklízzel köznépi használatba. Ennek magyarázata fontos számunkra, mert azt bizonyíthatja, hogy a nyelv korábban elégségesnek tartotta a meglévő *leány* és *anya*, *fél*, *feleség* szavak meglétét, majd azok *asszony* kifejezéssel történő bővülését, mert ezek a szavak kielégítően meghatározzák a *női* szerepkör és tulajdonság tartalmát.

A Magyar Nyelvőrben *Bérczi Fülöp* írja a *feleség* és *asszony* kifejezések vizsgálatánál: „A nem hites („törvényes”) asszonyt (a falusi ember) úgy nevezi: „valami nőszemély.” „Összeszűrte a levet valami nőszeméllyel.” Annyi áll, hogy a feleség magyarább kifejezés, a *nő* szó a köznép száján a „rossz személy” egyértékese.¹²⁸

Asszony szavunkról olvassuk: „Vannak olyan iráni jövevényszavaink” – írja nyelvtudósunk Bárczi Géza *A magyar szókincs eredete* c. művében, „melyeknek átadóját pontosabban meg tudjuk jelölni. Ilyenek elsősorban alán jövevényszavaink. Az alánok a szkíták egyik ága. Egy csoportjuk a Kaukázus táján élt, s ezek leszármazottai az oszétek (óoroszul iasi=jász) ma is ott élnek, más részük

¹²⁸ Bérczi Fülöp 1903:307 *Feleség? Asszony?* In: Magyar Nyelv-
őr 128a

Moldvába került (vö. Jászváros). A magyarság az alánokkal vándorlása közben a Kubán-vidéki őshazában érintkezhetett. (A Kaukázus északi előtere.) Erről az érintkezésről különben mondaink is tudnak. Kézai és a Bécsi Képes Krónika szerint Hunor és Magor egyebek között Dula, alán fejedelem leányát is elrabolja (ScripRerHung. I, 145, 251).

A kaukázusi alánok nyelve kétségtelenül nyomot hagyott a magyarban. Ilyen alán jövevényszó asszony (vö. Halotti beszéd achscin, 1240. k.: Ohzyn-, Ohsun stb. Okl. Sz.) ~ oszét tag. a?sin úrnő, fejedelemnő. A magyar szó eredeti jelentése szintén királynő, fejedelemnő, úrnő volt, s alkalmassint a királynő címe. Vö. Miasszonyunk, s az asszony megtisztelő címzés: anyámasszony, komám-asszony, az asszony (18. sz.), s ma is asszonyom, kisasszony.¹²⁹

„Az Árpád-korban ...a királynét (már) asszonynak nevezték” – írja Györffy György nagy művében. „...az Asszonylaka helynév királynéi udvarházat, az Asszonyfalva, Asszonynépe, Asszonyvására, Asszonyságszólós (Nagyszólós XIII. századi neve) stb. pedig királynéi birtokot jelöl. A királynéi birtok hazai szláv neve Kene (n) zsa volt; ennek megfelelően a Bodrog megyei Asszonyfalva (ma Szomfova pusztá) Kanicsa néven is szerepel. De ugyanebből a szláv szóból ered Kenese falu neve is; ez mint királynéi birtok jutott a Veszprém-völgyi apácák kezébe.

Valószínűleg királynéi udvarház, nyaraló állott eredetileg Bakonybélben, ahol 1015 után Gizella rokona, a németországi Szent Günther gyakran megfordult, s ahol Imre herceg állítólagos nevelője, Szent Gellért is remetéskedett. Az itt alapított bakonybéli apátságnak már Gizella királyné is adott birtokokat, egyebek mellett az erdélyi Lapádon. Magyarlapád falu Asszonynépe faluval együtt egy patak völgyet tölt ki, ami igazolja a bakonybéli feljegyzés valóságát, de egyben azt is, hogy a királynéi birtokszervezet már Gizella királyné korában megvolt.¹³⁰

A magyar szavak értelmezésével foglalkozó kötetben találjuk: „...az asszony (szó) is az úr (szóhoz) hasonló pályát futott be. Egy 1235-ből való oklevélünk ugyanis, a Győr megyei Asszonyfa (Asszonyfalva) helységről ezt mondja: „Terra populorum Reginae”, azaz „királyné népének földje”. Régi szó-

táraink egyike is a domina egyértékesséül említi, tehát még sokáig 'úrnő' a jelentése. Egyik kódexünkben olvasható: „Idvezlég angyaloknak asszonya” – s ezzel a latin domina úrnő szót fordítja le. A 16. századi levelekben asszonyomnak szólítják a főrangú nőt.

Az úrral való egyenrangúságát az is bizonyítja, hogy az uralkodik ige „női” párja az *asszonykodik* volt. Bornemissza Péter nevezetes Elektrájában Aigüsztosz így beszél Klütaimnesztrához: „Te is úgy lakjál, mint királyné asszony, bírad országodat, mint szereted, parancsolj mindennek szabad akaratod szerint, ott jársz, ahol tetszik, azt mívelsd, az mi kedves, senki semmitől meg nem tilt, én tied vagyok, te az enyém vagy, minden az mi enyém, az tied, örülj, vígad, asszonykodjál (1565). S ahogyan a királyt uralták, akképpen a királynét asszonyolták.”¹³¹

Felmerül a kérdés, vajon az *asszony* jövevényszó, milyen többletet adhatott a magyar nyelvű gondolkodás számára? Minek köszönheti sikerét, mai napig történő megszakítatlan használatát? Vagy mi helyettesítette *asszony* szavunkat e kifejezés átvétele előtt?

Az alán (oszét) kifejezés sajátos *úrnő*, *nagyasasszony*, *királynő* értelme utal a fiatal nő kiemelkedő, varázslatos, életet vagy poklot teremtő szerepkörére és tulajdonságaira. *Kifejezi azt a csodát, amit mennynek és földnek nevezünk és azonosítja a nő személyével.* A korábban használt magyar kifejezéseket az idegen jövevényszó kibővítette, valószínűsabbá tette, s ezáltal a szó használatát nyelvünkben megerősítette. Ez a felismerésünk jelenik

¹²⁹ Bárczi Géza 1951:30 *Miről vallanak a magyar szavak* Budapest Tankönyvkiadó

¹³⁰ Györffy György 1977:244. *István király és műve* Budapest, Gondolat Kiadó. Az árpád-házi magyar királyok felesége és a Werbőczy törvényben szereplő hitbér fogalom világképi összefüggése jelenleg nem feltárt. A bányák fölötti királynéi tulajdonlásban feltételezhető a nőföld (föld öle) azaz földalatti kapcsolata. Feltűnő ugyanis, hogy az Árpádok európai hatalmát biztosító arany-ézüst bányák Mária királynőig, II. Lajos feleségéig, rövid szakaszoktól eltekintve mindig a királynő birtokában vannak. Amikor Mátyás alatt a kimerült bányák és a török megjelenése igen nagy anyagi adó-áldozatokat kíván a néptől, az akkor megjelenő magyar pénzre a Boldogasszony képe kerül, mint Patrona Hungariae.

¹³¹ Fajcsék-Szende 1966:182 *Miről vallanak a magyar szavak* Budapest, Gondolat Kiadó

meg a lakodalom szertartásában, ami mindig az éjszaka sötétségéhez kötött. A szertartás mindig napszálltakor kezdődött és napfelkelte előtt végződött a menny és a föld, azaz az éj sötétségében.

A *menny* szó a magyar nyelvben a menyecske fogalommal együtt keletkezhetett, mert a menyecske a térfogalom (menny) sajátos, létezését jelentő idő fogalmával azonosul. Ugyanis a menyecske a szűzföld értelmű leányfogalomból változik át, más világot is jelentő térfogalommal, paradicsommá, édenkertté, azaz mennyé. Azonosul a boldogság, gyönyör, túlvilág (kedveskedő, boldogságot sugárzó) érzettel. Egyben az időtlenség mennyei (tér) fogalmát is kifejezi. Az idő, változást mutató tulajdonságának megfelelően a menyecske lesz átváltozásával a menny földi képviselője.¹³² A női szerepkör összekötöttségét biztosítja a földi és mennyi világ, „más világ”: idő és az időtlenség fogalmak között. Ugyanakkor felveti a más világ, édenkert, paradicsom fogalmak kapcsolatának párhuzamos ismeretét.

MENY (főnév) rokonsági szavunk: 1. fiatal nő, leány, szűz; 2. menyasszony; 3. «a férj szüleinek szempontjából» a fiú felesége; 4. fiatalasszony; 5. «a férj rokonainak szempontjából» (többnyire fiatalabb) férfirokon felesége; Ősi örökség az uráli korból; vö. vogul T. *min* „meny”; osztyák V. *men* „ua.”; zürjén V. *mon* „a fiú felesége, a testvér felesége”; votják Sz. *men*: *ici-men* „menyecske, fiatal asszony”; sógorasszony «a bátya feleségének az öcs felesége»: menyasszony; finn *minia* „meny”; észt *minia* „ua.” lapp N. *mannje* „menye valakinek, a fiútestvér felesége stb.”. Az uráli alapalak *minä* lehetett. Indoírániai kapcsolata nem valószínű. – A magyar *meny* és rokonnyelvi megfelelői arról tanúskodnak, hogy a szó eredetileg nem meghatározott rokonsági viszonyra utalt, hanem „a rokonságba kerülő fiatal asszony”, sőt általában „fiatal nő” jelentésű volt. A *menyecske* származék is ennek nyomát őrzi. Több rokonsági kapcsolatra utaló szavunkhoz hasonlóan a *meny* is többnyire birtokos személyragos formában használatos.” (MNYTESz)

¹³² A leánykát szülő nő, testében örökkévaló.

MENYEGZŐ, MENYEKEZIK, A szócsalád alapja a *menyekezik* ige származékszó: a «fiatal nő, menyasszony stb.» jelentésű *meny* főnévből jött létre *-kezik* képzővel, amely szórványosan névszói alapszóhoz is hozzájárult; vö. *barátkozik*, *fegyverkezik* stb. Az R. *menyekező*, valamint a belőle szabályosan alakult *menyegző* folyamatos melléknévi igenévből főnevesült. A *menyegző*ben végbement hangváltozás és az ige elavulása a szó eredetének elhomályosulásához és a kiejtés szerinti írásmód rögződéséhez vezetett; vö. *lagzi*, *lélegzik*. Az 1536-i adat azért kérdéses, mert a szöveggörnyezetben házasságról nincs szó; ez a *menyekezik* a *megy* ige *men-* tövéhez is tartozhat. (MNYTESz)

A nyelvtudomány ez utóbbi megállapítása a majd következő *meny* és *menny* szavunk kapcsolatában döntő jelentőségű.

MENY ÉS MENYECSCKE két egymással szorosan kapcsolatos *fiatalasszony* kifejezésünk ismert, és használatos mind a mai napig: A *Magyar szókincstárban* a következőket találjuk:

Menyecske (fn) fiatalasszony, asszonyka, új asszony, menyemasszony (táj), ifiasszony (rég), | fehérszemély (rég).

Ide kívánczik azonban két hasonló szóalak vizsgálata: *mennyei* (mn) és *menny* (fn) kifejezéseinké:

MENNYEI (mn) paradicsomi, túlvilági, isteni, angyali, tündéri, mennybéli, édeni, szentséges, szent, földöntúli, égi, örökkévaló, üdvözítő, fenséges, éteri, kéjes, gyönyörűsége, gyönyörű, csodás, remek, pompás, magasztos, csodálatos, nagyszerű.

MENNY (fn) mennyország, paradicsom, túlvilág | másvilág | üdvösség (vál): boldogság, gyönyörűség, gyönyör; ég, égbolt, égboltozat | világűr, világegyetem, mindenség, éter | mennybolt (MSZK).

Az előbbieket szerint a *Magyar szókincstár* szinonima meghatározásai alapján is szükségesnek látszik a *menny*: másvilág, túlvilág, paradicsom, édenkert és *meny*, *menyecske*: fiatal nő, fiatalasszony ki-

Apolló és a kilenc múzsa táncja. B. Peruzzi festménye (1481–1536) Firenzében a Pitti palotában található.

fejezéseink eddig nem vizsgált összefüggéseit néprajzi és vallástörténeti szempontból áttekinteni.

Először lássuk a *menny* szó nyelvtudományi értelmének történeti és etimológiai meghatározását:

MENNY 1195 k. „es oggun neki *munhi* uruzagbele utot” sz. (HB); Jelentése: 1. 1195 k.: „az a hely, ahol a kereszténység tanítása szerint isten, az angyalok és üdvözültek élnek; ‘Himmelreich’; ‘díszes tetőkárpit’ (Okl. Sz. *ágy-menny*); ‘égbolt, levegőég’; 2. 1370: ‘díszes tetőkárpit’ (ágyon); 3. 1416 u./ 1450 k.: ‘égbolt, levegőég’.

Ősi örökség a finnugor korból; vö. md. F. *menel*, *nemel*, *nemil*, *manil*, M. *menel* ‘ég’. A mordvin -l dominális főnévképző. A finnugor alapalak **mine* lehetett. A szó esetleges indoiráni kapcsolata további vizsgálatot kíván. (?)? A magyar szó *nny*-es -es alakja másodlagos tövégi germináció eredménye. A HB-beli adatban az *nh* kapcsolat ny-et jelöl. A *mennyei* származékban a minden bizonnyal másodlagos tőváltozat keletkezése nincs kellően tisztázva. Az eredeti jelentés a 3. volt, ebből természetesen jött létre a többi. A 2-ra l. még *mennyezet*. – A *meny*, illetőleg *menyét* szóval való rokonítása és török származtatása téves. (MNYTESz)

A nyelvtudomány megállapítja a fogalom ősi örökségét a finnugor korból. A szó jelentésének 1.

sz. értelmét mégis a jóval későbbi, és a kereszténység eszmeiségében kialakult fogalom magyarázatával nyújtja. Nem ad értelmezést a szó hittérítés előtti jelentésére. A 3. sz. *égbolt*, *levegőég* értelmezés pedig, mint később látni fogjuk, könnyen bizonyíthatóan téves.

Az Amerikában megjelent legújabb *New Catholic Encyclopedia* az angol *heaven* szó magyarázatából indul ki, ami a magyar nyelvhez hasonlóan eltér a latin, szláv, és német nyelv *ég*, tehát a *magyartól gyökeresen eltérő* szóhasználatától. Az enciklopédia az angol *heaven* ~ *menny* szó jelentését, a következően fogalmazza meg: „a szó értelmezhető kozmikus jellegűen, mint a fizikai világegyetem része és vallásos jellegűen, mint Isten tartózkodási helye, különösen, mint üdvös áldásainak forrása. Az új teológiában a menny egyik nézetből az a hely, ahonnan Krisztus érkezett és ahová visszatért; másik nézetből, az áldottaknak, akik az Úrban haltak meg, ez az utolsó otthonuk.”¹³³

Az *Encyclopedia Britannica* a *heaven* szócikk-nél ugyanakkor megjegyzi: God – *Uranos*. Ez a megjelölés kozmológiailag megvilágítja a szó pontos értelmét. Annyit jelent, hogy a menny antik istene: *Uranos*, akinek a nőnemű alakja *Uránia*, a „csillagos ég”.

A magyar nyelv menny kifejezése és az angol *heaven* szó hasonló fogalma azonos környezetből

¹³³ New Catholic Encyclopedia 1967/1981 R.: VI, 968

Forgó menyasszony (görög vázákép)

A római Fortuna istenasszony a keréken. (reneszánsz ábrázolás)

származhat. A Fekete-tenger északi partjának környezetéből, ahol a magyarok hosszabb ideig, az angol nyelv kialakulásában részt vevő skandináv vikingek pedig rövidebb ideig tartózkodtak. A menny szóval a magyar nyelvben számos kifejezést alkotunk, az angolban nem fejlődött tovább.

A német nyelvű híres Herder sorozat 5. kötetében megtalálhatjuk a hímnemű *Himmel* ég, égbolt szó kizárólag vallásos értelmezését, amivel a kötet hat fejezetben és négy teljes oldalon foglalkozik.¹³⁴ Ugyanakkor természetesen a magyar *Katolikus Lexikon* a magyar *menny* német *der Himmel*=ég, égbolt megfelelőjével nem foglalkozhat, mert nem ismer ilyen fogalmat, tehát ezt a fogalmat csak a menny szónál tárgyalhatja.

Ezzel tulajdonképpen elérkeztünk a saját feladatunk, a magyar *menny* fogalmunk kozmológiai értelmezésének lehetőségéhez.

Igeként a *menny* szó *megy, változik* értelmű, másrészt, *ami „valóban megy”* (forogva megy), a „*csillagos ég*” természeti képéről van szó. A századforduló óta rendelkezésre állnak a *menni*, (tájszóban) *mönnyi*, *mennyi* szavainkkal kapcsolatos felismerések, a *menny* főnév eredeti *igei* kifejezései.¹³⁵ A *megy-gyé* keményedett *menni*, *mennyi* igéink azonosságának bizonyítását megerősíti az igei fogalmat rejtő jelzős főnév: a „*csillagos ég*”. A nyelvtudomány e legújabb felismerése (ez is már évszázados) új távlatot nyithatna a korai hagyományos képzeink értelmezésének feltárásában, összefüggéseinek, ritka sajátosságainak élményszerű megismerésében, megismertetésében.

A forgás,¹³⁶ mint női elv, tulajdonság, sajátossága az emberiség számos kultúrájából ismert. Ha a sajátunkat nem, csak az európaiat vesszük figyelembe, akkor legalább a római istenasszonyra emlékeztünk, (akit forgó szekérkeréken ülve szoktak ábrázolni) mondván: *Fortuna szekerén okosan ülj...*

Gyermekjátékaink a leányfordulatának,¹³⁷ változásának fontosságát gyakoroltatják az énekes játékok jelentős részében:

¹³⁴ Lexikon der Christlichen Ikonographien für Kirche und Theologie, 1968.

¹³⁵ Mészöly 1908.167 MagyNyr, Rédei, 1986.272 *Uralisch Ethymologisches Wörterbuch* Budapest, Akadémiai Kiadó.

¹³⁶ Falvay 1982/83.

*Dínom, dánom Julcsa lányom
fordulj egyet táncba,¹³⁸
Szödör szemű szép leányka
fordulj ki belőle,¹³⁹
Gyere édes kisangyalom
fordíts engem útra...,¹⁴⁰
Fülemüle Fszter lányom
fordulj magyar módra,¹⁴¹
Rózsa volnék piros volnék,
mégis kifordulnék¹⁴² stb.*

A *menny* főnévvel jelölt fogalom-
ból mind a rokonsági meny, mind a
más világot jelentő menny kifejezé-
sünk – a változó/változást jelentő kö-
zös igei tulajdonságából eredően –
egyformán származhatott. Ahogy a
menny szó kettős jelentésű: van egy
„felső” része, és van „alsó” földi része
is. Női sajátosságai a sötét (északi, éj-
szakai) térfélben, férfi sajátosságai a
világos (déli, nappali) térfélben jelen-
nek meg. Ez a térképzet (a felül-alul
mennyboltozattal) fokozott hangsúlyt kap az épített
kultúrában.

Képszerű, mitikus gondolatok a tudományos
megfigyelések szerint két lehetőséget mutatnak: az
élmény természeti másolatát vagy annak szimbó-
lumba fogalmazását.

A kerek ház nőiséget kifejező szellemi képzet-
nek eredetét a különböző tudományok a mezopo-
támiai csónakokban látják.¹⁴³ Ezek domború és ho-
morú fonott kosárszerű felső és alsó részből álltak,
amelyet középpont támasztó oszlop erősített meg. A
másolat itt tehát természeti kapcsolatokat mutat. A
középső oszlop így válik a menny és föld közötti
tengellyé, világfává, híddá. Utóbbi magában a női
testben elevenedik meg, az örökkévalóság időtlen-
ségét köti össze a létezés időt meghatározó fogal-
mával. Az oszlop így válik ezzel az istenanya, s vele
a földi anya szimbólumává, amit a magyar hagyo-
mányok mindkét esetben Boldoganya néven fo-
galmaznak meg. (Ezer évvel később az oszlop falli-
kus szimbólummá válik.)

A magyar *menny*: térfogalom is. Felső részében
tartózkodik a képzetek szerint az életet teremtő,
boldogságot, örömet, gyönyört, gazdagságot bizto-

Szentek mennyei kőrtánca az angyalokkal. Fra Angelico (1430–70) festménye

sító istenasszony, a Nagyboldogasszony, aki leánya
a Boldogasszony segítségével (mediatrix/közben-
járó) az alsó részen, földön létezést (megszületést)
és újjászületést biztosít. Együtt az öröm, boldogság,
gyönyör, gazdagság, szeretet tulajdonosai, vagy ép-
pen ellenkező: poklot, rontást előidéző alakjai. Ez
utóbbi anyjának közvetíti a földi asszonyok segély-
kérő hívásait. Az alsó, földi részében találjuk a gyer-
meket fogadó, váró és szülő nőt, aki az istenasz-
zony földi párhuzamában minden, a létezéssel

¹³⁷ A megy, fordul ige, bár egyetlen esetben találkozunk ve-
le, megjelenik az út főnévvel együtt, ami óhatatlanul for-
dítja figyelmünket a kínai Tao fogalomra, amit Lao-ce a
következőképpen fogalmazott meg:

⁰⁰⁰ *Az út, mely szóba fogható/Nem az öröktől való/ a szó
mely rája mondható/ nem az örök szó/ Ha neve nincs:
ég s föld alapja,/ ha neve van, minden dolgok anyja.*
(Weöres S. ford.)

¹³⁸ Kiss Á. 1984. 149. p.

¹³⁹ Kiss Á. 1984. 150. p.

¹⁴⁰ Kiss Á. 1984. 135. p.

¹⁴¹ Kiss Á. 1984. 145. p.

¹⁴² Kiss Á. 1984. 165. p.

¹⁴³ Schmidt 1966. 58–83 p. Róma hét dombja is, (mint női
keblek) a városlapító családanyák nevét viseli.

Palóc menyasszony rozmaring életfa dísszel 1900-as évek

Menyasszony csillaggal a fejdíszén (Zoborvidék) 1990-as évek

összefüggő emberi örömrészt, gazdagságot magába foglaló jó, vagy rontás alatt lévő rossz.¹⁴⁴

A kereszténység hittérítői, miután a menny fogalom a magyarhoz hasonló széleskörű használatban nem szerepel egyik európai nyelvben sem, a hittérítés egyszerűsítése érdekében egyeztethetőnek ítélték saját nyelveik (latin: *caelum*, -i s., német: *der Himmel* h., szláv: *nebo* h.) szóhasználatának magyar megfelelőjével, amelyek a magyar *ég*, *égbolt* kifejezésekkel azonosak. Az idegen kifejezés a magyar nyelvben szükségszerűen összetett szóhasználatát kívánja: „*éjszakai ég*”, a két szó együttes használatát (melléknév és főnév), ami zavaró, a magyar nyelvben fölöslegesnek érzett kifejezés. Megoldásként a keresztény fogalom világos elkülönítésére szükségesnek láttak összetett szót alkotni: a *mennysország* kifejezést, ami már a Halotti beszédben megjelenik

¹⁴⁴ Megszemélyesített ábrázolásukat mutatja például a bulgáriai Kazanlak mellett a rokon kultúrájú trák sírkamra kupolájának (mennysbolygójának) lakodalmi ünnepséget ábrázoló festménye. In: Fol-Mazarov 1984:79. p.

¹⁴⁵ Érdekes párhuzam: a sámán keleten az átváltozás női tulajdonsága következtében elsősorban női foglalkozás, s a szertartás ott is az éjszakához kötött. Ha férfi sámánkodik többségében női ruhát ölt. Falvay K.: *A sámánszertartások szimbolizmusához*. Angol nyelvű előadás a Nemzetközi sámánkonferencián. Budapest 1993. Ugyanez magyarul: Új Magyarország Magazin 1993. júl. 10.

(1192). Ez a szóösszetétel világos előzményt mutat a *Himmelsreich* német kifejezésből. Már nem hímne-mű (mint a *der Himmel*), hanem egyértelműen semlegesnemű szó, ami a keresztény vallás latin *caelum*, -i szintén *semleges* kifejezésnek magyarított megfelelője. Az így alkotott kifejezést világosan azonosítani lehetett az *édenkert*, *virágoskert*, a *paradicsom* fogalommal, ami ugyanakkor eltünteti az előző pogány képzeteket is. Így az eredeti *igei*, mozgástartalmú érzetet ez utóbbi főnevek már egészen más tartalommal (értelemben) jelenítik meg.

Menyasszony kifejezésünk értelmezéséhez jutotunk el. A lakodalmi szertartás egyetlen főszereplője ugyanis a menyasszony, aki „szó szerint” az „éjszaka sötétségének királynője”. Mindez női szerepkörének és tulajdonságának lényegét fogalmazza meg. A lakodalom kozmikus rítus, amelyben a leány *Vénusból Holddá, asszonnyá változik, ami természetesen csak rejtetten és az éjsötétjében történhet*.¹⁴⁵ A keresztény esküvők törvényes megtartása ugyanakkor 1567 óta reggelre, azaz a világosságban írja elő a szertartás időpontját, amit nálunk általában délben tartottak meg a II. világháborúig. Utána még a régi képzeteknek megfelelően –, de már csak szokás jellegűen – megtartották a hagyományos szertartást is, mint-

ha előtte mi sem történt volna. Az ugyanis a keresztény szertartásban az ég és föld egyesülésének nyilvános és egyházilag szertartásos törvényesítése történik meg, a magyar lakodalomban pedig a leány mennyei állapota kozmikus átváltozásának az íratlan szertartása.

A *menyegző, menyekező* előbbieken már tárgyalt régies kifejezéseinkben, és a keresztény megnevezés esküvő fogalmi különbségében ez a kettőség mutatkozik meg. A hagyományos kifejezések ugyanis magukba foglalják a nász tényleges megtörténtének fogalmát (más népek lakodalmi szertartásainak íratlan „törvényessége” előírta a közösség nyilvánossága előtt még a „véres lepedő” kötelező bemutatását is), míg a keresztény esküvés a szertartásos alakissággal csak a „külsőséget” hangsúlyozza. Szép, szimbolikus szellemisége és alakissága többnyire rejtve marad.

A *menyезetes ágy* „eredetileg menyasszonyi ágyat jelentett, s annak a *menyез* igének a származéka volt, mely a *Bécsi és Müncheni kódex* tanúsága szerint eljegyzést, nőül vételt jelentett: „*Menyезlek tégedet én magamnak örökké és menyезlek tégedet én magamnak igazságban: sponsabo te mihi*. A férfiúnak menyезett szűz: *virgo desponsata viro* stb. (I. NySz) – E szerint a menyезet valaha menyegzőt, nászt jelentett, és a menyезetes ágy annyi volt, mint menyegzős ágy, nászágy.” A *menyезet, menyegző, nuptiae* értelmében elő is kerül egy 18. századi írónál (Vajda: *Krisztus élete* NySz.), teljesebb formája pedig a Müncheni kódexben: „*Mi nem* (Mért nem) bőjtölhetnek a *menyеkeзetnek fiai* (filiae nuptiarum), míglen a vőlegény velek vagyon? (Márk ev. 2:17)”¹⁴⁶

Az *ágy* és a *nő* a magyar hagyományokban összetartozó fogalmak. A lakodalmakban a menyasszony ágya része volt a tulajdonának is, amit a szökrönyével (ládájával, s benne a személyes holmijával), dunnáival, párnáival vele együtt, vagy korábbi alkalommal vittek át a vőlegényes házhoz. (A férfiak, mint már a korábbiakban utaltunk rá, nem is minden helyen aludtak benn az asszonyos házban, hanem más helyen.)

A *méh, méhanya* szó jelentése: Hártyás szárnyú mézgyűjtő rovar. Ősi örökség az ugor korból. A finnugor kor méhészete a gyűjtögető életmódnak megfelelően erdei méhészkedés volt. A má-

sodik szó jelentése: „nőnek, nőtény állatnak az a szerve, amelyben a magzat kifejlődik.” Valószínűleg szláv eredetű.¹⁴⁷ (MNYTESz)

A nyelvtudomány eredetre vonatkozó megállapítása nagyon elhamarkodottnak tűnik. A szláv nyelv indoeurópaisága az eurázsiai eredetű nyelveknél későbbi fejlemény. Márpedig itt mind a két szó távol áll a szláv eredettől, mert különösen a délszlávokkal történt találkozás a honfoglalás korában és nem előbb történt. Barna Ferdinánd is megemlékezik a méhről: „Mi magyarok az «uterus»-t méhnek hívjuk.”¹⁴⁸ Ki tudja, népünknel nem ily mitológiai nézetnek őriz ez az emlékeztető, miszerint az anyaméhet sötét méhkashoz hasonlították volna képzeletükben, amire mutatni látszanak Kriza János Vadrózsái *Júlia Szép Leány* című balladájának a következő versei:

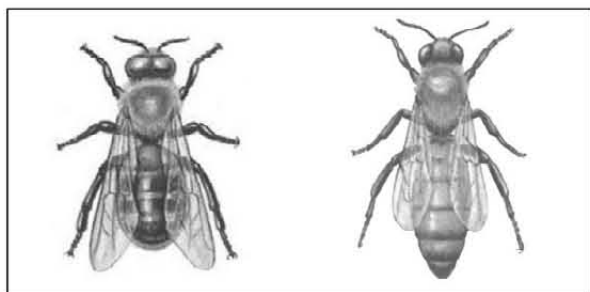
¹⁴⁶ Simonyi Zsigmond MNY XXX. 1901/4 *A menyезetes ágy története*.

¹⁴⁷ Az összetett méhanya szó mindkét tagja „ősi ugorkori örökség.” Jó lenne tudni, milyen tudományos megokolásból indokolt az összetétel esetében szláv eredetet keresni.

¹⁴⁸ Barna Ferdinánd: *Ösvallásunk főistenei* 1881. Magyar Tudományos Akadémia kiadása.

Ephesosi Artemisz istennő a rhodoszi Chemirosból

Méhanya és méh

*Leányom, leányom, virágos kertembe
Első raj méhemnek gyöngé lépecskéje,
Gyöngé lépecskének sárguló viassza,
Sárga viasszának földönfutó füstje,
Földön futó füstje, s mennybe ható lángja. Stb.*

MÉZ, MÉZSÖR szavunk ősi örökség a finnugor korból; A finnugor alapalak *mete* lehetett, az eredeti jelentés 'méz, mézből erjesztett ital' volt. A finnugor szavak megfelelői indoeurópai nyelvekben is megvannak. (MTESz) A mézespálinka mai napig nem hiányozhat az erdélyi lakodalokban.¹⁴⁹

A méz szó szinonimája a *Magyar szókincstár* szerint: édessége (vminek), öröm.

MENYÉT (fn) 1230 körül/1355; 1395 k.: Mustela: menied; 1405 k. Menyet; 1533: Monie; 1585 menyét; 1595 Menyét; 1848: menetke; Származékszó a meny 'fiatal nő' főnévből alakult -t, -d kicsinyítő képzővel. (MNYTESz)

Menyét és meny szavunk szoros kapcsolata, azonosága már a századfordulón sokszor visszatérően szerepel a Magyar nyelvőrben. „Hogy a menyét szó csakugyan a (rokonsági) meny származéka, bizonyítja az a tény is”, hogy Zala és Somogy megyében általánosan menyét-asszonynak hívják a menyétet, mivel a tulajdonképpeni nevét a benne lakozó démoni tulajdonságok miatt nemigen merték kiejteni, csak mintegy célzásoként szépecskének, asszonykának hívták, és számos egyéb női rokonságot jelölő szóval nevezték meg. A menyétet már Budenz is a menyéből származtatta.

¹⁴⁹ Szerző személyes tapasztalataiból.

¹⁵⁰ Kerényi Károly i. m.: 270

„A menyétnek és a menyasszonynak régi kapcsolatára utal egy Talabor vidéki rutén lakodalmi népszokás. Mikor a nászközönség a menyasszonyi házhoz érkezik, a menyasszony elrejtőzik. A násznagy előadja, hogy egy ritka szép menyétnek (kunica) nyomán ideérték, s fölhívják őket, hogy ne rejteggessék előlük a nemes vadat, hanem adják elő, mert különben kikutatják a házat. A «nemes vadat, a menyétet» aztán a menyasszony képében sok üggyel-bajjal, s furfangosan támasztott akadályok legyőzésével föl kutatják és elővezetik.”

A következőkben a biológiai tudományokban tájékozódunk.

Az Állattan írja a menyétről: „Európában honos kisállat; rendkívül fürge, családszerető állatfajta. Sajátossága, hogy fajtaváltozataiban (hermelin) képes a színét az időszak változásainak megfelelően egészen a barnáig megváltoztatni. Földi járatban él és szaporodik, éjszaka jár vadászni. Ha bekerül a háznál tartott tyúkrok, szárnyasok közé, nagy pusztítást végezhet. Nappal szívesen játszik kicsinyeivel. Szőrméjét szívesen használták a menyasszonyi öltözkészítésére, ami miatt nálunk erőteljesen kipusztult.”

Kerényi Károly *Görög mitológiájában* megemlíti, hogy a középkorban Szűz Mária szimbólumaként is felbukkant, vele együtt is ábrázolták.¹⁵⁰

A katolikus Herder lexikon foglalkozik részletesen a menyét szimbolikus értelmezésével. Ebből főleg a bennünket érdeklő részleteket idézzük. „A me-

Játszadozó menyétpár

nyét a régiségben a macskát, mint háziállatot helyettesítette. Tisztelete Krétán és később a görög kultúrában általános volt. Erdélyi származásáról is tudtak. A varázs- és néphitben gyógyszerként sokoldalú jelentése van úgy pozitív, mint negatív irányba. A bestiáriumban a jelképes átváltozó képessége kihatott a keresztény művészet gondolkozására.”

Menyét a lyukban

A szájon át szülő menyét ábrája.

A menyéttel kapcsolatos néhány szimbolikus képzet:

1. A menyét szívesen vadászza a kígyót, a baziliszkuszt, a patkányt. Nagy merészséggel, sokszor a saját pusztulása árán, de megöli őket.
2. Nagyon érti az orvoslást. Képes a fiatalot fölta-
masztani.
3. A hermelin szívesebben meghal, mint bepiskitsa magát.

A menyét ábrázolása a késő középkorban merül föl. Három témában ábrázolták.

1. Megragadja a kígyót, a baziliszkuszt a torkánál vagy a hasánál.
2. A patkány vagy kígyó menekül a menyét elől.
3. A szájából vagy a füléből szül.

A román kori művészetben, mint az állhatatlan és ingatag emberek szimbóluma, akik bizonytalanul fedik a valóságot. A XV. században viszont a menyét a tisztaság, szüzesség, erényesség jelképe lett. Mária trónja mögött királyi hermelinpalást jelenik meg B. Gozzoli festményén (1452), vagy Mária köpenye és anyai szentsége a menyét tisztaság-érzéke párhuzamaként (francia köpenyes Madonna Puy-a Velayban G. Biondo festménye 1420).

A „motto” a „potius mori quam foedari” lesz. („Szebb meghalni, mint bepiskolódni.”) Legtöbbször a menyét, a hermelin vagy ezek nyers bőre címerállat vagy embléma lesz. A néphitben a menyét szerelmi varázslóként is szerepet játszott.

A XVI. századtól kezdve megkezdődött a menyét jelentésének tudományos újraélesztése. Alkalom-

szerűen Mária szüzességének és fogantatásának, mint lelki szellemi tisztulásának érzéki képe. A pisai dóm kapuján, amit a híres Ghiberti készített, a lombdiszben a menyét az égbe menő Mária felé fordul.¹⁵¹

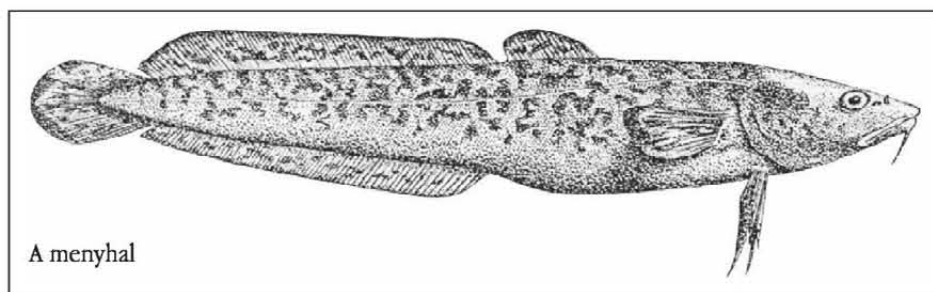
Az európai nyelvektől eltérően a magyar nyelv értelmezni képes a menyétnek tulajdonított „fülön át fogan és a száján át szül” antik hagyományt.¹⁵² Ez a képzet nem egyéb, mint az „Ige” meghallása (fül), a cselekvésre felszólítás végrehajtása (fogadás). A „száján át szülés” pedig a magyar nyelv szerint „méhszájon” át történik.

MENYHAL, BOLDOGASSZONYHAL, MÉH-HAL (fn) 1395 k.: „manerula” *mench* hal; 1405 k. *men* hal; 1493: *menyhal*; 1783: *mennyhal*; 2. 1788: *ményhalak*; 1805: *mönnyhal*; 1818: *mönnyhal*; – *méh-hal*; *méh-halat*, *mönnyhal*; J: 1395 k. a tőkehallal egy családba tartozó ragadozó hal. Előtagja szláv eredetű; szb-hv. *mánic*, *manj*, *menek*, *menjek*. A magyarba átkerült szláv halnév a hal főnévvel összetételben egyesült. Ebben nyilván közrejátszott a meny főnévvel való homonímia elkerülésének szándéka. A mennyhal-féle alakok a menny (ország) hatását tükrözhetik. (MTESz)

Pisztrángféle hal. „Háta és oldalai barnás zöldek, sötétbarna foltokkal márványozottak, a márvá-

¹⁵¹ *Lexikon für Theologie und Kirche* 1968:4, 528–530 (szerk: Kasper, W.), Herder Verlag Regensburg (Ford.: Falvay K.)

¹⁵² Kerényi Károly 1977: *Görög mitológia* Budapest, Gondolat k. Kerényi itt Alkménétől Heraklesz születését mondja el. Mindenki várta az eseményt, ott ült a sok istennő az előtérben, amikor egy menyét szaladt ki és az istennők megijedtek. Közben Alkméné megszülte gyermekét. Később a menyét a fülön át való fogantatás hiedelme miatt Szűz Mária jelképe lett.

A menyhal

Húsa fehér, szálkátlan, ízletes, aránylagos ritkása és nehéz fogása miatt azonban nemigen kerül piacra nálunk.¹⁵⁴

A menyhal, méh-hal fogalmak igen nagyfontosságú, váratlan értelmezéshez nyújtanak szá-

nyozottság ráterjed a hát-, a farok és analis úszókra is. Mell- és hasúszói sárgák, a mellúszón szétosztott barnás foltokkal.

Elterjedt Észak- és Közép-Európában, Észak-Ázsiában és Észak-Amerikában. (ssp. maculosa Le Sueur). Hiányzik a Pireneusi-félszigetről, Olaszországból (csak a Pó medencéjében él), a Balkánról (csak a Duna vízgyűjtőterületén él), Kisázsiaiból, a Kaukázus vidékéről és Turkesztánból.¹⁵³

Elsősorban folyóvízi halfaj, de állóvízben, így a Balatonban is megtalálható. Rejtett életmódú, nappal kövek alatt, vízbenyúló gyökerek között, parti lyukakban fekszik. Csak éjjel mozog, akkor is a vízfénéken. Fogása legkönnyebb ívás idején, amikor nagy csapatokba verődik, és a vízfelszín közelében úszik. Ívási ideje november-december, ritkán január hónapokra esik. Ikrái kicsinyek, átmérőjük 1 mm, de nagy számúak (300–400 ezer). Ragadós ikráit a vízfénékre rakja. Ivarérettségét 3–4 éves korban éri el. Tápláléka férgek, rovarlárvák, kisebb halak, ikra. Ikrapusztítása jelentős.

munkra magyar sajátosságú, szimbolikus megközelítést. A Czuczor-Fogarasi Szótár «hal» (3) címszónál találjuk: „Mondjuk a magyarban általam mindenről, mi élni megszűnik, de különösen az emberről; a többi, állatokról pedig vész, döglük; a köznép az egyetlen méhet veszi ki, melyről azt mondja, hogy meghal, és nem döglük” (Czuczor-Fogarasi 4. k. 1327. p.)

A HITBÉR FOGALMA

Az 1500-as évek fordulójáról Werbőczy István Hármaskönyvében rendelkezésünkre áll a hitbér fogalmának rendezése. Ez az évszázadokon át érvényben volt törvényi szabályozás meghatározta a leány és a házasulandó fiú társadalmi értékét. A régi magyar szokásjog fontos további előzményeit ismerhetjük meg az első magyar királyné hitbéreinek sajátosságaiból. A történettudomány elég részletesen feltárta István király feleségének, a bajor Gizelának hitbéreivel kapcsolatos tudnivalókat.

A hitbér következtében kerültek a királynő birtokába ugyanis az ország arany- és ezüstbányái; továbbá számos értékes terület, köztük Veszprém, ami a királynő városaként lett ismert. Így hozott a királynő bizonyíthatóan német telepéseket szülőföldjéről az alsó-magyarországi bányák művelésére (a felvidéki Körmöc-, Selmec-, Besztercebánya vidéke), később az erdélyi Nagybánya környékére is.

Erről az időről ír a Bányászati és Kohászati Lapok millenniumi (1896) évfolyama is.^{156–157}

¹⁵³ Mai, főleg északi elterjedése arra utalhat, hogy életmódja összefüggésben lehet a jégkorszak visszahúzódásával.

¹⁵⁴ Dudits Endre 1955 *A halak testalakjának bionómiája* A Budapesti Tud.egy. Biológiai Int. Évkönyve, Újpesti Ny.

¹⁵⁵ A megalakuló orosz államiség kezdeteiből ismerünk harci eseményeket, amikor egyik esetben például a zsákmányolt „értékek” között volt a jász kán lánya is. Szó sem lehetett arról, hogy bárki fia hozzányúlhasson. Az egyik orosz herceg felesége lett az értékrendek összefüggéseinek megfelelően. Miller, W.: *Osztyinszki etyudi*. 1881, Moszkva. Patkós Mihálynak ezúton is köszönöm segítségét az orosz nyelvű források fordításában.

¹⁵⁶ Bányászati és Kohászati Lapok, 1896, Millenniumi évfolyam. Soós Ferenc úrnak ezúton is köszönöm szíves figyelmét és baráti segítségét.

¹⁵⁷ Ezúton is köszönöm Káplánné Juhász Márta kohász pénztáskértőnek (Magyar Nemzeti Bank), hogy a kéziratot elolvashattam, és néhány megállapítását a kéziratomban felhasználhattam.

Évszázados szótár értelmezések

Vizsgálódásaink a legmesszebbmenően bizonyítják a nyelvtudomány megállapítását, mely szerint az ég szavunk értelme 'az a hely „*ahol a kereszténység tanítása szerint Isten, az angyalok és az üdvözültek élnek; Himmelreich*’ (égi-birodalom). A magyar *ég, égbolt* fogalom ugyanis mindazoknak a nyelveknek és ennek megfelelően a keresztény eszmeiségnek felel meg, melyekkel a magyar nép térítése folyt ezer évvel ezelőtt. A magyar fordítás ilyenkor helytelenül mindig a „menny” szót használja.

A *menny* szó nem egyetlen fogalmat fejez ki, hanem igen széles nyelvi területet, a szokáshagyományok szinte átláthatatlan értelmezési következményeit tartalmazza, ami az említett hittérítők nyelveiben teljesen ismeretlen. Miután ilyen mélységében a hittérítés vezető papsága a rendelkezésre álló idő alatt nem ismerhette meg a magyar nyelvet, a nagy horderejű feladat elvégzésekor nem vállalkozhatott e fogalom megváltoztatására. Az is lehet, hogy a latin *caelum*, szó használatával egyszerűbbnek képzeltek az *ég, égbolt* fogalom magyar menny kifejezéssel történő nyelvi azonosítását. Akár így, akár úgy, mindenképpen tiszteletre méltó elhatározásuk következtében megmaradt a menny fogalmunk és e megmaradás más fontos bizonyítékai már a XVI. század fordulójától nyomon követhetők. Az első nagy bizonyíték Károli Gáspár példamutató bibliafordítása, és abban a korábbiakban bemutatott szóértelmezése után:

1. *Pápai Páriz Ferenc* (1708) háromnyelvű: (többször kiadott) *latin–magyar–német* szótárának *menny* szócikke.¹⁵⁸ Az 1800-as évek közepéig mindennapos latin beszéd megszokottsága ellenére figyelmeztető volt számunkra, hogy a szokásos latin *caelum* szó fordításakor csak az *ég, égbolt* kifejezésekkel élt a magyar szótáríró, és nem említette a menny, mennybolt kifejezéseinket. Ugyanakkor a magyar/latin szótárfejezetben a magyarról latinra fordítás esetében a *menny* szavunknál ott található a *caelum*, egyébként semlegesnemű latin kifejezés. Sőt megtoldva a

német fejezetben láthatjuk a menny magyar szó mellett a német–magyar fejezetben is a *der Himmel* hímnemű kifejezést, ami ellenkezik is! a menny magyar fogalom nőiséget kifejező értelmezésével.

A magyar nyelvű ember számára nehéz elképzelni, hogyan tudja az olasz vagy a német nyelvű kutató értelmezni a magyar menny fogalmat? Az olasz, a hímnemű *il cielo* –, a német: *der Himmel* fogalmakat használhatja, de ezek a szavak nem a magyar menny fogalmat fejezik ki! S a sötétség fogalommal sem jobb a helyzet. Az olasz *il scuro*, a német *das Dunkel* kifejezés nem visz előbbre a helyes értelmezésben. Az egyetlen, amely szóba jöhet a német *die Nacht* és az olasz *la notte*. Azonban ebben az esetben nem ezek a kifejezések használatosak.

2. Másfél évszázaddal később *Czuczor Gergely–Fogarassi János: A magyar nyelv szótárában* (1863–67) a következőket írják szócikkükben:

„MENNY, fn. tt. menny-et. A többes mennyek vagy a latin coeli szerént képeztetett, vagy talán nem más, mint a régies *menny-ég, mennyeg*, s a véghangot megkeményítve: *mennyek*. Köz. szokás szerént majdnem egy értelemben vették az *ég* főnévvel, honnan a mennydörgés és égdörgés egyet jelentenek. Szabatosabban «ég» alatt az a

¹⁵⁸ Pápai Páriz 1782 A Bod Péter féle kiadás. Latin/Magyar: coelum, in. 1. Ég, égbolt. Plur: coeli, orum:m., 2. coelum, i; n. 2. Atzélból való metsző-vasatok a, pecsétmetsző vas. 80. o., Magyar Latin: Menny: coelum, Aether, der Himmel. 248. o., Menny-ország: Coelum beatorum, Coelum immobile, Regnum coelorum, Das ewige himlische Leben, Himmelreich., Meny: Nurus, die Schnur, Schwieger-Tochter, Menyasszony: Sponsa, eine Braut, Menyegző: Nuptiae, arum, die Hochzeit, das Beylager, Mennyei: Coelitus, a, um, vide mennyei himlisch, Menyecske: Nuptia, ae, eine Eh-Frau, coena: lakodalom, (vendégség). Megjegyzem, hogy Pápai Páriz idejében, sőt Szarvas Gábornál is a századunkban szokásossá vált coelum, -i helyett coelum, -i szóírást találunk.

¹⁵⁹ Czuczor-Fogarassi 1862–67 4.

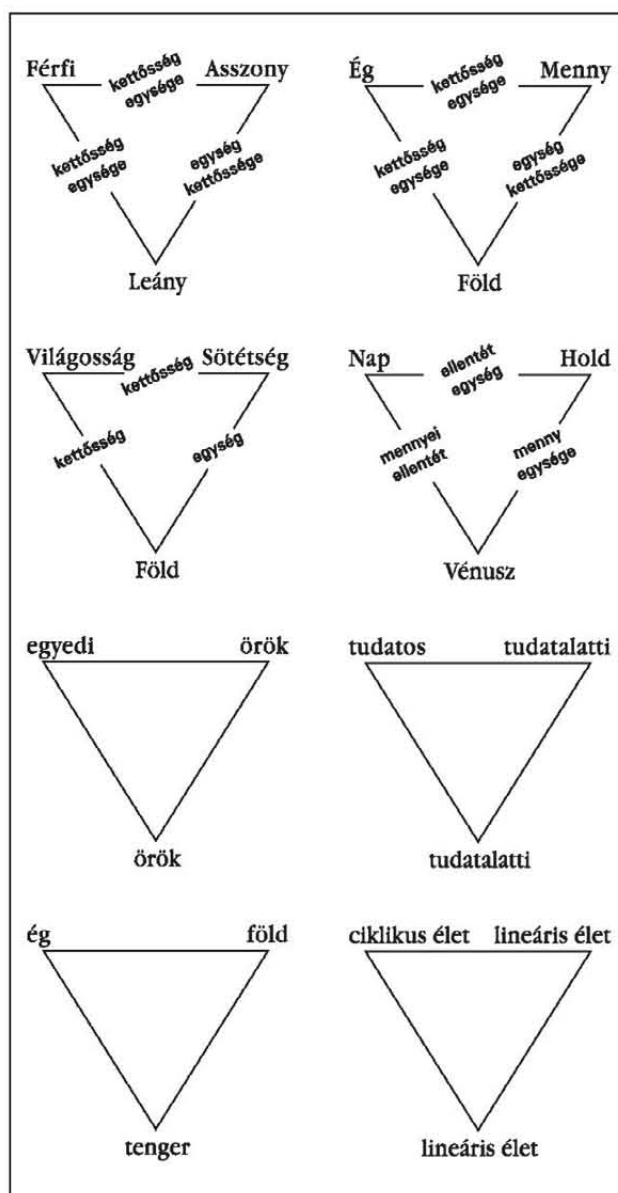
tér értetik, mely kivált derült időben magas kék-lő boltozat gyanánt a föld fölött kiterülni és köröskörül erre lehajtani látszik, s mely a földdel együtt véve a köz szójárás szerént a mindenségnek összegét teszi, innen az ily mondatok: Égre-földre esküdözök, azaz mindenre. Sem eget, sem földet nem lát, a. m. semmit sem (Népdal). Néha ellentéteül használtatnak, pl. különböznek egymástól, mint ég és föld, mintha égből pottyant volna alá stb. Az ég tehát magába foglalja mind azt, ami a föld körén kívül létezik, nevezetesen mennyire fölöttünk lenni látszik. A menny szűkebb jelentésű [...] az imádkozó magyar nem mondja: «Mi Atyánk, ki vagy az egekben», hanem mennyekben. Az Isten mennyben lakik. Krisztus méne mennyekbe, onnan leszen eljövendő. Mária mennybemenetele. Az idvezültek lelkei mennybe mennek. Mennyei öröm, boldogság.” A keresztény gondolkodás a „mennyei öröm, boldogság” fogalmat az Atya „látásában” fogalmazza meg. A magyar természeti, földi kapcsolódás érzetében jeleníti meg a nemzés „örömmélményét.” Megtaláljuk ennek ismeretét a Biblia Bölcsesség könyvének 8. fejezetében is.

A szócikkírók a fentiekhez még további megjegyzéseket tesznek: „*E tekintetben nyelvünk szabatosabb más nyelveknél, melyekben az ég és menny ugyanazon szóval neveztetnek, mint a latinban caelum, a németben Himmel, a szlávban nebo.*”¹⁶⁰

Kétségtelen: Czuczorék a nyugati kultúra nyelvi közegében nevelkedett szemléletüket egyeztetni próbálták magyar nyelvű megérzéseikkel. Az előbbi megállapításaik, mint előbb olvashattuk, ezt a megfogalmazást is tartalmazzák: „*Az ég magába foglalja mind azt, ami a föld körén kívül létezik, nevezetesen mennyire fölöttünk lenni látszik.*” Ez a megállapítás bizony félreértésre ad okot. De ugyanakkor még pontosan érezték a különbséget is, mert utána leírták: „A menny szűkebb jelentésű.”

Világosan látszik: a kérdés eldöntésében a nyelvtudomány itt rekedt meg. A feladat túlnőhetett a szaktudomány lehetőségein; a megoldás csak más

tudományágak segítségével volt megkereshető, amire nem volt vállalkozó. Szerző 1970-ben kezdett e fogalom értelmezésével foglalkozni. Czine Mihály családi barátsága és figyelme révén jutott hozzá az Egyetem könyvtárában a magyar *menny* kifejezés átvizsgálásához. Ennek kapcsán került a szerző kezébe a Nyelvtudományi Intézet átiratának közlése a Néprajzi Intézethez, melyben a *menny* fogalom néprajzi értelmezését kérték. A néprajztudomány elzárkózott érdemi válaszadástól, mely a szerző számára figyelmeztető emlék maradt.

A menny-föld-ég hármasság és párhuzamai

¹⁶⁰ a szerző kiemelése

Szerző a női test mennyei és földi tulajdonságairól először tett felismerést, melyhez a segítséget a gyermekjáték szövegek tanulmányozása nyújtott. Ekkor ismerkedett meg a híd, kapu, rév fogalmak „női test” értelmezésével. (Pl. „borzas kapu”)

1901-ben jelent meg Burián János *Latin-magyar szótára*.¹⁶⁰ A század egyik legkiválóbb latinistája a *caelum*, -i (igei változata: *caedere*) szót a következőképpen fordítja: 1. véső; 2. boltozat, ég, égboltozat, menny; 3. az istenek lakóhelye; 4. nagy magasság; 5. légkör, levegő, éghajlat.

Buriánnál lehet leginkább érzékelni, hogy világosan ismeri a latin nyelv kifejezéseit, s első helyre teszi a szó véső értelmezését, ami mai napig használatban van!, s ezzel együtt megerősíti (a latin szó semlegesneműsége ellenére) a fogalom hímnemű és phallikus értelmét, ami helyesen nyilvánul meg a szó keresztény eszmeiségében, de mint említettük: ez pontos ellentéte a magyar menny fogalom nőiségének.

3. A nemzetközi tudományosság a német *der Himmel* szó mellett az angol *heaven* szóval fejezi ki a magyar menny fogalmát, melyhez a fogalmat kiszélesítő kifejezések és háttérértelmezések jelennek meg. Először ismerjük meg az angol *heaven* szó angol értelmezését, melyet az *The Oxford English Dictionary Second Edition VII.* kötetében található szó értelmezései szerint készítette J. A. Simpson és E. S. C. Weiner a Clarendon Press Oxford kiadásában 1989-ben.

4. A *heaven* szónál felsorolja és bemutatja a szó kiértékelési és írásbeli különbözőségeit 19 sorban. 11 szómagyarázatot alpontokkal egészít ki. Van néhány értelmezés, melyek bizonyos értelmezésben mutatnak összefüggést. Csak ezek magyar fordítását fogom bemutatni.

1. a) The expanse with the sun, moon, and stars are seen, which has the appearance of a vast vault or canopy overarching the earth, on the 'face' or surface of which the clouds seem to lie or float; the sky, the firmament. Since 17th c. chiefly poetical in the sing., the plural being the ordinary form in prose: see c.

1. b) Things of great height are said by hyperbole to reach to heaven; opposite points of the sky are said to be a whole heaven apart.

1. c) The plural *heavens* was formerly used, esp. in Biblical language (transl.) Heb. L. *shamaym* in the same sense as the sing; it is now the ordinary form for the visible sky. Hence *maps of the heavens*, *planisphere of the heavens*, *globe of the heavens* etc.

2. a) By extension (in accordance with Biblical use) the region of the atmosphere in which the clouds float, the winds blow, and the birds fly; as in the more or less poetical expressions, *the clouds*, *winds*, *breath*, *fowls of heaven*.

2. b) In reference to the atmospheric conditions of a country, the clear or cloudy sky, etc.

3. a) The 'realm' or region of space beyond the clouds or the visible sky, of which the latter in popularly or poetically viewed as the 'floor' *Esp.* In the collocation *heaven and earth* and constituting the universe.

3. b) The plural is sometimes used for the realm or regions of space in heavenly bodies move.

4. In the language of earlier cosmography. Each of the 'spheres' or spherical shells, lay above or outside of each other, into which astronomers and cosmographers formerly divided the realms of space around the earth. These generally corresponded to the spaces supposed, according to the Ptolemaic system, to be comprised within the successive orbits of the seven planets (including the sun and moon), the fixed stars and other spheres. Their number varied according to computation from seven to eleven.

5. a) The celestial abode of immortal beings; the habitation of God and his angels, and of beatified spirits, usually placed in the realms beyond the sky; the state of the blessed hereafter. Opposed to *hell*.

5. b) Also in plural (In its origin literalism of transl.)

5. c) By the Jews (at least in later times) seven heavens were recognised; the highest called also heaven of heavens, being the abode of

¹⁶⁰ Burián János *Latin-magyar Szótár* Arad, Franklin Társulat

- God and the most exalted angels. Thence also the seven heavens of Muhammad.
5. d) The seat of the celestial deities of heathen mythology.
 5. e) *Transf.* and *fig.*
 6. a) The power and majesty of heaven. He who dwells above: Providence, God. (Wich capital H).
 6. b) *Also in plural.* The owners above; the gods, God.
 6. c) In asseverations by (*through before, fore*) *heaven, (heavens).*
 6. d) In exclamation expressing surprise, horror etc. (Also in plural) Often with qualifications, as *good, graciose, great.* Also *Heaven and earth! Heavens above, alive! Heavens to betsy* (U. S.).
 6. Heaven knows. (a) Used to emphasize the truth of a statement. (b) Used to imply that something is unknown to the speaker and probably also to others. Freq. With *what, where, who.*
 7. a) A place like or compared to heaven; place of supreme bliss.
 7. b) A state of bliss or suprem felicity.
 7. c) In some senses: heaven of heavens: *heaven of heavens, seventh heaven, third heaven* (fig. 5. c.).
 8. *transf.* (from 7.) A quintessence. *Obs.*
 9. *transf.* (from 1.) A canopy; the covering over a stage (F. *ciel*, Ger. *himmel*).
 10. a) *attrib.* and *Comb.* a. Simple attrib.: in sense 'of heaven' (Many of the early M. E. instances in heaven are prob. Examples of the genitive case: cf. *Lady day, Lady Chapel, Bride-well* etc.).
 10. b) Obj. and obj. gen., as *heaven-climber, - worshipper, - heaven-assailing, - defying, kissing, - rending, - threatening* etc. Adjs. (Mostly since 1600: their number is practically limitless.)
 10. c) Instrumental and locative, as *heaven-accepted, - begot, - descended, - dyed, - fallen, forsaken, - given, - made, - protected, - sprung, taught.* Etc. Adjs. (The number of these is unlimited: nearly all since 1600.) Also *heaven-born, heaven-sent.*
 10. d) Adverbial 'to or toward heaven', as *heaven-affianced, -asiring, - devoted, erected, - translated,* etc. e. Similitive, as *heaven-clear, -sweet* etc. f. Parasyntetic, as *heaven-hued* etc.
 11. Special combinations: *heaven-bow*, rainbow; *heaven-bridge*, bridge of the dead; *heaven-burster* (see quot.) *heaven-gazer* (a) one who gazes at the sky, who studies the stars, an astrologer; (b) a fish, the star-gazer, so heaven-gazing; *heaven-god*, a celestial deity, a god of the heaven or sky; *heaven-plant*=*heaven-tree*; *heaven-send*, something received as sent specially from heaven, a godsend; *heaven-tree*, a mythical tree, which figures in some Malay and Polynesian beliefs, as reaching from the underworld to the earth, or from earth to heaven; *heaven-woeshippers*, a Judeo-Christian sect (Coelicolé) of the fourth and fifth centuries.
 11. *heaven-bliss.* The bliss of heaven.
 11. *heaven-born:* 1. Of celestial birth, of divine origin. 2. Of such original genius or ability as to seem specially prepared or designed by Heaven for the work. Now often sarcastic.
 11. *heaven-directed* 1. Directed or pointing towards the sky. 2. Directed or guided by heaven; divinely guided.
 11. *heaven-ful.* As many or as much, as would fill heaven.
 11. *heaven-gate* The gate or portal of heaven.
 11. *heaven-high.* As high as heaven.
 11. *heavenhood* Heavenly quality or character, heavenliness.
 11. *heavenish* of or pertaining to heaven; celestial, heavenly.
 11. *heavenize* To render heavenly, imbue with heavenly principles
 11. *heaven-king* King of heaven; applied to God or Christ.
 11. *heavenless* Having no portion in heaven.
 11. *heavenliness* The state or quality of being heavenly in origin, nature or character.
- Az angol szavak szakszerű értelmezése ma rendkívül fontos számunkra. A nemzetközi tudományosság nem ismeri nyelvünk sajátosságait s ennek következtében az ókortörténetekben előforduló menny és föld fogalmak sok félreértésre adnak le-

hetőséget. Jelenleg folyamatban van néhány fontos eset tanulmányban történő feldolgozása, folyóiratban történő megjelenésével együtt. Ez számunkra sem hasznos, mi sem tudjuk használni a nemzetközi tudományosságban elért eredményeket.

Választ, a magunk kutatásai alapján adunk, és kapunk, ami igen összetett ismeretekből alakul ki.

Boldogasszony könyvünkben bizonyítottuk a *menny fogalom női tartalmát*, amit megerősít hagyományaink értelmezése és részvételünk az őseurópai műveltségben. (vö.: az örmény mennyel) Ez a női kifejezés a föld és a menny fogalmak szoros összetartozását mutatja. Legegyszerűbb bizonyítéka az élet kezdetének és befejezésének, kizárólag női tartalmú, mennyei és földi kapcsolata, melyet mindkét fogalomban az örökkévalóság sötétsége köt össze. Magyarul: „Az örökkévalóság tulajdonának mennyei időtlenségéből érkezünk a földre a létezés időhöz kötöttsége sorsszerű tulajdonával. A tulaj-

donba került létezésünk elmúltakor, a sírban újra a mennyei időtlenség tulajdonába térünk vissza. A női test az örökkévalóság időtlensége mennyei és földi pillérei között hidat képez. Ennek következtében istennői mindentudása és mindenhatósága birtokában a saját vére és az élelem ismeretes átváltatásával táplálni tudja gyermekét. Innen az istennő gyümölcsfa, majd gabonaistennő szimbóluma.

A röviden elmondottakon kívül ez a képzet jelenik meg a női átváltozás lakodalmi, majd temetési ünnepségén. A lakodalmi ünnepség, *az új élet kezdetének szertartása az éjszakához kötődik*, ami kifejezetten a menyasszony, a Boldogasszony ünnepe. *A temetés, a földre visszatérés Nagyboldogasszony ünnepe*, akitől az élők a halott újjászületését várják. Innen a sír domborúsága és a rárakott, az élet kezdetét mutató virágok szimbolikus kapcsolata.

A menny szó használatának ez a legfontosabb magyar környezete, amit nem tudunk felfedezni az angol heaven szó értelmezésében.

A Paradicsom ábrázolása a Limbourg testvérek kódexéből

A Menny és a Föld egysége az ember hagyományában

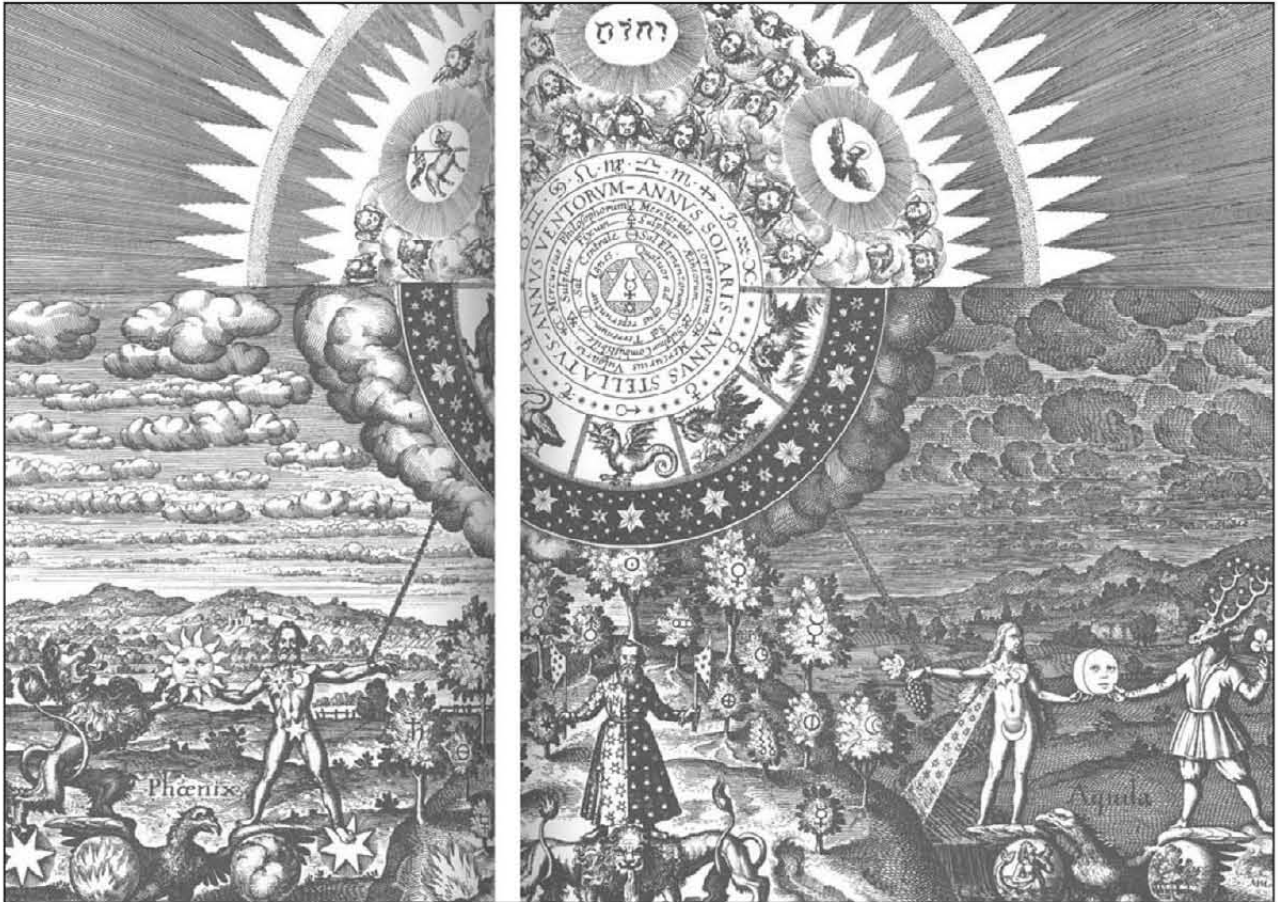
A MENNY ÉS FÖLD EGYSÉGE A PSZICHOLÓGIAI IRODALOMBAN

„Az «éjszakai ég», a föld, az alvilág és az ősóceán a női elvvel van összefüggésben, amely eredetileg mint a sötétség, a «sötétedést magába foglaló» jelenik meg. Ennek a természeti jelenségnek a megismerésére a kezdet urobórikus istennője, az éjszaka nagy istennője; noha őt úgyszólván egyenesben ilyen módon sohasem imádták.”¹⁶²

¹⁶² Neumannnak ez a megjegyzése teljesen megfelel a Nagybaldogasszony fogalomnak. Istennasszonyunk *segítő, támasztó, biztonságot jelentő és rontó szerepkörben* egyaránt mozgott.

Az magától érthető, hogy az ember létének a korai fázisát, a kezdetek anyajogú világát, amellyel itt foglalkozunk, nem lehet visszaadni csapongó tudatossággal. Ez az idő az emberi tudatosság genezise előtt volt, a nap születése előtt. Eme őstípus valósága van a szimbólumokban, mítoszokban, mesékben és alakokban, amiknek segítségével az ember beszél. Ezek azonban mind hasonmások és metaforák, sohasem tudás, vagy egyenes, megokolt állítás, ami által a későbbi patriarchális világ – amelyik a tudatosságban gyökerezik –, ismeri magát és fejezi ki magát vallásban, filozófiában és tudományban. Ha még tovább megyünk, azt is láthatjuk, hogy a patriarchális világ visszautasítja a sötétséget és annak

Sötétség és Világosság ábrázolása. Nő és Férfi, Hold és Nap, Szarvasbika és Oroszlán szimbólumok párhuzamával.
(Részlet Matthaus Merian *Misztikus egyesülés* című rajzából, a XVII. századból)

„alacsony” színvonalát, az ősi világban lévő eredetét. Minden erejével azon munkálkodik, hogy származását elrejtse a sötét anyától. A „magasabb származás hamis tudatát jól-rosszul szükségesnek tartja”, amit a mennyből másol át, a menny istenétől és annak fényes nézetétől. De a korai és ősi dokumentumok majdnem mindegyikének nyoma a világ és az ember eredetét elvezeti – jogosan vagy nem jogosan – a sötétséghez, a nagy körhöz, az istennőhöz.¹⁶³

Elsőként a finn Kalevalához fordulunk, mint az ősi dokumentumok egyikéhez:

„Élt egy szép szűz, ég leánya,
tündöklő, teremőasszony,
Élt örökös tisztességben,
Tisztességben, szüzességben.

[...]

De nehéz volt ott a sorsa,
Megunta az életét is,
Mert egyedül kellett lenni,
Örök szüzességben élni.

[...]

Szél a szüzet szállongatja,
Hajtogatja hullám habja
Tenger kék vizén keresztül,
Tajtékos fejű habokban;
Szél a szüzet öblösíti,
Terhessé teszi a tenger.

Hordja akkor méhe magját
Öle terüs teljességét,
hordja hétszáz esztendeig,

[...]

Vízanyaként csak vergődik.

[...]

Az idő ahogy múltott,
Csak egy csöppet telletgett
Előjön a bűvárkacsa;

[...]

A vízanya akkor nyomban
– vízanya, egek leánya –
tengerből emeli térdét,
a hátát a hullámokból,
lapockáját fészekhelyül,
a kacsának jó tanyául.

Kedves madár bűvárkacsa

Röpköd erre, repdes arra,

[...]

Röpköd erre, röpköd arra,
Térdkalácson megtelepszik.
Rak reá magának fészket,
Színarany tojását tojja,
Hat tojása színaranyból,
Hetedik tojása vasból.
Kezdi költeni tojását,
Melengeti azt a térdet.
Költi aznap, költi másnap,
Harmadik nap egyre költi.
[...]

Meg is rázza hát a térdét,
minden tagját megmozgatja,
a tojások vízbe vesznek,
tenger habjaiba hullnak;
megrepednek, töredeznek,
apróra elhasadoznak.
Mégsem hullnak az iszapba,
Sem a vízbe el nem vesztek.
Az aprója ismét épül,
pora-töredéke szépül:
a tojás legalsó része
alsó földdé átváltozik,
a tojásnak felső része
felső éggé átváltozik;
sárgájának felső része
felső éggé átváltozik;
sárgájának felső része
világító fényes nappá,
fehérjének felső része
átváltozik halvány holddá;
ami a tojásban tarka,
az az égen csillagokká,
a fekete foltok benne ó
fenn az égen fellegekké.”¹⁶⁴

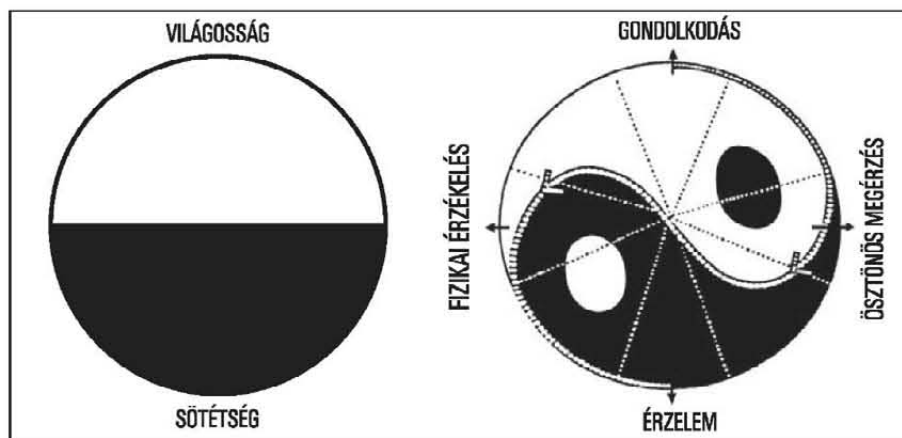
A vers és a teremtés finn drámája persze tovább bomlik, most csak a bennünket érdeklő részekre mutattunk rá.

A görög mitológiával sűrűn foglalkozó Robert Graves Az „ősgörögök, a pelaszgok” teremtésmítosát idézi:

„Kezdetben volt a Khaosz. Ebből emelkedett ki mezítelenül Eürünomé, a mindenség istennője, de

¹⁶³ Neuman i. m.

¹⁶⁴ Kalevala, ford.: Nagy Kálmán, Kritérion, 1972. Bukarest

A sötétség és világosság váltakozása és ennek kínai ábrázolása mint Jin és Jang

nem volt hol megvetnie a lábát. Elválasztotta hát az égbolttól a tengert, és egymagában táncolni kezdett a hullámokon. Dél felé táncolt, s szél kerekedett a nyomában. Úgy látta, hogy ez a szél valami új és önmagában létező, amellyel megkezdheti a teremtmény művét. Sarkon fordult, elkapta az északról fújó szelet, sodorgatni kezdte a tenyere közt, és íme megszületett Ophion, a nagy kígyó. Eürünomé tovább táncolt – egyre féktelenebbül –, hogy felmelegedjék, s Ophiont végül is elfogta a kényszer, az istennő lába köré tekeredett, és egyesült vele. Márpedig az északi szélnek, amelyet Boreász-nak is szoktak nevezni, megtermékenyítő hatása van. Ezért fordulnak sokszor a kancák hátsó felükkel a szélnek: csődör nélkül is vemhesek lesznek. Így történt, hogy Eürünomé gyermeket várt.

Erre galamb alakot öltött, leereszkedett a hullámokra, s mikor elérkezett az ideje, megtojta a világtojást. Ophion az istennő parancsára hétszer a tojás köré tekeredett és kiköltötte. A tojás kettérepedt, és kipottyantak belőle az istennő gyermekei, vagyis, ami csak létezik a világon. A Nap, a Hold, a bolygók, a csillagok és a Föld, a rajta lévő hegyekkel, folyókkal, fákkal, növényekkel és élőlényekkel együtt.

¹⁶⁵ Graves, Robert: 1970:35-36)

¹⁶⁶ Neumann, E. *The Great Mother*. Falvay K. 1982 A magyar hagyományok vizsgálatában (Neumann művét akkor még nem ismerve) teljesen hasonló eredményre jutottam: „A dualista erőrendszer egyik tagja, jelen esetben a hímnemű rendszer mindig az étellel (az élet iniciálásával, vagy az élet elvételével), a mag továbbadásával, a fényel, az éggel mutat kapcsolatot. A másik, a nőnemű rendszer a halállal, a mag befogadásával, a sötétséggel, a föld hidegségével.

Eürünomé és Ophion az Olimposz hegyére költöztek. Ophion azonban megharagította az istennőt, azt állította ugyanis, hogy ő teremtette a világot. Az istennő nyomban a fejére taposott a sarkával, kitörte a fogait, és Ophiont a föld alatti sötét üregekbe száműzte.

Aztán mozgásba hozta a hét bolygót, és mindegyiket Titanisz és Titán alá rendelte. Theia és Hüperion a

Nap, Phoibé és Atlasz a Hold, Dioné és Kriosz a Mars, Rheia és Kronosz a Szaturnusz uralkodója lett.”¹⁶⁵

„Mégis, mint számtalan mítoszban, minden élet forrása az ősóceán; vajon a föld, vagy a menny – ezek a források miben közösek?” –, teszi fel a kérdést fél évszázaddal ezelőtt E. Neumann, és meg is válaszolja: „A sötétségben. Ez az ősi sötétség, amelyik a világosságot szüli, mint a Holdat, csillagokat és a Napot –, majdnem mindenütt ezek fényei figyelhetők meg, mint az éjszakai anya sarjadékai. A közös tényező, az ősi éjszaka sötétsége – mint a *tudatalatti szimbóluma* –, az éjszakai eget, a földet, az alvilágot, az ősi víz sajátosságait magyarázza; mindez megelőzi a világosságot. A tudat mögötti minden dolgok anyja és minden dolog, ami a tudatosság világosságában áll, az a sötétséggel gyermeki módon van kapcsolatban. Úgy, mint a tudatosság is, mely az ősi mélységeknek a gyermeke.”¹⁶⁶

A témakör fontossága még megkívánja két kiemelkedő görög istennő születésének és tulajdonságainak bemutatását. Ezek egyike a szűz Artemisz, s a másik, a szintén szűz Aphrodité, legalább rövid magyarázattal szolgálunk szerepkörük és tulajdonságaik megértéséhez.

Artemisz a nagy vadászipstennő. Szerepköre mutatja, és tulajdonsága az ember legkorábbi életmódjának emlékeit idézi meg. Igazi istennőként meztelenül jár vadászni kutyáival és társnőivel. „Jaj volt annak a férfinak, aki őket a fürdésnél a vad patkokban és csendes tavakban megpillantotta! Így a krétai Siproités nővé változott, mert látta a fürdőző Artemiszt. Híres az Aktaionról, Aristaios és

Rhodoszi Aphrodité, a szépség, a szerelem istennője Kr. e. I. sz.

Artemis, a vadászat istennője

Auronoé fiáról szóló történet, melyet kétféleképpen mesélnek el. Az ifjú, akit Kheirón vadásznak nevelt, meglepte Artemiszt fürdés közben. Az istennő büntetésből szarvassá változtatta; különben kedvenc állata volt, most áldozata lett. Aktaion ötven kutyája szétépte átváltozott gazdáját, s anyjára Auronoéra várt a gyötrelmes feladat, hogy fiának csontjait összeszedje. A másik változatban a szilaj vadász meg akarta erőszakolni Artemiszt, aki egy szarvas bőrét dobta vállaira. Mindegyik elbeszélésben szétépték.” (Kerényi 1977:99.) Ez a történet azért érdekes, mert az istennők, a másvilági, „mennyei” lények meztelenség nélkül járhattak. Velük szemben a földi lányok és asszonyok csak tisztességesen felöltözve jelenhettek meg. A meztelenség tehát „másvilági,” „mennyei” „istennői” szerepkört jelentett, melynek szabadságát csak nagyon korlátozott alkalmak tették lehetővé. Az 1800-as évek második

felében még teljes formájában láthatjuk a fürdőző leányok és hölgyek szinte teljes felöltözöttségét. A nemek különbsége mögött a csángóknál még megcsodált templomi kozmikus rend szigorúsága jelenik meg, mely számunkra ma már teljesen értelmetlennek tűnik. A mára kialakult „szabadság, szabadosság” azonban észrevétlenül az ember szabadosságában az állat viselkedési sajátosságaira figyelmeztet, ám az ebből következő zavarokról ugyanakkor kevés szó esik. Csányi Vilmos etológiai foglalkozó professzor e témáról szóló könyve számos elgondolkodtató jelenségre hívja fel figyelmünket.¹⁶⁷

Aphrodité az ősvíz habos fodrából született S. Botticelli csodálatos, kagylós megfogalmazásában.

¹⁶⁷ Csányi Vilmos: *Az emberi természet* Humánetológia Vince Kiadó Tudomány-Egyetem sorozat

S. Botticelli: A misztikus születés (részlet)

Giorgione: A pásztorok imádják a kis Jézust (részlet)

A fentebb található képeken a gyermek Jézus látható, a „megszületett fény”, a világosság szimbóluma („Én vagyok a világ világossága.”) a barlang sötét szájánál, szülei és a pásztorok társaságában. Giorgione sziklás környezetben jeleníti meg őket, Botticelli barlangdíszletet festett a kép háttéréül. A festők mondanivalója nem más, mint amit évszázadokkal később a pszichológiai tudományok megerősítettek: az élet a sötétségből s vele az örökkévalóság időtlenségéből kel föl. Neumann előbbi gondolatát a képek hitelesítik: „a tudat mögötti (a sötétség) minden dolgok anyja.”¹⁶⁸

A római relief „az égberagadásról” olyan kultúrából származik, mely vagy elvesztette elődei nyelvét és természeti kapcsolatát, vagy ez nem is alakult ki benne. Ahhoz hasonló állapotról tudósít, mely a mai ember életéhez és gondolkodásához hasonló. Megerősíti e megállapításunk bizonyosságát a kompozíció két szélén ülő alak integető mozgása. Nem érezzük, hogy a császári pár az időtlenségbe távozik. Nem a sötétség örökkévalóságának mennyei időtlensége felé, hanem az ég világossága felé ve-

szik útjukat. A felszálló génuszon távozó utasok mintha nyári szabadságra mennének.¹⁶⁹

A további példa egyike, az Észak-Amerikában élő hopi indián teremtéstörténet hasonló részlete. Az első világ teremtését röviden a következőkben lehet összefoglalni, azzal a megjegyzéssel, hogy itt az asszony teremtő szerepére a férfiak még emlékeznek, de az igazi teremtő kezdet már férfikézből van. A Pók Asszony teremti az ikreket, az első földi ikerpárt.

„Nem volt kezdet és nem volt vég, nem volt idő, sem forma, sem élet a teremtő (atya) gondolatában. Csak megmérhetetlen üresség, amiben benne volt a kezdet és a vég, az idő, a körvonalak. És ő: Taiowa, a végtelen, kieszelte a véget. Megteremtette Sótuknangot (fiát?), hogy készítsen jegyzéket az élet számára berendezhető térről.

Sótuknang úgy tett, ahogy nagybátyja, a teremtő megparancsolta. A végtelen térből összeszedte azt, melyet a jegyzék szilárd anyagként jelölt, formákba öntötte és kilenc egyetemes birodalomba szervezte: egyet Taiowának, a teremtőnek, egyet magának, és hét birodalmat az eljövő élet számára. Amikor mindez megvolt, elkezdte elhelyezni a térben a vi-
zeket, majd ez után a levegő erőit, majd a szeleket. Most még meg kellett teremteni az életet, a mozgá-

¹⁶⁸ Neumann i. m.

¹⁶⁹ Every George: 1987:107. *Keresztény Mitológia* Corvina Kiadó, Budapest

sokat, melyek betetőzik az egyetemes terv mind a négy részét.

Sótuknang ment a világegyetembe, megteremtette az asszonyt, hogy a földön segítségére legyen. Ő lett a Pók Asszony, indián nevén Kokyangwuti.

Amikor életre kelt, azt kérdezte: „Ki vagyok én itt?” „Nézz körül”, válaszolta Sótuknang, „ez itt a föld, azonban nincs élet rajta. Nincs rajta játékos mozgás, nem hallunk rajta kedves hangokat. Mit ér az élet hang és mozgás nélkül? Erőt adjál nekünk, segítséget, hogy életet teremthessünk. Tudást adjál, bölcsességet és szeretet, áldást minden élőlényre, melyet teremtesz. Ezért vagy itt.”

Utasításait követve, a Pók Asszony kis marok földet vett föl, összekeverte nyállal (tuchvalával) és beletöltötte azt két lénybe. Letakarta őket nagy fehér köpenyvel és elénekelte fölöttük a teremtés dalát. Amikor kitakarta a két élőlényt, az ikreket, azok felkeltek és azt kérdezték: „Kik vagyunk? Mért vagyunk itt?”

A jobb oldalához így szólt a Pók Asszony: Te Pö-quanghoya vagy. Te fogod segíteni ezt a világot, hogy rendben legyen, amikor az élet kialakul rajta. Menj körül a világon, tedd a földre a kezeidet, hogy szilárduljon meg. Ez a te kötelességed. Aztán a tőle balra állóhoz fordult. Te vagy Palöngawhoya. Te is segíteni fogod ezt a világot. Most ez a kötelességed: Menj körül a világon és küld széjjel a hangot, hogy minden hallható legyen a hét országban! Amikor ezek meghallják, akkor téged „Echó”-ként fognak megismerni a teremtő hangjának visszhangjaként.

Akkor a Pók Asszony teremtett a földből fákat, bokrokat, növényeket, virágokat, mindenféle vetőmagot, hogy felöltöztesse a földet. Teremtett mindenféle madarat, állatokat, megformálva őket a földből, betakarva őket a fehér köpenyvel és elénekelte fölöttük a teremtés dalát. Mind Sótuknang, mind Taiowa boldog volt.

Antonius római császár és felesége haláluk után géniuszon az égbe távoznak (részlet)

A Pók Asszony végül ismét szedett föl földet, mely jelenleg négy színű: sárga, vörös, fehér és fekete; összekeverte tuchwalával, szájának nyálával; elkeverte azokat, és betakarta fehér köpenyével, mely maga volt a teremtető bölcsesség. Mint eddig, elénekelte felettük a teremtetés dalát. Amikor kitakarta őket, ezek már emberi lények formáját mutatták, Sótuknangra hasonlítottak. Ők voltak a *vutik*, az első négy férfi lény női társai. Amikor a Pók Asszony kitakarta őket, a formák életre keltek. Ez a *sötétvörös világosság ideje* volt, az emberteremtés misztériumának az *első megnyilatkozása*.

Nemsokára felemelkedtek, és elkezdtek mozogni, de még nyirkosság volt a homlokukon és lágy folt a fejükön. Ez a *sárga fénynek az ideje* volt, a teremtetés hajnalának a *második megnyilvánulása*, amikor a lélegzet az emberbe költözött. Rövid idő múlva a nap megjelent a horizont felett. Ez volt a *vörös fény ideje*, a *harmadik fázis*, amikor az ember teljesen kiforrva, büszkén áll szemben teremtetőjével.

A TEREMTÉS DALA

*Északon emelkedik a bíborvörös fény
Keleten a sárga fény emelkedik
Mi a föld virágai, akkor előjövünk
Fogadni az öröm hosszú életét
Amit egymás között, Pillangó Lényeknek hívunk.*

*Mind a férfi és mind a nő kelet felé imádkozik
A Napnak adja a tisztelet jelét,
Teremtető napunk felé tisztelettel fordul.
A földön keresztül csendülnek a harangok hangjai
Hangjuk örömteli visszhangja mindenfelé hangzik.*

*Atyámat tisztelettel kérem, a tökéletes
Egyet, Taiowát a mi Atyánkat, a tökéletes Egyet,
Aki megteremtette a csodálatos életet
Amit a sárga fény mutat nekünk
A vörös fény idején.*

*Tisztelettel kérdezem Atyámat,
A tökéletes Egyet, aki csodálatos életet teremtetett*

*És nekünk adta az élet hosszú forgását
Nézzen ránk a sárga fény segítségével
Nekünk adva a tökéletes fényt a vörös fény idejében*

*A tökéletes Egy elrendezte a tökéletes tervet
És nekünk adta az élet hosszú forgását
Teremtető dalt ültetett be az élet örömébe
A reménység ösvényén mi a Pillangó Lények
A Nap Atya tiszteletével mozdítjuk előre*

*A hang örömmel visszhangzik a Teremtetőnkől
És mi, földi emberek megismételjük az ő teremtetését
A sárga fény világánál,
megismételjük és ismét ismételjük az örömteli echót
A hangokat és a visszhangokat az előttünk
lévő idők számára¹⁷⁰*

A „Teremtés dalá”-ban megfogalmazott gondolatokban már érezzük a mai ember egészen más szellemiségét, mégis ezeknek a kifejezés mélyén, kétségtelenül élő emberi törekvések munkálkodnak.

Végig gondolva e néhány teremtetéstörténetet, azt találjuk, hogy a Nagy Istenanya az emberi közösségek aranykorát idézi. A vas és a fegyverek, valamint a lovak megjelenésével a kialakult emberi közösségek biztonsága megbicsaklott. Szükség lett a férfiak védelmi készségének magasabb fokú megerősítésére, ami hamar átfordult a fegyveres közösségek hatalmi férfi-központjává, ami önálló, vezetésre alkalmas személyiséget kívánt.

A MENNY ÉS A FÖLD EGYSÉGE A NÉPRAJZI IRODALOMBAN

A következőkben a *menny*, mint *másvilág* fogalom különböző képzeteit elsősorban az európai kultúra alakulásában tekintjük át. 1856-ban fontos áttekintés jelent meg a keresztény, német teológus *dr. Lücken Henrik* tollából, melyet 1868-ban Meppenben ismételt kiadtak. Magyarul 1871-ben jelent meg. Címe: *Az emberi nem hagyományai vagy Isten ősi kinyilatkoztatása a pogányok közt*. A kötet 4. fejezete igen részletesen foglalkozik témánkkal: *A paradicsom, mint világhegy és a boldogság szigete* címmel.

„Ismeretes dolog, hogy minden nép tud valamit beszélni az első emberek eredeti szerencsés-boldog állapotáról. Sőt ezen kívül tudomásával bírnak

¹⁷⁰ Waters, Frank: *Book of the Hopi* The first revelation of the Hopi's historical and religious world view of life 1963 Ballantines Books (ford.: Falvay K.)

a gyönyör különös *helyének* is, hol eredetileg az emberek laktak, honnan azonban jelenleg kizáratva. E helyet valahol a földön keresik... Különösen figyelemre méltó két kép, melyeket a népek maguknak a paradicsomról alkotnak. Legelőbb *magas hegynek* képzelik azt, mely mindenek fölé emelkedve egész a fellegekbe nyúl, sőt az ég boltozatját is tartja. És miután azt a föld középpontján, tengertől körülveve képzelék, lassanként világhegygé lesz, mely körül a nap és hold forog, vagy melyen a két égitest lakhelye áll. Mindazonáltal a tulajdonképpeni paradicsom mindig földi ország marad, és a fensőbb ég csak képmása ennek, azaz, mennyei paradicsom. Innen a régiek, különösen a keletiek különös fogalma a föld minőségéről, melynek közepén tengertől körülveve van ezen az égig, sőt ezen túl érő paradicsomhegy, mely rendszeren annyi fokozattal bír, a hány ég (azaz bolygó, kerületeikkel együtt) létezik. Ezen világhegy körül vannak a különféle országok és földövek. A középkorban, midőn a kereszténység nemcsak újra lelkesült a paradicsomért (vö. Dante nagy művét, *a szerző megj.*), hanem annak fekvését illetőleg is kelet felé fordítá szemeit, e keleti fogalmak még keresztény íróknál is elterjedtek, s így a keleti és nyugati kereszténység mesés geográfiájába szintén bejutottak. A byzánczi és örmény föld-, vagy világ-leírók, mint Indikopleustes Kozma és az örmény Vartam voltak egészben a kezdeményezők s paradicsom- vagy világhegyöket úgy látszik, nagyobb-részt arab és perzsa írótól kölcsönzék. A kereszties hadjárat folytán e fogalmak nyugatra jutottak és az arabok után, kik *Caf*-nak nevezett paradicsomi csodahegyükről azt tartják, hogy az egyetlen smaragdon nyugszik, mely körül a nap és a hold forog és melyen az első teremtetett szellemek laknak Wolfram Eschenbach a Titurellben úgy festi azt le, mint üvegként tündöklő, s a légben oly magasra törő hegyet, hová még a madarak sem emelkedhetnek föl. Még maga Columbus is a paradicsomot, mint oly magas hegyet keresé az újonnan fölfedezett Amerikában, melyet ama mondák szerint az óceánnak kell körülvennie.

A másik kép a paradicsomról, mely az előbbivel annyiban rokon, hogy mindkettő az óceán *mellett* vagy *benne* tünteti fel azt, e paradicsomot, mint *boldogság szigetét* állítja elénk. A görögök majd úgy

képzelék azt, mint Atlas világhegyet, mely távol nyugatra, az óceán mellett fekszik; majd pedig a boldogság szigetének gondolák, s minthogy ezt szintén távol az óceánon keresék, származott ekként az Atlantis sziget, majd mint elveszett paradicsom lemerülve, majd a nyugati óceánra helyezve. Már nevök is mutatja, hogy eredetileg mindkettőnek ugyanazon felfogás szolgált alapul. Noha e paradicsomot még a földön létezőnek gondolják, a halandónak mindazonáltal megközelíthetetlen az; csupán amaz isteni őslények, az istenített első emberek és a népek törzshősei lakják azt, *kiknek, mint az aranykor fonséges lényeiének számára kezdetben a gyönyörnek eme székhelye teremtvé lőn.*¹⁷¹

Hihetetlennek tűnik, de ezt a képzelet szülte, épített toronyrendszerrel kifejezett világhegyet az indokínai őserdőben szimbolikusan megépített óceán közepén, széles vizesárokka l imitált formában és csodálatos színvonalú matematikai összefüggésekben a mai kis Kambodzsa akkor hatalmas királya II. Jajavarman az Árpádok idejében építtette fel, tudós pap közreműködésével. Az elmúlt évtizedekben orosz, amerikai, és finn művészettörténészek tanulmányozták matematikai és építési rendszerét, melynek alpmértékét a király könyökmérete határozta meg. (Ez a mértékegység Európában sem volt ismeretlen!) A forgó világtengely alapkövét is megtalálták a francia régészek aranyból készült leveleken nyugvó két óriási méretű gyémántkő formájában, a központi torony magasságának a mélységében, úgy ahogy erről az arab legendák szóltak.

Az amerikai régészcsopórt vezetője, Eleanor Mannika, ahogy a Vishnu szobor mellett áll, így ír a központi toronyban, a „világ tetején” szerzett élményéről:

„Vishnu királyi hasonmása szinte fókusz a megépített templomrendszernek. Olyan látványt nyújt a nézőnek ebből a pontból, mintha középpontként ő működtetné a kerített teraszok falain megjelenő árnyékmozgásokat. A nap fényárnyai, amelyek végigmozognak a négy kerületen Vishnu alakjából erednek, és ugyanakkor a Hold is körözi e sohasem végződő éves utazása közben a központi képet 354-szer a bekerítő-kerület 24 szeresében. Ez a körüljá-

¹⁷¹ Lüken 1871. 64–66 Fordította: A magyar növendék-papság egyházirodalmi iskolája Pest.

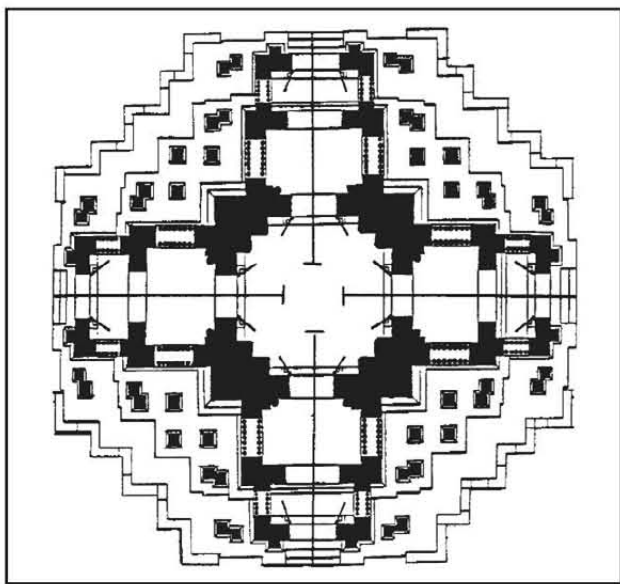
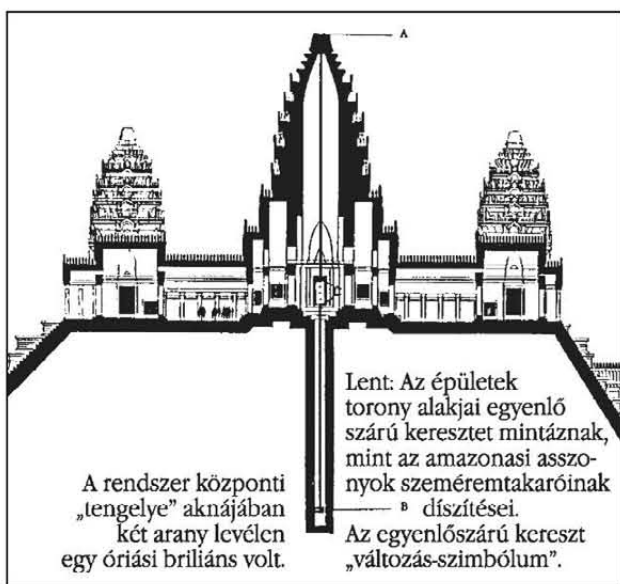
Kambodzsza, Angkor-Wat. BALRA: a csatornarendszer vázlatos rekonstruált képe JOBBRA: a központi templom.

rás, mintha az (éjszakai) égnek szóló tiszteletadás rítusa lenne, ahogy a Hold megjelenik a 27/28 egység ösvényében a környező kerítőfalakon. A külső kerítésfalon ez a *Hold-templom kapcsolat* olyan benyomást kelt, mintha a szentélyben lévő Vishnu hasonmás imádásának rítusa lenne, mintha a Hold maga járná körül a központi tornyot.¹⁷²

A MUZULMÁN MÁSVILÁG

A muzulmán mitológiában a „másvilág” térbeli jellege arabul szó szerint „kert” (dzsanna) jelentésű. „Paradicsom a leggyakoribb elnevezése, mely feltehetően korábbi iráni emlékekre megy vissza. Más megnevezésekben: „A halhatatlanság kertje”, a „béke hajléka”, „maradandó lakhely”. Sz. A Tokarev a következőkben foglalta össze az idevonatkozó ismereteket:

A „Dzsanna” részletes leírása megtalálható a *Korán* különböző szúráiban (47:15; 55:46–78; 56:12–40; 76:12–22). „A szent életűek a «sötétzöld» kertben tartózkodnak, ahol a vízfolyók nem romlanak meg, a tejfolyók íze nem változik, a borfolyók kellemesek azoknak, akik isszák, a mézfolyók tiszták.” A Dzsannában vannak gyümölcsösök és pálmák és gránátalmák, tövis nélküli lótosz, és fák, te-

¹⁷² Mannika é. n. A megjelent könyv kézírata, Jelen János gyűjteményéből, jelenleg a szerző tulajdonában. Évszám és cím nélkül. Mannika művészettörténész, az amerikai kutatócsoport vezetője volt. Legjobb tudomásom szerint kézírata közben könyvformában is megjelent. (Az idézett részlet a szerző ford.) Ezúton fejezem ki köszönetemet Jelen Jánosnak, a kambodzsai Angkor Wat irodalmi anyagának átadásáért.

le gyümölcsrel. Nincs benne se Nap, se fagy. A szent életűek «hímzett kereveteiken», „kiterített szőnyegekben” hevernek, rajtuk zöld ruha szunduszból és brokátból és ezüst nyakék ékesíti őket. Gyümölcsöt olyat esznek, amelyet választanak, „madárhúst, amelyet megkívánnak”, tiszta italt isznak csészékből, „amelybe gyömbér van keverve”, és forrásból isznak, amelytől nem fájdul meg a fejük és nem gyengülnek el. A szent életűeket „örökifjú fiúk” szolgálják ki, örök sihederek, akikre, ha ránézel, szétszórt gyöngyökre emlékeztetnek. A fiúk ezüst edényekkel és kristályszerlegekkel járnak körül a szent életűeket. Fizetségül azért, amit csinálnak, a szent életűek fekete és nagy szemű, „rejtett gyöngyhöz hasonlatos”, szerény pillantású szüzeket kapnak, „férjszerető társakat”, akiket nem érintett sem ember, sem dzsin (hurik).

A Dzszanna Korán-beli érzéletes és naturalisztikus leírása azokból az extatikus ábrázolásokból keletkezhetett, amelyek jellemzőek a pusztaság lakóira. Van olyan vélemény is, mely szerint a leírás egy, a paradicsomot ábrázoló szíriai keresztény mozaik hatására keletkezett.¹⁷³

A MENNY (MÁSVILÁG) EGY TÖRTÉNET

1990-ben *Heaven A history* kötet-címmel 400 oldalon az amerikai Colleen McDannal és a német Bernhard Lang egyetemi tanárok tárgyalják az angol szó értelmezését. Az értelmezésben az angol kifejezést kizárólag a „*halál utáni élet*” azaz a magyar „*másvilág*” szó értelmezése szerint járnak körül. E fogalom esetleges női értelmezése – ismereteink szerint – munkájukban sehol, semmilyen formában nem merül föl.

A muzulmán édenkert (másvilág), Dzszanna

Tárgyalásuk legérdekesebb része a régi zsidó gondolkodás a *halál utáni élet*ről, – ez az előzménye ugyanis a gondolat keresztény továbbfejlesztésének.

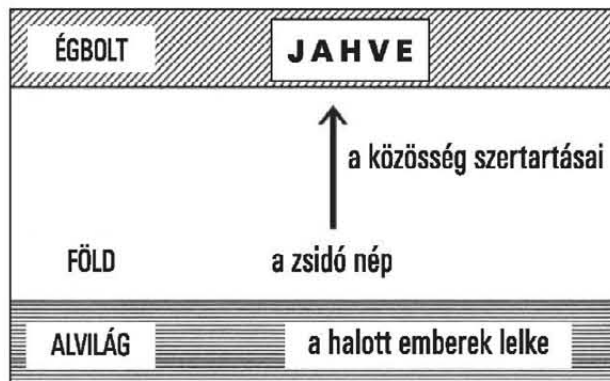
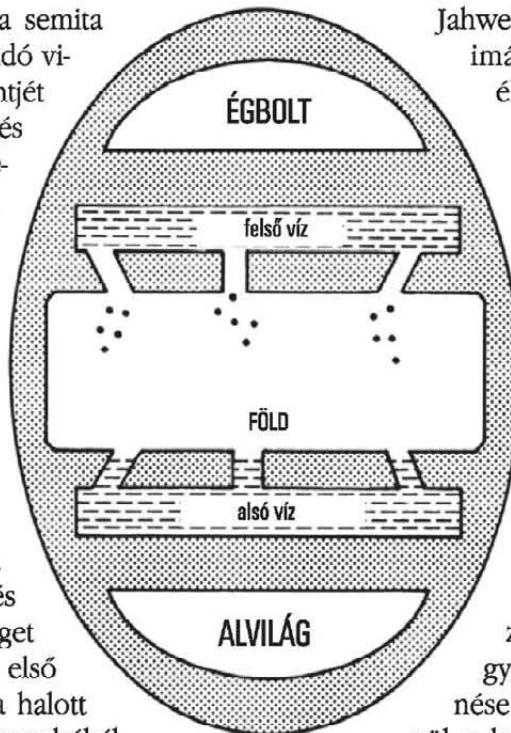
A régi zsidó nép ilyen irányú gondolati fejlődését, átváltozását négy, egymástól eltérő irányban vizsgálták.

¹⁷³ Tokarev, Sz. A. (főszerk.): *Mitológiai Enciklopédia II.* (szerk.: Hoppál M.) Budapest, Gondolat Kiadó, 1988. Tokarev 1988:II. 533

A hagyomány első rétege a semita környezetből származott. A zsidó világgép a kozmosz három szintjét tartalmazta: a földet, az eget¹⁷⁴ és az alvilágot. Itt máris megjelenik a menny szó értelmezési hibája: *a szerzők a menny fogalmát csak a halál utáni élet térproblémáiként tárgyalták. Biztosak voltak a szó más értelmezésének valószínűtlenségében.*

A „másvilág” fogalmát, mint teret nem választották el az égtől (sky). Ez a hiba súlyos értelmezési zavarokat idéz elő. Tehát nem a földet, mennyet és az alvilágot, hanem a földet, eget és az alvilágot értelmezték. Az első rétegben azt tartották, hogy a halott marad az alsó világban, ahol megbékélnek a földi kapcsolati rokonságukkal. A legmagasabb szinten az égi istenek ülnek, elkülönülve a halottak isteneitől és a földtől. Azok, akik a földön élnek, a felső és alsó világ között, hívhatják a halottaikat mindkét szintről segíteni földi problémáik megoldásában.

A második réteg szintje visszautasítja a kapcsolat-tartást a halottakkal. A halál utáni életben lévő hit nagyon alacsony. A vezető papok felkérlik a hívő zsidókat, hogy ne tiszteljék a halott őseiket. A halott sorsát minden spekuláció elkerülte. Csak

A zsidó világgép, kozmosz szemléltetése

Jahwehet, Izrael nemzeti istenét lehet imádni. Mint egyetlen istene az élőknek (és nem a halottaknak) egyedül ő gondoskodhat az idegen előírások megsemmisítéséről. Nem ismerik el továbbá az Alvilág és Ég isteneit a kozmikus drámában. Az élő zsidók egyedül maradnak egy Istennel, aki a teljes engedelmisséget és az oltalomba ajánlásukat kéri.

A harmadik réteg a mögött a törekvés mögött mozog, hogy a halott nem fontos. A nézőpont elszántan politikai, és odaköti a halottat a zsidó közösség megújításához. A gyarmatosító birodalmak megszűnése után Izrael istene a halottak közül a hűségeseket új életre fogja feltámasztani.

Megengedi nekik, hogy a földi királyságban az élőkhez csatlakozzanak. A halott előtt minden nehézséget eltörölnek, a földön újra a teljes életet fogják élni. Mind a halottak, mind az élők végső fokon, az új korszakban, a zsidó fensőségben és dicsőségben fognak osztozni.¹⁷⁵

A negyedik réteg filozofikus és misztikus gondolatokat dolgozott ki a mennybe emelkedő lélekről. A nemzet elerőtlenedhet a gyarmati szerepkör alatt, de a jó lelkek előre gondolkodnak az Istennel történő együttlétben, akiben megbíznak. Az örökkévaló lelkek felemelkednek a mennybe, megengedve az egyéniség folytatását, ha a nemzet erre nem képes. Mindez jelen volt az első század Palesztinájában és lökést adott a keresztény menny fogalom kialakulásához.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Nem tudni, hogy milyen alapon fordították a heaven szót, az esetleges fogalom változatot nem tárgyalja a könyv.

¹⁷⁵ "Both the dead and the living eventually will share in the glory of a new era of Jewish supremacy."

¹⁷⁶ McDannal, C-Lang, Bernhard: *Heaven A History* 1990 Yale University Press New Haven and London. McDannal-Lang 1990:1-2

A MENNY ÉS A FÖLD FOGALOM EGYÜTTES ÉRTELMEZÉSE A MAGYAR HAGYOMÁNYBAN

Boldogasszony könyvünkben már bizonyítottuk a menny fogalom női tartalmát, amit megerősít hagyományaink értelmezése és részvételünk az őseurópai műveltségben. (vö. az örmény mennyel) Ez a női kifejezés a Föld és a Menny fogalom szoros összetartozását mutatja.

Az élet kezdetének és befejezésének legegyszerűbb bizonyítéka, kizárólag női tartalmú mennyei és földi kapcsolata, melyet mindkét fogalomban az örökkévalóság sötétsége köt össze. Magyarul: *Az örökkévalóság időtlensége tulajdonának teréből, mennyei időtlenségéből érkezünk édesanyánk segítségével a földre, a létezés időhöz kötöttsége sorszerű földi tulajdonával. A tulajdonba került létezésünk elmúltakor, a sírban újra a mennyei időtlenség tulajdonába térünk vissza. A női/anyai test tehát az örökkévalóság időtlensége mennyei és földi pillérei között hidat képez. Ennek következtében istennői mindentudása és mindenhatósága birtokában a saját vére és élelemismerete átváltoztatásával nemcsak megszülni, de élelmezni is tudja gyermekét. Innen az istennő gyümölcsfa, majd gabonaistennő szimbóluma, metaforája.*

Ez a hagyományos képzet jelenik meg a női átváltozás lakodalmi majd temetési ünnepségén.

A lakodalmi ünnepség az új élet kezdetének szertartása az éjszakához, a sötétséghez (földi időtlenséghez) kötődik, ami kifejezetten a menyasszony, a Boldogasszony kozmikus és biológiai átváltozás ünnepe.

A temetés, az istennő anyja, a Nagyboldogasszony ünnepe, akitől az élők a halott újjászületését várják. Visszatérés az édes anyaföldre, az örökkévalóság időtlenségébe, – mindez a nappal világosságában. Innen a sír, anyai föld, gyermeket váró domborúsága és a rárakott, az élet mágikus kezdetét mutató virágok szimbolikus kapcsolata.

A menny szóhasználatának ez a legfontosabb magyar környezete, amit nem tudunk felfedezni az angol heaven szó értelmezésében.

Egyébként ez a magyar nyelvű kulturális emlékezet mindenben hasonlatos a két nagy antik kultúra, a mezopotámiai folyóköz és az egyiptomi kultúra

párhuzamos gyakorlatához. A sumer-babiloni Inanna-Istár és az egyiptomi Ízisz címe egyformán a „menny és föld királynője” volt, ami pontos megfelelést (értelmezést) mutat a magyar „menyaszonny” címével. A magyar katolikus egyház Mennyegek országa és Mennysors ország fogalmai nem azonosíthatók a magyar Menny fogalommal. Ez a kifejezés teljesen hiányzik az indoeurópai nyelvekből. (Nem a szabatos (ég), hanem a magyar fogalmaknak megfelelőit gondolták helyesen használni!)

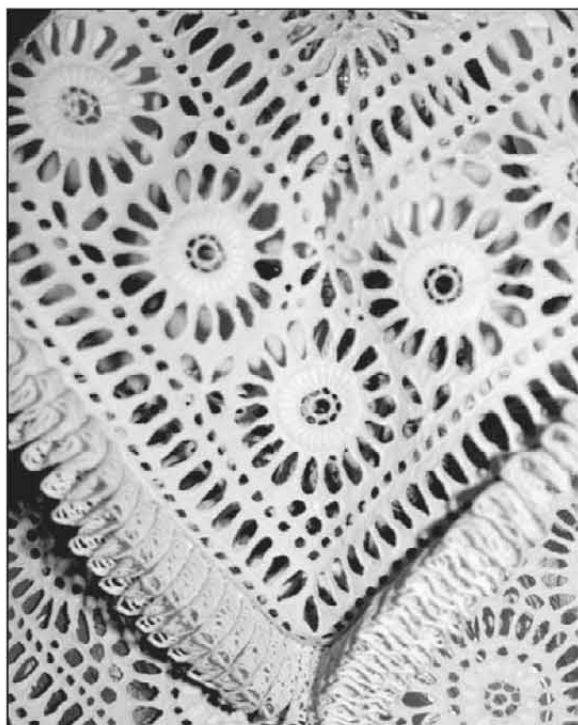
A „mennysors,” mint „másvilág” létezése ugyanakkor a kereszténység egyik alaptétele, melyet az apostoli hitvallás is tartalmaz: „hiszem az örök életet.” Az Egyház hivatalos tanítását részletesebben XII. Benedek pápának 1336-i konstitúciója tartalmazza mai napig, amit bizony (az „örök életet”) középkori ismeretek alapján fogalmazta meg.)

Ez a megfogalmazás tehát kétségtelenül nem azonos, – már a nyelvi eltérések miatt sem, az előbb összefoglalt magyar nyelven értelmezett mennyei tér-idő fogalom meghatározásával. Az előbbiben a mennysors ország magyar térbeli megfogalmazása női szerepkörben van mind a kezdetet, mind az élet befejezését illetően. Míg ugyanez a keresztény megfogalmazásban atyai, azaz patriarchális (Isten) körüli, továbbá nem kapcsolható a földhöz, csak az égi, meghatározhatatlan térbeli fogalomhoz.

A keresztény megfogalmazásban a Mennyegek Országa tehát Isten, az Atya országa, melynek térbeli meghatározása Paradicsom értelmezésű megfogalmazás, melynek lényege, hogy a Paradicsom fogalom nem ismeri az emberi nemek kettősségét. Ádám és Évát az Atya emiatt zavarta ki a Paradicsomból, mert ettek a tudás fájának gyümölcséből és ennek következtében férfivá és nővé váltak, azaz bűnt követtek el, melynek nincs helye az Atya közeledésében.

Az indoeurópai nyelvek közé tartozik mind a latin, mind a görög nyelv, így a katolikus vallás nyelve is. Erre egyetlen térbeli lehetőséget az indoeurópai Ég fogalom nyújt, mely hímnemű fogalom, így megfelel az indoeurópai nyelvek értelmezésének, de nem felel meg az őseurópai magyar és örmény nyelveknek, melyek ezt a képzetet a menny és a föld női kettősség egységével fejezik ki.

A földi élet-halál kettősség földi-mennyi kettősség kapcsolatú, melyben mind a „menny,” mind a

Boldogi „lyukas” hímzéssel készült menyecskekendő

Boldog környéki menyecskek ünnepi viseletben

„föld” fogalom csak női kapcsolati lehet. Megállapításunkat bizonyítja a földi és mennyei élethez tartozó két női lyuk fogalom, melyek a tér kezdetéhez és a végéhez földi időfogalmat (mennyei örökkévalóságban időtlenséget) kapcsolnak! Magyar nyelven a földi élet térbeli és időbeli kezdete a „menny”-a mennyei, azaz istennői, „időtlen”, „másvilági” mennyei örömeit nyújtó asszony tartozéka, amivel áldott, azaz istennői állapotba kerül és képes alakot adni a föld élet idő-tartamára teremtményeknek, szülöttének.

A tér, mely a „kezdet” és a „vég” kapcsolatban az időtlenséget fogalmazza meg, magyarul ezért is „másvilág” értelmezésű.

A földi élet befejezésekor a halott földi alakját vagy porát: az édes-anyaközpont megfogalmazó virtuális mennyei Nagyboldogasszony sírlyuk fogadja vissza, a mennyei örökkévalóság földi időtlenségébe, ami a mindenkor, így mai képzeletünkben is az utódainkban történő újjászülésben nyilvánulhat meg.

Ezek a gondolatok nem újak. Szerepelnek a BÖLCSESSÉG könyve bibliai magyarázatában. Megtalálhatjuk Salamon Példabeszédeinek VIII. Részében a 22–31-ig szóló verssorokban:

22. Az Úr bír vala engemet az ő útának kezdetiben: az ő munkái előtt, minden időnek előtte.
23. Örök időnek előtte felkenettetem, a kezdeteknek előtte, a föld letételének előtte.
24. Még mikor semmi mélységek nem volnának, születtem vala; még mikor semmi források nem volnának, születtem vala; még mikor semmi források vízzel teljesekek nem volnának.
25. Még mikor nem lett volna, hogy a magas hegyek feküdjenek a földön, a halmoknak előtte lettem.
26. Még nem csinálta vala a földet, vagy a mezőket: sőt a kezdetet, e világnak porát.
27. Mikor ő készíti vala az egeket, ott valék; mikor felvetné a mélységeknek színén a határt.
28. Mikor megerősítené a felső egeket ott fenn, mikor megerősítené a mélységeknek forrásait.
29. Mikor felvetné a tengernek határait, és a vizeknek, hogy által ne hágnák az ő szájának parancsolatját; mikor e földnek rendelné fundamentumot.

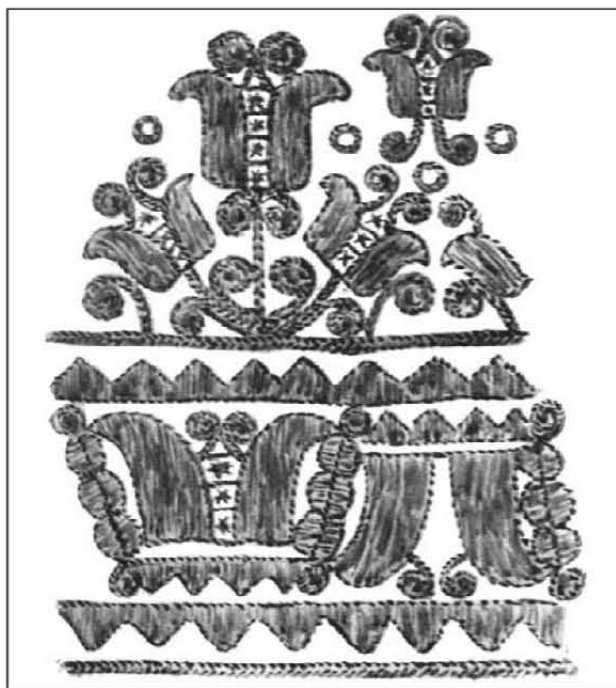
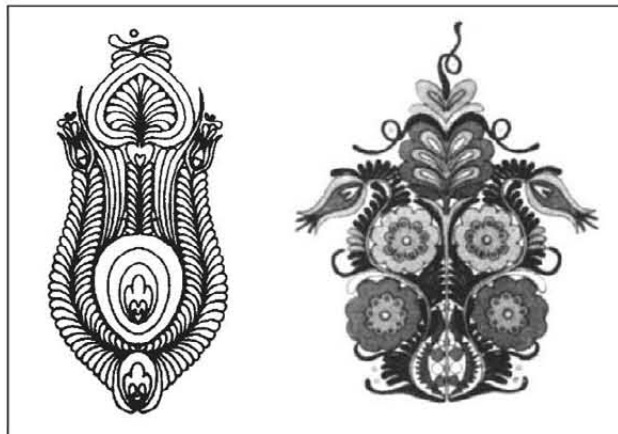
30. Holott annakokáért ő nála neveltetem, és legyek neki mindennapi gyönyörűsége, örvendezvén őelőtte minden időben.
31. És örvendeztetvén e világban az ő földét és az én gyönyörűségimmal az embereknek fiait.

A II. Vatikáni Zsinat bátorította a Biblia új, korszerű fordítását. A Szent István Társulat kiadásában megjelent új magyar fordítás a következő párhuzamot mutatja: *köszönő-viszonyban sincs az eredeti, női tartalmú szöveggel.* (A szerző megjegyzése a harmadik, 1979-es kiadásról.)

A Bölcsesség könyve 8. fejezetének 30, 31. előbbi, eredeti sorai világosan utalnak a föld és menny női kettősségének már a korábbiakban említett egységére. Ez a kettősség-egység jelenik meg a magyar Boldogasszony-hal, méh-hal kifejezések változatában, mely egyszerre utal a kezdet fogalmát jelentő női méh-re (méhkirálynőre) és a párja élete befejezését jelentő halálra, ami együtt a nászélmény lényege.

„A köznép nyelvérzéke a méh fogalmát a szorgalmas emberi közösség párhuzamának érzékeli, melyet ekkor egyetlen méhkirálynő kormányoz és egyetlen hím méh a sok száz társából, aki az ifjú királynőt megtermékenyítheti.” M. Maeterlinck: *A méhek élete* c. csodálatos művében tovább így fogalmaz: „A szűz királyné s vele együtt élve a kas népe között, száz meg száz, erőből duzzadó, s folyton méztől mámoros méh (here) nyüzsög, melyeknek

Női szimbólumok. Szűrűhímzések Györfly István: Cífraszűrű című gyűjteményéből. Lükő Gábor közlése nyomán.

Tulipános sárközi hímzés Malonyai 4. kötet VI. tábla

egyetlen életcélja a szerelem egyszeri aktusa. De bár állandó legyen is a két nem érintkezése, másutt mindenütt ledöntik az elibük tornyosuló akadályokat, egyesülésük a kasban sohasem megy végbe s még sohasem sikerült fogoly királynét megtermékenyíteni. Az őt körülvevő hímek, addig, míg közöttük marad, nem ismerik föl nő voltát. Künn hajszojják a szabadban, a látóhatár legrejtettebb zúgaiban, anélkül, hogy sejtenék, hogy csak az imént hagyták el, hogy egyazon lépen háltak vele, s tán félre is lökték heves kirohanásuk alkalmával. Mintha csodálatos szemeik, melyek egész fejüket csillogó sisaként borítják, csak akkor ismernék fel és vágyódnak utána, mikor a kék éterben lebeg. Délceleg sisakforgós csapatjuk minden nap tizenegyedtől háromig, főleg pedig délben, mikor a verőfény legerősebben ragyog, kerekedik föl annak a váratlanul megjelenő királyi arának a keresésére, kihez nehezebb hozzáférni, mint akármelyik mesebeli királykisasszonyhoz, mert mintegy húsz-harmincz, a szomszéd méhesekből odasereglett csapat rajongja körül, tízezernél több kéréből álló kíséretet alkotva körülszorong, s e sokezer közül csupán egy fogja egyetlen egy pillanatig ölelhetni szerelmesét oly öleléssel, mely a boldogsággal együtt a halálnak is eljegyz,

míg a többiek hiába röpködnek az egybefonódott pár körül s nemsokára el is pusztulnak, anélkül, hogy ama végzetes, tündéri jelenséget újrálathatnák. [...]

De a szerelem mindig bőkezű, valahányszor a szerelem funkciójáról s szabadalmairól van szó, csupán a munka szervei- és eszközeivel fukarkodik. Sajátságosan rideg álláspontot foglal el mindazzal szemben, amit az ember erénynek nevez, s ellenkezőleg két kézzel szórja kegyeit s ékességeit a legkevésbé érdekes szerelmesek útjára is. Mindenfelől ezt harsogja: Egyesüljetek, sokasodjatok. Csak egy törvény és egy életcél van? A szerelem, de félhalál hozzászi: Aztán éljétek tovább, ha tudtok; semmi közöm hozzá.” Bármit tegyünk, bárhogy ágaskodjunk ellene [...]

A megfigyelő célja nem az, hogy bámulatba ejtsen, hanem hogy megértse a dolgokat, s valamely értelemnek hézagait, bizonyos a miénktől különböző agyvelőrendszernek az ismertetőjeleit egyszerűen kimutatni legalábbis oly érdekes, mint csudákat regélni róla. – írja Maeterlinck, majd röviden még elmagyarázza a további történeteket: „A praktikus barbárkirályné szűk agyvelejében nincs hely fölösleges izgalmak számára. Most csupán egy gondja van: minél előbb szabadulni óhajt párja alkalmatlan emlékeitől, mely járásában akadályozza. Leül tehát a kas küszöbére, és gondosan kiszaggatja testéből a hím fölöslegessé vált szerveit, melyeket a munkásnők sorra magukkal visznek, hogy távol a kastól félredobják. Mert a párja mindenét odaadta neki, sokkal többet, mint amennyi szükséges lett volna. (A királynő) Ondótömlőjében csak azt a termékenyítő hím nyálkát tartja vissza, melyben milliónyi életcsíra úszkál, csírák, melyek a petékkel rendre találkozáva, holta napjáig folyton létre fogják hozni teste mélyében a hím és nőelemnek azt a titokzatos egyesülését, melyből a munkásnők származnak. A Nemzés művében tehát a sajátos csere folytán a hím elemet ő nyújtja, míg a női princípiumot a hím szolgáltatja a petéhez. Két nappal a párosodás után lerakja első petéit, s népe azonnal aprólékos gonddal veszi körül. E pillanattól fogva kezdi meg, kettős nemmel megáldva (!), a mennyiben kimeríthetetlen hímet is rejt magában, igazi életpályáját (az ondótömlőt elpusztult párjától kapta meg). Többé nem hagyja el a kast, nem látja viszont

a napvilágot, hacsak rajt nem kell vezetnie s termékenysége csak halála közeledtével szűnik meg. Ez az egész (bizony elég prózai, fogják mondani (olvasóink), sőt bosszantó, fogják hozzátenni mások) fiziológiai titka a méhpár.” (Maeterlinck 1911:169)

A magyar nyelvben a „menny” fogalom „nász” értelmezésű öröm, gyönyör is, ami végleg hiányzik az indoeurópai nyelvekből. (Emlékezzünk a Bölcsesség könyve utolsó idézett soraira!)

A mai olvasó számára nagyon távol van az állat és különösen a bogár vagy éppen a méh-nász egész élményjelensége. A szerző 13–14 évesen (1937–38), a faluban, Sajóbáonyban, szinte minden háznál még látott méhkast vagy méhkaptárt, ami addig ismeretlen volt számára. Még nem ismerte Maeterlinck könyvét sem, de a kaptárokat nézegetve, a látottak lenyűgözték. Saját terve szerint apja üzletének cukrosládáiból kaptárt épített. Az elkészült kaptárba, felnőtt segítségével jó erős rajt sikerült is befogni, s attól kezdve a méhek élete érdeklődésének egyik központja lett, melyből a Miskolci Fráter György gimnázium diákkörében élete első előadását is tartotta. A méhek tevékenységét rendszeresen figyelemmel kísérte, mert hátulról nyitható üvegablakot is épített e kaptárba. E körülmény kis híján végzetessé vált számára. Annyi történt, hogy a szemle után be akarta csukni a belső ablakos (a méhek

Személyes emlékeket idéző fénykép 1930-as évekből

munkáját látható) s a külső világosságot lezáró ajtót, amikor észrevette a kis méhet a sarokban. S ebben a pillanatban az már a szájának jobb sarkára repülve megszúrta az archórt, ami nemcsak rendkívüli fájdalommal járt. A fej jobb oldala óriási méretre kezdett dagadni, ami szinte bezárta a jobb szemet. A közelben lévő lakásban senki nem volt, a hirtelen megtalált vizes törülköző enyhített valamit az irtózatosságból, s talán közrejátszott az arcresz-feldagadás megfékezésében is. Az irtózatosságot élmény figyelmeztető volt egész életére.

Néhány év múlva nem méh-nász, hanem a Tisza híres „virágzásának” élményében a Tiszán lakó tanyaházban lakozva közvetlenül láthatta a kérészek mindenben a méhekhez hasonló rajzását, nászát. Olyan tömegű bogár jelent meg a víz alól felröpülve, – emlékezet szerint napnyugta felé –, alig lehetett a másik oldalra átlátni. Itt a felugró rengeteg kisebb nagyobb hal volt még a nászesemény pillanatokhoz tartozó újabb élet-halálélmény más változatban. (Az egyik keresi a pillanat nász-élményét, a másik (a vízből felugró hal) közben élelemként fogyasztja el őt, élete ekkor nem juthat el még a nász-élményig sem, egyszerűen élete első pillanatában hal-élelemmé válik.)

E történetek emberi (áldozat) párhuzamáról J. Campbell amerikai vallástörténész beszélt az amerikai PBS TV sorozat előadásában.

A MENNY ALVILÁGI RÉSZÉ, A FÖLDLYUK

A föld fogalom, mint a következőkkel is bizonyítjuk, a kultúránkban mindenkor női szimbólumként van jelen. A hazai régészeti kutatásokban közzismert, hogy számos nyitott sírgödörben fekvő halott mellé a temetés alkalmával nyíllal, később puskával lőttek. Jelen munkánk vizsgálódásai során úgy találjuk, ennek célja az újjászületési mágia volt, ami a halott új életre kelésének, újjászületésének megerősítését célozta. Ezek a kultuszok széleskörűen ismertek voltak Európában is, s jelképeik (attribútumaik) megjelennek a kereszténység eszmekörében egészen a reneszánszig; a nép körében szinte napjainkig.

A földlyuk az antikvitásban a *jóshelyek* legfontosabb része. Ezen keresztül lehetett érintkezni a *meny alvilági* részébe eltávozott halottakkal. *Homérosz* Odüsszeia c. nagy műve tizedik énekében

Kirke a varázsserejű istennő Odüsszeuszt hazatérési gondjaiban a halott Teiresziászhoz utasítja, akit azonban csak a mély vizű Okeanosz mellett, a kimerek városa környékén tud megidézni. *Persephoné* ligetei és *Hadész* nyirkos palotája is itt található. *Kirke* elmondja neki, hogyan kell a varázslatra felkészülnie, s ehhez megjelöli a pontos helyet, ahol az áldozatot bemutatathatja:

„Ott *Acheron* árad, s a *Pýriphlegetón* beleömlik,
s *Kókytos*, mely a *Styx* folyamából ágazik arrébb,
és az a két zúgózájú víz szirtnél szakad egybe;
innen menj csak előbbre, te hős, ahogy intelek, ássál
árkot,¹⁷⁷ legyen a hossza és szélessége könyöknyi,
áldozatul hints körbe italt valamennyi halottnak,
tejjel mézet előbb, azután édes boritalt is,
a harmadszorra vizet, fölibé a fehérszínű lisztet.
És az erőtlent elhunytakhoz hosszán esengve,
mondd, hogy amint hazaérsz, gyönyörű meddő
tehenet vágsz
áldozatul számukra s a máglyán kincseket égetsz;
s külön áldozatul juhot ígérj *Teirésziasznak*,
éjfeletét, mely egész nyájadból messze a legszebb.
És ha kiengeszteled a holtak híres népét,
akkor egy éjszínű kost áldozz, meg egy
éjszínű nőtényt,
és fejüket fordítsd *Erebos* felé, ámde te fordulj
visszafelé, s a folyóra tekints: majd jönnek az elhunyt
holtak lelkei rengetegen hozzád s a gödörhöz.”¹⁷⁸

Számos jóslatkérési történet közül megemlíti Sámuel I. könyvének XXVIII. részét, amikor *Saul* az izraeliták királya a varázsló asszonytól *Sámuel* próféta megidézését kéri, mert az Isten nem áll vele szóba, és segítségre van szüksége a filiszteusok elleni harcban.

Ez a hímzésfajta az ún. „lyukashímzés”, elsősorban két női ruhadarabra – a fejkendőre és a vállkendőre – jellemző díszítő elem. A fejkendő és a vállkendő a „menyecskeviselő” tartozéka. A „lyukhímzést” boldogi vagy turai helyi minták szerint fehér gyolcon varrják ki és kikeményítik. Hasonló hím-

¹⁷⁷ „árkot” helyett a méretekből eredően a fordításban gödör, vagy inkább lyuk lett volna értelem szerűen helyesebb. Ford. Devecseri G.

¹⁷⁸ Homérosz, é. n.: 165. Ford. Devecseri G.

zésforma ismeretes a szlavóniai zárványfalvak néhányából, pl. Kórógyról (vö. korábban „lyuk” szavunk értelmezését), ami a szokáshagyomány régiségére utal.

A MENNY A NŐ VIRÁGJA

A nő virágját népdalaink képszerűen: *virágoskert, édenkert, pünkösdi rózsa, tulipán, viola, virág, virágos koszorú* megjelölésekkel illetik, ami korántsem kizárólagos magyar sajátosság. A latin nyelvben is „*flora*” (virág) elnevezését találjuk. A virággal díszített, jegyajándék funkciójú mángorlók és sulykolók „képes beszédének” (szemantikai) értelmezésével a néprajztudományban legutóbb Hoppál Mihály foglalkozott.

A tulipánról, mint virágról a népdalok és virágénekek alapján a folklórkutatás azt tartja, hogy a leányt szimbolizálja. Hogy ez így van, ezt számtalan ábrázolás is bizonyítja a legkülönbözőbb tárgyakon, népművészetünk legszebbnek tartott darabjain.¹⁷⁹

Hoppál a női virág és a szilvamacskák kapcsolata két idézettel erősíti meg. Egy nógrádi hiedelemmonda elég világosan szól erről: „*Hogy meg legyen különböztetve az asszony az embertől, az Isten csinált rajta egy vágást, oszt belevetett egy szilvamacskát...*”

„A csíki legények tánca menet ... a ponkon ülők előtt megálltak: – Jöjjenek tánca, mert így nem kel el a szilvájuk! – mondta Jóska az öregasszonyoknak. – Annyi baj legyen, az aszalt szilva nem romlik el, mint a ti fonnyadt vackorotok.”

A történelem előtti korok régészete a női virág ábrázolását a legősibb szimbólumok között tartja nyilván. Természetesen szó sincs a mai értelemben vett erotikáról, szexualitásról. A téma a legnagyobb szentségek közé tartozott. Első emlékeiket az írott történelem előtti régészet 25–30 000 évben határozta meg. Időszámításunk kezdete előtt 10–15 000 évvel már gazdag kultusz alakult ki e szimbólum és a vele kapcsolatos születést, majd halált adó képzet, s az ezt követő újjászületés-, létezéskívánság körül.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Hófer-Fél, 1975. 321, 323, 326.

¹⁸⁰ Gimbutas 1989.99, 222, 271. p

¹⁸¹ Hoppál 1990. Hófer-Fél 1975. 321, 323, 326. p.

Az *édenkert*, a *gyönyörök kertje* a virágoskertek színpompájával és illatával azonosul. Ennek következtében a népdalszövegek telítettek virágjelképekkel. Hoppál sok évszázaddal korábbi közl példákat:

„Virág tudjad, tüled el kell mennem,
S tetretted kell gyászba öltöznem.”

(1490 körül)

Egy másikban így szólítja kedvesét az ismeretlen költő:

„Szép kinyílt rózsa, gyenge viola,
Keskeny ciprusnak zöldellő ága,
Szívem hervasztja, hol vidámitja,
Vénusz liloma.”

(1601)

„Áll előttem egy virágszál,
Örvendtes lilomszál,
Kis kertemben ékesen áll,
Ki életem egy virágszál.”

(1672 körül)

A „virágének” szónak négy-öt száz évvel ezelőtt meglehetősen rossz csengése lehetett, hiszen elítélte a református Méliusz Juhász Péter (1561) „a párázna virágénekeket, a lator dúdolást”. Bornemiszsa Péter (1584) prédikációiban emelt szót a „fajtalan beszédnek hallgatása, virág és szerelemének hallgatása” ellen. Jó fél évszázaddal később pedig a katolikus Pázmány Péter mennydörög az „undok virágénekek” ellen, melyeket akkoriban „mind gyerekek, mind leányasszonyok kardére (könyv nélkül) tudtak”.

Nem sok foganatja lehetett a prédikációknak, fedésnek, mert a XIX. század közepén Erdélyi János feljegyzésében a következő szöveget ismerjük:

„Nem vagyok én szelidecske,
Sem szűz, sem lány, sem menyecske,
Mert én kerti virág vagyok,
A harmatért majd meghalok.

Ha te virág vagy a kertben,
Én meg harmat vagyok ebben,
Estve a virágra szállok,
Reggelig rajta úszkállok.”¹⁸¹

Ismét idézzük Ipolyi püspök megállapítását: „Ezen boldog halálon túli lakhelybeni állapot, az ős

pogány hitnézet szerint, természetesen csupán az e világi földi élet érzéki örömei folytatásaként képzelte.” A földi élet érzéki örömei között a mennyei öröm, mennyei boldogság minden kétséget kizáróan a fiatal földi nő virág, rózsza, virágoskert, édenkert szerepköréhez, tulajdonságaihoz, tartozik, amit a mai napig élően használt meny, menyecske kifejezéseink bizonyítanak, erősítenek meg.

A nagyon fiatal lányokat így figyelmezteti a közismert hortobágyi népdal?

„Elejbe! Elejbe! Pej lovam elejbe!
Be talál ugrani a virágos kertbe
Be talál ugrani, nagy kárt talál tenni
A szerelem bimbáját le találja törni...”

Vagy egy másik:

„Barna legény, hová hajtod az ökröt?
Talán bizony kiskertembe bekötöd,
Oda bizony barna legény tyuhaj! nem kötöd,
Gyenge a rozmarin ág, letöröd!”

A magyar hagyományban a lakodalom ünnepsége közben fölenged a női átváltozás felforrósodó érzelmi világa. Dalos kifejezésének egyik ritka példányát a pávadal szomszédságából jegyezhettem föl, a régi szokásokat idéző nemespátrói ember, lakodalmi vacsora dussoló dalai között. A már hatvanon túli nagyszerű énekes gyermekkorában a kedvelt nagyapjától hallotta:

„Nem fekszek a szómazsákra
Itt van nékem rózsám ágya, tyuhajja!
Rózsám ágyán a kis dunyha
isszebijunk mi alatta, tyuhajja!
Az én rózsám ollian asszon
Megcsókol ű, hogyha mondom, tyuhajja!
Mingyárt bonti le az ágyat,
Le is fúji a világot, tyuhajja!
Az én rózsám kis ködmőne,
Leveti azt már előre, tyuhajja!
Leveti, mert nem akarja
Isszegyűrjem és azt rajta, tyuhajja!
Levetted a pэндőlödét
Gyere ölelj meg éngömet, tyuhajja!
Ropogtassuk meg az ágyat,
Úgy is tudom, alig várod, tyuhajja!
Ropog már az ágy deszkája,

Ideoda jár a lába, tyuhajja!
Indulunk a menyországba,
Odaérünk nemsokára, tyuhajja!
Beértünk a menyországba,
Csendes már az ágydeszkája, tyuhajja!
Szent Péter ezt, ha meglátta
Isten bizony megkívánta, tyuhajja!”¹⁸²

MENNYEI ÉS FÖLDI ÉLELEM

A tej és a méz, az állat, mint emberi élelem. A *tej* és a *méz* az istenek és a haldoklók elege, mind a kettő kifejezetten női tulajdon. Az anyatej az élet fenntartásának, a létezésnek elsőrendű élelme annak kezdeti időszakában. Az emberi vért tejjé változtatni kizárólag a női test képes. A nő korai istennő szerepkörének ez lehet elsőrendű adottsága és feltétele. Saját testéből egyformán biztosítja az élet- és élelemadást.

Volly István Mária énekgyűjteményében olvasható ez az énekszöveg:

Mária egymagában: „Hol vagy csillagom?”¹⁸³
Alacsony kis hajlékában: „Szép gyöngy alakom?”¹⁸³
Várja, várja Jézust várja, Tejre, mézre, vacsorára:¹⁸³
Hol vagy csillagom?¹⁸³

Erdélyi Zsuzsanna imaszövegei között tallózva az „isteni tej” fogalmával több helyen találkozunk:

Ha kilépek az én ajtómon
Föltekintek az égre
Ott látok egy aranyos fát
Kívű aranyos
Bellű kegyelmes
Az alatt van egy aranymelence
Abba van Szűz Anyának három csöpp teje
Az Úr Jézusnak három csöpp vére
Aki ebbe reggel este megmosdózik
Hét halálos bűne megbocsáttatik.¹⁸⁴

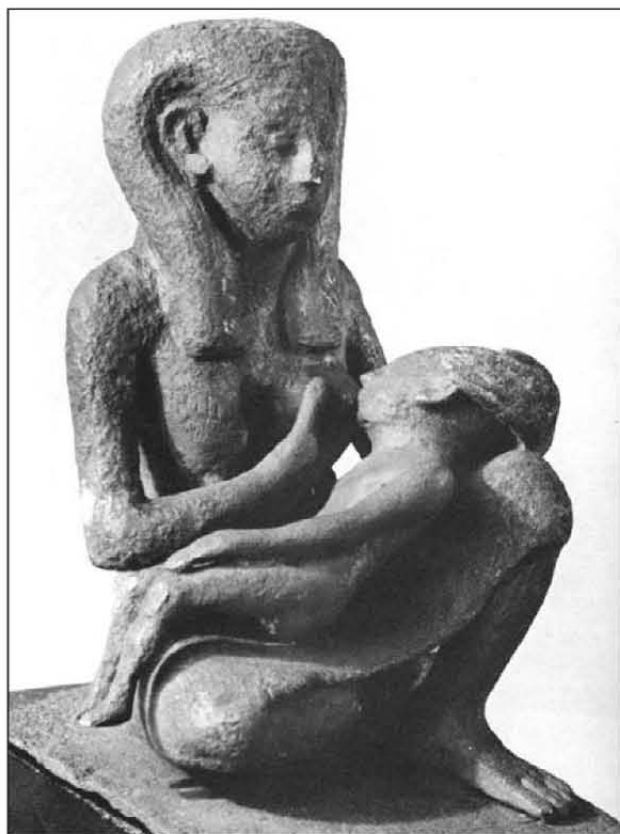
A foháshoz írt jegyzetben a következőket olvassuk. Több, főleg nyugat-magyarországi Fehér Róza Mária kezdetű imánk motívuma:

Szent igékkal igézi
Máriának tejivel
Szent Benedek jegyivel.

¹⁸² Énekelte: Dömötörfy János, Nemespátrón. Szerző gyűjtése rádiófelvétel alkalmával. 1979.

¹⁸³ Volly 1982. 874. p

¹⁸⁴ Erdélyi Zsuzsanna 1976. 242–243.

Ízisz Hathor képében Hóruszt szoptatja

„Urunk, Krisztus testével, szent vérével, Boldogasszonynak tisztaságos szent szűz tejével... [...] Az öskereszténységben a katekumenusoknak szentelt söt, tejet és mézet adtak a szájukba. [...] Mária teje különös erejéről még az egyházi énekben is szó esik:

*Szűz Annyának szent Teje
Úr Jézus eledele,
Kínállya szíveinket
Hogy űzze vétkeinket...*¹⁸⁵

A *méh* a magyar nyelvben egyaránt jelenti a mézgyűjtő és a virágot megtermékenyítő rovar, valamint a nő gyermekáldást biztosító testrészét. Emlékezzünk a Bibliai szókönyv, a Károli bibliafordítás méh fogalmának széleskörű összefüggéseire:

1. M. Máténál (20,18): Mert az Úr erősen bezárta vala az Abimélek házanépének méhét. (21,2) Mert fogada Sára az ő méhében és szüle fiat, Tusakodnak vala pedig a fiak az ő méhében (25,22), ...mikor kijő az ő anyjának méhéből (4. M 12,12).

1. Sámuel: ...de az Úr bezárá az ő méhét.

Jób: Meztelen jöttem ki az én anyámnak méhéből. (1,21), Mért nem zárta be az én anyám méhének ajtaját. (3,10).

Zsoltárok: ...tévelygenek a hazugok anyjok méhétől kezdve (58,4). ...a hajnalpír méhéből leszen ifjaidnak harmatja (110,3), ...te takargattál engem anyám méhében (139,13).

Jeremiás: Hogy nem ölt meg engem az anyám méhében (20,17).

Hóseas: Adj nekik meddő méhet (9,14).

Lk. És ímé fogansz a te méhedben...¹⁸⁶(1,31), ...áldott a te méhednek a gyümölcse (1,42). Boldog méh, amely téged hordozott (11,27).

Egyébként a magyar nyelv szerint a méh az egyetlen „állat” amely nem döglik, hanem „hal”.¹⁸⁷

A méhek által összegyűjtött *méz* elsőként szolgált arra, hogy abból erjesztett és gyönyört nyújtó ital: *mézsör* készüljön. A mézsör fogyasztását követő mámor *gyönyörűsége*, *gyönyörforrása* álom- és fantáziaképzete közrejátszhatott, megteremthette a korábban nem ismert istenképzetek kialakulását is. (A sör, mint mézsör és a bor csak ezt követően terjedt el.)

E témakörrel Kerényi Károly írt érdekes tanulmányt,¹⁸⁸ ami érinti hidasjáték szövegeink értelmezésének lehetőségét.

Kerényinek ugyanis feltűnt, hogy a görög évkezdő fény-ünnepnap mögött Zeusz Ida-hegyi barlangcsodája van. (Január 6.: Epiphania – „kiáradás”, amit az első évszázadokban a keresztény egyház Krisztus születési napjaként ünnepelt.) „Ehhez a tüneményhez kezdetben szigorúan titkos rítus tartozott, csak nagyon kevesek vehettek rajta részt. Zeuszt ugyanis Kronosz bosszúja elől ebbe a barlangba mentette Héra (egyik változatban). Itt Melisszus király lányai Amalthea és Melissza táplálták a gyermeket. Melissza mézzel, mert a neve méhet jelent. Olyan történet is volt, melyben *méhek* voltak Zeusz dajkái. Sőt meséltek Krétán egy

¹⁸⁵ Erdélyi Zsuzsanna 1976. 242–243. p.

¹⁸⁶ Csizmadia 1910. 514–515

¹⁸⁷ Czuczor-Fogarassi: *A Magyar Nyelv Szótára* 1862: IV. 1327. p. (Reprint, Miskolci Bölcsész Egyesület kiadása)

¹⁸⁸ Kerényi, é. n.

szent „méhbarlangról” is, amelyben *Rhea* Zeust szülte. (*Rhea*, mint *anyaméh*.)

A későbbiek során engedett fel a barlang körül lévő titkolódzás. Ez ott a (a feltehetően korábbi aranyló méhsör folyam után) a „borcsoda” volt; a barlangból (a pincéből) ezen a napon fénylő *vér-színű* borfolyam indult el – a vörösbor erjedés tisztulási folyamata ekkor fejeződött be –, s ez az esemény egyúttal az új év első napjának ünnepe is volt. Innen a neve: „*epiphania*”. A letisztult, csillogó *vörös színű bor a természet erőinek (véreinek) isteni kiáradását testesítette meg. A bor mámorító (átváltató) ital, a mámor mennyei (nem emberi, hanem isteni)* állapotát idézi elő. (vö. a keresztény mise *kenyér*, és *bor*-áldozatát, ami Krisztus megszentelt áldozata emléke következtében a hívek büns állapotát átváltóztatja).

Kerényi ismerte a borkészítés korábbi: *mézsör* erjesztési előzményét is, s az ezzel összefüggő egyiptomi történetet a „*négy méztolvaj*”-ról.¹⁸⁹ E történet fényösszefüggéseinek kalendáriumi párhuzama után kutatva ismerte föl a korábbi egyiptomi mézsör és Kisázsiaiban, majd a görögöknél is a mézet felváltó *borerjesztés* kalendáriumi kapcsolatát. (A mézital készítés Egyiptomban eredetileg a *Sirius* csillag felkelésével volt összefüggésben.) „A kalendáriumok vallási figyelembe vétele miatt jegyezték fel, hogy az új *mézital* elkészítéséhez *esővizet* – *aqua caelestis* – (égi vizet) kellett használni háromszor felfőzve azt, így az ital négy évig eltarthatóvá vált. Plinius – erről szóló leírásában – értelmezte az éjszakai éggel kapcsolatos párhuzamokat, a körbeforgó csillagok helyét, de különösebben nem vette figyelembe az „égi víz” jelentőségét. Csak gyakorlatiasságában írta le a folyamatot, mindenféle kultikus jelentőség nélkül. A különös *aranyló méz*-fény viszony kapcsolatáról, Egyiptomban a legnagyobb forráság idejéről, a „*ká-nikuláról*” (a *kutyák tüzeléséről*) – amikor ott az új év kezdete volt – nem volt megjegyzése.”¹⁹⁰

Vizsgálódásunk számára *Kerényi* eredményei azért érdekesek, mert nálunk szintén a *méz* mámorító párhuzamát jelentő *bor* forrása fejeződik be ebben az új év kezdést jelentő időben, s ez az időszak nem férfi istenhez (*Zeuszhoz*, *Dionüszoszhoz*, *Jánuszhoz*), hanem a *Boldogasszonyhoz*, tehát *női elv*hez, mint titkokhoz és gyönyörképzetekhez kapcsolódik. (Minden új év titkokat rejt, mindegyiktől örö-

möt és boldogságot várunk.) A mézes pálinka a mai napig lakodalmi ital. Legfőbb tulajdonosa az isten-asszony: *Boldogasszony*, aki azt a kiskertjében tartja. A kiskert, a virágoskert nem más, mint az édenkert, paradicsom, menny fogalom. A menyasszony ezért lesz a későbbi *Boldogasszony* földi párhuza-ma; róla szólnak a lakodalmas énekek:

„Szépet veszel, soknak tetszik
Serpényőjét mások őrzik
Serpényőjét mások őrzik
Még a benne lévő mézet is kieszik.”¹⁹¹
Ha szépet vész, soknak tetszik,
Hol nem véled, ott megjegyzik,
A derekát átölelik,
Még azonban titkon, titkon
Mézed is megeszik.”¹⁹²

A hidas játék egyik változatában olvashatjuk:

„Hol vettétek ingyen az aranyotokat?
Mind fenn voltunk Boldogasszonyunknál.
Kérvén, kértük
Adván adták,
Tekenővel mérték.
Amoda van egy kis ház
Tele van nádmézzel.”

A nádméz, a nád csövébe darazsak gyűjtötte legfinomabb méz. A másik játék-szövegcsoportban a kapus játékokban az aranykapu: a nádmézzel összefüggő fogalom, ami a meny, menyecske „fiatal nő” és az aranyló színű méz édességének kifejezésével azonosul.

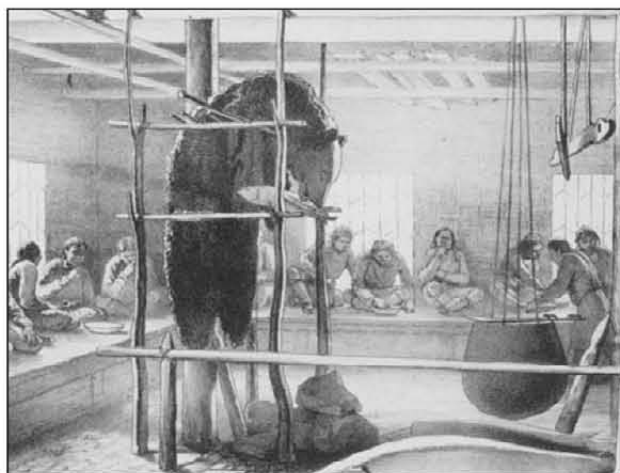
Az anyaállat vagy az állatok úrnőjének megevése, élelemmé válása tulajdonképpen az életet és ételmet adó *anya* kettősség képzelete. Az ilyen típusú kultusz sajátosságainak értelmezéséhez az amerikai vallástörténész: *Joseph Campbell* vadászatról szóló megfigyelései mondanak a legtöbbet. (Rövidítve és a lényegét összefoglalva.) A természetben élő ember számára minden teremtmény személyes kapcsola-

¹⁸⁹ Az anatóliai, később a Kaukázusba húzódott frígek talál-ták ki a leghíresebb mézitalt. Nagy méz- és borterme-lő országuk volt, – jegyzi meg *Kerényi* – a folyóiratban kö-zölt tanulmányában.

¹⁹⁰ *Kerényi*, mint előbb.

¹⁹¹ MNT 1955. 475. p.

¹⁹² MNT 1955. 476. p.

Medvevadászatot követő ünnep.
A medvét megkínálják kedvenc ételével (részlet)

tot, közvetlen barátságot jelent. A vadászat meghatározóan férfi szerepkör, mert célja a vadászott lény életének elvétele, az *élő állapotból halál állapotba történő átváltoztatása*, ami az emberi élelem megszerzésének előkészítő szakasza. A freudi elmélet szerint saját szerepében a vadász első ellensége a tulajdon apja.¹⁹³ Ennek következtében minden ellenség lélektanilag az apa hasonlatához kapcsolható. A vadászatot, e rendkívüli lélektani helyzetet csak mitikus esemény átélésével, szertartásos körülmények között tudja feloldani: *megfelelő módon köszönetet mond az állatnak, amiért emberi élelemmé áldozza fel magát*. A medveáldozat szertartásában ezért kap központi helyet a lenyúzott medvebőrre feltett medvefej megkínálása a saját, élelemmé változtatott hússal. Az élelemmé változás tüze az istennő tüze, aki „beszélgetést” folytat a medve istennőjével. Ha az megelégedett a neki rendezett áldozattal, akkor más-kor is szerencsés lehetőséget biztosít hasonló vadász sikerhez és szertartáshoz. Különben a vadászok és családjaik éhen halnának.¹⁹⁴

¹⁹³ Campbell, 1988. 92–95. p.

¹⁹⁴ Az apa ugyanis a fiú számára potenciális ellenfél a nő nem irányába. Márpedig a nő és az élelem azonos szimbólum. Jól mutatják ezt a megállapításunkat a lakodalmi kaláccsal, később tortával kapcsolatos szokások: azokból minden résztvevőnek ennie kell. A lakodalmi kalács és a torta nem más, mint maga női test, aki áldozatot hoz az élet megújításáért. Elgondolkodtató, hogy elsősorban csak nőstény állatok húsa ehető, amire nem szoktunk odafigyelni.

A medve a jégkorszak előtti eurázsiai vadász-kultúrában központi szerepet játszó istennő, istenanya képzet. A medve elnevezés nőneműsége megfigyelhető a Nagy Medve csillagkép elnevezésében: Ursa Maior. A görög *arktoi* név szerepel a nagy vadászis-tennő: Artemisz nevének gyökében, valamint a görögség legdélibb területének Arkadia megnevezésében. A rokon nyelvű kultúrák közül a Kalevala eposz őrzi a medveistennő kultuszának emlékét.

*„Hálát adok néked Isten!
Magasztallak egy Teremtő,
Hogy a jussomat megadtad!
Arany zsákmányomat adtad!
Nézegeti, az aranyat,
Aztán mondja, mondogatja:
„Erdei öreg, egyetlenem,
mézes markú szépségesem!
Ne haragudj rám hiába!
Nem én öltelek meg téged;
Magad estél görbe fáról,
fordultál fenyőfaúgról,
kiestél fanadrágodból,
fenyőfaág köntösödből.
Nagy a síkság őszi időben,
sötétség felhős időben
Erdőnek arany kakukkja,
borzas szőrű büszke vadja!
Hagyd ott házadat hidegen,
lakóhelyedet üresen,
hagyd el nyírfaág tanyádat,
vesszőből font kunyhócskádát!”*

A medvevadászat az élelem megszerzésének férfi, és ennivalóvá változtatásának női, tehát kettős életmítosza, *a teremtés egyik küzdelmes és örömteli változata*. A csorda vezére szimbolikusan mindig istennő volt, őhöz kellett könyörögni, hogy az állatait adja oda az emberek áldozatául, akik egyébként a szigorú télben éhen halnának. A Füg-gelékben az észak-amerikai Fekete Láb törzs erre vonatkozó szép történetét olvashatjuk.

Föld és ég kettőssége

A BÚZAKALÁSZ ÉS A MAG

A mag és menny párhuzamos kifejezéseink igazi misztérium fogalmak is. Az eredetileg nőténytől származó hím mag földbe kerülve, nőként (nővényként) születik újjá, felmutatva a már ismert „háromság” misztériumát: a növényen érik a kalász (virág) benne a magok. A búza/kukorica növényben, mint virágos kalászsasszonyban ott van a leánya, fia, aki a magból kikelő növényen keresztül újraismétli a folyamatot. Ez lesz oka a női elv hármasságának, kettős örökéletűségének, a hím elv egységének és ciklikusságának; más formában a páros és páratlanságnak.¹⁹⁵

A MAG Ősi örökség a finnugor korból; [...] az eredeti jelentés „test” lehetett. Bár a magyarban „test” jelentés nem mutatható ki, a „test”? ,termékenyítő szerv, mag’ jelentésfejlődés föltehető; vö. erre latin *corpus* ,test, férfi nemzőerő.’[...] Jelentései:

1. Sperma. 2. Ivadék, utód. 3. Virágos növények ivaros úton létrejövő szaporító szerve. 4. Szaporításra nevelt állat. 5. ,valaminek a kezdete’ 6. ,valaminek a lényege’.

Jelentései közül az 1., 2., és 4., lehet közvetlenebb kapcsolatban a ,test’ jelentéssel; a 3., talán a 2.-ből fejlődött ki, az 5., 6., átvitt használatú. Uráli egyeztetése kevésbé valószínű. Török, valamint kaukázusi származtatása téves (MNYTESZ).

MONY Ősi örökség az uráli korból; vö. vogul T. *min* ,mony; tojás’, osztják V. *mon* ,hím vessző’. Jelentése: 1. ,here’ 2. ,tojás’. 3. A harang nyelve. 4. ,ondó’. 5. ,hím vessző’. A szó esetleges altáji kapcsolata további vizsgálatot igényel. Az eredeti jelentés a 2. lehetett. Ebből az 1. valószínűleg a magyar nyelv külön élete előtt fejlődhetett alaki

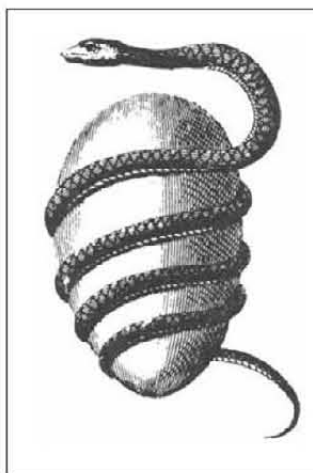
hasonlóság alapján. A 3. jelentés, hasonlóságon, a 4-ik és 5-ik érintkezésen alapuló névátvitellel jött létre az 1-ből. – Régi nyelvi és nyelvjárási szó (MNYTESZ).

A búza (kukorica-) mag és a mony az egység misztériumában az anya-leánya-fia hármasságot mutatja föl, az egység teljességét. A mag a tojáshoz hasonlóan csak sötét környezetben, valamint a föld

és víz melegében képes a megújulásra, az új életre ébredésre. Az egy és a kettő, külön-külön önmagában minőségileg azonos szám.¹⁹⁶ Minőségileg az egy ezért azonos a kettővel.¹⁹⁷ A magyar gondolkodás szerint a két szám ezért fél-fél Egységet (kezem, lábam, fülem) képez. Az emberi élet folyamatosságát nem a kettőség hanem a Hármasság, biztosítja. (Ezért lehet ott még a „hyeros-gamos”-nál is a Nagy Istenanya?!¹⁹⁸)

A mag-képzet az egyiptomi Nut/Geb analógiában teljesen hasonló: Mennyként Nut szüli a „napgyermeket” Hóruszt és este ő nyeli el, ő öleli magába, benne hal meg, majd születik újjá.

A magyar nyelvi gyakorlat a gabonát, a búzát (a magot) századunkban még többféle elnevezéssel illette. Elsőként említjük mindjárt a *szem* fogalmat, amely egyezik a mag szóhasználattal és az emberi szemet is értjük alatta. Az emberi *szem* is kettős. Az egyik szemet a magyar nyelvben fél szemnek nevezzük (így van ez a többi testrész esetében is). Ezek után nem véletlen, hogy a bal szemünk, a

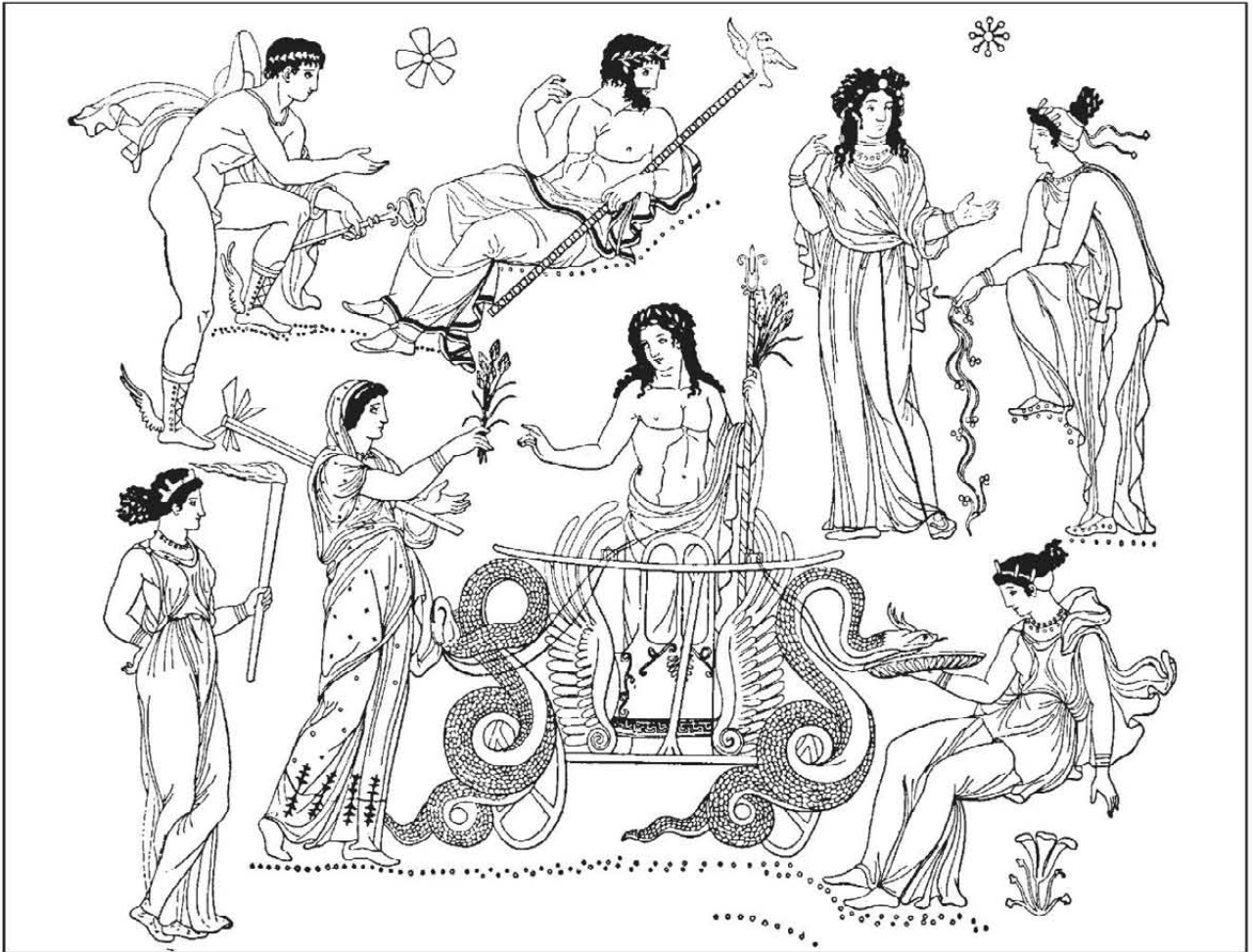
A tojást körülfontó kígyó
a teremtető erő és az idő szimbóluma

¹⁹⁵ Ezért leánynak, asszonynak mindig páros számú virág, férfinak páratlan számú jár

¹⁹⁶ Mint a korábbiakban említettük, ez a gondolat megjelenik a Fibonacci számsor első négy számában. Erről a négyességről a „négyzet” esetén lesz később szó.

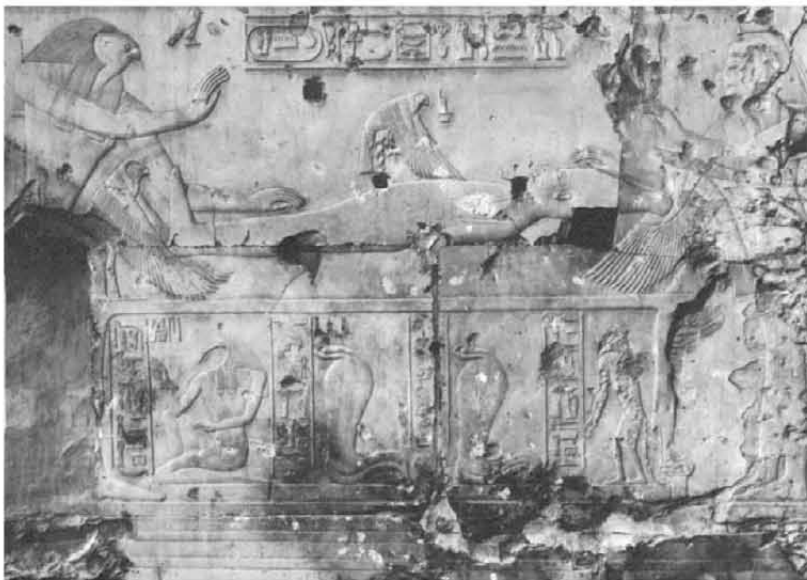
¹⁹⁷ Itt is emlékeztetünk a Fibonacci féle számsorra: 1, 1, 2, 3, 5, 8 stb., a szerves élet alapvető matematikai kifejezésére.

¹⁹⁸ Fol-Mazarov im.: 74

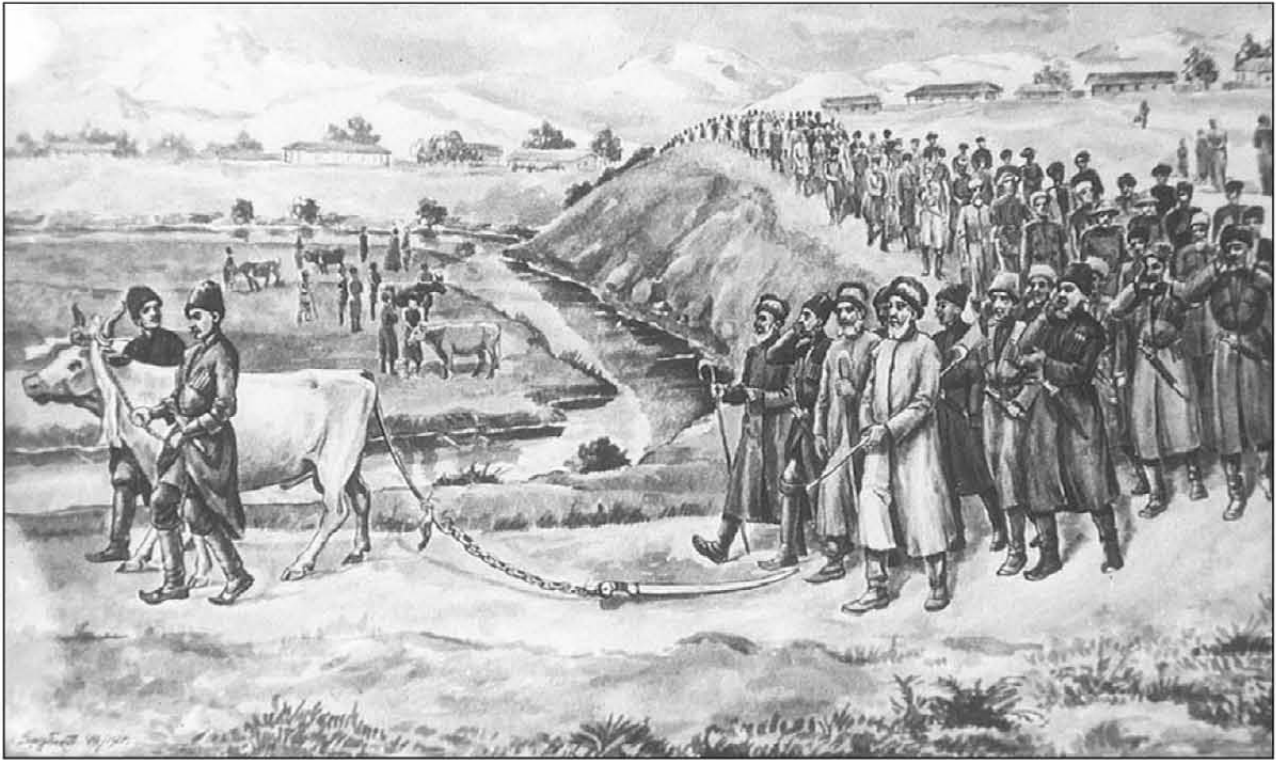
Démétér istenanya kalászsokat ad át Triptolémosz-nak, a fiúnak, hogy azok magjait sárkányok (nők) által húzott kocsi-ján szórja széjjel az éjszakában

Ízisz sasként rárepül a halott Ozirisz élő phalloszára. Ebből születik fia, Hórusz.

Indián labdajáték győztesét társa a legyőzött áldozza fel.

A Földanya ölének szimbolikus megnyitása. A tavaszi szántás szertartásos megkezdése Csecsenföldön. A közösség felvonuló férfitagjai előtt feldíszított bikát vezetnek. A bika farkán láncra kötött kard. (1900-as évek fordulóján) A festő sajnos ismeretlen.

Hold, a jobb szemünk a Nap szimbólumaként, az ellentét-kettősség egységeként is szerepel. A Hold pedig a legszorosabb összefüggésben van a mag szaporodásával, „termékenységével”, amiből ismét a „kettősség” születik.

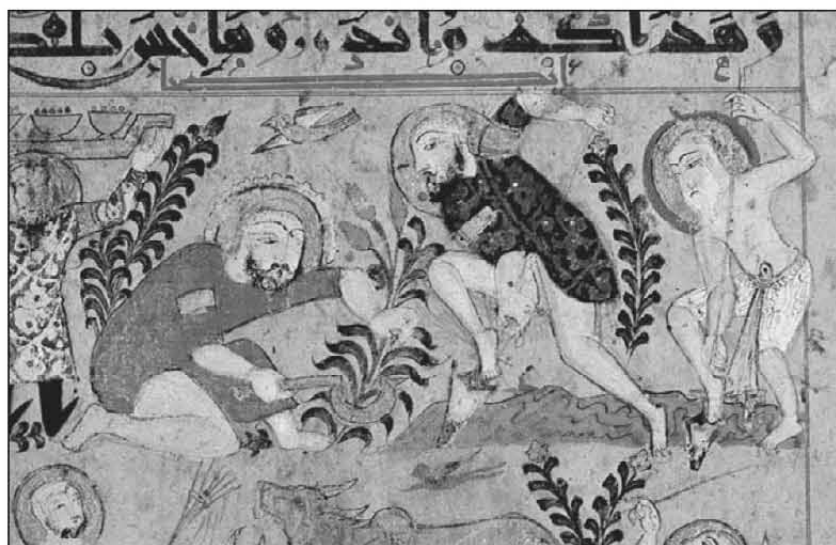
A női kalászban lévő mag az új élet ígérete, amit a magyar nyelv nem is gabonának, hanem életnek nevezett. A gazdát nem úgy kérdezték: mennyi búzája termett, hanem: mennyi „életed” termett? E képzett mögött nagyon mély, nagyon régi ismereteket feltételezhetünk. Mikor és milyen ismeretekből meríthették őseink e sajátosan szimbolikus szó használatát?

Az ÉL (ige), élet, él (főnevek). Ősi örökség az uráli korból. Az él ige és főnév: élet szavaink is összetartoznak, de ugyanez vonatkozik a második, 'él', 'éles', 'szűrőfegyver vagy eszköz hegye' kifejezéseinkre is. E szavak is 'ősi örökség az uráli korból. A szónak 1. 'életben van' és valószínűleg a 2. 'táplálkozik', 'valamiből fenntartja magát' és a 6. Jelentése: 'tartós nemi kapcsolatban van' – ősi örökség; a többi alkalmasint már a nyelv külön

életében fejlődött ki. – Származékai közül a 'lelkileg átélt esemény' értelemben használt élmény és az élénk nyelvújítási alkotás. (MNYTFSZ)

Az *él, élet, él* szavak minden jelentése megerősíti eddigi megállapításainkat. Ehhez most bemutatjuk a mag, mony szópárunk valóban „lényeg” fogalmát:

Ha a búzamatot egy pohár vízbe tesszük, kihelezzük a nap melegére, rövidesen megfigyelhetjük átváltozásának „mitikus történetét”. A mag elkezd megduzzadni. Lassan „kigömbölyödik”. Majd furcsa további átalakulásnak leszünk tanúi: a megduzzadt mag a víz melegére kezd kettéválni. Kettészakad és megjelenik benne a közepén a kis zöld csíra, maga a legyőzhetetlen anya. A föld és a víz győzedelmeskedni látszik a hímrag fölött, annak halálában mégis az „örök anyát”, anyjának metamorfózisát hívja elő. A mag a hím oldal tartozéka ciklikusan meghal, elpusztul, alapvetően az örök anya továbbélését biztosítja. Ez az egyetlen feladata, ezért ciklikus az élete, (mint a hereméheké, vagy a Tisza kérészeié) szemben az anya, a végtelen anyag, a női elv életével.

Ásás és vetés XVIII. századi mohamedán ábrázolása

Búzát vető férfi

A „hím mag” kikelése a vizes föld éltető, sötét melegében így igazi átváltozásként ismét az anya alakját teremti újjá. Ő szökken tehát szárba és a „széltől” újra megtermékenyülve újraérleli kalászaiban a fiúmagokat.

A Női Flv mitológiájának fél-fél sajátossága jelent meg a lakodalom szertartásában akkor, amikor a menyasszony a vőlegényes násznép kíséretével a vőlegény házához érkezett, ahol a vőlegény és szülei ünnepi fogadással várták. A magyar hagyományok szerint ekkor a vőlegényes ház násznépe a menyasszonyt búzamaggal szórta meg. A Borsod megyei Szentistvánon új otthonába pedig a magszórás után négy asszony által magasra emelt nagy kerek kenyér alatt lépett be.²⁰²

Az ünnepi vacsora fő étele Székelyföldön és másutt a nagy Szent János-kalács volt.²⁰³ A megőrzött és

megsütött magokból készült, a menyasszony „kemencéjében”, akinek bordában szőtt teremtményéből, kalácsából, minden résztvevőnek enni kellett legalább egy morzsát is.²⁰⁴ Itt már az élelem és ezzel együtt az életadó női fogalom a keresztény eszmiségnek megfelelően férfi szerepkörre, Szent János változást mutató (nyári-téli János) szerepkörébe ment át.

A búzamag vetéséhez szükséges föld „megnyitása” kizárólag férfifeladat volt, abban nő sohasem vehetett részt. A magvetés: *szakrális, mennyei, teremtető, újjászületést előidéző szertartás*. Antik példáját az egyiptomi mitológia számos ábrázolásában láthattuk: a halott Ozirisz phallosza termékenyíti a madár alakjában rárepülő Íziszt. A halott Ozirisz az érett (már halálban lévő) kalászt szimbolizálja, amit learattak. Lakodalmi „fektető” nótánk szövege erről így beszél: „Mikor a menyasszonyt fektetni viszik, Akkor a vőlegényt pokolra (ágy, pad alá) lökik.”²⁰⁵ (A vőlegény az éjszakai szertartásban „Napként” rejtett állapotban van, azaz nincs publikus szerepköre. Mars szerepkörében, „rejtetten” ő rontja el a leányságot.)

A menyasszony az éj királynője, (a sötétség istennője) ez a megjelölés magába foglalja a menyasszony és a vőlegény egyesülése közösségi megerősítést, törvényesítést. A földi magvetés, a föld sötétségébe csak égi közreműködéssel (férfi révén), virtuális, rejtélyes módon, és a felső vizek segítségével valósítható meg.

²⁰² Szerző megfigyelése a *Matyó menyegző* c. TV. film előkészítő munkálataikor, melyről filmfelvétel is készült (1986) Sajnos elrettentő közömbösség és szakmai felelőtlenség mellett.

²⁰³ A kalács férfi: Szent János megnevezése a magyar nyelv gondolkodásának kitűnő példája. A kalács eredete a búzamaghoz visz vissza, de ugyanakkor ünnepi élelemként a női test áldozatát fogalmazza meg, foglalja magába. Ugyanez a kettősség jelenik meg, de ellentétes tartalmú megfogalmazásban a szentmise alatt Krisztus testét jelképező ostya-áldozat alakjában.

²⁰⁴ Orbán Balázs *Erdély* 1868 Ráth Mór Kiadása

²⁰⁵ Falvy 1981. Tard, magnetofon-felvétel. A dal és a szöveg országosan ismert. Változatai a Magyar Népzene Tára III/A kötetében található.

Megállapításaink érzékletesebb előadását, bizonyítását nyújtja, ha áttekintjük a szántásra-vetésre és az aratásra készülés magyar hiedelemvilágát a *Magyarország Néprajza* 2. kötetéből.

„A szántás megkezdésének nemcsak tiltott, de megszabott napjai is vannak; ezek vidékenként az éghajli viszonyok szerint változnak. Általában a pacsirta megszólalása után tizennegyedik napra (félholdnyi idő) kezdik a szántást és mindig napkelte előtt, a mácsornyás (gazos) földet pedig, az előbb mondottakkal ellentétben, éppen pénteken, hogy a gaz kivesszen a földből.”²⁰⁶

Tiltott cselekvéseik részben az ekére, részben magára a szántó emberre vonatkoznak. Az ekét a gonoszjáró napokon éjjelre nem jó a szabad ég alatt hagyni, s a vas babonás erejébe vetett hit miatt sok helyt még ma sem szeretik a vasekét (századunk 20-as éveiről van szó), mert úgy tartják, hogy kevés terem utána; de még az újonnan élesített ekével sem szoktak szántani, hanem már az úton fogatnak vele. A szántó emberre vonatkozó tilalmak egyeznek a magvetőre, meg a disznóölőre vonatko-

zókkal: előtte való éjjel a férjnek nem szabad a feleségével érintkeznie, mert konkolyos (gazos) lenne búzája... A varázslatok ... mindig az ekével kapcsolatban történnek.

A vetés ideje bizonyos jeles napokhoz, a hét bizonyos napjaihoz, a holdváltásokhoz és bizonyos természeti jelenségekhez van kötve... Általában azt látjuk, hogy a férfi veti a gabonafélét, a nő pedig a veteménymagot; a kender és a len vetése néhol férfimunka.

A vető tiszta ruhát ölt magára és megmossa lábát;²⁰⁷ másrészt meztelenül vagy legalábbis egy szál ingben, de mindenesetre mezítláb vetik a kölest, borsót, kendert, dinnyét és violát.²⁰⁸

A vetés ma szokásos szertartásai²⁰⁹ az ősi pogány szokásoknak és ezek keresztény hatású másainak

²⁰⁶ Péntek a Vénusz, a szűz napja, nem termő állapot.

²⁰⁷ megtisztelt a föld „szentségét”.

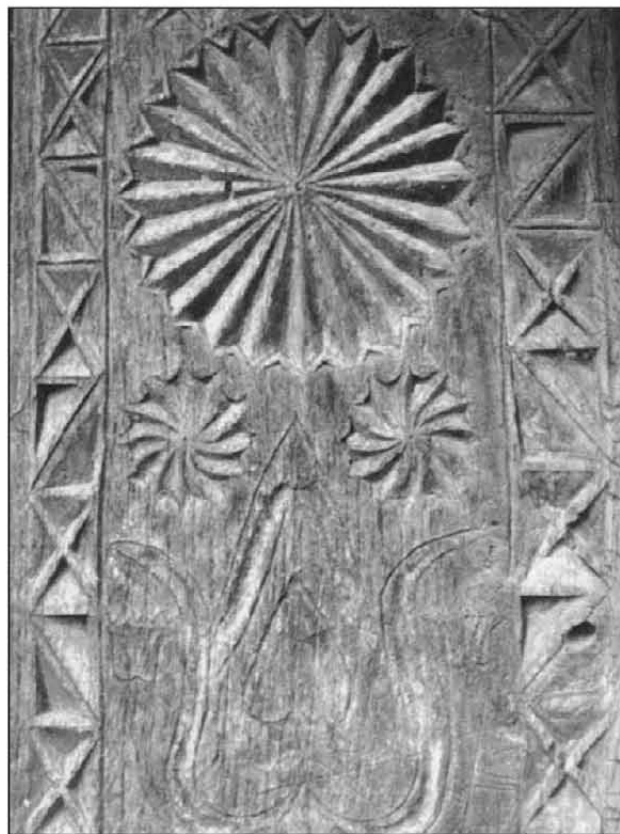
²⁰⁸ ezeket általában nők vetik el. A köles a gabonafélét megelőző élelem.

²⁰⁹ az 1920-as, 1930-as évekről van szó.

Kőrösfői kapuzábé dísz (Erdély 1979)

Tulipán szívvel jákótelki kapuzábén (Erdély 1979)

Fogantatás – Anunciation. Az embermag a Mária üvegen keresztül hatol át, mint a Szentlélek „magja” Máriához. Gábrriel kezében a Merkúrpalca kettőssége. B. Bruyn festménye XVI. sz.

keverékei... Ősbabonás termőerejű például a harmat (női vízzesség), amelyre Kisasszony napján az őszi, nagypénteken pedig a tavaszi búzát kiteszik.²¹⁰

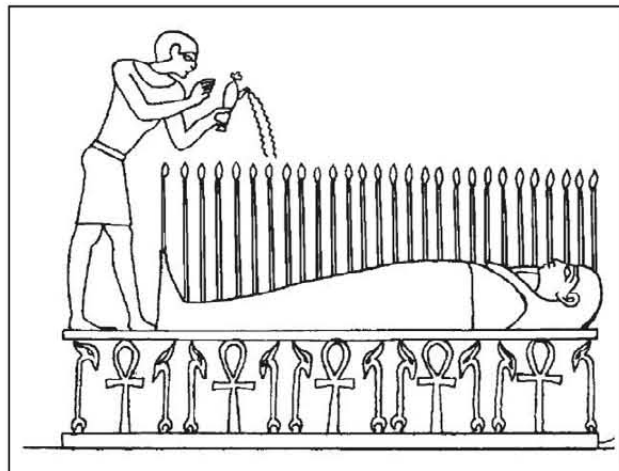
A vetés megkezdésekor a föld szélén állva kalapjukat a földre teszik, az égre nézve Istenhez fohászkodnak, aztán földjüktől elfordulva, vagy fejükön át hátra – a szentháromság nevében – egy-egy marékkal a gonosznak, azaz a verebeknek és tolvajoknak, s eggyel áldozatként a szegényeknek jobbra, balra és hátra szórnak. Majd három szem búzát téve a nyelvükre és senkihez egy szót sem szólva be-

vetik a sort s a búzát a szomszéd földjére köpik, vagy a szomszéd földjének szélén lyukat fúrnak és a búzaszemeket belédugják, mondván: „Verebek, madarak ezt egyétek meg!” Ugyanígy tesz a köles és a kendervető is.

Rétközön a vető megmarkolássza péniszét, Göcsejben az első marékot testükhöz dörzsölik. Erdélyben az első sort nemcsak szóltanul, hanem behunyt szemmel és hátra nem nézve vetik; a szórás és fordulás mindenütt jobbról balra²¹¹ történik. A vetőnek minden arra járó jó napot és jó munkát kíván; ha valaki ezt elmulasztaná, a kalotaszegi gazda egy marék búzát dob utána, különben magához ragadná a termést... A Szilágy megyei és szolnok-dobokai magyarok közt a vetés szertartásai csak este érnek véget; itt ugyanis az asszony besötétedés után háromszor vagy kilencszer meztelenül megkerüli a földet, hogy a jégverés és verebek ellen körülzárja.²¹²

[...] Az aratás családi munka, az apa és a fia arat, az anya, leánya és a menyé pedig markot szed és kévét köt. [...] Újholdkor nem aratnak... Az aratást kora hajnalban kezdik s közben kisebb szüneteket tartva esti harangszóra hagyják abba. [...] ...az első kaszás, «Uram Jézus segíts» szóval belevág a búzába. A kaszálás csendben, a marokszedés, kötélcsavarás és kévékötés azonban dal és tréfa között történik... Az utolsó kévét úgy kötik, hogy a kalászcsonom felét ellenkező irányba fordítják s ezt «Jézus kévéjé»-nek vagy «Jézus bölcsőjé»-nek nevezik. A föld végén egy marok kalászt vágatlanul hagynak a madaraknak, hogy meg ne egyék a jövő termést; ezt a tulajdon-

Az egyiptomi Ozirisz isten, mint elvetett *mag*. A templom-szolga a maggá való újjászületését segíti elő az „öntözéssel”

²¹⁰ a Kisasszony-nap a női újjászületés, a Nagypéntek, Krisztus halálának a napja, a tavaszi feltámadás, újjászületés előzménye.

²¹¹ Ez a fordulási irány ellentétes a napúttal, és ezzel együtt halált eredményez. Ugyanez a fordulat található meg a lakodalom és temetés szertartás-folyamat esemény-irányában.

²¹² Valójában azonosul a bevetett földdel.

Lingam és Phallos egyesítése

Amerikai lengyelek hagyományos lakodalmi papírkivágása

Lingam és Phallos egyesítése
F. Neumann: Nagy Anya ábráiból

képpen ilyen áldozati búzacsomót Rábagyarmat környékén „Szent Péter lovának hagyják abrakul. Családi aratáskor nincs semmi ünnepség, kalákás és részes aratáskor azonban a „végző” nagy ünnepséggel jár, mégpedig annál nagyobb, minél nagyobb volt a föld, minél nagyobb úr a gazda. Ennek az ünnepségnek középpontja az aratókoszorú.”²¹³

A sajátos mag szó a magyar szógyöke: mag-er, a régies szóhasználat szerint magembert jelent. [A gondolatot a szélsőséges fantáziájáról elhíresített Horvát István is felvetette,²¹⁴ de ez a gondolata nem látszik alaptalannak.] A fogalom pontosan azonos az egyiptomi Ízisz és Ozirisz fogalmakkal. Mind a kettő mag-értelmű állapotban látható a mellékelt ábrázolásokon, aminek termővé válásához a földre és annak mélységi vizeire van szükség.

A női pete ugyanis önmagában nem elégséges teremő állapot létrehozásához. Ehhez magra, van szükség. A mony mint mag ugyanakkor abból a szempontból nem elégséges erre a célra, hogy csirke kelhessen ki belőle. Ehhez szükség van a tyúkra, annak türelmes tojásmelengetésére is. A tojás és

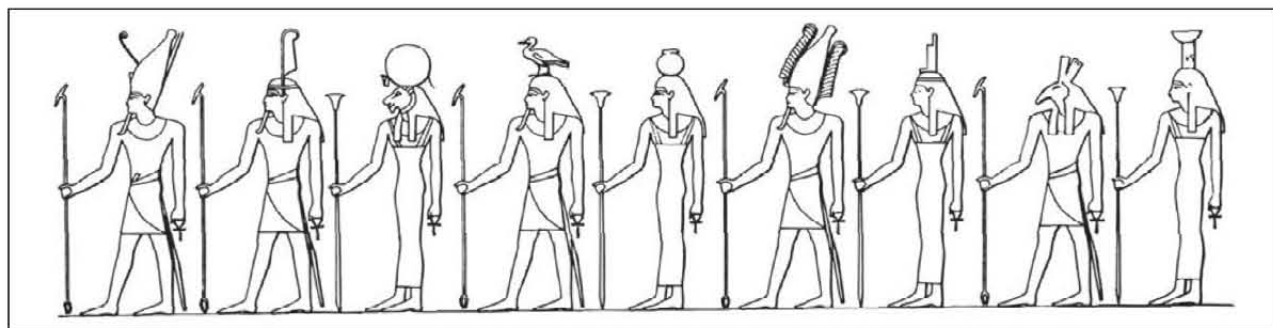
a tyúk között ekkor és csak ekkor képződik föld-menny kapcsolat. A tojás ugyanakkor nem igazi föld, hanem csak mag, de a tyúk igazi menny, mert a tojást a melegítés miatt a tollai alatt a föld sötétségében tartja, s költi ki a tojásból a csirkét.

A KETTŐSSÉG EGYSÉGE

A menny és a föld női egységét egyetlen természeti jelenség: az éjszaka sötétsége és vele a titokzatos-ság és a tudatalatti időtlensége határozza meg. Az ég és a föld ellentétének egységét a sötétből fogadó és születő világosság éles különbözősége, a vele párhuzamos nemi különbség női-férfi kettőssége: a létezés időhöz kötöttsége, valamint a tudatalatti-tudatosság kettősségének egysége jellemzi.

²¹³ Szendrey-Szendrey é. n. II. 209–240

²¹⁴ Horvát István in: *Értekezések* 1. kötet. Tudományos Gyűjtemény Tízennyolc esztendei folyamat Pesten 1834. Trattner és Károlyi (Horvát 1834)

Ennead kilenc figurája egy-egy egyiptomi isten

Ég kifejezésünk viszonylagosan késői lehet. A nyelvtudomány a következőképpen fogalmaz:

Az ÉG (ige) Valószínűleg ősi örökség a finnugor korból. Jelentése: különböző halmazállapotban lévő anyagok fény- és hangjelenséggel együtt járó égési folyamata. A rokon nyelvekkel történő egyeztetésnek van némi hangtani nehézsége: a magyar szó é-je ugyanis mindig zárt, a nyelvjáráásokban í-vel váltakozik.

Az ÉG (főnév) szavunk jelentése: 1. 1350 k.: „égbolt”. 2. 1372 u./1448 k.: „levegő”. 3. 1372 u./1448 k.: „menyország”. 4. „lehelet”.

Ősi örökség a finnugor korból; A magyarban a szókezdő magánhangzó eredetileg nyílt rövid e volt, amely valószínűleg hangsúlyos helyzete miatt fejlődött e>é-vé. Eredeti jelentése a 2. „lehelet” szó lehetett, az 1. és 3. Ebből közvetlenül magyarázható. (MNYTESz)

Más nyelvtudományi magyarázatok szerint (pl. Simonyi Zs.) a szó ilyen értelemben viszonylag későn jött használatba. Korábban levegő, levegő-ég kifejezésére szolgált.

Az ég fogalommal a magyar Katolikus lexikon nem foglalkozik, a vallásos szövegekben archaikus menny fogalmat használja. Ugyanakkor a német nyelvű (pl. a híres Herder lexikon csak a *der Himmel* hímnemű kifejezést használja.

Az ég szavunkat akár igeiként a tűzhöz kapcsoljuk, akár főnévként: ég, égbolt értelemben használjuk, mindkét esetben a világosságához, az esőhöz, a felső vizekhez kapcsolódik. (A tűzzel ellentétes értelemben a folyó, mozgó vizek eloltják a tüzet.) A világosság és az eső indítja el a szervetlen

anyag szervessé változását. A növények és a fák a fényt a víz segítségével szerves földi anyagra változtatják át. Majd ez az állapot vezet az állatok és az ember megjelenéséhez, létfeltételeinek kialakulásához. A fák levelei által elnyelt fény és hőenergiát akár fa, akár olaj, gáz, szén formájában meggyújtva fény és hőenergia formájában kaphatjuk vissza.

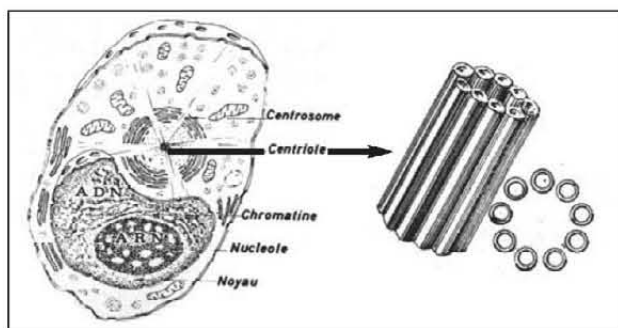
Az indoeurópai nyelvek a magyarhoz hasonló szimbólumrendszert használnak. Az ég fogalom mindenütt hímnemű szó: az olasz *il cielo*, a német *der Himmel* és a szláv *nebo*. Ezeknek felel meg a latin „caelum” magyarul véső²¹⁵ kifejezés az ég, égbolt előtt, ami félreérthetetlenül fallikus, hímnemű szimbólum is. Ugyanezekben az indoeurópai nyelvekben az éjszaka kifejezésére nőnemű szavakat is találunk: olasz *la notte*, német *die Nacht*, szláv *nocs*; vagy a föld szó megfelelőjeként: olasz *la terra*, német *die Erde*, szláv *zemlja*, latin *terra*. Ez is egységesen bizonyítja a női elv kapcsolatát az éjjel, és a menny-föld sötétségével és mélységi álló vizeivel, szemben a férfielvvel az ég világosságával, és annak felső, mozgó, vizeivel. (A pszichológiai tudományban újabban ez az ellentét ma már a tudatalatti/női és a tudat/férfi ellentétével is kapcsolódik.)

AZ ELLENTÉTEK SZIMBOLIKÁJA

Az élet továbbvitelét a földhöz hasonlóan a nő biztosítja. Ehhez azonban a föld és az ellentétét képező ég közös, együttes akarata, a nő és a férfi egysége, egyesülése szükséges.

A FELESÉG szavunkról: Származékszó: a fél főnévből jött létre -ség képzővel; vö. uraság, asszonyság. Keletkezésének alapja a fél „párosan összetartozó dolgok egyike; társ, feleség” jelentése volt. Más

²¹⁵ Burián János *Latin-magyar szótár a középiskolák számára* Franklin Társulat, 1908., Budapest

A kilenc csővecske párhuzamot mutat az Ennead ábrával.

nyelvekben is kimutatható, hogy, egyenlő „rangú, nézetű, hasonló; társ, közelálló jelentésű szavak váltak a házastárs megjelölőivé; vö. finn puoliso „feleség” (: puoli „fél”); latin socius (nőnemű socia) „feleség”; német Gatte „férj” Gattin „feleség”. Az a nézet, amely szerint elhomályosult összetétel a fél-nek feles származékából és egy ugor eredetű ég „anya; nő” szóból, téves. Törökből származtatása elfogadhatatlan. (MNYTESZ).

Feleség szavunk fél gyöke pontosan őrzi a női szerepkör eredeti fél, felem sajátosságait. A múlt század közepén még általános érvényűen élő ipolysági házbeosztásból vagy a matyó település sajátosságaiból kiviláglik, az élet rendje a térben is magán viseli a fél-fél megosztást, szerepkörüknek és tulajdonságaiknak megfelelően! Ennek következménye a teendők szerepköri és nem „hasonló” megoszlása is. Feltehetően használatban lehetett a mai férfi kifejezésünk korábbi *férjfi*, *félfi* megjelölése is, bár eddig írásban ilyen kifejezés nem került elő. (Hasonló problémára világítunk itt rá, mint amikor a mag szó esetében a „test” fogalom jelentésére mutat rá a nyelvtudomány.)

Szerző csak mellékesen jegyzi meg, hogy az ír nyelv a magyar nyelvhez mindenben hasonlóan használja a fél szemem, fél lábam s feltehetően a feleség fogalmat is.²¹⁶

A fiatal nő, amikor fiúgyermeket vár, magában hordja az egység kettősségének lehetőségét. Ez a kettősség megmutatkozik hasadása kettősségében is, amikor a szüzességét elveszti és amikor gyermeket szül. Ebből az utóbbi női képzetből származik a hajnalhasadás mai napig nagyhatású természeti képe. Korábban sokfelé a búcsúünnepség része volt ennek az élménynek a megélése, a virradat látványa.

Ez is a nőiségnek megfelelően kettős: először, amikor a Hajnalcillag a sötétségben megjelenik (a sötétségben a leány szűzen fogan), másodszor, amikor jön a virradat, maga a „piros hajnal hasad” (aszszonyként szül).

A női elv rendszerében egy évtized után a megjelent megállapításunkat követően egyetlen, de nem lényegtelen pontosítást teszünk: ...a nőnemű rendszer a mag befogadásával a sötétségből a világosságot jelentő teremtető létezésen át a halállal, újra a sötétséggel és a föld melegségével mutat kapcsolatot.²¹⁷ Ez a megfogalmazás teszi egyben szimbolikussá majd az asszony Hold-szerűen (teljes eltűnése keresztül, tehát sötétségen át fénybe, majd ismét sötétségbe) átváltozó, más nézetben valamilyen természeti akadályon átjárást biztosító kapu-, híd-, rév szerepkörét, melyek igen széleskörűen vannak jelen kultikus emlékeket őrző gyermekjátékaink szövegeiben.²¹⁸

Más nézetben ez idézi elő a sötétség megváltozásának hajnal jelenségét, s ennek bekövetkező hasadását, („piros hajnal hasad”) a fény, majd a Nap megszületését.

A NŐ ÉS A FÉRFI KETTŐSSÉGE

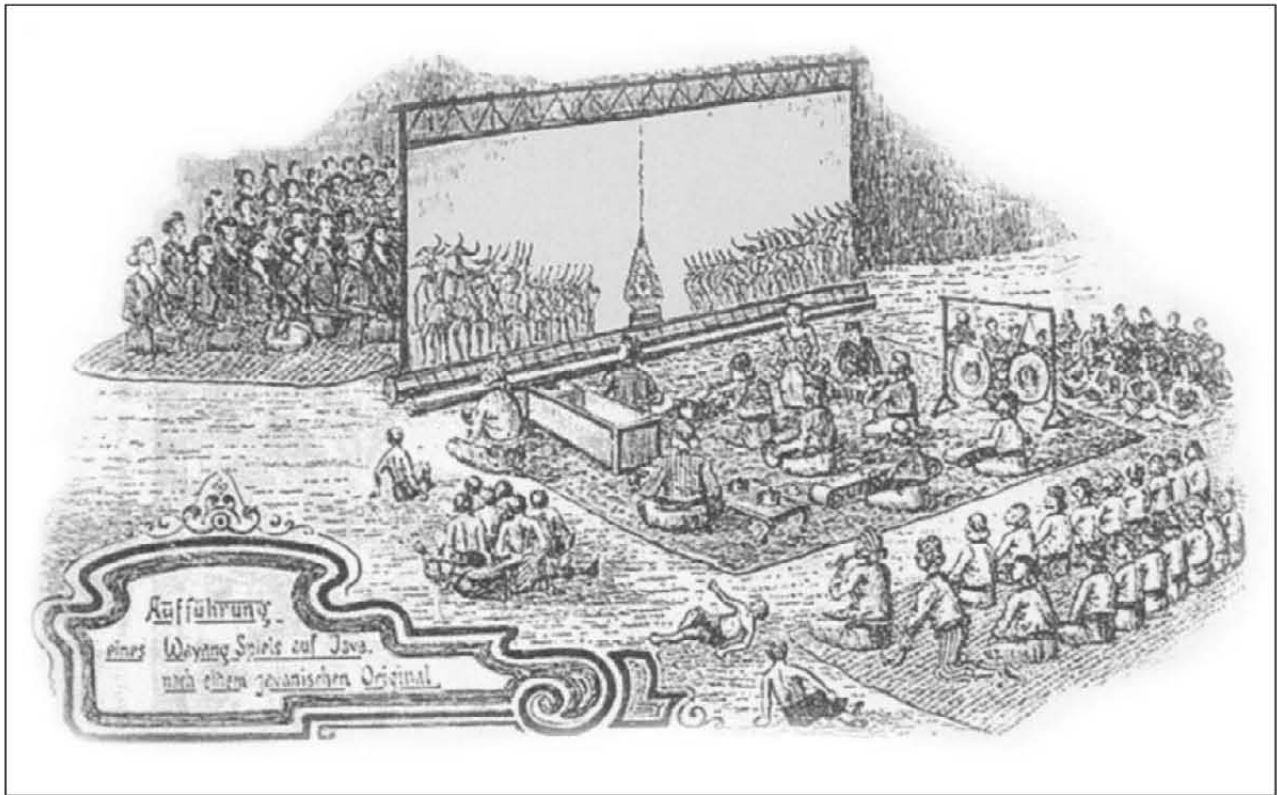
A föld szerepkörét meghatározó sötétség éles elentétben áll az ég világosságával a nő és a férfi kettősségéhez hasonlóan. Ez a kettősség határozza meg az egyének nemi szerepkörét, tulajdonságait és életvitelét. Megfigyelhetjük a nemi kettősség e megkülönböztetett szellemiségének ismeretét az ősi indonéziai Wayang árnyjátékban.

Az árnyjáték segédeszköze a „vetítövásznon” két részre osztja a nézőteret. A vászon „sötét” oldalán helyezkedik el a női közönség. A „világos” (megvilágított) oldalon ülnek a férfiak. Ezen az oldalon helyezkedik el a bábukat mozgató „játékos”, s a vele együttműködő zenekar és kórus.

²¹⁶ Franz von Marie-Luise: *Number and Time Studies in Jungian Thought* Northwestern University Press 1974:94 jegyzetben

²¹⁷ Falvay K. 1983/84 *Rítus és tánc* in: Táncstudományi Tanulmányok

²¹⁸ Más nézetben az eurázsiai kultúrákban szűz leányként a sötétség és a világosság határán, mint hajnalcillag ragyog, várva, hogy elhalványuljon a kelő nap fényében.

Indonéziai „wayang” árnyjáték. A férfiak a „megvilágított”, vászon előtti, világos oldalon, a nők a vászon mögötti, „árnyas”, sötét oldalon ülnek. A nők a játszott történetet másképpen is értelmezik!

A látvány magyarázata számunkra teljesen egyértelmű: a nők érzelmileg (a tudatalatti segítségével), a férfiak tudatosan közelítik meg a látottakat. A látottak értelmezését a két nem teljesen különbözően közelíti meg.²¹⁹

Bosnyák Sándor a moldáviai és bukovinai csángók mai jeles kutatója gyűjteményének a Vallásos élet című fejezetében a következőket rögzítette:

„1053. Az istensegítsi templomban az oltár kelet felé volt. A pap misemondás közben kelet felé volt fordulva, az oltárval szemben. A többi magyar faluban is mind keletre néztek, a pap és az egész népség. (Istensegíts, 7.)

1054. Bukovinában az esszes magyar templomok,

²¹⁹ Az európai kultúra nem tulajdonít különösebb jelentőséget a nemi szerepek különbözőségéből adódó értelmezési, érzékelési eltéréseknek. Hagyományos gyermekjátékaink ugyanakkor telítettek a különbözőség természetes pedagógiai tartalmának fontosságával.

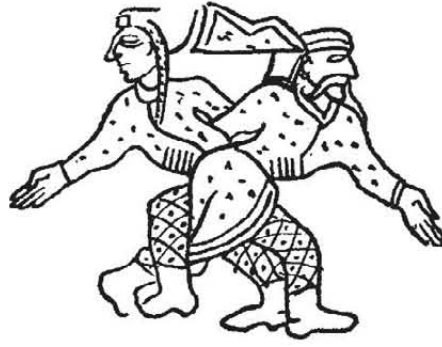
²²⁰ Bosnyák 1977.

katolikus, s református, mindben kelet felé néztek az emberek (Istensegíts, 7.)

1055. A templomban a férfiak padjába nem ülhetett nő, és az asszonyok padjába nem ülhetett férfi. Bal felől volt az asszonyok padjika, s jobb felől a férfiaknak. A leányok az asszok padjaik előtt álltak, s azon elöl az iskolás gyermekek. Jobb felől a gyermekek, bal felől a leánykák. (Istensegíts, 7.)

1056. A templomban a férfiak mind jobb felől ültek, s az asszonyok bal felől. A templom közepén volt egy utca, s elválasztotta a két padsort. (Istensegíts, 7.)

1057. Ahogy bementünk, bal oldalt voltak a műtemplomjainkban az asszonyok, jobb oldalt a férfiak. Itt Magyarországon, hogy a férfiak helyire beülnek az asszonyok, furcsa volt nagyon, mert egy asszony a világért nem ült oda a férfiaknak a helyire. A református templomban es így volt. A nagyanyám református volt, nagyon sokat mentem vele. (Andrásfalva, 13.)²²⁰

Küzdelem háromféle küzdők között

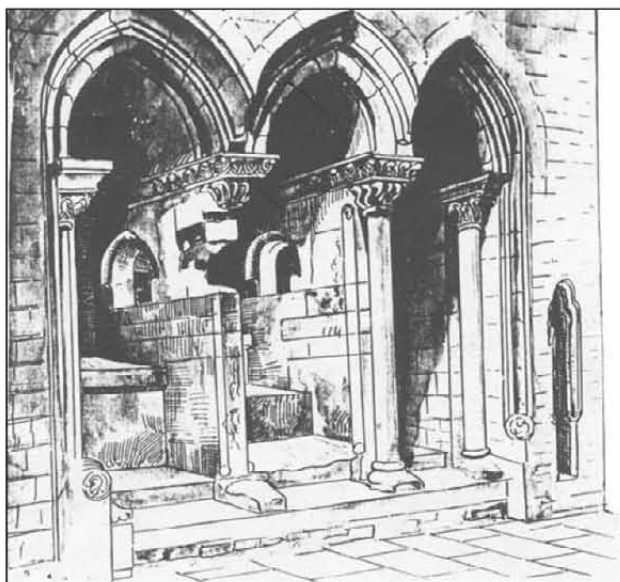
A templomi ülésrend nem véletlenül alakult ki. A keresztény templomok szigorú gondolati előzménye, Jézus korai Napisten tartalmú értelmezése. Ez a jelenség irányította a figyelmet, a Napút kelésére és nyugvására, a földi létezés sajátos párhuzamára. A kereszténység legnagyobb középkori ellenfele a Mithrász vallás volt. Mithrász közismerten Napisten volt, születésnapja ezért volt december 25-én. A katolikus vallásban a pogány istenfogalom letörésére kapott Jézus központi szerepet és a „Világ világossága” címet. Az atya/fiú földi helytartója a pápa és neki megfelelően a püspökök voltak, akiknek királyi széke a szentély ablaka alatt volt elhelyezve. A pap nem véletlenül a szentély ablakon besütő Nap és a püspök, az Isten helybéli helyettese felé mutatta be az áldozatot. Ez így szakrális egyházi magatartás volt, még megfelelő a természet nagy rendjének is. Ugyanis a szentély ablakon beeső napfény pászmája a korai keresztény gondolkodásban mintegy „szellemileg nemzette” a templomhajóban ülő híveket. Az 1500–1600-as években a reneszánszban kialakuló magasabb színvonalú tudatosság számára ez a jelenség már más, profán értelmet kapott, mely mellett az egyház vezetése nem mehetett el szó nélkül. Ennek következtében a barokk művészettel együtt megindult az egyébként nagyjelentőségű szentélyablak lezárása (rendszerint oltárképpel). Az egyház szellemi tudatosságában Jézus központi szerepének akkoriban „világméretű” elfogadása lehetővé tette a pogány Napisten szellemiségének visszaszorítását. A természetkapcsolatú pogányságtól menekülni kezdő egyházi szellemi irányítás a korábbi szakrális magatartás újabb jelentős szellemi leépülését

indította el. Az érzelmek megszokott átélésének eltűnését nem követte más érzékletes jelenség tudatosan előkészített kiváltása. A mai ember jóval magasabb fokú tudatosságában szükségszerű kérdőjel képződik, melynek folytatása következőképpen a hívek lemaradását vonja maga után. A pap kifordítása a hívek felé, az előbbi szakrális állapotból már az át nem élhető áldozat profán eseményét hangsúlyozza.

Az ortodox keleti egyház pontosan az ellenkező utat járta. Képfal mögé tette vissza az úrvacsora áldozatot, úgy hogy közben ajtókon keresztül a pap kapcsolatot tartott a hívekkel, akik vele együtt énekeltek. Az áldozatnak ez a formája sokkal inkább biztosítja az érzelmek áradását és megélését, mint a legújabbban „kifordított” pap, aki elszakadt a szakrális világtól, és profán, érzelmekkel alig kapcsolódó környezetbe került, hiába követi a hívek nyelvén a liturgia drámai folyamatát. Ez a szertartás nem átélhető.

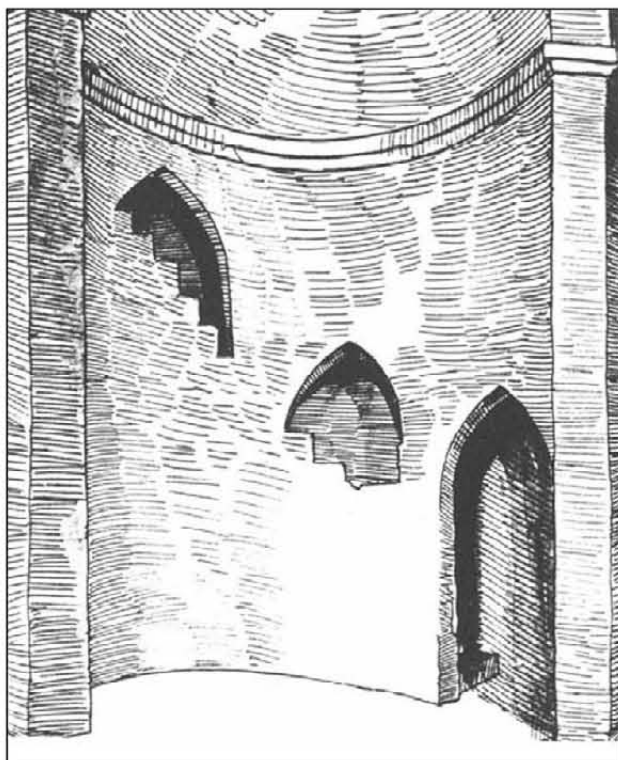
Az 1270-es budai zsinaton is felmerült a világi emberek vallási vitatkozásának problémája, melyre a Vatikán képviselőjében megjelent Fermói püspök az az utasítást adta a püspököknek és ezeken keresztül a papoknak, hogy magyarázzák meg az embereknek, hogy nem vitatkoznunk, hanem hinni kell!

A női és férfi ülésrendet az észak–dél (sötétség-világosság: nő–férfi), s vele a Hold és a Nap természeti párhuzama határozta meg. A sírok hagyományos tájolásánál további feltételek is beleszólnak ebbe a sok ezer éves rendbe, melyet következmények nélkül nem lehet felrúgni. (Az ortodoxiában ilyen megfontolatlan lépések nem fordultak elő.)

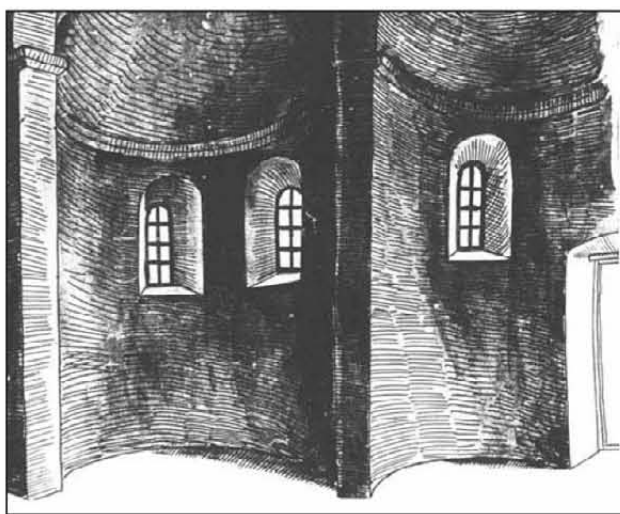

A jáki templom építőjének díszes karzata a férj-feleség és az őrseg számára.

A további képeken női oldal felé csúcsíves, a férfi oldal felé íves, román kori „beszélő” ablakok.

A Jakab templom női oldal csúcsíves ablakai

A férfi oldal román kori ablakai

A két nemiség valamilyen arányban bennünk él.²²¹ A megismert föld-ég ellentétpárt megerősíti kiegészítő ellentétpárja is. A föld termékenységevel szemben az ég terméketlensége áll, helyesebben földi értelemben a termékenységre alkalmatlansá-

²²¹ Nemi kettősségünket a tesztoszéron férfi hormon születés előtti feldúsulása, vagy éppen kis mennyiségű megjelenése dönti el.

²²² Bolen 1997, Kalicz 1970: 15.

ga. Ez utóbbi párhuzam is lehetővé teszi a női és a férfi ellentét (kettősség) szimbolikus kifejezését.

Az istenek-istennők valamilyen módon a földi emberi tulajdonságok szimbólumai.²²²

A magyar istennőképzet, amint említettük, a lakodalmi ünnep menyasszonyaként a mennyei istennőképzet földi, „megtestesült”, „alakot kapott” természetes és nem csak szimbolikus megfelelője. A vőlegény a „kettősség” másik, ellentétes oldalán: az ég és vele együtt a világosság szimbolikus, nap-pali! – és földi szerepkörében csak virtuálisan lehet jelen. (nincs publikus szerepköre!). Emiatt a vőlegény két helyettesét (násznagy, vőfény) az éjszakai szertartás kozmikus sajátossága kívánja meg. A násznagy atyai (jupiteri) szerepköre ugyanis az esemény komolyságát, a vőfény (vőfély), az együttlét öröméhez szükséges jókedvet, a csínytevő Her-mészként (Merkúr) valósítja meg.

Ez a képzet nyilvánult meg az asszony részéről a férje megszólításában, akit az asszony, mint urát sohasem tegezett, hanem magázta, és „kend”-nek szólította, ami a „kündü”: vezér, vezető, a „közös-ség irányító ereje” kifejezés maradványa lehet. Az asszony ugyanakkor a ház belsőségének és a kö-

zösség hiedelemvilága irányításában a szellemi és gyakorlati vezetést látta el, s ebbe a férfi sohasem szólt bele.²²³

Az asszony a leányát elsősorban és hangsúlyosan az érzelmi életre készíti föl. Énekes játékaikat kizárólag leányok játszották. (Nincs egyetlen énekes fiújátékunk sem!) A fiúk játékaiban a küzdelem, az erő és az ügyesség megjelenése kap hangsúlyt. Ők a család és a nagyobb közösség védelmét és biztonságát látják el.²²⁴ A törzsi életben ma is megfigyelhető, ha a férfiak nem a küzdelemmel összefüggő feladatok elvégzésével vagy a törzs szellemi és tárgyi biztonsága megteremtésével, ellátásával foglalkoznak, akkor semmit sem csinálnak. „Agyonütik az időt.”

A Magyar népzene tára II., Jeles napok című kötet Luca napja, december 13. című fejezetének ismertetője így kezdődik: „Luca napjához több (egyházi befolyást nem mutató) népi hiedelem fűződik.”²²⁵

Első kérdésünk: Mi is ez a Luca-nap?²²⁶

Luca napja 12 nappal előzi meg a nap újjászületését, a horizonton új irányba történő elmozdulását. Ez a 12 nap mágikus idő, a következő év várható alakulására adott 12 előrejelzést. Az 1582-ben jóváhagyott Gergely-naptár szerint Luca napja december 13.

Luca-napi varázsszövegeink feljegyzési helye figyelemre méltó: a pogányságot leghívebben őrző Koppány-ország: Somogy, Zala, Baranya és Veszprém környéke. A Luca megnevezés őseurópai, latin eredetre is utalhat.

A következőkben megismerkedünk az ég képviselésében megjelenő legények Luca-napi varázslásának a szövegével, mert benne a földi Boldogasszony-fogalmat, a földi örömöket, boldogságot és gazdagságot megfogalmazó női lényt, lényeket sejtjük. Mindenekelőtt lássuk a feltehetően teljeset mutató Luca-köszöntő változatot, melyet 4–5 legény ad elő, rendszerint buffogó köcsögdudaszóval kísérve, s valami földhöz közeli alkalmatosságon, fatuskón ülve, énekelve mondják:

*Luca, Luca, kity-koty, kity-koty,
Luca, Luca, kity-koty, kity-koty,
Kell-e monya kettő, kettő?
Nekem is van kettő.
Kity, koty, kity koty...*

1. *Keetek tikjuknak annyi csirkéje
Legyen, mint az égen a csillag,
Fődön a fűszál!
Luca, Luca kity, koty, kity koty,
Kell-e monya kettő,
Nekem is van kettő,
Mind a kettő meddő.*
2. *Annyi malaca legyen a kentek
disznájának, hogy egyik ólbul kifussanak,
a másikba befussanak!
Adjon Isten egy rongy ólat,
Száz malacot bele!
Kity-koty, kity-koty! Refr.*
3. *Keetek lányának olyan
csöcse legyen, mint a bugyigós korsók!
Kity-koty, kity-koty! Refr.*
4. *Öregasszony gégeje,
bort, pálinkát bevesse!
Kity-koty, kity-koty! Refr.*
5. *Keetek leányának a f...g
úgy jöjjön ki a s...n,
mint kemence száján a füst!
Kity-koty, kity-koty! Refr.*
6. *Kietek disznainak, akkora
szalonnája legyen, mint egy ajtó!
Kity-koty, kity-koty! Refr.*
7. *A fejszétekbe úgy megálljon a
nyél, mint az én p...m a helybe!
Kity-koty, kity-koty! Refr.*

²²³ Györffy 1956. 16–19. „A ház feje az öreg gazdaasszony. Míg ő él, addig a menyecskének a kamrában van a helye. A menyecske semmiféle holmiját nem viheti be a házba, mindent a kamrában kell tartania, vagy a padláson. Ha meghalt az öregasszony, csak akkor lehet ő az úr a házban.”

²²⁴ MNT 1993. 213. p

²²⁵ Bartók Béla-Kodály Zoltán 1953: 367.

²²⁶ Scullard 1981. 204. p. A rómaiaknál a dec. 3. egyaránt volt Tellus és Ceres istennő ünnepe. (Tellus, telluris nőnemű szó, föld jelentésű). Ceres római termékenységistenő, a görög Déméter vagy a magyar Boldogasszony megfelelője. Luca név élet, életvilág fénye, átvitt értelemben a virradat, a hajnal fogalma.

*Keetek tikja tojjon,
A másé csatázzon!
Kity-koty, kity-koty! Refr.*

8. *A keetek lányának akkora v...a
legyen, mint egy kemence!
Kity-koty, kity, koty! Refr.*
9. *Keetek fejszéje, fúrója úgy álljon
meg a fába, mint a p...m a leányba!
Kity-koty, kity-Koty! Refr.*

Majd befejezésül énekelve:

*Adjon Isten bő bort, búzát, lélek üdvösséget,
Sok egészséget, a pohárnak fenekeit,
Hogy ihassunk eleget!*

(És most):

Három! a pálinkát, (a szalonnát) várom!

Ha nem engedték be őket, a mágikus jókívánságok helyett, mágikus rontó szöveget kiáltottak jó hangosan énekelve, sokszor ismételve:

*Keetek tikja f...ék,
A másé meg tojjék!²²⁷*

E kívánságok előnkbe hozzák az őseurópai kultúra tízezer évvel ezelőtt keletkezett istenasszony képzetének közismert képi megjelenítéseit, a willendorfi Vénusztól (Ausztria), a mai Franciaországban felfedezett lasseli Vénusz, amint bőségszarut tart rajta 13 rovátkával.

A Luca-nap a fény foganásának az ünnepe, eredeti elnevezése eltűnhetett az időben. A latin szó napvilág, fény, élet jelentésű és nőnemű kifejezés. A Luca-napi varázsszöveg a sötétségben, az anyai fogalomban megjelenő fény (gyermek) megszületésének, az életet újraszülető istenasszony tulajdonságának ismeretéhez tartozó már több évszázaddal ezelőtt korszerűtlenné vált mágikus jókívánság. A Luca-nap mély szellemi tartalma a bizonyíték a magyarság természeti változást befolyásoló ősi, mágikus szertartásának egykori meglétére.

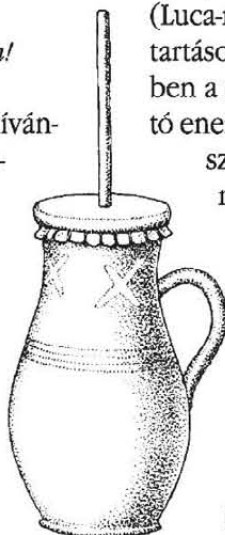
A nagy természet örökkévalósága a nőiség örökkévalóságának a párhuzama. Az örökkévalóság

időtlensége az örök sötétséggel, s annak női természetével azonosul. A női természet állapotának a megváltozása azonban csak férfi közreműködéssel lehetséges. A Luca-napi szertartás a nagy természet ciklus mozgását, átváltozását, újjászületését hívatott elősegíteni. A Nap fénye december 13-án veszedelmesen alacsony szakaszába kerül. Nyolc nap választja el mélypontjától és 12 nap (december 25.) az újjászületése lehetőségétől. Ebben a 12 napban ezek a jelek még közös emberi erőfeszítéssel befolyásolhatók. Ezért a Luca-nap a boszorkányság, a varázslás megkezdésének indító napja.

Amíg a nyári napforduló alkalmával a szertartásban a leányoké a fő szerep (vö. Szentiván-napi kultuszok), addig a téli napforduló fő szereplői a legények, akik ezért szimbolikusan „legénykednek”. (Luca-nap s az akkor meginduló regöles.) A szertartások nemi főszerepeinek oka mindkét esetben a nemeként időhöz kötött maximális indító energia. A szerves élet a sötétségben fogan, hiszen a születés maga a világosság megjelenése, eljövetele. A természet életének ébredése, születése, azonban különbözik az emberi élet születésétől. A kettő között viszont sajátos összefüggés van. Ez az összefüggés teszi lehetővé az ember számára, hogy a természeti változashoz hasonló szertartások formájában közreműködjön a természeti erők kedvező irányú befolyásolásában, hozzátevé ahhoz közösségének saját erőforrásait.

Az egyéni, védelmet kérő, biztonságérzést keltő szertartásos cselekedet sajátosságai-
ban is ez a magatartás jelenik meg. Az álomból (a halálból) történő feléledés, újjászületés élményét fogalmazza meg a következő apokrif imádság:

*Én lefekszem én ágyamba,
Minden testem koporsómba,
Őrizetek szent angyalok,
Forogjatok szent keresztek
Hadd aludjam Máriának kebelébe,
Tik szőjáig, hajnal hasadtáig.
Izsák, Ábrahám, aranyszájú Szent János!
Kötözve legyenek a rosszak
Se értsenek, se halljanak
Az igaz szó által ámen.*

²²⁷ MNT. Bartók-Kodály i. m.: 370–372. p.

A Luca-napi legényköszöntő a meglátogatott eladólányos családoknál a közösség legényeinek termékenységvarázsló szertartása. A kis és nagy emberi közösség fejlődésének alapja a női termékenységből eredő gazdagság vágya. Ez határozta meg az erre vonatkozó szertartás szellemiségét és ezzel összefüggő alakítását. A természeti alapélmény nem más, mint az időszak változásélménye: a sötétség világosságba változása, ami fiúgyerek születését, és ezzel összefüggő fényt (fogantatást), majd a világosság, a hajnal (asszony) hasadását, a napgyermek (születését) megjelenését jelenti.

Minden bizonnyal a korai emberi közösségeknél ez a szertartás éjszakai közös szexuális orgiához, majd a nőiség közreműködésének fejlődésével leszelídülve, szimbolikus formákban a mi hagyományaink emlékei szerint a Luca-napi legénybandák köszöntő szövegeiben öltött alakot, formát. Így lehet megfelelő módon értékelni a köszöntőben részt vevő legénybandák és a háziak nő- és férfi tagjai egyetértésében megkívánt szertartás mai látásmódunkban szélsőségesen obszcén szövegeit és magatartását. Mind a két forma emlékeit, töredékeit még a magyar néprajztudomány is rögzíteni tudta. A világ törzsi kultúráiban mindkét szertartási forma szellemileg és alakilag mai napig élő. Kétségtelen, hogy ilyen mágikus szertartás közelébe csak nagyon ritka esetben juthat idegen. Emiatt nagyon keveset tudunk róla a különböző kultúrákból. (Cseccsen körutamon egyáltalán nem gondolhattam temetésen való részvételre. Még a környékére sem engednek be idegent. Csak rejtett magnetofon-felvételeket hallhattam, de semmi könyörgésre nem engedték lemásolni. Számomra az ilyenkor táncolt *zika* férfitáncot szerettem volna látni és hallani, még a színházban sem engedték meg lefilmezni!) Ez a tánc pontos megfelelője a mi dunántúli „dussolás” sajátosságainak.

Ezek a kultuszok az emberi közösségek szoros természeti kapcsolatáról adnak hírt, ami a civilizált világrészen már századunk elmúlt fordulóján nagyon meglazult, és a közben lezajlott két nagy háború, az azokat követő megpróbáltatások, a fokozódó technokrácia a legyengült kapcsolatot gyorsulón szétépte. A mai ember tetován áll a felfordult világban, ahol a női szerepkör becsülete és értékrendje szükségszerűen a végsőkig leértékelő-

dött. Az a fordulat, ami a kései bronzkorban, mintegy 4–5000 évvel ezelőtt megbontotta a két emberi nem szerepköri egyensúlyát, mára mélypontját érte el. A figyelem a ciklikusan megszülető és meghaló „fénygyermek” (férfi) felé fordult, míg korábban az „örökkévalóságot” ténylegesen képviselő szülőanya volt a központ.

A most következő szövegváltozat minden bizonnyal a keresztény követelményeknek elfogadhatóan formálódott újjá. A nyelvi kifejezések megválasztása képes volt megközelíteni a korábbi érzelmi igényeket, ami még a természettel szoros érzelmi élet megélését bizonyítja:

*Meggyüttünk mi röggére, Luca köszöntésire
Luca fekszik ágyába, mennyország ajtajába
Gyere pajtás, menjünk el, Szent Lucát
köszöntsük föl!
Ha mi oda eemögünk, mennyországot
eenyerünk
Kitty-kotty, kitty-kotty
Maj hajná lössz
Maj mög vérad.
Galaginya kettő
Bíró hátán teknyő...*

A ház asszonyait, leányait, az éjszaka sötétségében felkereső legények köszöntésének tartalma szerint tehát a ház asszonyait, leányait, mint mennyországot akarják elnyerni. A szokáshagyomány külsőségei mintha elsősorban a tyúkok tojáskészességét kívánnák megerősíteni, de a párhuzam emlékeztet az emberállat azonosság igen korai emlékére is. Íme az erre vonatkozó tyúkoknak szóló Luca-napi köszöntő:

*Luca napján hoztam vadat
Én vájtam meg a lukadat
Tojjá már, tojjá már, tarka pizse már!
Ha nem tojol tarka pizse,
Ég számodra már a zsisze
Luca, Luca kotty!²²⁸*

(Ugyanis, ha nem fog tojni, levágják és forró vízben megkopasztják.)

²²⁸ MNT 1953.

[Kevesen ismerik, hogy az ember és állat életét közös emberi törvények határozták meg a múlt század (1800) első feléig.]²²⁹ (Függelékben!)

A Magyar szókincstárban olvashatjuk:

TYÚK (fn), pipi (biz), pire (táj), bada (rég), tyutyuka (táj), kota (táj), kotácska (táj), hátrakaparincs (táj), jérce (szleng): nő, lány, asszony, csaj (szleng), liba (pej), pulyka (pej)
TYUKÁSZ (fn) (táj), szoknyapecér, szoknyabolond, nőcsábász, kakas.²³⁰

Csak néhány szövegsor az asszonyok által mondott apokrif fohászaink témánkat érintő példáiból:

„Piros hajnal hasadék,
Mária bennem nyugoggyék,
Úr tőle születék”,
„Óh hajnal, hajnal, rózsaszínű,
szép piros hajnal,
kibe Mária nyugoszik,
Út tőle születik”²³¹

„Úti piros szép hajnal,”²³²
Ó hajnó, hajnó, szép piros hajnóm,
Piros hajnal hasadj meg.” stb.

E természeti képek női párhuzama már nem újdonság számunkra.

HOLD, NAP, SZIMBÓLUMOK

A moldáviai temetőekben járva a sírköveken tűntek föl először együttesen a Hold és a Nap jelképei (szimbólumai), valamint közöttük az egyenlő szárú kereszt, (természetesen nálunk és másutt is vannak hasonlóak). A sírok megjelenése, megjelenítése mindig elgondolkasztató, mivel a halottakkal összefüggő kultuszok a legnehezebben megváltozó hagyományok közé tartoznak. A halott számára e jelképek az élők részéről változásmágiát, újjászületés kívánságát jelentenek. A Hold az újjászülő, a változást fel-

mutató közeget, az istenanyát, a Nap, a halálban az örök világosságot, a létezés érzését és kívánságát jelenti, a közöttük lévő kereszt pedig az újjászületéshez szükséges tér, és idő megjelenítését. Az egyenlő szárú kereszt, mint később látni fogjuk, szorosan kapcsolódik a négyzethez, ami szinte az egész világ összes népének kultúrájában a Föld szimbóluma. Maga a sírdomb a földből újjászületést biztosító istenanya „hasa”.

A gyergyószentmiklósi örmény egyház keresztény közössége a pünkösdi ünnepek alkalmával szokásos körmeneten olyan sajátos ősi emléket őrzött meg, ami felkeltette figyelmünket. Ilyenkor a baldachint középkori ruhába öltözött férfiak kísérik. Egyikük a menet előtt megy, kezében mintegy két méter magas rúdon vitt 60 cm átmérőjű aranyozott és két oldalra domborított tányérral. Nem egyszerűen csak megemelve viszi ezt a rúdra erősített fényesen ragyogó „napot”, melyen Krisztusábrázolás van, hanem előre-hátra billegetve, a járás ritmusában. Az egész látvány nagyon emlékeztet a kazár emlékekre, amikor ezt a fejedelmet előtt vitték. Sehol nem láttam hasonlót.²³³

Az észak-amerikai indián „orvosságos ember” sátra 28 oszlopon áll. Ez a szám világosan utal a Holdnapok számára, s ezzel a Hold változást jelentő tulajdonságára. Az orvosságos ember sátra pedig a „változás-kívánság” helye. A beteg ember azért keresi föl,

Sírkő egy moldáviai (Chisineu/Kisjenő) temetőből a XIX. századból

²²⁹ Oszter 1908. 321. p.

²³⁰ Magyar szókincstár 1999. 866. p.

²³¹ Erdélyi Zs. 1976. 246. p.

²³² Erdélyi Zs. 1976. 446. p.

²³³ Falvai Károly 1993. Pünkösdi, Gyergyószentmiklós. Szerző megfigyelése.

hogy meggyógyuljon. Emiatt analógiásan a Hold mozgásához igazítják azt a teret, ahol ezt el kívánják élni.²³⁴ A Hold-változások megfigyelését az ember legősibb cselekedetei közé sorolják, ami minden bizonnyal megelőzte a tűzkészítés feltalálását.

Az emberi kettősséget a korai kultúrák a Hold és a Nap balszem-jobbszem ábrázolásával is szimbolizálták. Az egyiptomiaknál „Ré bal és jobb szeme, mint Nap és Hold, a világosság legfelsőbb elve; és a következő szöveg föltárja a holdfény igazi forrását: Khonsuloh (hold), az éjszaka fénye, a bal szem hasonmása – aki keleten emelkedik, mialatt a Nap nyugaton van, a bal szem fogadja a jobb szem fényeit”.²³⁵

A jobb oldali Nap-szemet északon az Uadzsit kígyó keretezi, délen pedig Nekbet, a sólyom. Ez a két állati tulajdonság a létezés tulajdonságainak összessége. A király homlokán a két ureusz kígyó reszketést idéz elő az ellenség lábaiban.

Tut-enkh-Amon kőberakásos ékszerét az ezüst holdsarló veszi körül és a bal szemet hajóra helyezve mutatja, ami az éjszakai utazást jelenti. (A kék korongon látjuk a fáraó két oldalán Tot és Nektet alakját.) A szárnyas skarabeus bogár mintha a hajót emelné, a napgömböt mutatja föl. Az arany lapon lévő berakások lapisz lazuli, türkisz, kalcedon kövek.²³⁶

„A Holddal szemben áll a Nap, ahogy a nővel a férfi” – írja Bachofen. „Amit a Föld a maga anyagá-

Sírkereszt, mint változás-, újjászületés-szimbólum a Hold és a Nap között. Moldávia (Chisineu/Kisjenő), XIX. század.

Egyiptomi jobb szem: Napszimbólum

nak legbelsejében egyesít, s csak szüléskor bocsátja külön-külön napvilágra: – a női és a férfi nem – az égben két kozmikus, önmagában megálló hatalommá válik szét. A két égitest viszonyában a férfi és a nő viszonya tükröződik minden részletében. A hold anyagisége mellett fellép a férfi nap-erő anyagtalansága. Önmagában és önmagáért fénytelen a hold, a női föld-anyaghoz hasonló. Csak a nap sugarai keltik életre. Ezek részesítik fényben és a termékenység princípiumában. A Hold tehát teljességgel kozmikus Földként jelenik meg. Anyagi, mint a mi Földünk, fogadó, mint ez, hasonlóan anya módon szülő. Folytonos növekedésében és csökkenésében az anyag anyaöleéből keletkező teremtmény örök változását mintegy képszerűen ábrázolja.

A Hold másik természetében nem női, hanem férfi potenciaként jelenik meg, tehát egészében hermaphrodita, ahogy gyakran ábrázolják. A Hold a Nappal szemben a női fogadó anyag. A mi Földünkkel szemben ebben a másik nézetben a magából magvakat kibocsátó hím megtermékenyítő (mint a növény – szerző megi.). Amit a Naptól napal magába fogadott, azt éji világának nedves suga-

²³⁴ Pennick 1979.119. Az idézet észak-amerikai oglala szíu-indiánok emlékeiből való. A tájoláshoz Észak-Amerikában százezerszámra találtak 28 küllős kőkatokból ugyanilyen beosztású csillagászati tájékoztató helyeket. Az indián törzsek minden hosszabb tartózkodási helyükön el kellett készítsék ezeket. Közülük a leghíresebb a Big Horn hegységben talált kőkatok.

²³⁵ Lamy, Lucie: 1981/86:44 *Egyptien mysteries*. London Thames an Hudson.

²³⁶ Lamy 1981/86:44.

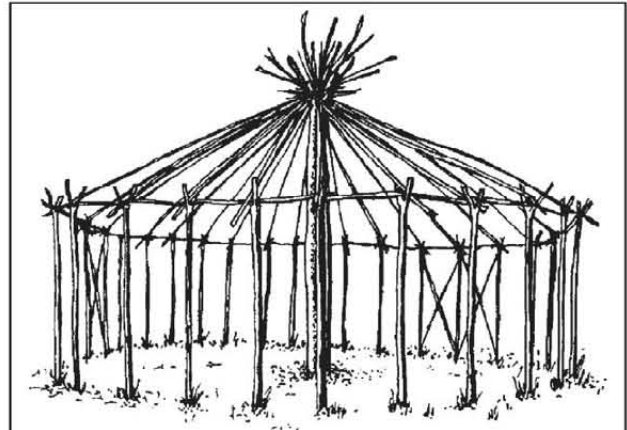
Egyiptomi bal szem: Holdszimbólum

raiban önti el a földön, hogy megtermékenyítse a talajt és minden női lényt. Plutarkhosz írja az Ízisz és Oziriszben, hogyha az egyiptomiaknál az ilyen megtermékenyítő holdsugár üzekedő tehénre esik, bika (Ápisz) születik, aki alakjának oly sok vonatkozásában a Holdhoz hasonlít. Így lesz a Nappal kapcsolatban anya a Hold, a Földhöz való viszonyában minden nemzés atyja.²³⁷

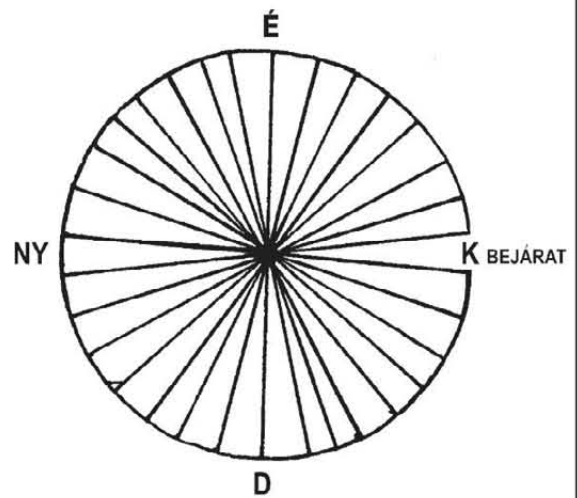
Az újhold napja már a régi kultúrákban Egyiptomban, Mezopotámiában és a Fekete-tenger környékén egyfajta ünnepnap volt. A rabságban élt zsidóság két kultúra ismeretét és gyakorlatát sajátította el, és az ott megismert képzeteket magától értetődően örökölte tovább. A próféták az újhold ünnep szokásrendjét a szombattal, az Úr napjával hozták kapcsolatba és munkatiltó napként ünnepelték meg.²³⁸ Ha a szombat és az esetleges búcsújáró nap az újholddal összeesett, akkor azt különösen gazdag ünnepként, áldozatokkal kiegészítve tartották meg. „Történt, hogy a midrás megadása után az asszonyok vonakodtak odaadni ékszereiket, hogy Áron azokat az Aranyborjúhoz elszállítsa. Ezért Isten az asszonyokat azzal jutalmazta meg,

²³⁷ Bachofen i. m. 179.

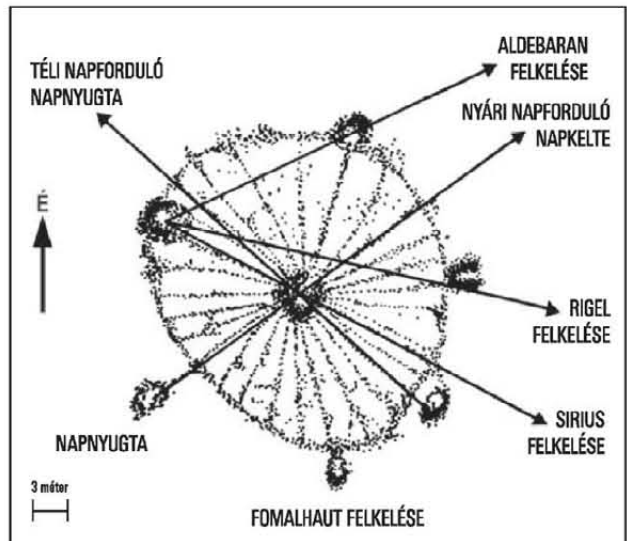
²³⁸ Az újholdünnep: Kedd asszonya ünnepként már Kálmány Lajos kutatásaiban feltűnik. Rámutat a kultusz ősiségére, nevezetesen a patriarchalizmus előtti időkre.

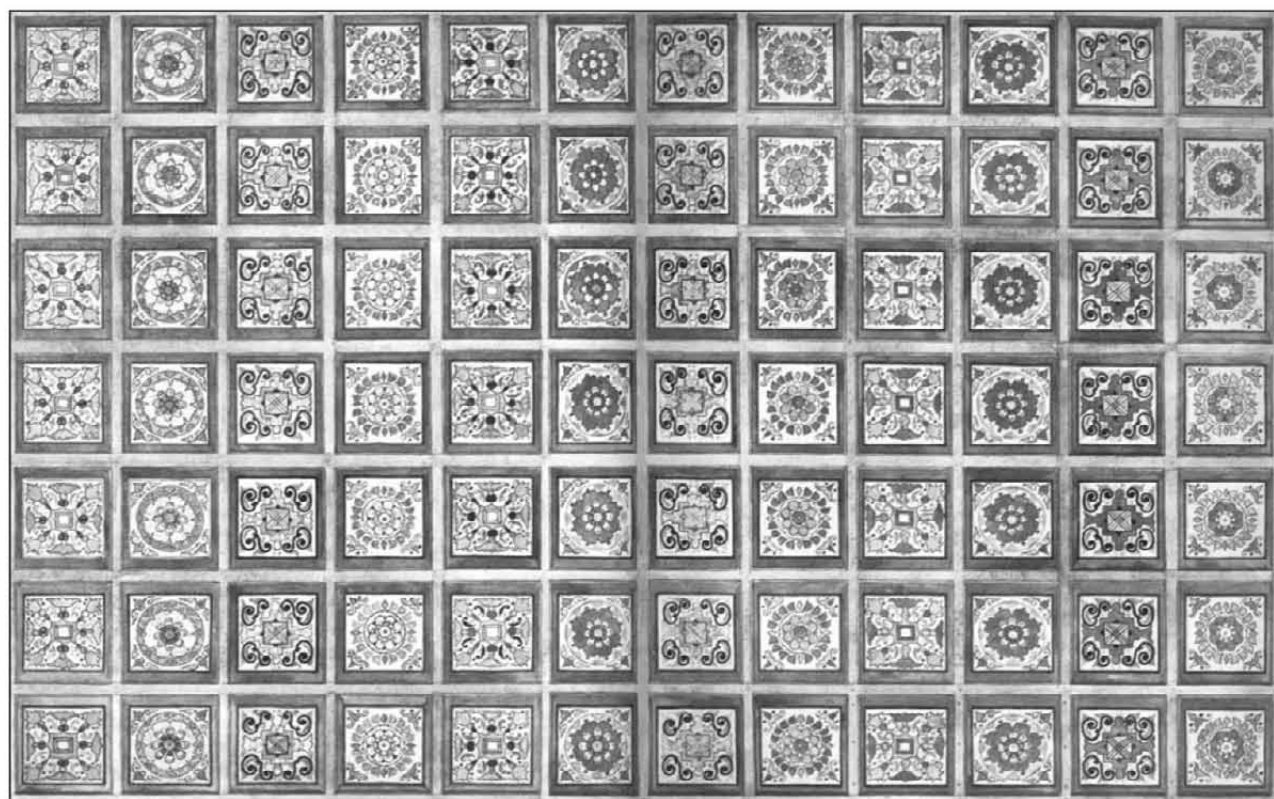

Észak-amerikai sziú indián törzs „orvosságos” sátra. 28 oszlopon áll, bejárata keleten nyílik.

„Orvosságos kerék” a Sziklás-hegységben a csillagászati tájékozódáshoz. A vándorló törzsek ezerszámra hagytak olyan kőrákatokat maguk után, melyek később elpusztultak.

Magyarbikal református templomának kazettás mennyezete 7×12 kazettával,
a Hold- és a Nap-szimbólumok létezését jelentő kifejezésével

hogyan számukra az újhold napját munkatiltó napként rendelte el. Emellett biztosította, hogy mint az újhold, minden hónapban megfiatalodjanak.²³⁹

Az időváltozást előjelző Hold 12-es és 7-es ritmusa tette lehetővé a természetben a napfelkelték követését. A 12-es rendszer kialakulása után következhetett a holdváltozások közben megismert harmadik rendszer a napfordulók és napéjegyenlőségek fontosságának négyes felismerése, majd jóval ezek után tudatosságunk, és mai emberi voltunk tényleges kialakulása. A három egymással összefüggő rendszer a mitológiai rendszerek változásában is követhető: A legrégibb rendszer: anya-leánya-fiúgyermek hármas összefüggéséről beszél az iráni, az egyiptomi, a krétai és a mi kultúránk is. Ez a képzet változott át a bronzkor kései szakaszában atya-anya-fiú hármasságra, majd a kereszténységben teljes férfiúi hármasságra (atya, szentlélek, fiú). A három rendszer változása pontosan követhető emlékeinkben.

A mi számunkra feltűnő és figyelemre méltó: ebben a hármasságban a magyar istenanya képzetek a legősibb anya-leánya-fiúgyermek mitológiai em-

lékeket őrzik. Ezekről beszélnek archaikus gyermekjáték-, és az apokrif imákat tartalmazó szövegeink. Ezért kezdjük az évet a Boldogasszony-hava elnevezésű holdhónappal, s ezért általános az európai gyakorlatban a „hétnapos” hét és a 12 „holdnapos” hónapnevezés.

E három összefüggő rendszer nyelvünkben kialakult elnevezései ugyanakkor mára elhomályosultak, majd megszűntek. Sok ezer éves emlékeik ismerete, azok tartalmának megújítása, új gondolatok, hasznunkra váló törekvések megvalósulását indíthatják meg.

Megfigyelésünk szerint a római katolikus templomokban a Hold-Nap kettősség hangsúlyozása

²³⁹ Ehrlich, E. L. 1959. *Die Kultsymbolik im Alten Testament und in nachbiblischen Judentum* Stuttgart, A. Hiersemann V. A szerző jegyzetben írja le: „Az asszony és a Hold közötti kapcsolat a zsidóságban jelentős szerepet játszik. A Hold az izraelita számára az asszonyt jelenti. Az Artemidor II,36 szerint a Holdistennő az álmodónak olyan anyát vagy asszonyt jelez, aki leányt vár. Az eretnek gnózisban a Holdat Luna mellett Helénának is nevezték.” 82. s.

Mykénei elefántcsont faragás. Anya/leánya/fia (Kr. e. XIII. sz.)

ritkán jelenik meg. Ennek okát abban kereshetjük, hogy a római keresztény vallás eszmeiségében a Nap fénye meghatározó szerepet kap, s ezzel Jézus megtestesült istensége képez hangsúlyt. A Hold s vele együtt Szűz Mária személye csupán halvány kíséző jelenség.

A Mithrász küzdelmek nyomait viselő patriarchális szemléletű keresztény vallás templomainak a keletre nyíló szentélyablak kerek formája még a férfi hangsúly szellemiségének emlékét idézi a (a hengeres fénypázmájával) kelő és nyugvó nap hangsúlyával. E fényszimbólum, a gótikus templomszentély hosszúkás szűk színes ablaka már a hangsúlyozott Krisztus-kultusz után fellángolt Mária-tiszteletéről (női hangsúlyról) tanúskodik. A szertartást végző pap ekkor már kettőjük tiszteletére végezte áldozatát. Ez is oka lehet a gótika máig feledhetetlenül egységet sugárzó és ezzel lenyűgöző eszmeiségének, erkölcsiségének.

A keresztény eszmeiség változása a magyar reformáció időszakában másmilyen törekvést is mutat. A Nap és Hold együttes szerepe, Szűz Mária kultusza nélkül, de természeti képzetként és meglepő módon éppen a magyar református templomokban ismét hangsúlyt kapott! . Feltehetően visszatértek korábbi, még hagyományosan élő régi

magyar természeti képzetekhez, melyek főleg az 1600-as évek végétől a templomok kazettás mennyezetein tűnnek föl. Szép példája a kalotaszegi magyarbikali templom kazettás mennyezete, ami 7×12 sor kazettájával e természeti Hold-Nap kettős rendszer egységének nagy fontosságát hangsúlyozza. Olyan példákat is idézhetünk, ahol a férfiak fölött a kazetták közepén a Nap, a női kazettás oldal fölött a Hold alakját formázták meg. (pl. Felsődoboly, Háromszék v. m.),²⁴⁰ alattuk a megfelelő szerepkört megfogalmazó férfi és női közösséggel. E téma párhuzamának akár vallástörténeti, akár néprajzi kutatása eddig föl sem merült.

A sok közül ez a néhány, kiragadott példa a Kálmány Lajos által feljegyzett magyar emlékekkel azonosul. Kétségtelen, hogy hittérítés előtti emlékeinkről van szó. Ma nem tudunk felelni arra, honnan és milyen történeti előzményekből ismert nálunk a „kedd asszonya”, mint az újhold ünnepe. Feltételezéseink lehetnek, s ezek véleményünk szerint egyformán származhatnak a Kárpát-medence vagy a Kaukázus előterének korai emlékeiből.

Kr. u. a VII. század körül új, csillagászati megalapozottságú kalendáriumi gyakorlat alakult ki, s elhalványult az újhold jelentősége. Csupán a liturgiák néhány emléke, s a népek hagyományai idézik az egykori újhold kapcsolatot. A későbbi időkben a keresztény eszmeiség is visszatér ezekre az antik emlékekre. Szűz Máriát 12 csillag körével a fején kezdték ábrázolni, ami egyaránt megfelel a 12 holdhónapnak és a 12 csillagjegynek, amelyeken a

Amon/Maát/Tut-enkh-Amon – atya/anya/fiú

²⁴⁰ Szerző megfigyelése 1997.

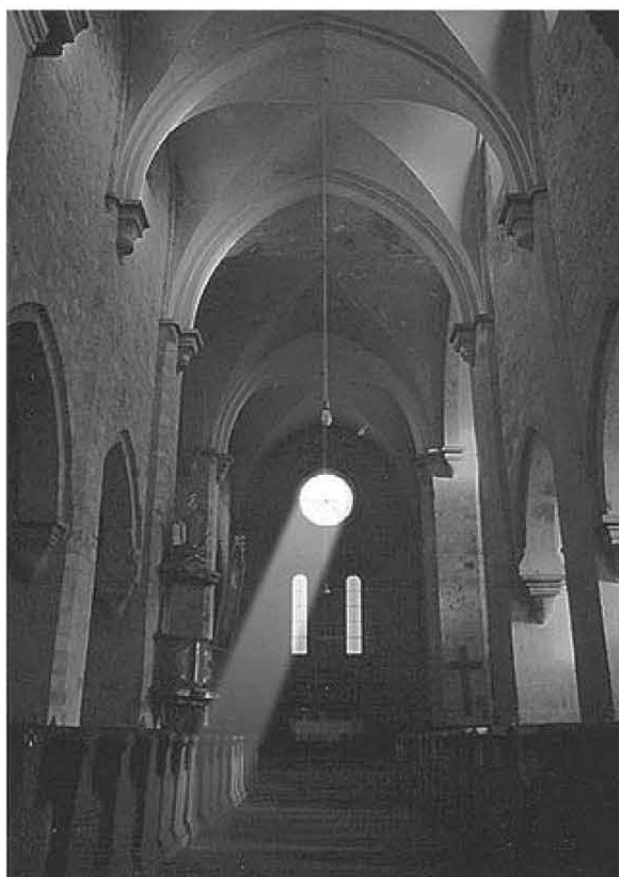
A veleméri Árpád-kori templom szentélyablaka keletelve.
Akvíla János festményeivel, az 1310 körüli időkből.

Holdváltozás időszakos beosztása miatt a Nap egy év alatt égi útján átvonul.

A Nap-Hold-rajzok szinte elmaradhatatlan elemei a sámándoboknak.²⁴¹ Ezek a dobrajz példák annyiban térnek el az előző példáinktól, hogy a szibériai sámánok feltételezhetően nem az éggel, sőt egekkel tartanak kapcsolatot (mint azt a leírásokban rendre olvashatjuk), hanem a mennyyel és a mennyekkel, s ezek tájékozódó csillag-irányaihoz mindig ott van a Nap és a Hold, mint világegyetemek, valamint sok esetben a világok közötti átjárók helye is, ami csak női fogalom lehet.²⁴²

A menny karthágói istennője Tanith istenaszszony szárnyas alakja, a menny és az állatöv alatt állva a napot és a holdat tartja a kezében. Két oldalán

Róma, Sta Aracoeli templom nyugati ablakában
a három jósméhhel. A szerző felvétele.

Bélapátfalva. Cisztercita templom szentélye 1300-as évek eleje.

két oszlop, a nagy anyaistennő szimbólumai.²⁴³ A sztélé alsó szintjén azonban ugyanazt az istennőt felemelt karokkal, elvontan stilizálva találjuk. Valószínűleg, faként ábrázolják, amit átvettek az egyiptomi élet szimbólumaiból. A fején van a nap, a nap fán való születése, és ahogy a nagy istennő tipikus madárszimbóluma, a két liba kíséri.

Mindez annyit jelent, hogy az alapvető természeti jelenségek és az ezzel összefüggő emberi képzetek a nyelvek fogalmi sajátosságaiból eredően tudományosan nem rendezettek, s ezzel együtt kimaradtak és kimaradnak az ifjúság neveléséből. Emiatt gazdag szellemi örökség ismerete meggy feledésbe. A szimbólumokkal telített hagyományos képze-

²⁴¹ Hoppál, 1994, 130.

²⁴² A kutatók többnyire az orosz nyelvet használják a helybéli lakossággal való érintkezésben. Többnyire a saját nyelvükből is hiányzik a menny fogalom. A sámánkodás pedig az éjszaka tartozéka. Így az ég fogalom használata sok félreértés oka.

²⁴³ Magyar vonatkozásban feltűnő párhuzama látható a leányek mellényén gombokból kirakott hasonmásaként.

teink megközelítése jelenleg sok félreértésre ad okot. Érzékletes ismeretük a rossz szóhasználatból eredően készik és egyre bizonytalanabbá válik. Pedig Viski Károly *A Magyar jelleg a néprajz tükrében* c. nagyszerű írásában már több, mint fél évszázada figyelmeztetett: „A tudomány ráér, csak a gyakorlat türelmetlen, amely alkotásait a bizonyosság alapjaira szeretné építeni.”²⁴⁴

TŰZ ÉS VÍZ

Nézzük először a nyelvtudomány értelmezését:

Tűz: Ősi örökség az ugor korból. Az ugor szót kapcsolatba hozták altáji szavakkal. A magyar hosszú más-salhangzójában az eredeti hangkapcsolat mássalhangzóeleme is benne lappang. A viszonylag későn adatolt 8. jelentés (lőfegyver működtetése, heves katonai harcok helye, ideje) is feltehetőleg régi időkbe nyúlik vissza; az ellenségnek tüzesített, gyulladó és gyújtó hatású hadi szerszámokkal való pusztítására az ősi nyíllövés korszakától kezdve vannak nyomok. – Finnugor egyeztetése, valamint török származtatása téves.

Diana istennő fáklával (fiúgyermek szimbólum)

(MNYTESz) A szócikk értelmezése nem említi a tűz szó 8. jelentéséhez a fogalom „tüzelni” nőstény és hím állatkapcsolat biológiai értelmezését. (Vö. a „kutyák tüzelnek” indoeurópai canicula – nőnemű – „nagy forráság” kifejezést.)

A tűz egyértelműen női szimbólum, éppen sajátos természetének megfelelően, amellet, hogy kifejezi a férfi elvet is. Mutatja ezt igen sok kultúrában elsősorban a halottak elégetésének szokáshagyománya. A szentiváni tűz is teljes értékűen a nőiség elsőségét bizonyítja.²⁴⁵ A paraszt a leány viszi. A tűzön ő ugrik át. (A fiú nem ugrik, a leány csak a nevét mondja.)

„A honfoglaló magyaroknál is meg kellett lennie a tűzhelytisztletnek.” – írja Vámos Ferenc, majd folytatja: „Szent István I. 9. törvénye bizonyítja ezt. Ebben elrendeli a szent király a vasárnap megünneplését, mégpedig

úgy, hogy mindenki, fiatal, öreg, férfi és nő a templomba menjen, azokat kivéve, akik a tűzhelyeket ügyelik. Tehát még Szent István is elismerte, hogy a házi tűzhely tüze ki nem aludhat. A házi tűzhelynek a nagy jelentőségére fényt vet az a valóság, hogy jogi, családi aktusok színhelye: a tűzhely. Nem a templomban, hanem a férj házában megy végbe az esketés: a tűzhely előtt. A menyasszonyt itt fogadták be a családba, szertartásosan, az ősök tiszteletének a szimbóluma előtt, az ősök jelképes jelenlétében. A fiatalasszony, mikor először lépi át férje küszöbét, háromszor körülmárja a tűzhelyet.”²⁴⁶

A nyári napforduló és az ezzel összefüggő tűzkal-tusz egykor az egész ősi Európában széleskörűen ismert volt, emlékei nálunk is megőrződtek...²⁴⁷

²⁴⁴ Viski Károly 1939: 344. *A magyar jelleg a néprajz tükrében*. In: Szekfű Gyula: *Mi a magyar?* Budapest, Magyar Szemle Társaság Kiadó.

²⁴⁵ Marót Károly 1938: *A szentiváni tűz*. In: *Ethnographia*. Marót sikertelen kísérletet tett ebben a tanulmányban a kultusz képzeletének feltárására. Maga fogalmazta meg: „...ez a csőd kritikája...”

²⁴⁶ Vámos Ferenc *Kozmosz a magyar mesében* 1944 Kecskemét, 1943 Hírlapkiadó

²⁴⁷ Bod Péter 757/1786. *Szent Heortokrates avagy a keresztények között előforduló innepeknek és a rendes Kalendáriumban felfjegyzetett Szenteknek rövid történetje* Posony: 101.

Atovich Ferencről olvashatjuk a legrészletesebb leírást a kultuszokról, Zobor vidéki szentiváni szokások címmel.²⁴⁸ Bellosics Bálint kiemelkedően fontos részletekre figyelt föl: erről szintén az elsők között írt terjedelmes két tanulmányt.²⁴⁹ Írásában felfigyel a kultusz hely sajátosságára, amit mindig a falun kívül, magasabb helyen, rendszerint dombon választottak ki (Vénusz-dombon?).

A jó és pontos leírásokban megfigyelhetjük: mindenütt csak a leány ugrik át a tűz fölé, akkor is, amikor az ő neve hangzik föl, akkor is, amikor a fiúé. (Valószínűleg oda-vissza ugrik a tűz fölé, amit viszont a fiúk készítenek elő.) A leány tehát a magyar hagyomány Föld szimbólumában mindig a tűzzel, és esővárással, a fiú mindig az éggel és az ezzel összefüggő esővel kapcsolódik.

A kérdésben sztyepei analógiák segítenek eligazodni. Theophylaktosz Szimokattész tudósítása szerint „a türkök rendkívüli tiszteletben részesítik a tüzet.” Hiuan.cang buddhista zarándok szerint is a „türkök tűzimádók”. Menandrosz Protektor 6. századi bizánci történetíró azon híradásából, a mely a bizánci Zémarkhosznak a türköknél tett, 569–571. évi követségéről szól, közelebbit is megtudhatunk a türkök tűzimádásáról. Eszerint bizonyos türkök megjelentek a bizánci követek előtt, s e türkök, akikről „azt mondták, hogy ördögűzők, Zémarkhoszék közelébe léptek, és minden málhajukat, amit

A menny asszonya a fiával a szellemi átváltozás eleusiai tárgyalásában. Hindu. E. Neumann és Kerényi K.

A tűz átadása a lakodalomban. A legény násznépének asszonyai veszik át a gyertyalángot az új asszony hárscsécitől. Paráds, Heves megye

magukkal hoztak, elvéve, középre helyezték. Azután tömjénágakkal tüzet gyújtván szkíta (türök) nyelven valami barbár igéket mormoltak, csengővel és dobbal nagy zajt csaptak, a lángtól sercegő gallyakat a málya körül körülhordozták, és örjögve és tajtékozva mintegy elűzték a gonoszt; hitük szerint ezzel elfordítják és elhárítják a bajokat. Miután – mint vélték – elűzték a gonoszt, magát Zémarkhoszt is átvitték a lángon: úgy gondolták ugyanis, hogy így magukat is megtisztítják.” A tűz tisztelete megvolt az avaroknál is. Euagriosz (Vita Sancti Pancratii) szerint római hadifogságba esett avarok mondták Szent Pankratiosznak: „Mi az avar nép fiai a tűznek, a víznek és kardjainknak is áldozunk.”²⁵⁰

A korabeli források közül a Dzsahánira viszszaemléző muszlim kút-

fók adnak minősítést a magyarok hitéről, eszerint „a magyarok tűzimádók”. Ezt a szakirodalom többféle módon magyarázta – írja Kristó Gyula. „Dienes István és Zimonyi István szerint a kifejezés egyszerűen azt jelenti, hogy pogányok, vagyis hivatalosan nem tartoznak egyik nagy egyistenhívó valláshoz sem. Szűcs

²⁴⁸ Atovich Ferenc: *Zobor vidéki szentiváni szokások*. In: *Ethnografia* 1900, 220–226. p.

²⁴⁹ Bellosics Bálint: *Magyarországi adatok a nyári napforduló ünnepéhez*. In: *Ethnographia* 1902, XIII. 25, 70, 117.

²⁵⁰ Kristó Gyula: *A magyar állam megszületése*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely k., 1995, 109–111. p

Szent Iván éji tűzugratás

Húsvéti locsol(ko)dás. A vizet a fiú önti (Tégy termékeny!)

Jenő úgy vélte, hogy ez az őstisztelettel összefüggő nemzeti tűzhely kultuszára utal. Hagyományainkban a tűz és víz szimbólumrendszere számtalan formában megjelenik.

Más esetben ugyanakkor a szűz fiúval szikrát csináltatnak és azzal gyújtják meg a tüzet. Ez a megfigyelés a kultuszban a férfielv passzív kezdeményező szerepkörét, a női tűz élesztése szerepkört erősíti meg.

A pusztafalusi kézfogóban a tűz sajátos változásszimbólum szerepet tölt be. „A kézfogó úgy történik, hogy a kérő legény színes szalaggal felpántlikázva megfogja a leány jobb kezét, közben pedig a vőfély egy száraz ágat vesz a bal kezébe, arra könnyen gyulladó kenderkócot akasztgat és lánggra lobbantja a kendercsomókat. (A tüzet a nőben a férfi lobbantja lánggra.)

Valójában a „kézfogó” eseménye így az „életútváltozás” megpecsételését „tűzáldozással” erősíti meg. A közösség részvételével történő lakodalmában ugyanez ismétlődik meg más színen: „Csaknem valamennyi palóc faluban megtaláljuk még ma is azt a szokást, hogy a héréskor (a kontyolás után, a menyasszonyos ház násznépe látogatásának alkalmá a vőlegényes háznál) kimennek az utcára, nagy tüzet gyújtanak, azt körül táncolják. Bogácson pedig régebben, mikor még a házak nem voltak bekerítve, a házat kilencszer körül táncolták. Régebben bizonyára a házi tűz körül táncolása lehetett szo-

kásban, ami átment ma már jelképesen a ház körül táncolásába vagy ki az utcára.”²⁵¹

„Az asszony két formában fejezi ki a ragyogó férfielvet – írja Neumann –, úgy mint tűz és mint magasabb fény. Ezzel kapcsolatban a tűz alacsonyabb minőségű (földi jellegű) földi tűz, ami az asszony egyik lényegét jelenti, s melyet a szexualitásban a férfi forgat ki belőle a libidó fellángolásával. Ez a belső tűz az, ami elvezet az orgazmushoz, és ami azonnal jelentkezik magasabb megfeleléssel az extázis orgazmusában.”

Más oldalról ebben az érzésben a nőiségben nyugvó tűz az, amit a férfi kell, hogy mozgásban

²⁵¹ Ébner Sándor: *A tűz szerepe a pusztafalusi lakodalmokban*. In: *Ethnographia* (Kisebbségi Közlemények), 1938.

tartson. Ez az egyesülés valóban olyan idős, mint a tűzcsínálás, amelyiket gyakran szexuális aktusként adtak elő, a női fában a két tenyér között forgatva a fafűrőt, keltve vagy szítva a tüzet. A primitív emberiség számára a szikra nem gyújt tüzet, valójában előidézi. Így őstípusként az asszony „forrósága”, a „lelkeseése” is megjelenhet, mint veszedelmes ördögi erő, ami elégetheti a férfit.

A női, anyai tűz és a fiú közötti kapcsolat másik kifejezése: fáklya szülő. A fáklya tüze a fa alacsonyabb tűzfény fia, megfelel a felső ragyogó fiúknak – csillagoknak, Holdnak és a Napnak –, akik az éjszaka gyermekei.

Az anyai sötétséget a fiúk, a tűz és a szellemi fény termékenyítik meg, amelyből ők születtek. Fáklya és fény: termékenyítő szellemi szimbólumok. A katolikus pap mondja az anyai működő elv, a forrás megszentelésének rítusában, amikor a keresztelésnél az égő gyertya belecseppen a vízbe: Ab immaculato divini fontis utero in novam renata creaturam progenies coelestis emergat. [Szó szerint: a szeplőtelen (anyai) méh forrásából újjászületett teremtmény égi ivadékként merül föl.]

A hyeros-gamoson²⁵² keresztül a felső és az alsó női elvek fénnel és tűzzel meggyulladtak és Mária még „igne sacro inflammata” (szent tűzben ége). Fölül és ismét fölül a női elv sötétsége meggyulladt, és tűztől és fénytől megtermékenyült, és éppen akkor, amikor a ragyogó ölelés jelenti a halál házasságát az asszony számára. Ez olyan halál, ami új születésre változik át. A folyamat misztikus nézete, hogy az asszony mindig felismeri a termékenyítő fényt magán belül, mint égi fiút, amit ő szül, és az anya-fiú „vérfertőzése” alakítja a szellemi tapasztalat titkos hátterét. Krisztus szintén Mária vőlegénye – az anyaszentegyház vőlegénye –, akinek az anyja anyaszentegyház marad. A ragyogó fiú születésének ősi anyajogú misztériuma ezért él e szavakban is: „A Szűz szült; a fény nő.”²⁵³

Víz vonatkozásában fontos szerepet kap az ősvíz (magzatvíz), amiből az élet megszületett. Álló és mozgó vizet különböztetünk meg. Az állóvíz női; a mozgó, folyó víz férfiszimbólum. Az első szép példa Szűz Mária megjelölése: Stella Maris, tenger csillaga. A másodikra a Mária-kutak, melyek közismerten pogány eredetű emlékek. A földlyukban a víz függőlegesen mozog. Más kultúrában: pl.

Pusztafalusi kézfogó. Az életfán kócot gyűjt meg a legény, a lány tüzet lobbantja fel.

a kambodzsai Angkorwat csatornáinak kőfalát phallikus szimbólumokkal faragták tele, a mozgó víz termőerejét ezzel is fokozva.²⁵⁴

A víz a magyar hagyományokban mint „élővíz” vagy „aranyosvíz” kifejezés ismert, melynek Szendrey Ákos járt utána az 1930-as években. Felfigyelt az új esztendő körüli beregi kutak megkoszorúzására, illetve fenyőfa díszítésére.²⁵⁵

A korai kereszténységben – minden bizonnyal a zsidó vallásban meglévő valamilyen szertartásos gyakorlat folyamánként – a keresztelő kápolnában a beavatandó meg kellett merülni. A kereszténnyé válás újjászülető élet tartalmú. A kereszténnyé váláshoz, a hívó az ősvíz, az újjászületés/halál, állapotába kellett kerülni, mialatt a hívó ke-

²⁵² A férfi és nő egyesülésének megszentelt aktusa.

²⁵³ Neumann i. m.

²⁵⁴ White, Peter T. 1982. *Ancient Glory in Stone*. In: National Geographic Magazin, 566. „In the Kulen Hilld thei carved a riverbed with thousands of lingas, phallic symbols of Siva's creativ power, to sanctify the waters to irrigate the Angkor plain. The temples – Phnom Bakheng, Baphuon, Angkorwat – model the universe: An enclosing quadrangle delineates the earth bounded by mountain chains with limitless oceans beyond. In the centers rises Mount Meru, the celestial abode of the gods, who like all else are subject to inteminable cycles of destruction and creation.”

²⁵⁵ Szendrey Ákos: *Az életvíz karácsonyi népszokásaiban*. In: Etnographia-Népelet, 1940, 4: 393–360.

resztény beavatottak feltehetően a János-akta Krisztus himnuszát mondták:

Dicsőség neked Atya! Mi pedig mindnyájan
Álljuk körbe őt, és feleljünk rá neki Áment
Dicsőség neked Ige
Dicsőség neked Kellem! Ámen
Dicsőség neked Lélek,
Dicsőség neked Szentség!
A dicsőítésben dicsőség neked! Ámen
Magasztalunk téged, Atya!
Hálát adunk neked, Fény!
Kiben sötétség nem lakozik! Ámen!
Ezért adunk hálát és mondom:
Üdvözülni akarok, és üdvözíteni akarok Ámen
Oldódni akarok, és oldani akarok Ámen
Sebesülni akarok, és sebesíteni akarok Ámen
Nemződni akarok, és nemzeni akarok Ámen
Étkezni akarok, és táplálni akarok Ámen
Hallani akarok, és hallatni akarok Ámen
Megértést akarok, és egészen értelem vagyok Ámen
Fürödni akarok, és fürösztetni akarok Ámen
Táncot lejt a kellem,
Fuvolázni akarok, mind tomboljatok Ámen
Jajgatni akarok mind zokogjatok Ámen
Egy a Nyolc közül velünk énekel Ámen
A tizenkettes szám odafönt táncot lejt Ámen
A mindenség az amiben ő táncol Ámen
Aki nem lejt táncot nem tudja azt, ami van Ámen
Menekülni akarok, és maradni akarok Ámen
Ékesíteni akarok, és ékeskedni akarok Ámen
Egyesülni akarok és egyesíteni akarok Ámen
Házam nincsen nekem és házaim vannak Ámen
Helyem nincsen nekem, és házaim vannak Ámen
Helyem nincsen nekem és helyeim vannak Ámen
Templom nincsen nekem és templomaim vannak Ámen
Lámpás vagyok neked, aki meglátsz engem Ámen
Tükör vagyok neked, aki meglátsz engem Ámen
Kapu vagyok neked, aki zörgetsz engem Ámen
Ösvény vagyok neked, rajtam vándorlónak Ámen

Aki követsz engem a tánc lejtésében
Lássad meg magadat, bennem beszélőben
Ki látod, mit teszek, hallgasd el titkaim,
Míg a táncot járod, megérted, mit teszek
néked is sajátod ez az emberi kín,
amit majd szenvedek
Nem tudod egészen átlátni mit szenvedsz
Ha nincs ott számodra az Atyától jött Ige.
Ki látod, mit szenvedek, úgy szenvedsz,
ha meglátsz;
Mind aki ottan látsz nem állsz, hanem hajolsz,
Meghajtván magadat tanítod másokkal,
Hogy szőnyeged vagyok lelj rajtam nyugalmat!
Hogyha már elmentem, akkor majd megtudod
Hogy ki vagyok én,
Amit mostan látok, az nem vagyok én,
Az, „ami én vagyok” meg fogja majd látni
Hogyha te eljötték.
Ha majd szenvedőt látsz, nem szenvedőt bírod;
A szenvedőt ismerd meg, és nem a kint birtoklod.
Amit te nem ismersz, azt tanítom neked,
Te istened vagyok, nem az árulóé.
Szent lelkeknek táncát magamon akarom,
Ismerd meg az igét, – mely a bölcsessége –
Hogyha az enyémet akarod ismerni,
Igével dicsőítsd a nagy mindenséget
És nem szégyenülsz meg, teljes egészében
Én táncban szökeltem, te meg mindent értesz,
És ha megértetted, akkor fennen monddjad:
Dicsőség neked Atya!
Újra együtt velem ismételtén monddjad.
Dicsőség neked Atya!
Dicsőség neked Ige,
Dicsőség neked Szentlélek! Ámen²⁵⁶

Ne tévesszen meg bennünket az atya dicsőítése az újjászületés teremtmény aktusában. A kereszténnyé átvált szertartásos szöveg minden bizonnyal egykor az istennőt, a nagy istenanyát tisztelte meg. A szertartásos szöveg ezt az emléket egyszerűen az anya helyett, az atyával kapcsolta össze, nem törődve ennek tartalmi képtelenségével.

Az ősvíz egyik alakot kapott emléke lehet a nőiséggel párhuzamosan jelentkező oroszlán pár, vagy nőstény oroszlán, ami Egyiptomban az oroszlánfejű női istenség Szehmet (Sekhmet) a „nedvesség” alakjában rögződött. A nagyon korai mito-

²⁵⁶ Vanyó László (szerk.): *Apokrifek*. 1980, Szent István Társulat kiadása.

lógiai gondolkodás ezzel a nőiségben azt a kettősséget fogalmazhatja meg, ami a fiúgyermek születésével a női teremtmény másságot a két nagy – oroszlanerőt szimbolizáló – ellentétes (női/férfi) erő egysége jeleníti meg. A mezopotámiai Inanna (Lilith) ábrázolása mindenben hasonló, amikor kétfejű(?) oroszlanon áll. Szehmetet különösen Karnakban tisztelték. Nagy dombormű ábrázolja többek között napkoronggal a fején, kezében jogart tartva, még itiphallikusan is. A templomkerületben rengeteg szobra maradt fenn, mely Mut, az egyensúly istennőjének is a temploma volt.²⁵⁷

A magyar emlékekben sem ismeretlen a víz alá merülés húsvét hétfőn szokásban volt keresztelési szertartása. A háromszéki húsvéti locsolóversben így maradt meg ennek az emléke: „Vízbevető hétfő, ma nekem úgy tetszik, / Látom az utcákon, hogy egymást öntözik”²⁵⁸ stb.

Más forrásokból származó ismereteink szerint mind a víz, mind a tűz szimbólum kétnemű, de ugyanakkor e szimbólumok mégis mutatnak különbözőségeket.

A lauretumi (lorettói) B. Asszonyról szóló litániában olvassuk:

<i>Szentséges Szűz Mária.</i>	<i>Könyörögj érettünk.</i>
<i>Istennek szent anyja.</i>	<i>Könyörögj érettünk.</i>
<i>Szűzeknek szent szűze.</i>	<i>Könyörögj érettünk.</i>
<i>Igazságnak tükröze.</i>	
<i>Bölségségnek széke.</i>	
<i>Örömlünknek oka.</i>	
<i>Ielki edény.</i>	
<i>Betsületes edény.</i>	
<i>[...]</i>	
<i>Magyarországnak Nagyasszonya</i>	
<i>Minden szentek királynéja</i>	

*Könyörögj érettünk.*²⁵⁹

A tűz és víz értelmezésében a keresztény és a pogány eszmeiség éles különbségének lényegi oka, mint később részletesen is bemutatjuk, jól megfigyelhető a magyar hagyományos lakodalom és a keresztény esküvői szertartás megfogalmazása között is.

Bachofen megfigyelését ismétljük meg: „Nő és férfi nem egyidejűleg jelenik meg, nem egyenrangú. A nő jár elől, a férfi követi; a nő a korábbi, a férfi, fiú viszonyban áll vele; a nő az adott. A férfi a csak belőle következő. A látható, de a mindig változó terem-

mények közé tartozik, csak halandó alakban jön a napvilágra. Kezdetből meglévő csak a nő; a férfi a született, s ezért örökös pusztulás áldozata. A fizikai élet terén tehát a férfi princípium a második helyen áll a női princípium alárendeltjeként. Ebben gyökeresik amaz ősidőkhöz tartozó elképzelés is a halhatatlan anya halandó apával való kapcsolatáról.

Egyszóval: a nő először anyaként áll előttünk, a férfi először fiúként. Az aranybarázdából vájják elő egy szép napon. A föld anyai tulajdonsága a talajból feltörő növényben lesz láthatóvá. A férfiúságnak még semmiféle arculata nincs; csak később, az első férfialkatú gyermekből válik felismerhetővé. A férfi tehát nemcsak későbbi a nőnél, hanem még az életnemzés nagy misztériumának kinyilatkoztatójaként is jelenik meg. Hiszen minden megfigyelés elől elzárkózik az a folyamat, amely a föld ölének sötétjében életet ébreszt és annak csíráját kibontja. Ami elsőnek láthatóvá válik, az a szülés eredménye; de csak az anyának van része ebben. A férfierő létezése és arculata csak a fiúgyermek alkataiban nyilatkozik meg. Szülötte révén fedi fel az anya az emberek előtt azt, ami ismeretlen volt a szülött megjelenése előtt, akinek tevékenysége sötétségbe burkolva rejtőzött.

Az anyai sötétséget a fiúk, a tűz és a szellemi fény termékenyítik meg, amelyből ők születtek. Fáklya és fény: termékenyítő szellemi szimbólumok. A katolikus pap mondja az anyai működő elv, a forrás megszentelésének rítusában, amikor a keresztelésnél az égő gyertya belecseppen a vízbe: „Ab immaculato divini fontis utero in novam renata creaturam progenies coelestis emergat.” (szó szerint: az (anyai) uterus szeplőtelen isteni forrásából újjászületett teremtményben égi ivadékként merül föl).

A hyeros-gamoson²⁶⁰ keresztül a felső és az alsó női elvek fénnel és tűzzel meggyulladtak és Mária még „igne sacro inflammata” (szent tűzben ége). Fölül és ismét fölül a női elv sötétsége meggyulladt és tűztől és fénytől megtermékenyült, és éppen ak-

²⁵⁷ Lamy i. m.: 46–47. p.

²⁵⁸ Konsza Samu é. n. 457 p.

²⁵⁹ Pongrácz: A megfogalmazásai között különösen figyelemre méltó a litánia nő=edénnyel történő azonosítása, 1808.

²⁶⁰ A férfi és nő egyesülésének megszentelt aktusa.

Hyeros-gamos. Sumer ábrázolás Kr. e. 2000 körül

kor, amikor a ragyogó ölelés jelenti a halál házasságát az asszony számára. Ez olyan halál, ami új születésre változik át. A folyamat misztikus nézete, hogy az asszony mindig felismeri a termékenyítő fényt magán belül, mint égi fiút, amit ő szül és az anya-fiú „vérfertőzése” alakítja a szellemi tapasztalat titkos hátterét. Krisztus szintén Mária vőlegénye – az anyaszentegyház vőlegénye – akinek az anyja anyaszentegyház marad. A ragyogó fiú születésének ősi anyajogú misztériuma ezért él e szavakban is: „A Szűz szült; a fény nő.”²⁶¹

Korlátaink között talán még a leány/asszony vízzel kapcsolatos termékenységmágia emlékeit is idézhetjük. Orbán Balázs utolsó, VI. kötetében van a barcasági Hétfalu lakodalom ünnepség leírása. A templomi esküvő alkalmával a bejárat két oldalára a gyermekek vizes fokánokat (vödröket) állítanak. Az esküvőre érkezők néhány pénzdarabot dobnak bele, melyekhez a gyermekek a friss vizek kiöntésével jutnak hozzá. Nem találkoztam hasonló ünnepi látvánnyal, s ez a történet figyelmemben maradt. Évtizeddel később olvastam el az Ethnographia 1936-os számában Seemayer Vilmos kiváló leírását a nemespátrói lakodalomról. (Nincs tökéletes leírása ezeknek az ünnepi eseményeknek.) Nemespátrón leírta nekem Szakáll Miklósné saját 1952-es pátrói lakodalmának lefolyását.²⁶² Itt a templomi esküvő után a menyasszony hazamegy, és a kertkapun

belépve kikészítették számára a fából készült és a fejen hordott vizes sajtárt, vízzel töltve és mellette egy tojással. A sajtárt fel kellett rúgja (jó nehéz, mert a vízzel teli esetben emiatt hordták a fejen), a tojásra rá kellett lépjen (hogy könnyen szüljön). S jött a folytatás Gönczi Ferencnél (1881) az őrségi lakodalmakban: „Szobában a menyasszonyt az anyja szentelt vízzel mossa meg, a szakácsné pedig egy kalácsot tör ketté, s azt az új pár között felosztja, ami azt jelenti, hogy ezután maguknak kell kenyérükről gondoskodniuk. Tovább, közösen isznak egy pohárból; a pohárban maradt bort a menyasszony feje fölé hártaönti. Néhol az elébe, a földre helyezett vizeskancsót kell feldöntenie, hogy majd könnyebben szülhessen. Néhol, de már csak egyes családoknál tűzajándékot is áldoz. Egy tízkrajcárrost dob a tűzbe, amit azonban a szakácsné hirtelen kikap, s magának tart meg, hogy az Isten segítse őt s óvja meg a tűzveszélytől.”²⁶³ (Gönczi 1880.)

A folytatás helyett ismerjük meg Kerényi Károly összefoglalóját a görög eleusiai beavatás hasonló szertartásáról: „A misztériumok utolsó napja ismét az őselemt jelenítette meg, a születés ősforrását, a mindent újraszülve megtisztító vizet. Ahhoz a kevéshöz, amit az eleusisi misztériumokról tudunk, a két kiáltott szó: az égre nézve „esséli”, a földre nézve: „légy termékeny” vagy még inkább: „tégy termékeny!” Hogy mindkét kiáltás a vízre vonatkozik, azt egy athéni kútkáva felirata bizonyítja, amely hozzáad még egy harmadikat: „áradj túl”. Nem lehetjük, hogy a kútfelirat kívánsága ide-oda táncolt volna: először az égre, azután a földre és csak legvégül a vízre. Sokkal természetesebb, hogy mind a három szó a vízre vonatkozott. És ez a felfogás a misztériumokra ugyanúgy illik, mint az athéni Dypilon kútjára. Eleusisban az ünnep utolsó napján két bűgőcsiga alakú edényt töltöttek meg vízzel és állítottak fel. Az egyiket kelet felé, a másikat nyugat felé. Bizonyos szavak elmondása mellett felborították őket. Nincs okunk kétségbe vonni, hogy víz és nem más folyadék volt az, amely a felborított edényekből kelet és nyugat felé folyt, a keletkezés és a halál irányába. A részletek bizonytalanok, annál biztosabb az alap idea: az őselemtől azt várták, hogy az örök születés megvalósulását tovább is segítse.”²⁶⁴

Dá ősi neve volt Ga-nak Gaia-nak a földistennőnek. Démétér, vagy Dá-métér valószínűleg szintén

²⁶¹ Neumann i.m.

²⁶² Szakáll Miklósné saját lakodalmának leírása a szerző tulajdonában.

²⁶³ Gönczi Ferenc: *A muraközi nép lakodalmi szokásai*, in: *Ethnographia*, 1880.

²⁶⁴ Kerényi Károly: *A halhatatlanság és Apollón vallás*. 1984. Benne *Protagonas Koré* c. bennünket különösen érdeklő tanulmánya.

földanya minőségben viselte ezt a nevet és ugyan-
ebben a minőségben Poszeidonnak a tengeristen-
nek, Zeusz testvérének volt a felesége. Démétér is-
tenő a gabonához – erről már szoltunk –, Poszei-
don a paripához kapcsolódott, amióta Görögor-
szágban lovat tenyésztettek. Démétér Zeusszal tör-
ténő nászában inkább a Nagy Rhea Anyának (any-
juknak) a hasonmása volt, aki saját fiával nemzette
Perszephonét (más néven a szűz Korét), és leányá-
ban önmagát szülte újjá (erről a misztériumról nyíltan igen keveset meséltek); Poszeidonnal kapcsola-
tban a növényeket és az állatokat szülő Föld volt, ezért Démétér kalász alakot is, kanca alakot is ölthetett magára.

A görög antikvitásban Létó istenanya (Uránusz és Gaia) az első istenpár leánya, aki szűz Artemiszt és az ifjú istent Apollónt „fény” istenét szülte. Létónak az anyja a nagy holdistennő: Phoibé, az előbb említett Föld istennő leánya volt. Artemisz, az erdőknek és a vadaknak, főleg a medvéknek volt az istennője (ami art „medve” nevében is régiségére utal), de ugyanakkor ő volt a szülőanyák védelmezője is. Ez a két vonal: a gabona és a szülőanyák védelmezője közeli kapcsolatot mutat a magyar Nagyboldogasszony hasonló Hold sajátosságai.

Ebben a rövid összefoglalóban nem vállalkozhatunk Démétér és Koré/Persephoné (anya és leánya) azonosságának bemutatására, mert ennyi, általában az új ismeret összefüggései is nehezen követhetők, ismételt olvasást s valójában szóbeli magyarázatokat is kívánnak.

Nyelvünkben is van olyan fogalom, ami kétségtelen őseurópai magyar kifejezés, azaz a kurgánműveltség első megjelenése előtti időből való, s ma már viszonylag érzékletesen bemutatatható, ez menny szavunk, melyet „másvilág”, rokonsági” meny, és más, például a menyasszony szókapcsolatokban a mai napig használjuk. Ez a kifejezésünk a hozzákapcsolódott összetett szavakkal egyetlen európai nyelvben sem található meg. (E fontos témára a későbbiekben térünk vissza.)

A menny és „égi” fogalmaink cserélgetése az évezredek keresztény gondolkodás ráhatásának a következménye. A Halotti beszédben (1190) még természetesen hangzik, hogy a sírhoz, a mennyországi út kezdetéhez kísérik a halottat. Mint a korábban említettük, ezzel a menny fogalommal

Őseurópában nem vagyunk egyedül, mert az ősrómai nyelv is ugyanúgy ismeri, mint a magyar. Az augusztusi Telehold erről is beszél.

1978-ban Bodor György a székely nemzeti szervezeti kereszténység előtti alapformáiról szóló írásában a hármas székely nemzetiségi szervezet kozmikus összefüggéseiről ír.²⁶⁵ Deér előbbiekben vázolt ismertetését sajátosan egészítette ki. Megállapította, hogy a „16. századra kialakult területi intézmények a letelepülés előtti intézményekből fejlődtek ki. A legrégebbi oklevelek három székely rendről szólnak, melyek előzményében feltehetően három székely nemzetség rejlik. Az ezekből kialakult tisztviselői rend – az egész székelységnek körülbelül egy hatod része – Udvarhely-, Maros-, Csík-székekben két nemből állt, és mindegyik nem négy-négy ágra oszlott. Ez a 24 ág pontosan meghatározott sorrendben, évenként felváltva viselte a katonai és polgári tisztségeket, a hadnagyságot és a bíróságot. A türk írások családjába tartozó rovásírás mellett ez a sorrend a székely régmúlt legarchaikusabb emléke. [...] A nemzetség két neme, s így katonai és polgári irányítása az időciklus alatt mindig tükörképszerűen helyezkedett el.

Bodor György László Gyulára hivatkozik, mily fontos szerepe volt a török népek életében a „megfordítás” törvényének: „A túlvilágot például az élet tükörképének tekintették, ami tehát az életben jobb oldal volt, a túlvilágon baloldal lett, és megfordítva. E törvénynek azonban nemcsak az élet és a túlvilág viszonylatában, hanem a jelenvaló világ dolgaiban is nagy szerepe volt: a jobb és a bal szárnyra tagozódás és egyes néprészek „fehér” és „fekete” elnevezései is mind e törvény különböző formájú alkalmazásai.

Bodor a Székely Oklevéltár 1548-as és 1557-es szabályozása szerint mutatja be ezt a fejlődést, mely időszakos zavarok után visszatérést és szabályozott rendezést mutat az irányító személyek nemenkénti ciklusos változásában, melynek részletei már nem témánkhoz tartozóak.

Fontos Árpád-kori kozmikus emlékünknél II. András királyunk első nagypecséte, mely az Aranybullán vi-

²⁶⁵ Bodor György: *Heraldikai képletek – a társadalomszervezés folyamatairól?* Művészet 78/6.

asznyomatként és arany domborításban is ránk maradt. Az első nagypecséten a Hold és a Nap – a Bizánci Császárságból ismert szimbólumok – mellett a Vénusz csillag is szerepel, mely csak a sumer-akkád, és a babiloni kultúrából ismert hármasság; más Árpád-kori emlékeink között nincs hasonló. (Ezért gondolhatunk az Erdélyben élő trónörökös környezetének kapcsolataira – ő a későbbi IV. Béla –, a pecsétek elkészítésében.) II. András későbbi, második nagypecsétjén híre sincs efféle szimbólumoknak.

Mai európai keresztény kultúránkban már nem találjuk ezt az első évezred nagy részében még természetesen meglévő archaikus női kettőséget. M. L. von Franz²⁶⁶ C. G. Jung egyik közeli munkatársnője, így ír erről: „Vallásunkban egy istenatyá alakot tisztelünk, aki fiában, Krisztusban emberré lett. Ez az atyaiszen „humanizálódását” hozza magával. A kereszténység előtti földközi-tengeri kultúrában arra utaló támpontokat találunk, hogy az anyaisten is emberré szeretne válni olyan alakban, amely mintegy a leánya, ez azonban nem következett be a hivatalos vallásban. Az anyaisten fejlődése elakadt, elnyomták, idővel Szűz Mária tiszteletében bukkant fel, ám földies nézeteivel szemben jelentős szellemi fenntartásokkal és óvatossági rendszabályokkal. Ismét teret engedtek neki, de csak olyan mértékben, amennyire azt a férfiszellem jóváhagyta.”²⁶⁷ (Kiemelések tőlem.)

SZÁMOK, NÉGYZET ÉS KÖR

Térben és időben élünk. Az „origó”, a föld „köldöke” a tér „szinguláris” tengelypontja, melyet a kör alakúnak képzelt föld közepére helyeztek. Olyan kozmi-

kus térfogalom, melyből minden működés kezdetét veszi, ahonnan az élet, s annak minden jótéteménye kiáramlik. A modellezést azonban nemcsak kívülről, külső formákban képzelte el az ember, hanem belülről is, abból a célból, hogy a saját és a közösség energiáit mozgósítsa, egyesítse a nagy külső energiákkal, fokozva azok kedvező hatását. Ezért alakítja ki a rítusokat, vagyis gyűjt gyertyát, fényt, tüzet, hogy felidézze a nagy változást teremtő energiát.

A „Föld köldöke”

Az energiák mozgósítása a mérték fogalom ismeretét feltételezi, a mérték, pedig absztrakt rendszert, a számok világát hívja elő. A szám az elvonatkoztató tevékenység szüleménye, amely azáltal, hogy a dolgokban és jelenségekben a minőséget másodlagossá teszi, sajátos nézőpontból segít megérteni és kifejezni a világot. (Falvay 1984:171. p.)

A természet megfigyeléséből, illetve tapasztalásból adódó ismeretek az idő ciklikusságának „számbavételével”

váltak megfogalmazhatóvá és alkalmassá a kizárólag gondolati úton való továbbfejlesztésre, újrafelhasználásra. Az ember által létrehozott építmények, valamint az emberi cselekvés hatásosságának fokozásához kialakított modellek a számok megismerésével létesültek és fejlődtek tovább. A számok teszik lehetővé a tér modelljének elkészítését és az időmodell kifejlesztését, a zenei hangok és beszéd rögzítését, modellálását, az írásbeliség megteremtését.

E megállapításokhoz megjegyzést fűzünk: „Hagyományosan az „egy”, mint szám geometriailag a ponttal és ennek következtében a körrel van szoros összefüggésben. A kettő a vonallal, a három a síkfelülettel, a négy, Platón óta az euklideszi térben a testtel azonosult.”²⁶⁸ Ez a folyamat vezetett el a földi tér, görög megnevezéssel a geometria tudásának, tudományának kialakulásához, melyben a számok, mint a mérés, meghatározás eszközei, kapcsolódó szerepet játszanak. A geometriai alakzatok is – a számokhoz hasonlóan – az emberi gondolkodás

²⁶⁶ Számos kötete csak az utóbbi években jelent meg magyarul fordításban.

²⁶⁷ Franz (von) 1992. 38–41. p. Egyébként elsősorban erről a kérdéssről szólnak az első fél évezred zsinati vitái.

²⁶⁸ Franz von i. m.: 121–122. p.

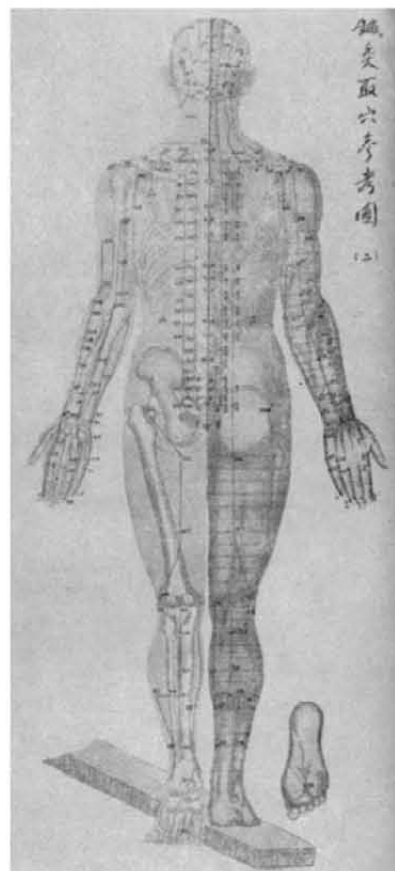
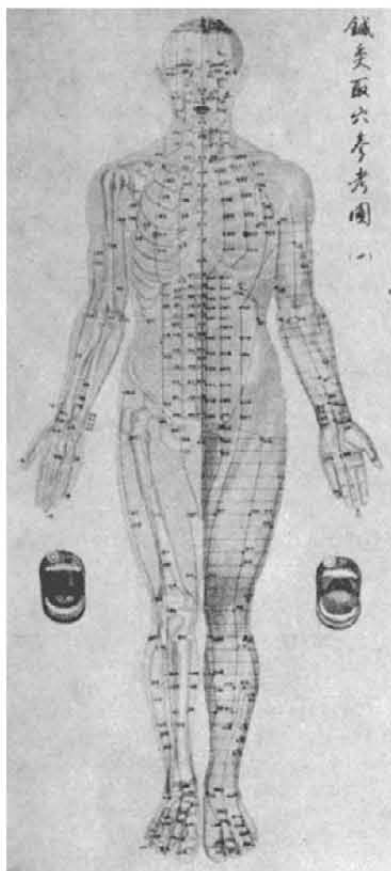
szimbólumokba fogalmazható kifejezésének fontos részei. A rítusok formai kialakulásában mindezek megértése nélkülözhetetlen.

Ilyen térelem például a kezdőpont, görög nyelven az origó. Földi viszonylatban a geometriai gondolkodás szerint ez a pont a föld „közepe”, az emberi test hasonlatában „köldöke”. A mennyei rendszerben a „nyugvás helye”, a sarkcsillag. A két pontot összekötő tengely, az adott helyhez tartozó világtengely, „életfa”. E körül forog éjszakáról-éjszakára a látható mennybolt. Az ember képzetében ez a „forgás” alakította ki a „működés, majd később a „működtetés” hiedelmekkel összefüggő világát, amivel saját emberi világát azonosította.²⁶⁹ A költő József Attila *A kozmosz éneke* című 18 évesen írt ifjúkori versében fogalmazta meg:

*Egész világot alkotok magam,
Mert, mint baktériumnak csepp is tenger,
Idegen bolygó minden ember,
Kinek csak álma, vágya, gondja van.*

A kínai gondolkodás annyira komolyan vette a költő gondolatait, hogy már évezredekkel ezelőtt az idő ciklikus változásának 365 pontjában tartja nyilván az ember testén a legfontosabb idegpontokat.²⁷⁰ Ezt is az emberi test sötét/hátsó és világos/elülső oldalának kettős párhuzamában. (Ez még nem is minden!)

Az indiai szent könyvekben tűnik föl először a nagy évciklus 432 000 évet magába foglaló száma, melyet egy eonnak, nagy ciklusnak neveznek. Ez a szám más kultúrákban is feltűnik. Az izlandi Eddák eposzokban Odin harcosainak termében, a Valhallában 540 ajtó van, amelynek mindegyikén keresztül a „farkas harcának a napján” 800 harcra kész katonára fog küzdeni az antiistenek elleni harcban. $540 \times 800 = 432\,000$! Továbbá a káldeai pap, aki görögül írt Kr. e. 289-ben a mezopotámiai hagyo-

A kínai akupunktúra 365 sötét (hátsó oldal) és világos elülső testi oldal

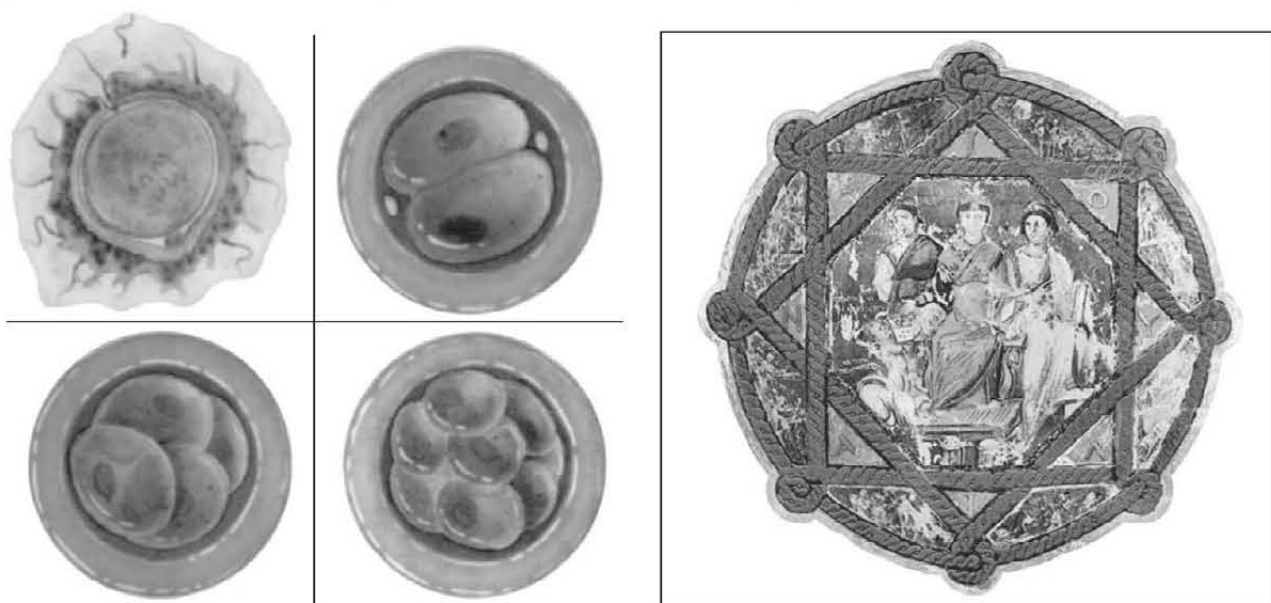
mányról, mely szerint az özőnvíz és az első sumer királyok megkoronázása között 432 000 év telt el.

Ma már tudjuk, hogy a Nap az égi egyenlítő tengelyében a Halak csillagjegyben áll (Pisces). Krisztus életének századában a Nap egy fokkal visszafelé a Kos (Ram) jegyében állt. Még egy fokkal visszafelé a Bika jegyében volt. Egy fok 72 év időszakot jelent, amit elmaradásnak, latinul precesszióknak hívnak. Ma már az ismert, hogy a nagy, úgynevezett Platonikus év időtartama, ami a Nap egy csillagjegyben történő mozgását rögzíti időben: 25 920 év, amit, ha 60-nal osztunk, ami a jelenlegi decimális szám előtti alapszám volt, éppen 432-öt kapunk.

Rátérünk e vázlatosan megfogalmazott indító gondolatok után a kettősség fontosságának meg-

²⁶⁹ A „forgás”, mint táncos mozgáselem női táncaink jellemzője. Más kultúrákban, pl. az iszlám világában a „forgó dervisek” betegek gyógyításának technikáját alakították ki ezzel az eszközzel, mert a forgás a „változás”-jelenség kísérője, s ezzel női sajátosság.

²⁷⁰ Egy éves fordulat: a nagy kör, az állatöv.

A sejt sokszorozódása, osztódása (kettőződés, négyeződés, nyolcadozódás) a természetben és szakralitásban

erősítését jelentő 2 a négyzeten, a kettős szám kettőződésének a négyes számnak a magyarázatára (korlátaink lehetőségén belül). A négyes számban az ember földi életét meghatározó fontos összefüggések találhatók.

Az egyiptomi Petamon koporsóján Kr. e. 1250-ben ezt a felírást találták:

*Én vagyok az egy, aki kettőbe változik,
Én vagyok a kettő, aki négybe változik,
Én vagyok a négy, aki nyolcra változik,
Mert én vagyok az egy.*

Ez a négy sor nem másról szól, mint a sejtszaporodásról, melyet csak az elmúlt században tudtak ilyen pontosan megállapítani, de lefényképezni csak néhány évtizeddel ezelőtt.

A nyolcas számmal a későbbiekben még találkozunk. Itt ebben a folyamatban a 8-as szám a petesejt és ondósejt egyesülési folyamatának a biztos megindulásáról szól.

Az „ember”-fogalom nemi kettőssége: a nő- és a férfifogalmaink szimbólumai és további, a létezésel összefüggő fontos ismeretek.

Ez a gondolat számszerűen jelenik meg a Fibonacci sorban: 0, 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13... Amint látjuk: a 0 után az első kettő azonos minőségű prímszám. A harmadik: a 2-es szám az első mennyiséget mutató szám, ami a két 1-es minőség mennyiségi összegét, egységét tartalmazza. Igazi

bináris szám, mert két minőségileg azonos (föld és menny) és két minőségileg különböző szám (föld és ég) egysége is lehet. A 3-as az első igazi szám, ami minőségileg és mennyiségileg is kielégíti a követelményeket (2+1).

A föld kifejezésünkben a menny-föld kettősség a következő fogalmakkal azonosul: sötétség, tudatalatti.

A Föld-Ég ellentét kettősség a sötétséggel és világossággal, tudatalatti-tudatival párhuzamban jelenik meg.

Ebben a sajátos négyességben a Föld mutat figyelemre méltó kettősséget, ami oka lehet a létezés nemi kettősségének.

Emlékezzünk a Bibliában ismert édenkerti kettősségre – ami a földön található –, de nem földi eredetű jelenség. Az édenkertben van a két életfa kettőssége: a tudás és az örök élet fája, s velük az égben (földön?) Ádám és Éva, akik ugyanakkor még nem ismerik a nemiségüket. Tehát csak három fogalom van jelen: Az édenkert, a két fa, Ádám és Éva, és az atya. (Utóbbiak egyet jelentenek, mert az atya fogalomkörébe tartoznak). A kettősséggé, majd négyességgé válás számukra csak az égből történt atyai kizavarás után következett be a földi életükben, amikor Ádám maggá, Éva pedig földi mennyé vált.

E gondolatmenet során a hármasság és a négyesség kérdése célkitűzésünk szempontjából valamilyen szintű összefüggés felismerése, ami ebben a viszonylatban pontosan párhuzamos az euk-

lideszi három és az einsteini geometria négy dimenzióban történő kettős összefüggéshez, ami a prímszámok sajátossága.

A Földdel és Éggel kapcsolatos kettősség ellentétessége csak akkor valósítható meg, ha a másik oldalon a női szerepkört kifejező föld és menny egység létezik. *Ez a magyarázata a nőiség és vele a földi létezés alapvető kettősségének.*

A nőiség egyik irányban a megszülető gyermek fogadásában és megszületésének kettősségében nyújtja a menny gyönyörét és a létezés földi folyamatosságát. Másik irányban a nőiség befogadó tulajdonsága a földi létezésben a férfi „kiadó” ellentettje, szerepköri fele, és ugyanakkor kettejük egysége a létezés folyamatosságának feltétele. Pontosan mutatkozik meg e kettősség a húsvéti locsolkodásban, ahol a fiú önti a vizét a leányra, s a leány a Luca-napi szokásban is szereplő tyúk párhuzamként tojással viszonzja a fiúk aktivitását.

Az utolsónak kialakult Ábrahám vallás muszlim teológiája fontos geometriai alakzatok szimbolikus emlékeit újította föl a korai antikvitásból, melyek a mai napig az emberi kultúrák alapjait képezik. Ilyen geometriai alakzat a kör, ami az ég, égbolt és a menny, mennybolt kettőssége fogalommal azonosul, valamint a négyzet, ami a benne lévő két egyenlő szárú háromszöggel, és azok közös átlójával a Föld és vele a földi létezés kettőssége, egysége alapszimbóluma.²⁷¹

Az ég szó alatt égboltot is értünk. Kör horizontjuk egyértelműen utal a kör szimbólumának kapcsolatára. Sajátossága, hogy világosság, változatlan-ság jellemzi.

A menny a magyar fogalmak szerint a sötét-séggel azonosul, ami a kettőződés folyamán kiterjed a csillagos éjre, s ezzel együtt a változással, körbefordulással azonosul. Ez azt jelenti, hogy a mennyváltozó, alapjaiban igei fogalom. Ő hozza létre magából a fényt, majd a világosságot, ami később őbenne tűnik el. Más

nézetben és jelenséggé a csillagképek a mennybolt kör alakúan forogva mozognak el. A forgás az ún. Sarkcsillag körül történik, mely változó helyzetű a földi tengely billegése miatt. A forgáspont így virtuális középpont.

Az ég és a menny fogalom között tehát éles különbség van a világosság és sötétség, a változatlan-ság és a változó állapotuk miatt, ugyanakkor mindkettő a kör fogalomhoz kapcsolható. Ez utóbbi is képezheti a zavart a megkülönböztetésükben. A tudományos gyakorlat mind a mai napig nem számol ezzel, amiből súlyos képzetzavar és félreértések származnak.

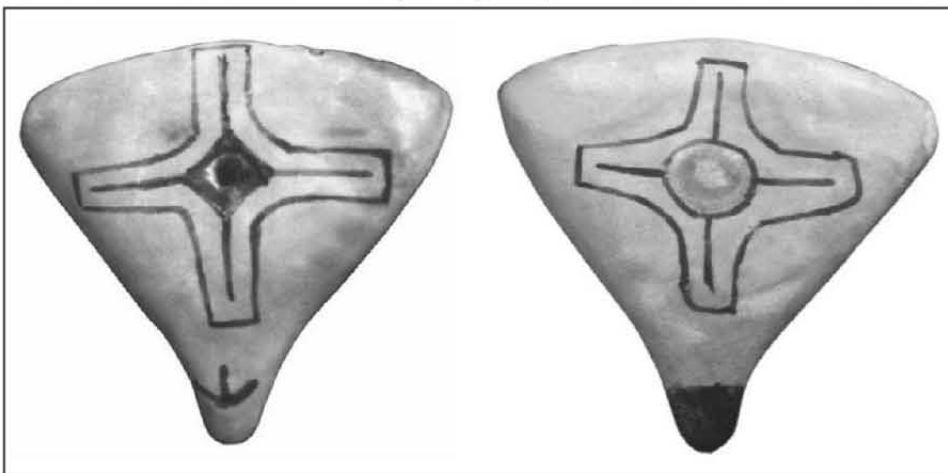
Az előbbieken már szó esett a négyzetalakot is megfogalmazó egyenlő szárú keresztről. Négyyszög-re ültek nálunk is a szentiván-napi ünnepség résztvevői.²⁷² A kínai császár, az ég fia is a „négyyszögletes föld” képmásán mutatta be áldozatait,²⁷³ és az Anglia és Írország közötti nagy szigeten (Isle of Man) a monxok, akik nem tartoznak egyik országhoz sem (az angol királynő birtoka a sziget) parlamentjüket ezer évnél régebben szabad téren, négyyszögletű földpiramison tartják, a nyári napforduló alkalmával. (Ezen a földpiramison megtartott parlamenten határoznak törvényeik esetleges változtatásáról.)²⁷⁴

²⁷¹ Chritchlow, Keith: *Islamic Patterns An Analytical and Cosmological Approach*. London, Thames and Hudson, 1976.

²⁷² Bartók Béla-Kodály Zoltán: *Jeges napok*. Magyar népzene tára II. k., Akadémiai Kiadó, 1953, 263. p.

²⁷³ Maspero, Henri: *Az ókori Kína*. Budapest, Gondolat, 1978, 197. p.

Amazonasi indián nők szeméremtakarójának rajzai. A „kereszt” a változás szimbólumának helye

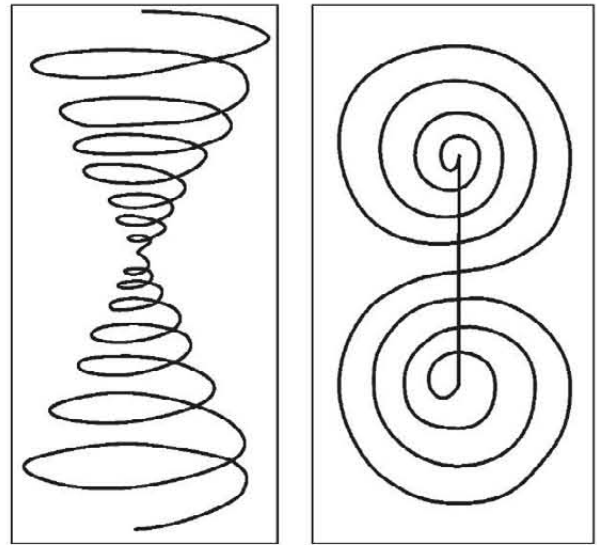

Az előbbieket csak megerősíti, hogy Dél-Amerikában az Amazonas esőerdőiben élő törzsek asszonyai az agyagból készített háromszögű szeméremtakarójukat is az egyenlő szárú kereszttel díszítik. (Ez is a változás helye, és virtuális oldallapjai négyzetalakot mutatnak.)²⁷⁵

„Az ó-római korban a Roma quadrata (négyzet alakú Róma) és a mundus (világ) elképzeléseiben azonos gondolkodás érezhető. F. Altheim szerint a Roma quadrata négyfelé osztott kört jelöl. A Roma quadrata=mundus, egyszersmind Romulus áldozóbarlangja volt. Itt is szerepel a mundus-lyuk=kapu az alvilág isteneihez, amelyet évenként háromszor nyitottak meg. A négyfelé osztott kör alakú mundus az ég képét jelzi a dél- és nyugat-ázsiai világképben oly nagy jelentőségű négy égtájjal. E mögött megint a kozmosznak a szent területbe való virtuális bevitése rejtőzik, mint eszköz, a kozmosznak az emberi lélek számára való redukciójára, hogy általa az istenséget a naptűneteken keresztül tegye megfoghatóvá, és állítsa olyan fokra, hogy kerített szent helyeken az istenséget az emberi sors irányításához vonzóvá tegye.”²⁷⁶

A négyzet középpontja, illetve annak gúlaként felemelt csúcsa szintén központi szimbólum. Ezen

Az égi erő spirális lefordulása a tornyokon

Hindu kígyóábra a kezdet szimbólumaként.

A máltai hágár kapu (temető) bejárata

²⁷⁴ Pennick Nigel-Pennick Niguel: The Ancient Science of Geomancy Man in harmony with the earth. London, Thames and Hudson, 1979, 97. p.

²⁷⁵ Falvai Károly fotói a Boglár-gyűjteményből Sao-Paulóban.

a ponton keresztül energiák cserélődhetnek a két, korábban egymástól elszakadt rész (menny és föld, később ég és föld) között. Ez a középpont, mint a négyzet ötödik, (virtuális) pontja a földi létezés, életszimbólum alkotásában játszik kiemelkedő szerepet. E földi középpont (köldök) teszi lehetővé, hogy a forgó mennybolt sarkcsillaggal meghatározható középpontját a föld középpontjával tengely, oszlop, életfa alakzat köthesse össze, biztosítva a két rész együttműködését.

A négyzet, a föld szimbóluma, gúlaként aranyozott csúcsával már évezredekkel ezelőtt megjelenik az első nagy fáraók piramisépítményeinek geometriájában. (A nagy Keopsz piramis építését a kutatás Kr. e. 2500 körül fogalmazza meg, de már előtte évszázadokkal is épültek piramisok.)

A „Hegyi istenanya” sumer agyaghenger nyomata

A műkénei oroszlános kapu

Minden négyzet átlójával két egymásba fordított egyenlő szárú háromszöget tartalmaz.²⁷⁷ Maga a háromszög az első térbeli alakzat, melybe végtelen sok háromszög írható, ami az idő linearitásának, végtelenségének is szimbóluma. Így a négyzet a befoglalható két egyenlő szárú háromszög révén a női kettőződés szimbóluma is, méghozzá úgy, hogy a női elv magába foglalhatja a férfi elvet is, ami fordítva nem képzelhető el. (Ez is megerősíti a nő és a föld összetartozását). Ezek az összefüggések magyarázzák az antik földszimbólum széleskörű azonosságát, ami Afrikában, Indiában, Kínában, Indonéziában, vagy a közép-amerikai földrészen és másutt is ismert, s az előbb említett (mezopotámiai, egyiptomi) kultúráktól függetlenül feltalálható.

Az emberiség történetében a különböző kultúrák ábrázolásain a föld és menny női egysége mellett a föld és ég kettőssége, ellentétük egysége is megmutatkozik. Ez ellentétkettősség összekapcsolódásának képzete teremtetette meg a föld és ég közötti világtengelyt, világfát, életfát, melynek alsó pontja a földi világ közepét, (latin szóval origóját), másik, mennyei végét Sarkcsillag jelöli. A földi világközepet szerte a különböző kultúrákban követ jelölték meg, melyet köldök-kőnek neveznek. A keresztény templomok tornyának gömbjei, melyekben kereszt, vagy a reformátusoknál buzogány, kakas áll, váltak az égi erők lefelé forgásának változási pontjában, ami az előbbi világtengely újabb, spirituális megfogalmazását mutatja.

A menny és a föld kettősségének női azonossága fejeződik ki a földi geometria négyességében, mint négyzet, úgy is, mint számfogalom. A négyzet két sarka között húzott átlóval magában rejt két háromszöget, melyek magukban végtelen sok háromszögre bonthatók. S a négyzet ezért alkalmas a földi világokat elválasztó és változást előidéző terek különbözőségének szimbolikus megjelenítésére. Álló alakban a tér változást ígérő kettéosztásában

²⁷⁶ Vámos i. m.: 125. p.

²⁷⁷ Ebből az egymásra tett, két háromszögből készült a zsidó csillag.

A budapesti Deák Ferenc téri evangélikus templom oltárképe is négyzet alakú földet ábrázol, amiről Krisztus az égbe emelkedik. Raffaello kompozíciója alapján festette R. Lochbilder.

kapuként, átjáróként, fekvő alakban földlyukként is szerepet kap, melyeket az ember épített formákban is előállított. Mindezekben a kő, mint a föld szilárd anyaga különleges szerepet kap: a kőből születés szerepét, ami a mitikus születés tartozéka. A kő valamilyen formában része az égi erőknek, mert erre utal az égből leeső kövek isteni származása. Ilyen mágikus erejű kő a szent Kába kő is Szaud-Arábiában. Ez a kő az iszlám világának egyik szellemi központja, melyet négyszögű építményben helyeztek el, s megújuló zarándoklat tárgya a hívő muzulmánoknál. A kereszténységben Péter neve őrzi (petra) a kő anyai emlékét, akire Krisztus sziklaként építette anyaszentegyházát, s így szintén ősi emlékeket újítt meg Mohamed próféta előtt.

Bingeni Hildegard miniatúrája
kb. 1150 körül az Állami Könyvtárban, Luccán.

A konstantinápolyi Hágia Sófia templom. Épült 534-ben
A négyzet alaprajzú épületet hatalmas körkupola fedi a Föld és ég szimbólumaként.

A görögöknél az óriási kövekből épített oroszlános kapu kap különleges szerepet, melynek csúcsán ott állhatott a nagy istenanya szobra. A négyzet alakú kapu két teret különít el egymástól. Feltetelezik, hogy az egyik tér a királyi beavatások tere lehetett, melyet e kapun, átjárón keresztül lehetett megközelíteni. A beavatások akár a királyoknál, akár az ifjaknál vagy most a katolikus püspököknél is a halál, majd a mágikus újjászületés állapotába kerülést idézik, ezért fekszenek földre (kőre). Hasonló képzeteket mutat a máltai Hágár Qim templom kapubejárata, mely vélhetően temetkezési hellyel is összefüggésben volt, mint ahogy a nagyobb katolikus templomok altemplomaiban a mai napig szokásban van.²⁷⁸

Ebbe a sorba tartozik az új-zélandi maoriktól származó faragás, mely eredetileg teljes nagyságában kapu fölött helyezkedett el. A központi alak

két oldalán szörnyalakok látszanak, amint a borzalmas istennő féken tartja őket. Ábránk részlete csak az istennőt mutatja be, szemérmére, a teremtő változás helyére, csúcsára állított négyzetet faragott alkotója. Ez a hely az ember földi létezésének megjelenési helye, s mint később látni fogjuk, azonos a létezésből távozás helyével is.

A Hagia Sophia, a Szent Bölcsesség temploma Konstantinápolyban (ma Isztambul), mint a föld és az ég egységének épített szimbóluma jelenik meg. Két ázsiai mester a trallészi Izidorosz és a milétoszi Anthémiosz építette 532–537 között. Egyike a világ leghíresebb épületeinek. A négyzet alapú épületet 32 méter átmérőjű kupola fedi, alsó premén 40 ablakkal, ami a föld fölött lebegővé te-

²⁷⁸ Burenhult, G.: *Az ember képes története*. A kőkori világ, 1995.

Maori kapuvédó faragás

szi a kupolát. A templom belső négyzetes terében ez volt az a hely, ahol a császár, mint a mennyei (égi) Isten helytartója jelenhetett meg a föld népe előtt. Ezt a nagy lehetőséget ismerte föl a maga korában Nagy Konstantin bizánci császár, s állt ki a kereszténység terjesztése mellett.

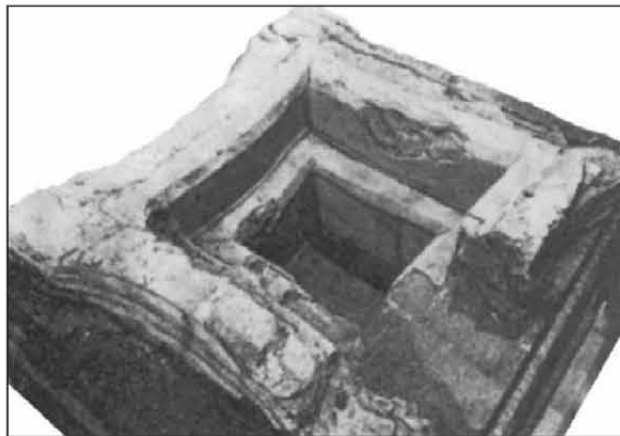
Másik végletben a spanyolországi Tarrasa Mária templomának keresztelő medencéje tanulságos számunkra. Négyzetes alapja megkettőződve, tehát nyolcszögletű alakban is ismert a firenzei dóm keresztelő kápolnijában.

A négyes szám összefügg az évkörben előforduló négy napállással: két napéjegyenlőséggel és két

napfordulóval. Megjelenik ugyanakkor a négy égtájban és a négy évszakban. E háromszoros megjelenés a legtöbb kultúrában a napfogalom isteni szerepkörének kialakulásához vezetett. Az egyiptomi halottkultuszban nagy szerepet játszó Ozirisz isten a mellékelt ábrán a világóceánt jelképező vízmedencén álló trónszéken ül, melyből lótoszvirág nő ki, rajta az újjászülető Hórusz, az ifjú napisten négy, előbb említett megjelenési formája. Az indiai kultúrában a nagy Vishnu a világóceánon úszó hétfejű (nőnemű) Ananta kígyón fekszik, köldökéből nyíló lótoszon négyfejű Brahma isten ül, egyik kezében az áldozati kanállal, másik kezében a Védák szent könyvével. A barcelónai katalán múzeum falképén a földre született Isten fia trónol a négy evangélista között. Az ábrázolás hasonló tartalmú formája látható a velemeri templom szentélyablakán.

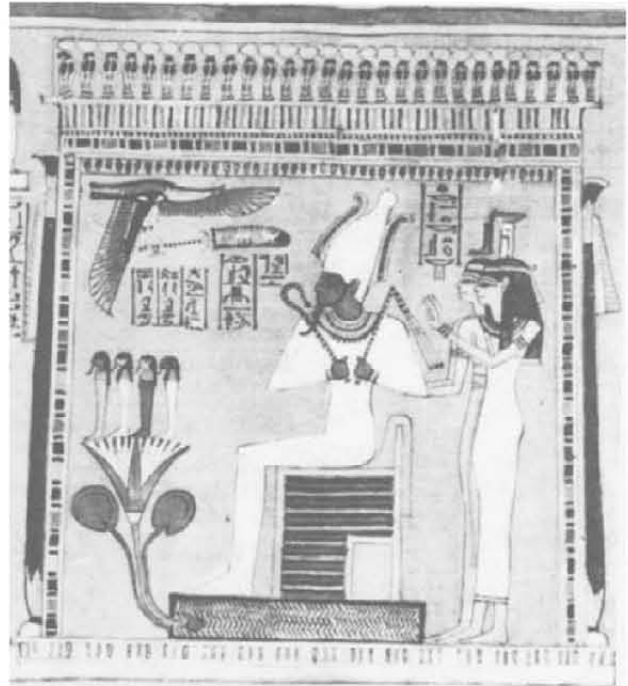
Isten négyzet alakú bölcsessége például az időtlenség és a földi létezés kapcsolatának ilyen tudatát ábrázolja. Ezzel teszi lehetővé a képzet szerint a gyermeket váró földi anyában a magzat kialakulását. Valamilyen változó birodalomból a lélek, az így kapott négyzet alak testi anyagodosásán át jön le a tüzes fonálon és szféra alakban. A teremtés a középkori gondolkodásban valamilyen földöntúli világból érkezik „le” a földre. Az anyagodosás az, amely maga után vonja a leereszkedés négyzetes alakját.

Tarrasa négyszögletes keresztelőmedence

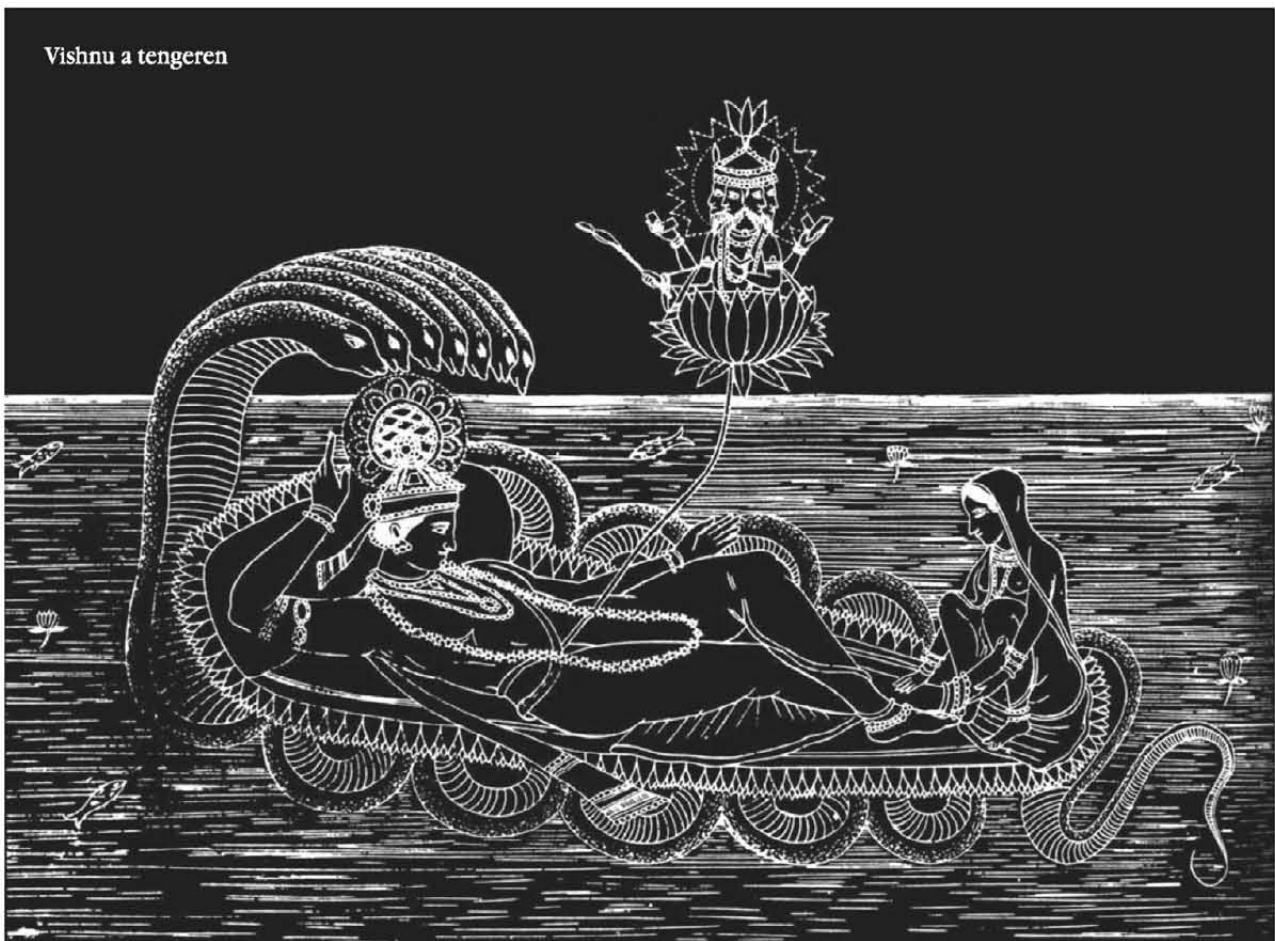

A menny és a föld egységének kettősségével találkozunk a temetői sírok szimbolikus kialakításában. A zempléni fejedelmi sír vagy az altáji Arzhan hasonló, de nagyobb gazdagságú temetkezése szellemi azonosságot mutat a négyzet és a kör együttes menny-föld alkalmazásában. Amíg a zempléni sír térbeli sajátosságaiban a kör alakú mákszórás védelmi jellege domborodik ki a négyzetes sírgödör és a lőtetem körül, addig Arzhanban a mintegy 12 méter átmérőjű körben 2000 gerendából összerakott vázrendszer középső négyzetes kamrájában kapott helyet a törzsfő és felesége, körülötte pedig udvartartásának és ajándékba kapott közel 200 lovának és lovászáinak a temetője.

A négyzetes szőnyeg, hasonlóan jelentős szerepet kap a földön, a sámán átváltozó és átváltoztató képességének működésében. Megtaláljuk ennek emlékét a lakodalmi hagyományaink esküvési szertartásában is. Apor Péter így ír erről: „...az legény

Ozirisz megítéli a halottat

Vishnu a tengeren

Jézus a négy evangelistával

újólak béküldötte két atyafiait és a leányt hűtre kikérte; akkor megint az apja s az anyja s atyafiai az leányt kihozták, rendet állottak. Az asztalon tisztességes szőnyeg volt, az asztal eleiben is az földre szőnyeget terítettének, az pap elé állott, háttal az asztal felé, arccal a nép felé; elément az ifjú legény, az szőnyegre állott, az leányt is elévezette valamelyik asszony fia, és az pap ott megesketé őket. Vége lévén az hűtlésnek, az leányt megint bévítették. A szőnyeg, melyen a mátkások állottanak s megesküdték, az papé volt, azonkívül mind a legény, mind az leány apja jól megajándékozta.²⁷⁹

Nem ilyen díszes külsőségek között, de hasonló, talán régiesebb szokáshagyománnyal találkozunk a csángóknál. Itt a lakodalomban nem

esküvésről van szó, hanem a fiú búcsúzó áldást kap a szülőktől, hasonlóan a földre terített négyzetes szőnyegen.

Az indiai vallásban szereplő szent Meru-hegy világképe szinte összefoglalja a négyzet és a kör kozmikus képzetét. A hegy oldalait az égtájaknak megfelelően színezik. A hegy körül forognak az égi és mennyei testek, megelevenítve a létezés örökkévaló, örökké ismétlődő, istenek által vezérelt folyamatát.

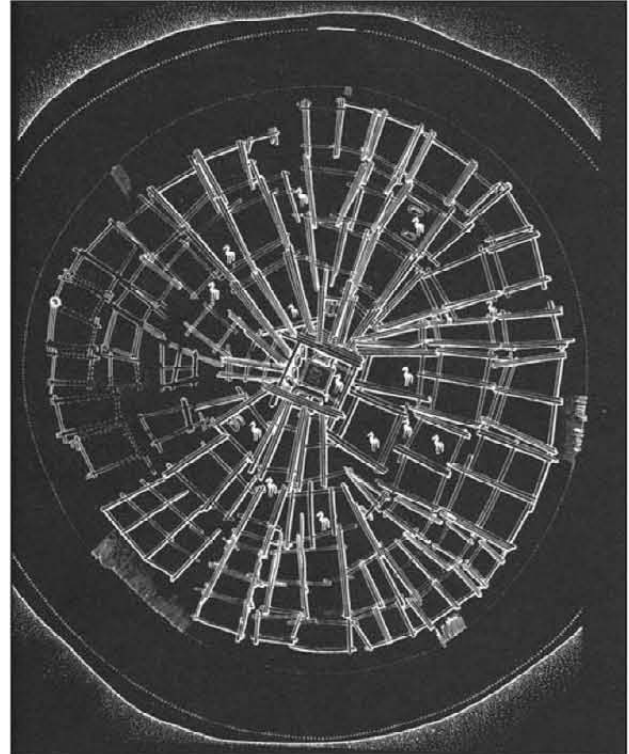
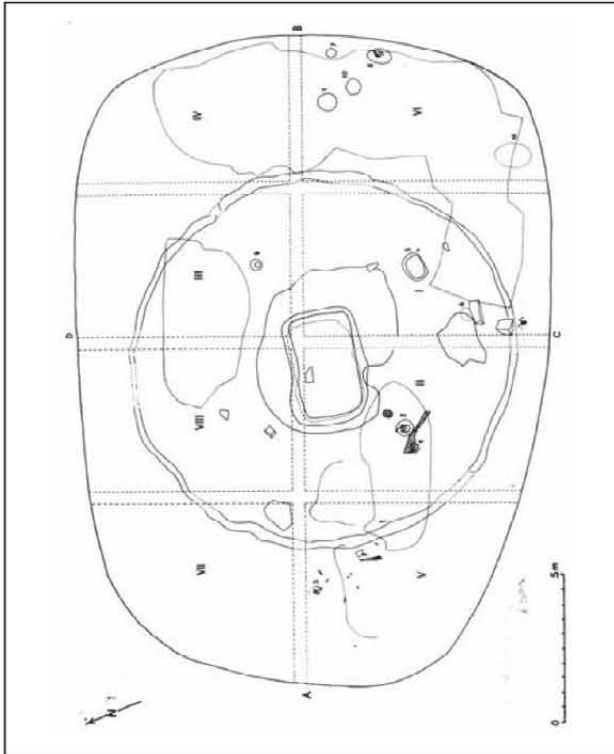
II. András királyunk (1205–1227) nagyobb pecsétjének hátoldala a négy piros és a négy ezüst sávú mezővel s ezeken közöttük lévő háromszögek futó oroszlánokkal igen régi emlékeket idéznek. A piros szín a vér, a létezés színe. Az ezüst pedig a hold színe. A kettő együtt a föld és a menny fogalmát szimbolizálja. A háromszög mind a sumer, mind az egyiptomi Ápisz bika szimbolikájában a mindent legyőző női erőt jeleníti meg, melyhez a déli kultúrában az oroszlán fogalom párosul. Az együttes számos alakzatban ismert. (Mykénéi kapu, „Hegyi anya” pecséthenger ábrázolás stb.) A szaktudomány figyelmét eddig elkerülte az ábrázolás értelmezésének fontossága a honfoglalás előtti magyar kultúra emlékeként.

Nem feledkezünk el a nyolcas számról, ami a korai kereszténységben is fontos szerepet kapott. Ez a szám a Hold és Vénusz (anya és leánya) ciklikus, nyolcévenkénti találkozásának kapcsolata, különö-

A csángó szertartásban a vőlegény négyzet alakú szőnyegre térdepel, úgy áldják meg.

²⁷⁹ Apor Péter Metamorphosis Transylvaniae 1704

A zempléni fejedelmi sír (balra) és az altáji Arzhanban talált törzsfő sírja (jobbra)

sen nagy fontossága volt az azték kultuszokban. Amíg a Vénusz nyolcszor fordul meg a Nap körül, addig a Föld csak öt alkalommal. Az együttállás különösen nagy fontosságú. A 260 napos Vénuszforduló megmutatja a Vénusz hajnali vagy esti jelenlétét, ami a napon belüli és kívüli pályaeltérből adódik. A korai keresztény kultusz, mely még örökölte a nagy istenanya és leánya emlékét, ezt az emléket fogalmazta meg a nyolcszögletű keresztelő kápolnában, természetesen már Krisztus-központtal a kápolna mennyezetén. Ugyanez a gondolat jelenik meg a bemutatott, a keresztelés alkalmával már Krisztus központú Gyöngyhimnuszban is. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a Santa Sofia-templommal szemben Rómában megépíteni kezdett Sant Stefano templomnak is az Ogdoas, határozza meg az egész építmény alaprajzát. Ritz Sándor testvér, akitől megkaptam kutatásának előzményeit, a 8-as számot Krisztus-szimbólumnak tartja. Azt írja: „A nyolcas számjegy=H., amely a görög ábécében a nyolcadik helyet foglalja el, és Iréneus szerint Krisztus neve görögül nyolc betűből áll, ezért az elsődleges ogdoádét jelenti. „A nyolcszög, mint isteni szféra templomunk kimondhatatlan pontossággal létre-

hozott fontos lényegi eleme, a halhatatlan nyolcszög. Itt zárul le az isteni szféra, s ezen kívül minden más a harmadik gyűrűben szerepel.”²⁸⁰

Az apokalipszis, az „utolsó ítélet” a keresztény kultúrában fontos, meghatározó szerepet kap. Középkori értelmezése óta nem került sor újabb értelmezésre. Dürer Apokalipszisének négy lovasa a földi négyesség tönkretételét, a földi élet férfiak által végrehajtott megsemmisítésének borzalmakat rejtő látványát vetíti szemünk elé, ami napjainkban különös aktualitást mutat.

A széleskörű háttérismeretekkel rendelkező számos nyugat-európai ország egyetemén működő kutató megállapításai minden erőltetés nélkül közvetlenül kapcsolhatók vizsgálódási körünkhöz. Az előbbieken idézett és nem egyszerűen kiragadott megfigyelések egészen pontosan illenek istenaszonyainkra: a Nagyboldogasszonyra és kisasszony leányára a Boldogasszonyra. Ennek következtében a Krisztus utáni második ezredév fordulójának Eu-

²⁸⁰ Ritz Sándor S. J.: *A templom. Múlt, jelen és jövő felülmúlhatatlan alkotása, az Örök-Templom Santo Stefano Rotondo, az apokalipszis új Jeruzsálemének szent városa. A magyarok nemzeti temploma. É. n. Magánkiadás.*

rópájában fontosnak ítélik nemzeti tudatunkban a két magyar istenasszony-személyiség jelenlétét. A római megfogalmazású kereszténység az ezredforduló előtt alig két-három évszázaddal kezdett komolyabban megerősödni. Ekkor már a női szerepkörrel kapcsolatos viták három, négy évszázada elcsitulóban voltak. Ugyanakkor Európában az ezredév első fordulójában ilyen fejlett és egészséges, természeti tartalmú női szerepkörmegoszlás nem létezett.

Később a keresztény vallás Luther által megindított reformációjával a női szerepkör korszerűsítése terén nem kedvező, hanem teljességgel kedvezőtlen irányba fordult. A változás kifejezetten az ótestamentumi patriarchalizmus irányába eredményezett kemény visszatérést (ami a zsidó vallás férfidominanciával együtt járó dinamizmusát jelenti i. e. 623 óta), amikor Józua királyuk törvényben hirdette meg Jahve egyedüliségét, ami nem volt igaz.

A második évezred fordulóján vizsgálódásunk eredményei az ismét újriformálódó Európában és kereszténységében ismét korszerű gondolatot ébresztőek lehetnek. Erre tekintettel foglaljuk össze ismereteinket mind a megmaradt ősi istenasszonyunk emlékeinek összegyűjtésével, bemutatásával és azok feldolgozásával, mind a kereszténység eszmeiségébe olvadt Nagyasszonyunk, a Boldogságos Szűz Mária magyar alakjának bemutatásával.

²⁸¹ Kerényi Károly: *Görög mitológia*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1977.

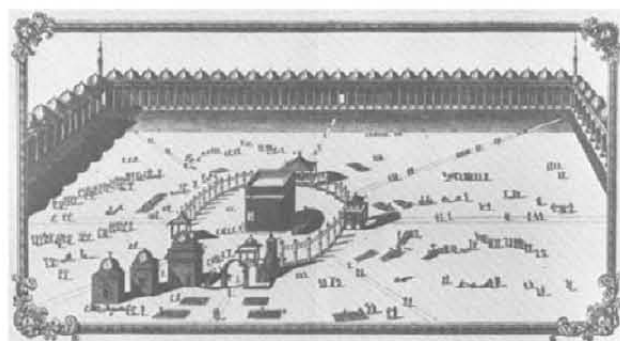
²⁸² Erdélyi József: *A nyelvek anyja*. Budapest, 1977, 9. Ebben írja: „Az a nyelvtudományos világban elterjedt és megörögzött vélemény, mely szerint a finnugor és ural-altái nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek nem ismerték a nemi jelzést e nyelvekben, az egyszerű tévedésből ered. A nyugat-európai nyelvtudósok ott keresték a nemi jelzést e nyelvekben, ahol az indo-európai nyelvcsaládhoz tartozó nyelvekben a nemeket hím, nő és semleges nemű rag jelzi a szavak végén a hím, nő és semleges nemű névelő fő- és melléknevek előtt. Nyelvünkben a finnugor, valamint ural-altái, török-tatár rokonainkéban a nemeket kettős mássalhangzó és szómagvakból, és etimonokól kivált lágy és kemény mássalhangzó jelzi. Lágy a nő, kemény mássalhangzó a hím és a nő, a kisebbitett alak a semleges nemet. Semleges lehet a fő hangzásilag kisebbitett alakja is.” Témánkkal kapcsolatban figyelemre méltó megállapítása «ember» szavunk értelmezése: „Ember szavunk fa, forrás és medve őstiszteletből eredő népnév, a Nagy-Medve nép kisebb, dél-európai ágának ember neve; imber, ember, amber, omber, umber népnév ember változata.” (Kézirat gyanánt, Falvay K. kiadása.)

A fentiekhez kapcsolódóan nem feledkezhetünk el Kerényi Károly többszöri megállapításáról: „a nagy istennő kultusza a lóval együtt északról jött hozzánk”,²⁸¹ valamint a szomorú sorsot élt jelentős írónkról: Erdélyi József: *A nyelvek anyja* c. kis kötetének gondolatairól, ami szintén témánkhoz kapcsolódik.²⁸²

A menny tehát térben felső fogalom, mint mennyboltozat fölötti világ, ami valahol a sötétség fölött, a „föld fölött”, a csillagok boltozata fölötti térben vagy éppen az alvilágban van. A kiskert ugyanis félreérthetetlenül az éden, a gyönyörök kertje, ahol a Boldogasszony méze, az istenek eledele „te-rem” a „kiskertjében”. A menny és a föld fogalom közös egységében más nézetben az ismeretlen „más-világ” és az ismert világ egysége is megmutatkozik. Ez az egység a más-világban működő ősök, és az élők világának egysége.

A víz vonatkozásában is kettősség látszik. Álló és mozgóvizet különböztetünk meg, Az állóvíz női, a mozgó és folyóvíz férfiszimbólum. Az elsőre szép példa Szűz Mária megjelölése: Stella Maris, utak, tenger csillaga. A másodikra a Mária-helyek közismerten pogány eredetű emlékek. A földjükben a víz függőlegesen mozog. Más kultúrában: pl. a kambodzsai Angkorwat csatornáinak kőfalát phallikus szimbólumokkal faragták tele, a mozgó víz termőerejét ezzel is fokozva.²⁸³ A görög *lantroforosz* edények (nagy vázák) is azért álltak a halottak sírjain, mert a bennük lévő víz (a párolgás következtében) függőlegesen mozogni látszott (utántöltögették). Ez a mozgó víz jelenség az újjászületés képzelete vágyával, lehetőségével kapcsolódhatott össze, amiben a hozzátartozók közreműködhetek. (Itt az edény maga az anyai szimbólum is.)

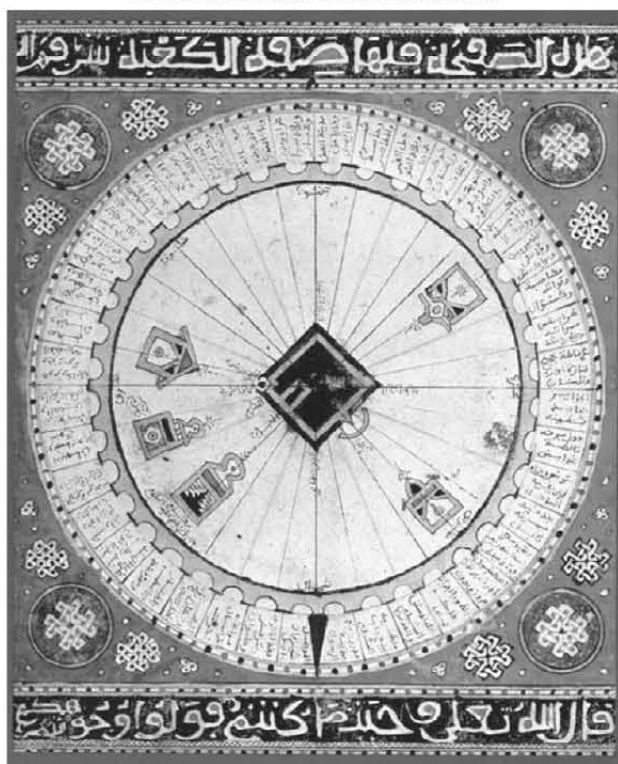
A mekkai Kába-kő kétféle ábrázolása

A keresztény szemlélet őrzi ennek emlékét a Mária-litániákban: edény, tiszteletes edény). A lauretumi (lorettói) B. Asszonyról szóló litániában olvassuk:

Szentséges Szűz Mária Könyörögj érettünk.
Istennek szent anyja. Könyörögj érettünk.
Nagy okosságú szűz. Könyörögj érettünk.
Tisztelendő szűz.
Dítsérendő szűz.
Nagy hatalmú szűz.
Irgalmas szűz.
Hívséges szűz.
Igazságnak tükröze.
Bölcsességnek széke.
Lelki edény.
Betsületes edény.
Ájtatosságnak jeles edénye.
Titkos értelmű rózsza.
Szűzeknek királynéja
Magyarországnak nagyasszonya
Minden szentek királynéja.
Könyörögj érettünk.²⁸⁴

A mekkai Kába-kő kétféle ábrázolása

Mehru hegy

Női és víz/férfi eggyé válását, a föld és ég természeti ellentétének egységét látja.

Az eredmény azért rendkívül figyelemre méltó, mert ehhez a felismeréshez a menny fogalmunk révén csak a magyar nyelv és szokáshagyományok szellemiségének ismeretében juthattunk.

²⁸³ White, Peter T.: *Ancient Glory in Stone*. In: National Geographic Magazin. 1982, 566. p. „In the Kulen Hilld thei carved a riverbed with thousands of lingas, phallic symbols of Siva's creativ power, to sanctify the waters to irrigate the Angkor plain. The temples – Phnom Bakheng, Baphuon, Angkorwat – model the universe: An enclosing quadrangle delineates the earth bounded by mountain chains with limitless oceans beyond. In the centers rises Mount Meru, the celestial abode of the gods, who like all else are subject to inteminable cycles of destruction and creation.”

²⁸⁴ Pongrácz 1808.

ÉPÍTETT SZIMBÓLUMOK ÉS JELKÉPEK

Az egyiptomi piramisok a fáraók temetkezési helyének készültek közel 5000 évvel ezelőtt. Kialakításuk a legszorosabb összefüggésben volt az örök élettel, a halál utáni élettel. Mint bebizonyosodott a szarkofág helyiségéből kivezető nyílások biztosították délre és északra a lélek eltávozását. Feltárták a járatok irányultságát, ami összefüggést mutatott az Orion (Nimród) csillagkép övének, fényes csillagainak hajnali kelésével, (ami akkor június első napjaira esett), s nemsokára azonosult a kelése a nappal.²⁸⁵

Ez az Orionra irányított nyílás a királyképzet tudatát segítette elő a piramis északi oldalán a fáraó feltámadásában, újjászületésében, majd később csillaggá válásának tudatában. Ugyanakkor a Sarkcsillag körül tekeredő kígyó, ún. Sárkány csillagkép körül a csillagvilág forgott amely sohasem nyugodott le. Másik újjászületési lehetőségként ide is készültek a csillaggá válásához a halott királyok, fáraók.²⁸⁶ E hiedelmük miatt a nemes szerveket (szív, máj stb.) délen (rendszerint Abydosban), a test többi részét északon (Memphisben) temették el. Az eredmény azért rendkívül figyelemre méltó, mert ehhez a felismeréshez a menny fogalmunk révén, csak a magyar nyelv és szokáshagyományok szellemiségének ismeretében juthattunk.

C. G. Jung és munkatársa M. L. von Franz életműjük jelentős részét áldozták e kérdéskör vizsgálatának. Valódi értelmezésük bírálatára viszont érdemben csak olyan magyar kutató vállalkozhat, aki tisztában van e vizsgálódásban a magyar nyelvünk sajátosságai által elért eredményeinkkel. A vizsgálódás számos más kultúra párhuzamos eredményeit érinti, mert a Négyesség eszmeiségének nem ez az egyetlen lehetséges négyzete.

A négyes szám összefügg az évkörben előforduló négy napállással: a két napéjgyenlőséggel (márc. 21., szept. 21.) és a két napfordulóval (dec. 24., jún. 24.) Megjelenik ugyanakkor a négy égtájban és a négy évszakban. E háromszoros megjele-

nés a legtöbb kultúrában a napfogalom isteni szerepkörének kialakulásához vezetett. Az egyiptomi halottkultuszban nagy szerepet játszó Ozirisz isten, a mellékelt ábrán a világóceánt jelképező vízmedencén álló trónszéken ül, melyből lóbuszvirág nő ki, rajta az újjászülető Hórusz, az ifjú napisten négy, előbb említett megjelenési formája. Az indiai kultúrában a nagy Visnu, a világóceánon úszó hétfejű (nőnemű) Ananta kígyón fekszik, köldökéből nyíló lóbuszon négyfejű Brahma isten ül, egyik kezében az áldozati kanállal, másik kezében a Védák szent könyvével. A barcelónai katalán múzeum falképén a földre született Isten fia: Krisztus trónol a négy evangélista között. Az ábrázolás hasonló tartalmú formája látható az ablak körül, a veleméri templom szentélyében.

A menny és a föld egységének kettősségével találkozunk a temetői sírok szimbolikus kialakításában. A zempléni fejedelmi sír vagy az altáji Arzhan hasonló, de nagyobb gazdagságú temetkezése szellemi azonosságot mutat a négyzet és a kör együttes menny-föld alkalmazásában. Amíg a zempléni sír térbeli sajátosságaiban a kör alakú mákszórás védelmi jellege domborodik ki a négyzetes sírgödör és a lóbusz körül, addig Arzhanban, a mintegy 120 méter átmérőjű körben 2000 frissen kivágott gerendából összerakott vázrendszer középső négyzetes kamrájában kapott helyet a törzsfő a feleségével, körülötte pedig udvartartásának és ajándékba kapott lovainak és lovászainak volt a temetője.²⁸⁷

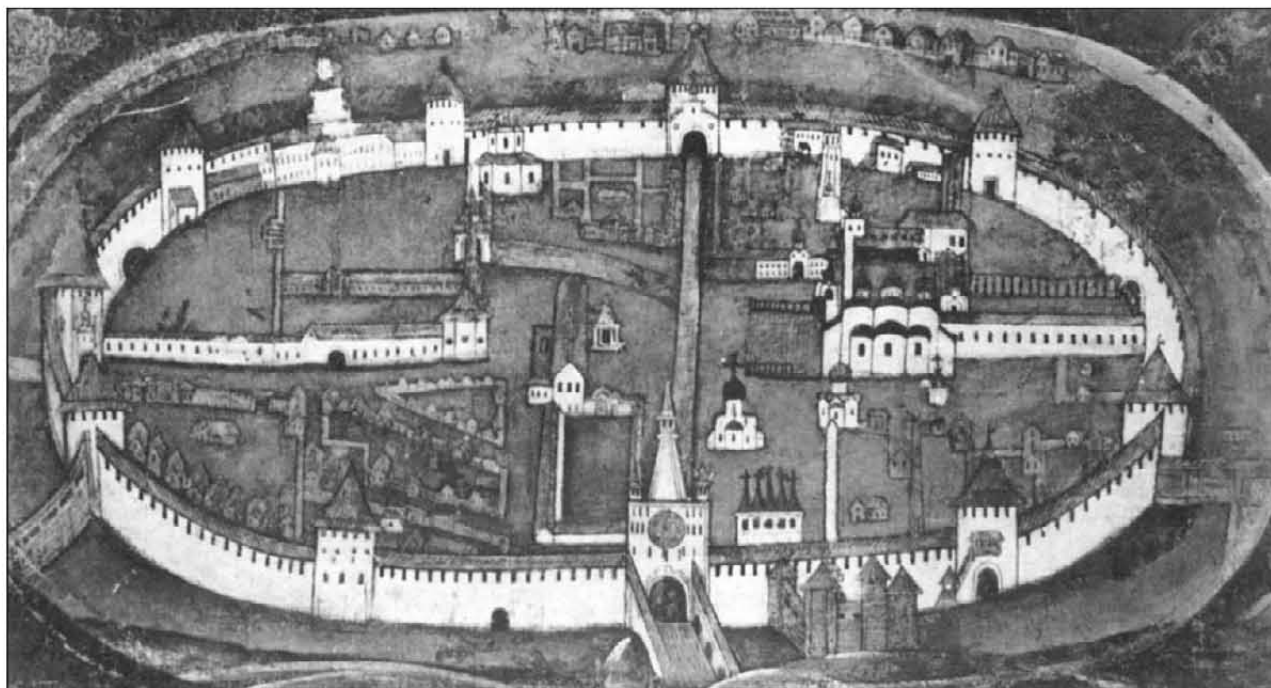

Sámánszónyeg

²⁸⁵ Ez a június elejei változó időszak (pünkösd) meglehetősen párhuzamot mutat Krisztus, az Isten fia feltámadásával és mennyi újjászületésével.

²⁸⁶ Lamy, i. m. 28, 46. p.

²⁸⁷ Grjaznov: Die Reiterskorte in den Graben. Unesco Courier, 1976/12.

Novgorod középkori ábrázolása

A négyzetes szőnyeg, hasonlóan jelentős szerepet kap a sámán, földhöz hasonló átváltozó és átváltoztató működésében. Megtaláljuk ennek emlékét a lakodalmi hagyományaink esküvési szertartásában is. Apor Péter így ír erről: „...az legény újólág béküldötté két atyafiait, és az leányt hűtre kikérette; akkor megint az apja és az anyja, s az atyafiai a leányt kihozták, rendet állottak. Az asztalon tisztességes szőnyeg volt, az asztal eleiben is az földre szőnyeget terítetnek, az pap eléállott, háttal az asztal felé, arccal a nép felé; elément az ifjú legény, az szőnyegre állott, az leányt is elévezette valamelyik asszony atyafia, és az pap ott megesketé őket. Vége lévén az hűtlésnek, a leányt megint bevitték. Az szőnyeg, melyen a mátkások állottanak, s meg esküdtek, az papé volt,„ azonkívül mind a legény, mind az leány apja jól megajándékozta.

Nem ilyen díszes külsőségek között, de hasonló, talán régiesebb szokáshagyománnyal találkozunk a csángóknál. Itt a lakodalomban nem esküvésről van szó, hanem a fiú kap a szülőktől búcsúzó-áldást, hasonlóan a földre terített négyzetes szőnyegen.

Az orosz Nizsnij-Novgorod középkori rajzában a kör és a négyzet egysége szintén megelevenedik.

Az egész piramis kultúra (közismert az egyiptomi párhuzama elsősorban Közép-, és Dél-Ameriká-

ból) a négyesség ösztönös (?), tudatalatti ismerten áll. Az utolsók között kialakult keresztény és mohamedán kultúra is ezt az eszmeiséget kifejező szimbólumot használja a mai napig. A következőkben elsősorban ezekről tájékozódunk:

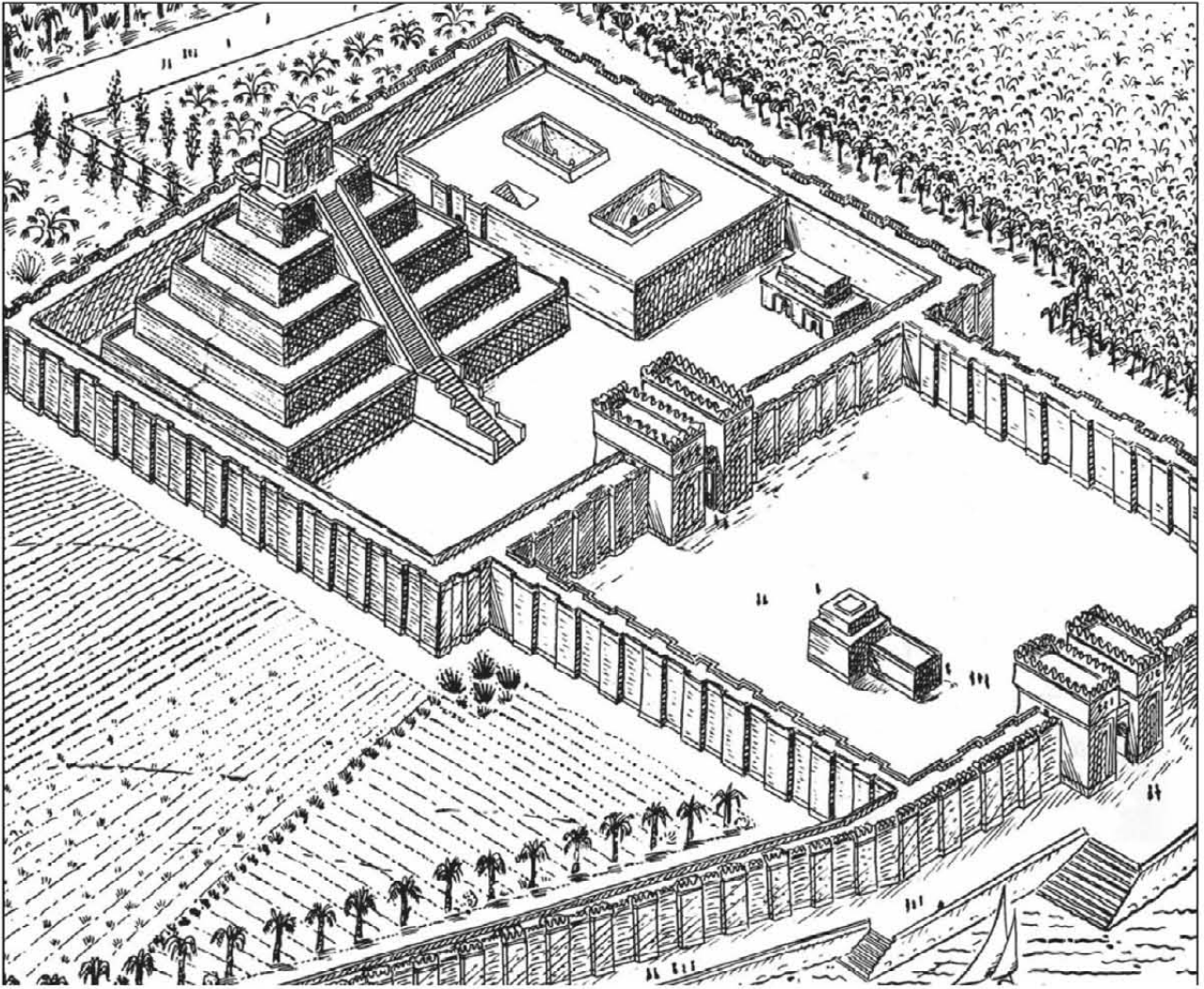
Négyszögre ültek nálunk is a Szentiván-napi ünnepség résztvevői.²⁸⁸ A kínai császár, az ég fia is a „négyszögletes föld” képmásán mutatta be áldozatait.²⁸⁹ Az Anglia és Írország közötti nagy szigeten (Isle of Man) a monxok – akik nem tartoznak egyik országhoz sem – (az angol királynő birtoka a sziget) parlamentjüket a nyári napforduló alkalmával több, mint ezer éve szabad téren, négyszögletű földpiramison tartják. (Ezen a földpiramison megtartott parlamenten határoznak törvényeik esetleges változtatásáról.)²⁹⁰

Krisztus a budapesti Deák téri evangélikus templom nagy oltárképén csúcsával a nézők felé fordított négyszögletű szikláról indul tanítványai csodál-

²⁸⁸ Bartók Béla-Kodály Zoltán: *Jeles napok*. Magyar népzene tára II. k. Akadémiai Kiadó 1953, 263. p.

²⁸⁹ Maspero, Henri: *Az ókori Kína*. Budapest, Gondolat, 1978, 197. p.

²⁹⁰ Pennick Nigel: *The Ancient Science of Geomancy Man in harmony with the earth*. London, Thames and Hudson, 1979, 97. p.

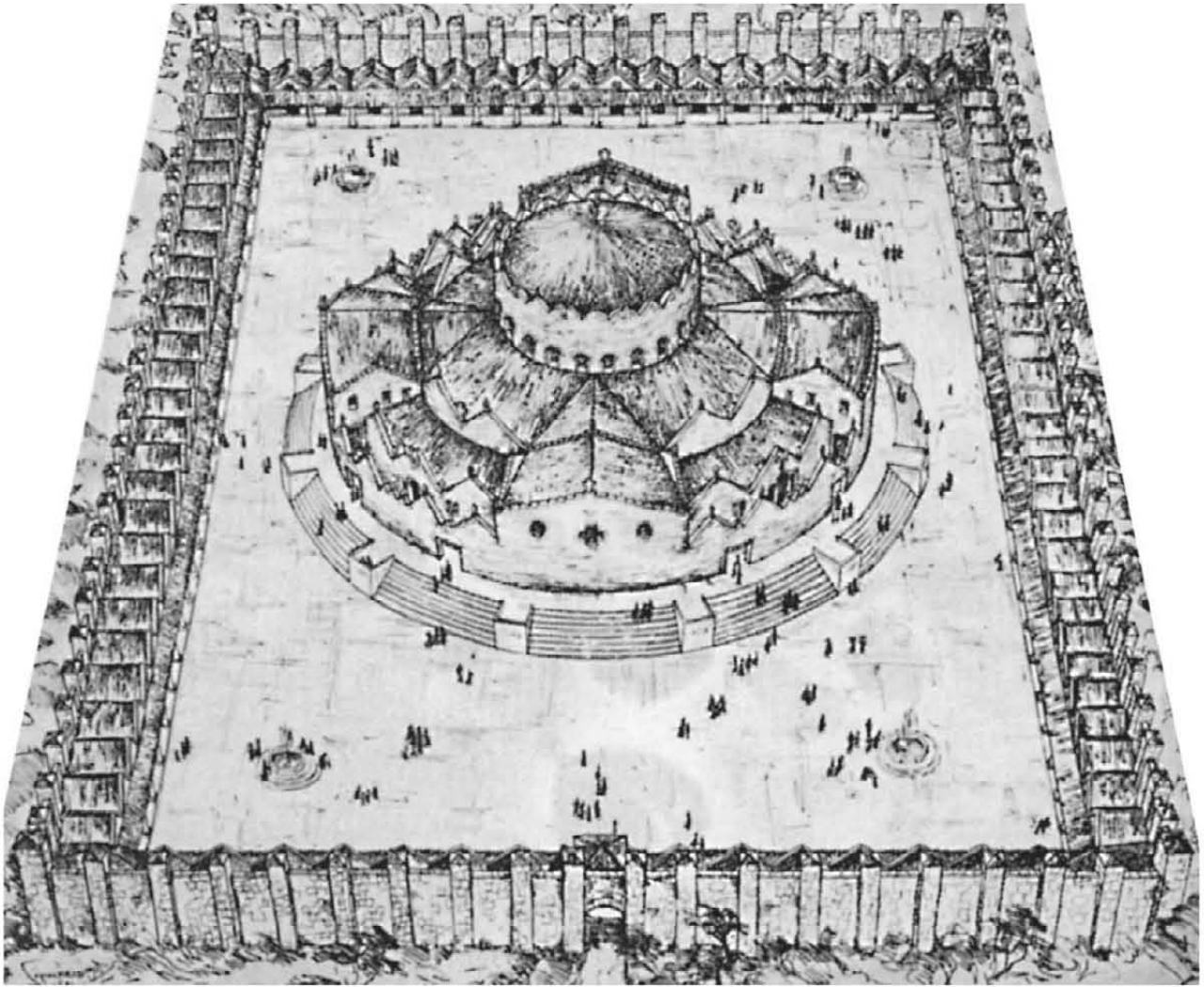
Zikkurat Nippurból (Rekonstrukciós grafika)

kozásától kísérve föl az égbe.²⁹¹ A képet 1811-ben a bajor S. Lochbildel festette Raffaello Transfiguratio című kompozíciója után. A fentieket csak megerősíti, hogy Dél-Amerikában az Amazonas esőerdőiben élő törzsek asszonyai az agyagból készített háromszögű szemérentakarójukat is az egyenlőszárú kereszttel díszítik. (Ez is a változás helye, és virtuális oldallapjai négyzetalakot mutatnak.)²⁹²

²⁹¹ Déri Erzsébet (szerk.): *Evangélikus templomok*. Budapest, Hegyi és Társa Kiadó. 1992. Így a kompozíció szimbolikája reneszansz időbeli ismereteket (a csúcsával szembeállított négyzetes föld, amiről Krisztus elemelkedik) idéz meg, amiről a művészettörténész nem vett tudomást.

²⁹² Falvay Károly fotói a Boglár-gyűjteményből Sao-Paulóban.

Az emberiség történetében a különböző kultúrák ábrázolásain a föld és menny női egysége mellett a föld s ég kettőssége ellentétük egysége is megmutatkozik. Ez ellentétkettősség összekapcsolódásának képzeletre teremtette meg a föld és ég közötti világtengelyt, világfát, életfát, melynek alsó pontja a földi világ közepét, (latin szóval origóját), másik, égi végét, a sarkcsillag jelöli. A különböző kultúrákban a földi világközepe kövel jelölték meg, melyet köldököknek neveznek. A keresztény templomok tornyának gömbjei, melyekben kereszt, vagy a reformátusoknál kakas, buzogány áll, váltak az égi erők lefelé forgásának változási pontjában, ami az előbbi világtengely, újabb, spirituális megfogalmazását mutatja.

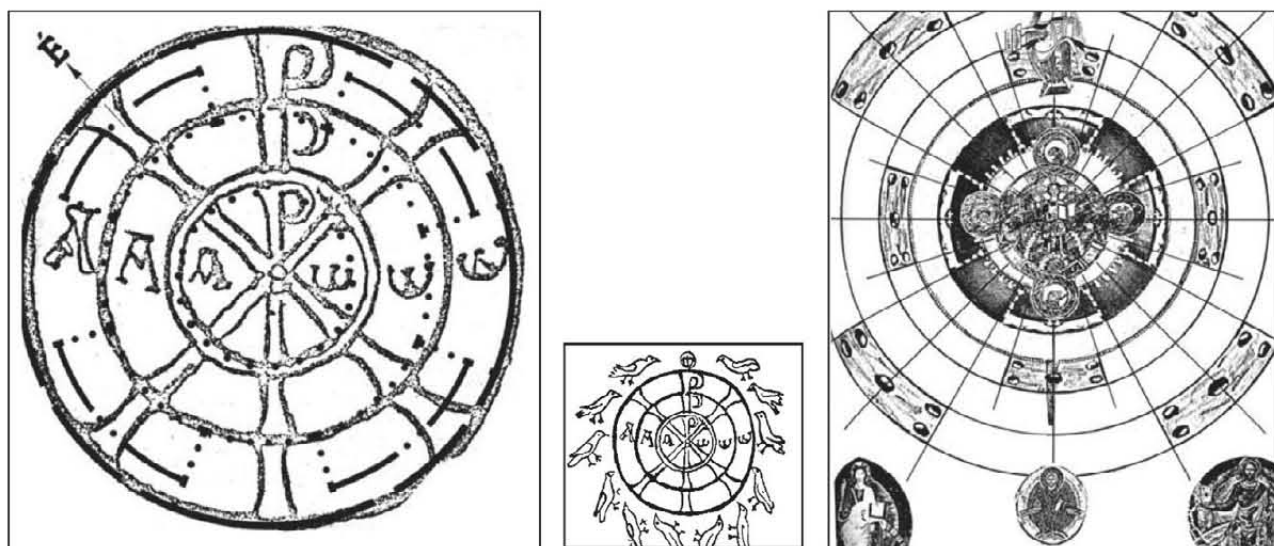

A San Stefano Rotondo újjáépítési terve, mint Mennyei Jeruzsálem

A menny és a föld kettősségének azonban csak női azonossága fejeződik ki a földi geometria négyességében, mint négyzet, úgy is, mint számfogalom. A négyzet két sarka között húzott átlóval magában rejt, két háromszöget, melyek magukban végtelen sok háromszögre bonthatók. A négyzet ezért alkalmas a földi világokat elválasztó és változást előidéző terek különbözőségének szimbolikus megjelenítésére. Álló alakban a tér változást ígérő kettéosztásában kapuként, átjáróként, fekvő alakban földlyukként, is szerepet kap, melyeket az ember épített formában is előállított. Mindezekben a kő, mint a föld szilárd anyaga, különleges szerepet is kaphat, a kőből születés szerepét, ami a mitikus születés tartozéka. A kő valamilyen formá-

ban része az égi erőknél, mert erre utal az égből leeső kövek „isteni” származás tudata. Ilyen mágikus erejű kő a szent Kába kő is Szaud-Arábiában. Ez a kő az iszlám világának egyik szellemi központja, melyet négyszögű építményben helyeztek el, s a hívő muzulmánoknál megújuló zarándoklat tárgya. A kereszténységben Péter neve őrzi (petra) a kő anyai emlékét, akire Krisztus sziklaként építette anyaszentegyházát, s így szintén ősi emlékeket újított meg Mohamed próféta előtt.

A görögöknél az óriási kövekből épített oroszlános kapu kap különleges szerepet, melynek csúcsán a Nagy Istenanya szobra állhatott. A négyzet alakú kapu két teret különít el egymástól. Feltételezik, hogy az egyik tér a királyi beavatások tere lehetett,

A San Stefano Rotondo tájolási beosztási vázlata

melyet e kapun, átjárón keresztül lehetett megközelíteni. A beavatások akár a királyoknál, akár az ifjaknál, vagy most, a katolikus püspököknél is a halál, majd a mágikus újjászületés állapotába kerülést idézik fel (ezért fekszenek a földre, kőre). Hasonló képzeteket mutat máltai Hágár Qim templom kapubejárata, mely vélhetően temetkezési hellyel is összefüggésben volt, mint ahogy az nagyobb katolikus templomok altemplomaiban mai napig szokásban van.

Ebbe a sorba tartozik az újjélandi maoriktól származó faragás, mely eredetileg teljes nagyságában kapubejárat fölött helyezkedett el. A központi alak két oldalán szörnyalakok látszanak, amint a borzalmas istennő féken tartja őket. Ábránk részlete csak az istennőt mutatja be, szemérmére, a teremtvő változás helyére, csúcsára állított négyzetet faragott alkotója. Ez a hely az ember földi létezésének megjelenési helye, s mint később látni fogjuk, azonos a létezésből távozás helyével is.²⁹³

A teremtés a középkori gondolkodásban valamilyen földöntúli világból érkezik „le” a földre. Az anyagosodás az, amely maga után vonja a leereszkedés négyzetes alakját. Az új lélek Isten bölcsességének négyzeteként tüzes köldökzsinóron jön „le” a megszülető gyermekbe, akinek az alakját ez fogja alapvetően meghatározni.

Másik végtelenben a spanyolországi Tarrasa Mária templomának keresztelőküldő medencéje tanulságos

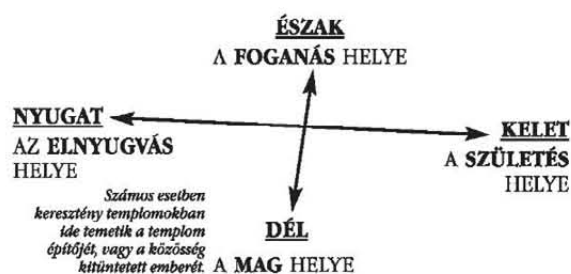
számunkra. Négyzetes alapja megkettőződve, tehát nyolcszögletű alakban is ismert a firenzei dóm keresztelőküldő kápolnájában, majd később a Santo Stefano Rotondó templomának alaprajzában, mely Rómában a Monte Caelio-dombon (az „ég” dombján) épült. Ezekben a keresztelőküldő kápolnában a beavatandó meg kellett merülni, (halál állapotba kellett kerüljön) mialatt a hívő beavatottak feltehetően a János-akta Krisztus-himnuszát mondták.

A NÉGYESSÉG SZELLEMISSÉGE A HALHATATLANSÁG ÉS ÚJJÁSZÜLETÉSI LEHETŐSÉGEK ELKÉPZELÉSEIBEN

II. András királyunk nagyobb pecsétjének hátoldalát négy piros és öt ezüst sávú mező váltogatva alkotja. Ezek közepén háromszögű alakzat van, feléjük futó oroszlánokkal, melyek igen régi emlékeket idéznek. A piros szín a vér, a létezés színe. Az ezüst a Hold színe. A kettő együtt a föld és a menny fogalmát szimbolizálja. A háromszög, mind az egyiptomi Ápisz bika jeleként, mind a sumer világkép szimbolikájában a mindent legyőző női erőt jeleníti meg, melyhez a déli kultúrában az oroszlán (fiú-férfi-nap) fogalom társul, folytatja az antik kultúrák szellemiségét. (Vö.: völegény/oroszlán azonosítást.) Az együttes számos alakzatban ismert (műkénéi kapu, „Hegyi anya” pecséthenger ábrázolás a két oroszlánnal, mely a késő középkorban még Szűz Mária oroszlános

²⁹³ Campbell 1988. 61. p.

is megjelenik). Ez a következő négyességben ábrázolható:

A lélek a halál után az ősi hiedelmek szerint mádar alakban északra repül, a sötétség honába, hogy megvárja az újjászületést vagy része legyen az örök élet lehetőségéből.

Az elhunyt férfi magja déli irányba veszi útját. Örök életének lehetőségeként lelke szellemileg a földön marad, másik lehetőségeként újjászületéséhez a magja délre kerül. Magja itt várja meg az északon lévő „földbe” (mennybe, a Nagyboldogasszonyhoz) kerülését (fogadását, lélekkel egyesülését) az újjászületés eléréséhez.

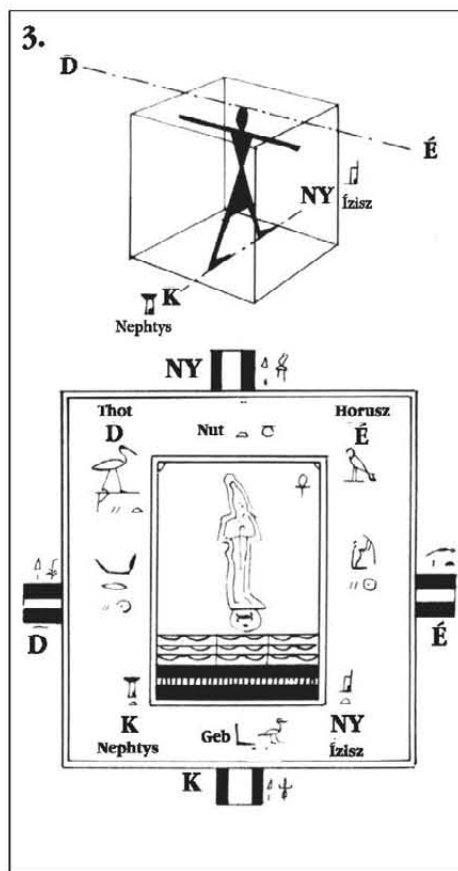
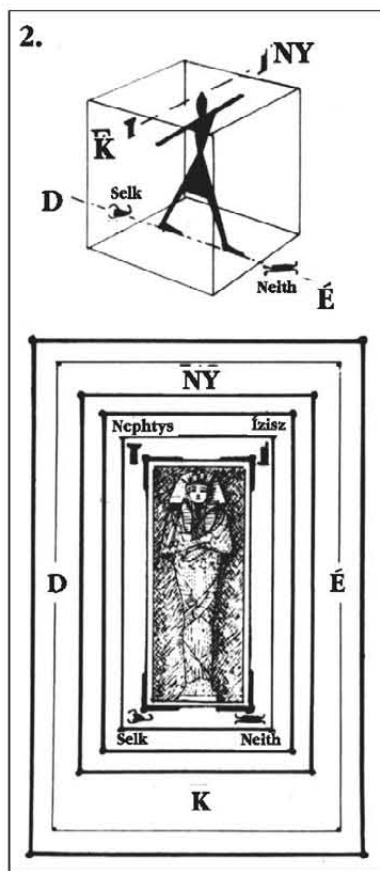
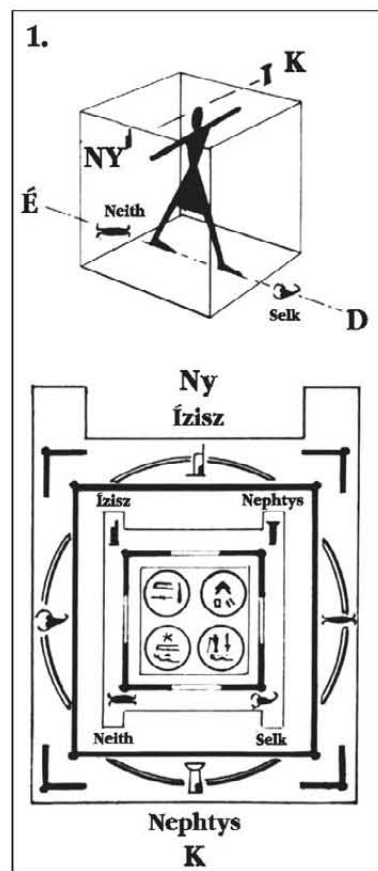
Halál és újjászületés az egyiptomi misztériumokban

(Salt papirusz után Kr. e. 825.)

A kockában lévő halott alakjának oldalsó emelt kéziránya mindig Kelet-Nyugati irányt mutat!

1. A halott teste Északon marad, a négy belső szervet (szív, tüdő, máj, vese), mint test-magot Délre viszik Abydosba. Ennek következtében az első figura Délre megy, a mag helyére, a második, az Arany Szoba fogadás helyére, a harmadik az újjászületés helyére.
2. Az Arany Szoba (Tut-Ankh-Amon sír) keletre van tájolva, Délről Északra viszik át a testmagot a test új összeállításához.
3. A Születés és az Újjáéledés helye. Az Élet háza

Kelet-Nyugat=Nephtys-Isis=Élet-Halál
Észak-Dél=Neith-Selk

Az elhunyt nő egyik újjászületési lehetőségként testében a földön leányaiban vagy szellemében él tovább, másik újjászületési lehetőségeként örök életére anyjához, a Nagyboldogasszonyhoz a földbe tér vissza, aki majd újjászüli.

Folytathatnánk a sort a modern biológia már lassan évszázados felfedezésével az életet, a létezés folyamatát meghatározó kromoszómák DNS-, és RNS-ének kettős spirálisával, ami az élet kezdetén, a fogamzás pillanatában két ellentétes egyed sperma és petéje kettőződésének egységéből kialakuló négyességben. Ezzel már ismét áttértünk a számokról a közérthetőbbnek látszó képi ábrázolásokra.

E gondolatmenet során a hármasság és a négyesség kérdése célkitűzésünk szempontjából fontos valamilyen szintű összefüggés felismerése. Ebben a viszonylatban párhuzamos az euklideszi három és az einsteini geometria négy dimenzióban történő kettős összefüggés, ami a prímszámok sajátossága. Ugyanis a földdel és éggel kapcsolatos egység csak akkor valósítható meg, ha a másik oldalon a föld és menny egység létezik. Ez a magyarázata a nőiség és vele a földi létezés alapvető kettősségének. A nőiség egyik irányban a megszülető gyermek fogadásában és megszületésének kettősségében nyújtja a menny gyönyörét és a létezés földi folyamatosságát. Másik irányban a nőiség befogadó tulajdonsága a földi létezésben férfi „kiadó” ellentettje, szerepköri fele, és ugyanakkor kettejük egysége a létezés folyamatosságának feltétele. Pontosan mutatkozik meg e kettősség a húsvéti locsolkodásban, ahol a fiú önti a „vizét” a leányra, s a leány a Luca-napi szokásokban is szereplő tyúk párhuzamaként „tojással” viszonzozza a fiúk aktivitását.

Ezeknek az ábrázolásoknak a honfoglalás előtti magyar kultúrából máig élő emlékei elkerülték a szaktudományok figyelmét.

A következőkben lehetőségeink szerint a négyesség szimbolikus ábrázolásait mutatjuk be. Ezek a különböző kultúrákban meglepő egységet mutatnak. Az egész piramis kultúra (Közismert az egyiptomi párhuzama elsősorban Közép-, és Dél-Amerikából) a négyesség ösztönös (?), tudatalatti ismeretén áll. Az utolsók között kialakult keresztény és mohamedán kultúra is ezt az eszmeiséget kifejező szimbólumot használja a mai napig. A következőkben elsősorban ezekről tájékozódunk:

A kereszténység első és mind a mai napig a világ egyik csodájának számító temploma a Hagia Szófia, Aja Sofia, a Szent Bölcsesség temploma a mai Isztambulban, a kelet-római császárság Konstantinápolyában 532–537 között épült. Athémiosz és Izidorosz kisázsiai mesterek építették négyzetes alapon és 32 méter átmérőjű körön álló kupolával, amit az alsó peremén 44 nagy ablak világít meg.

A templom épületének tér-idő eszmeisége megvalósítja a föld és az ég: négyzet és kör szimbolikus kapcsolatát, ami ebben a formában a keleti kereszténység templomainak modellje lett. Krisztust ennek következtében festik föl a kupolákban, mint a „világ világosságát”. A négyzetes hajó az anyaszentegyház hívőinek a helye, akik részvételükkel a szentmise szertartásán a „szimbolikus áldozat” belső átváltozást nyújtó szellemiségében részesülnek. Ez utóbbihoz azonban a négyesség teljességének igénye miatt a menny és a föld egysége élményének átélésére is szükség van. A keleti egyház évszázadokkal később ez utóbbi követelmény szimbolikus élményét erősítette föl az ikonosztáz, a képfal beépítésével. Az áldozat szimbolikus bemutatása így a menny sötétségében, a hívektől elzárva történik. A szimbolikus esemény maga hangsúlyosabban segíti elő a szertartás sajátos külsőségeivel az áldozat folyamatának belső emberi átélését. A szertartás előírásainak megfelelően az áldozatot bemutató pap ki-be jár a belső és a külső tér között, s a liturgia fokozottabban kívánja meg a résztvevők együtt érzését, cselekvését, s a mindezt segítő éneklését, az áldozat emlékének imáformulákban megfogalmazott átélését.

A nyugati katolikus egyház is a hasonló szellemi tartalommal, a négyzet valóságos földi és a kör égi szimbólumban történő megvalósítására összpontosított. Pontosan a Hagia Sofia szellemisége volt itt is tervben, mégis más alakban és császári környezet nélkül, anyagilag és szellemileg meg sem közelítette a Bizáncban épült csodálatost. A megvalósítás a nagy, négyzetesen bekerített földi térben az égi Jeruzsálem köralakjának, szellemiségének a földi megvalósítására törekedett. Nem hallottunk a tervezett templom korai megnevezéséről, az elkészült építmény alapján biztosan Jézus glorifikációja, dicsőítése volt a központi cél. A Hagia Szófia 557-ben történt elkészülte után az eredeti római nagy terv megbicsaklott. A templom továbbépíté-

Dürer: Az Apokalipszis lovasai (fametszet)

sét a kor pápai vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon vontatottan támogatták.

Ekkor – akaratlanul – magyar közjáték történt. Az 1400-as évek végén megindult az új terv, a Szent Péter-templom építésének az előkészítése. Útban volt a Szent István építette kéttornyú templom és a mellette magyarok számára épült nagyméretű zárándokház. Mind a két, Szent István által kezdeményezett és megépült építmény a keresztes háborúk mérhetetlen költségei, a zárándoklatok elmaradásai miatt lepusztult állapotban, de magyar tulajdonban volt. Ekkor a pápa úgy határozott, hogy a magyar tulajdont kicseréli, az akkor nem lehet tudni, milyen nevű körtemplommal, és mellé a magyarok számára teológiai kollégiumot szervezett. A félbe maradt templom valószínűleg ekkor és ezért kapta a magyar Szent István, a Santo Stefano nevet is. Utolsó tituláris tulajdonosa Mindszenty József volt, mert utána megszűnt a magyar tulajdon és a teológia irányítása a bajorok kezébe került Germanicum-hungaricum címmel és német irányítással. (Ez a változás a Rákócsi-Kádár uralom alatt történt, amikor a magyar fél nem kívánta történelmi római tulajdonát rendbe hozni; lemondott róla ugyanúgy, mint az Esztergomi Érsekség pápai színvonalú rangjáról, mely az Árpádok óta érvényben volt. Mindszenty Józsefet a pápa ezért nem tudta lemondatni. A „Mindszenty” tanulságból ragaszkodott a Vatikán a magas magyar egyházi méltóság megszüntetéséhez, mely történelmi jelentőségű volt, és addig a Katolikus Egyházban nem volt hasonló rangja senkinek.)

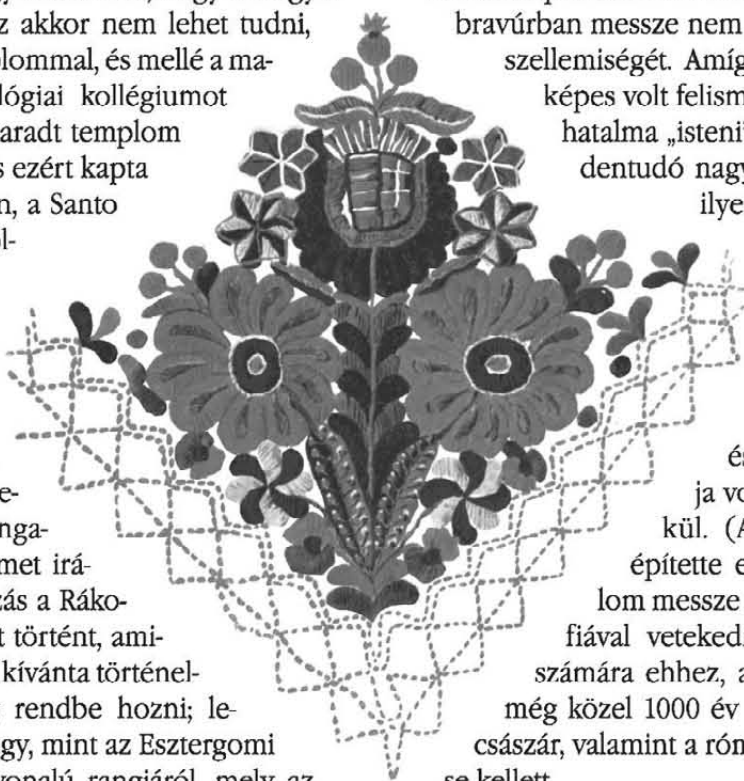
E nem érdektelen kitérő után, térjünk vissza az eredeti Santo Stefano terv bennünket érdeklő szellemi problémáihoz.

A Santo Stefano-templom földi és égi kettősségét (a magyar egyházi szóhasználat következetesen földi és mennyei kettősségről beszél, hamisan fordítva le a keresztény szellemiséget, amelyik a menny fo-

galmat nem ismeri). A tervezet földi és égi kettőssége valójában a négyzetes, kerített földi térben helyezte el „az égi Jeruzsálem” épületének megvalósítását. Az épület szellemisége az égbe távozott Jézusnak kívánt a földön szimbolikus égi lakhelyet biztosítani. A szimbolikus kör kettős igénye megkívánta a szentély és hajó kettéválasztását, amit belső elválasztó diadalív kiképzésével oldottak meg, ami nem egyéb, mint a szentély félkör alapalakjának „felemelt félkör” (diadalív) szakasza. Ennek következtében a templom hajója és szentélye arányos elosztást kaphatott. Ez a terv szellemileg és építési bravúrban messze nem érte el a Hagia Szófia szellemiségét. Amíg Bizáncban a császár képes volt felismerni személyes léte és hatalma „isteni”, mindenható és mindentudó nagyságrendjét, Rómában ilyen párhuzam nem akadt. A bizánci monumentalitásra igény volt. Rómában csak vágy és elképzelés, állami, igazi császári háttér és Isten földi helytartója volt igazi tekintélye nélkül. (A Konstantin császár építette első Szent Péter-templom messze nem tudott az Aja Szófiával vetekedni. A római pápaság számára ehhez, a bizánci 550 év után még közel 1000 év és Nagy Károly frank császár, valamint a római egyház felerősödése kellett.

Fontosnak ítéljük Európában a két magyar istenasszony-személyiség jelenlétét nemzeti tudatunkban. A római megfogalmazású kereszténység az ezredforduló előtt alig két-három évszázaddal kezdett komolyabban megerősödni. Ekkor már a női szerepkörrel kapcsolatos viták két-három évszázada elcsitulóban voltak. Ugyanakkor Európában az ezredév első fordulójában ilyen fejlett és egészséges, természeti tartalmú női szerepkörmegoszlás nem létezett. Lehetetlen, hogy a gótika hirtelen fel lendülésében jelenlétük ne kapott volna jelentős szerepet.

Később a keresztény vallás Luther által megindí-

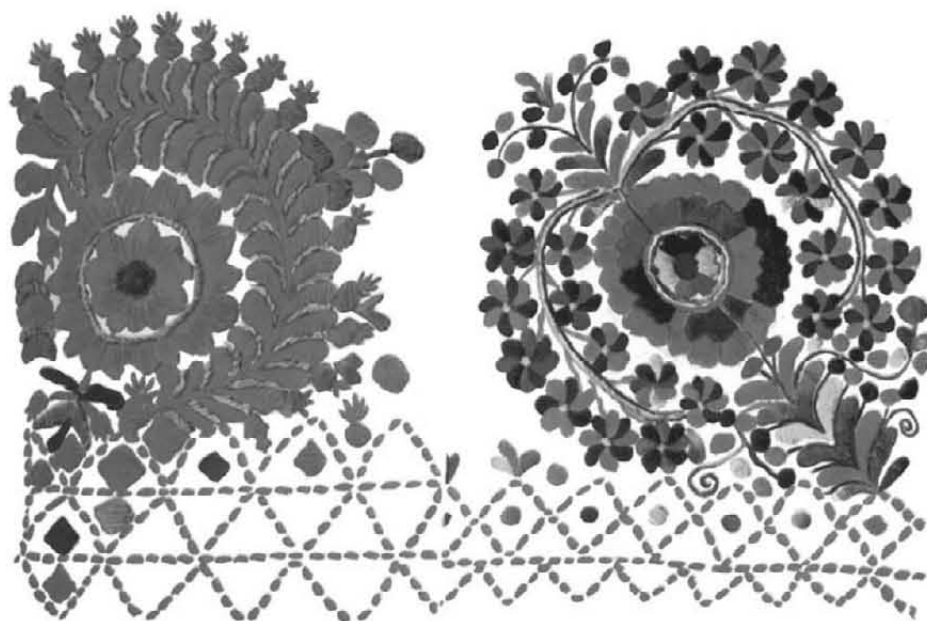

tott reformációjával a női szerepkör korszerűsítése terén nem kedvező, hanem teljességgel kedvezőtlen irányba fordult. A változás kifejezetten az ótestamentumi patriarchalizmus irányába eredményezett kemény visszatérést (ami a zsidó vallás férfi dominanciával együtt járó dinamizmusát jelenti Kr. e. 623 óta), amikor Józua királyuk törvényben hirdette meg Jahve egyedüliségét.

Az apokalipszis, az „utolsó ítélet” a keresztény kultúrában fontos, meghatározó szerepet kap. Dürer Apokalipszisének középkori értelmezése: a négy lovas a földi négyesség tönkretételét ábrázolja,

a földi élet férfiak által végrehajtott megsemmisítésének borzalmakat rejtő mai látványát vetíti elénk.

Erre tekintettel foglaljuk össze ismereteinket mind a megmaradt ősi istenasszonyunk emlékeinek összegyűjtésével, bemutatásával és azok feldolgozásával, mind a kereszténység eszmeiségébe olvadt Nagyasszonyunk, a Boldogságos Szűz Mária magyar alakjának bemutatásával. A második évezred fordulóján vizsgálódásunk eredményei talán nemcsak itthon, hanem az ismét újraformálódó Európában és vele a kereszténység eszmeiségében is ébresztőek lehetnek.

Kalotaszegi dulanlák részletei

Összefoglalás

A bővített kiadást magába foglaló törekvésünkben az első fejezet a női szerepkört meghatározó menny/föld – eddig magyar nyelven sem értelmezett „kettősség egysége” – megismerés széleskörű bizonyítása. Ez az összetett fogalom hiába szerepel Károli Gáspár úgynevezett „Vizsolyi Biblia” magyar nyelvű fordításában (a fordító Károli Gáspár lapszéli értelmezésével), a magyar nyelvtudomány ezzel az értelmezéssel nem tudott mit kezdeni: *„Kezdetben teremte Isten az Mennyet és a Földet.”* A Menny szó lapszéli jegyzete: *„Az Mennyen, Földen, Mélségeken mind egyet ért, tudniillik azt, amiből Mennyet, Földet minden ékességével egybe terette.”* Mai ember számára tulajdonképpen rejtélyes magyarázat.

Nem írja le: ez a kettősség nem más, mint maga a női test, ami a „teremtő kettősség” tulajdonsága. Ez Károli számára akkor, amikor a teremtés folyamatáról beszélt, magától értetődő lehetett. Olyan kettősség ez, mint a tyúk és tojás kettőssége. Nem elég, hogy a tyúk létrehozza a tojás kettősségét, mert abban csak egy másik kettősség található. A folyamat másik kettősségének a létrehozásához egy harmadik kettősségre is szükség van: A tyúk tojása melegeének időben eltöltött biztosítására. Ez a harmadik kettősség teremti meg az új életet, a tojásból kikelő csirkét, akit utána azonnal táplálnia, itatni kell. Más példákban ez a bábosodás folyamatának még bonyolultabb közties teremtmény állapotát kívánja.

A nyelv önmagában ezt a biológiai folyamatot csak igen magasan fejlett színvonalon képes értelmesen kifejezni.

A kérdéskör ismerete még jelentősebb a nemzetközi tudományosságban, ahol a MENNY magyar női kifejezés önmagában is ismeretlen. A jelen kötetben szerepel a Menny fogalom angol heaven bemutatása, (az Oxford Dictionary szerint) bizonyítva, hogy a szó „másvilág” – egyetlen értelmezésén kívül semmi kapcsolódása nincs a magyar nyelvű eredeti fogalomhoz. Ugyanez vonatkozik az 1990-ben paperback kiadásban megjelent C. McDannel-B. Lang páros *Heaven A History* (1–410 p.) Tale Uni-

versity Press kiadásban megjelent kötet egész tartalmára vonatkozóan.

A magyar nyelvben egész szóbokor alakult ki a menny szó körül, már igen korán. (menyasszony, menyecske, rokonsági meny, mennyegző, menyeges ág, menyét, menyhal, méhhal.) A szerző bemutatta a nemzetközi pszichológiai kutatásokban ismert hasonló örmény kifejezés kettősségének egységét is. Ott is az *erku* szó „kettő”, mennyiség értelmű. A kettéhasított szóban azonban *erkin* (menny), *erker* (föld) értelmű, mint a magyar nyelvben. A bemutatott szavak bizonyítják a kettősség egységét a menny és föld fogalmak kettősség-egységének értelmezéséhez. Csak a női tulajdonság fogalmazhatja meg gyermeke személyében a női élet kettősségének egységét. A történettudomány tud arról, hogy az örmények az Észak-Balkánról költöztek el a Kaukázus térségébe Kr. e. 1400 körül, korábban tehát magyar nyelvű népesség mellett éltek. Még nem közismert, hogy az örmény kódexek sok hun-nyelvű történelmi ismereteket tartalmaznak. (A hun-magyar nyelvű szótár előkészítése évek óta folyik. (Dr. Detre Csaba geológus és társai)

A kultúra alakítása szorosan hozzátartozik a női élet mindennapjaihoz, annak színességéhez, titokzatosságához és biztonság-igényéhez. Az a természeti világkép, amely az őseurópai kulturális környezetben létrehozta a magyar nyelvet csak a női kifejezések ismeretében értelmezhető. Ez a műveltség az égéi-anatóliai környezet kultúrájával, s vele rokon eredetű népcsoportokkal (hun, jász-kun, onogur, türk, szkíta, szarmata stb.) szoros kapcsolatot mutat. Átitatódott a mezopotámiai és egyiptomi természeti ismeretekkel, ezekhez tartozó szellemi képzetekkel, majd ezek korszakonkénti fejlődésével, változásával. Ezekből a Kárpát-medence kedvező éghajlata és mezőgazdasági kultúrája alakította ki az itt élő népesség hagyományait, nyelvi kifejezéseit; így a korábban kialakult ismeretek rendszeres gyakorlata vallásos természetű szokásrendszerre sűrűsödött.

A természeti környezet megérzett ismereteinek tulajdonságaiból alakult ki az istennőkultusz. Az elsők között ismerték föl az életadó gyümölcsfák női kapcsolatát, melyet sokkal később a gabonaistennő kultusz kialakulása követett. A Kárpát-medence környezetében feltárt történelem előtti istennőkultusz első tárgyi kiállítása széleskörű ismeretéhez e kézirat megjelenésével együtt juthatunk. A tárgyi emlékek mellett a mindennapok sötétedéséből „kelő” (születő) fényváltozások ösefüggésbe kerültek az élet kezdetével és befejezésével, ami az emberré válás és a „másvilág” kapcsolatának korai észrevételét hívhatja elő: az élet és a halál szoros kapcsolatát.

A Luca napi lányokat, asszonyokat köszöntő szertartás – ha széleskörű vizsgálódás alapján közelítjük mágikus tartalmú funkcióját –, akkor hitelesen tárja eléink a hittérítés előtti kozmikus világkép sajátosan élő maradványait. A legények részéről köszöntőben elhangzó obszcén szövegek a leányok, asszonyok termékenysége számára költőien megfogalmazott jó kívánságok. Az élet fennmaradását, a létezés jövőjét biztosító nőiség számára kíváncsú legénykedések találékony kifejezései. A köszöntő emberi párhuzama két természeti változás jelensége:

1. A sötétségben férfi közreműködés következtében megjelenő (kelést elindító) foganás, a hajnalcsillag fényjelensége.

2. Az éjszakából feltámadó virradat a madárdaltól hangos természet pillanatnyi csendjében az átváltozás-jelenség csúcsa: a hajnal asszony hasadása, a napgyermek megjelenésével, aki később fénylő Napként vőlegénye lesz.

Bemutattuk a leány, lány szavunk szóösszetételének kettősségét a nyelvtudomány megállapítása szerint, valamint párhuzamokat vonultattunk föl számos zeneszerszám tudatalatti, azaz nőiséget tartalmazó kialakításával. A példák – véleményünk szerint – a leány szó li-gyökét a lyuk, lik szavunkkal kapcsolja össze, amint azt a modern anyacsavar kifejezésünk is bizonyítja számos, más antik példa mellett (pl. jóshely, világok közötti átjáróhely stb.). A lyuk kifejezés jelenik meg az élet kezdeténél, a születésnél és az élet befejezésénél a földbe ásott sír kialakításánál. Csak a magyar nyelv az, ami e két emberi összefüggő kifejezést egyetlen, nőiséget meg-

fogalmazó liány szóval képes megvilágítani. Mindez a női szerepkör istenanya fogalmának kialakulásában a magyar nyelv szerint hangsúlyos szerepet kap. A pásztorkodó honfoglalók világképe és aránytalan részvétele a meglévő kultúrát csak átvehette, mint az a hasonló, de szláv többségű bolgár-szláv kapcsolatban meg is történt. Ezt az óriási művelődési változást itt a kárpát-medencei környezetben jelenlévő magyar nyelvű többség döntötte el.

A női és a férfi szerepkört a magyar nyelv fél-fél tanúsága szerint az őseurópai természeti kultúrának megfelelően a később bevándorló indoeurópai népeknél magasabb színvonalon birtokolta. Tudunk arról, hogy a magyar nyelven kívül ez a fél-fél kifejezés ismert ugyancsak őseurópai ír nyelvben is. Ennek emléke jelen van az 1500-as évek fordulóján készült Werbőczy-féle törvények hitbér fogalmában, melyet ez alkalommal is bemutattunk. A női szerepkör értékrendje a férfi szerepkör értékrendjén fogalmazódott meg, ami a világkép fél-fél rendjét még értelmezte. Ilyen megfogalmazás teljesen ismeretlen volt a formálódó keresztény-európai korszak jogrendjében. Közismert, hogy a nő István király idejében lábát sem tehetette be a szerzetesrendek európai templomaiba. Legfeljebb az elzárható kórusra mehetett föl. Soha senki nem kutatta, hogyan alakult ki ezek után mégis az európai kereszténységben a gótika nőiségének építészeti és művelődési igénye, a magyar államiség (királyság) megalakulása után egy évszázaddal!

A magyar hagyományok mind a mai napig élet-halállal összefüggő szimbolikus szertartásai női központú, évezredes előzményeket tartalmaznak. A *lakodalom*, az új élet kezdetének a szertartása; az élet földi *lezárását* megfogalmazó *temetés* is *nőközpontú*. Az első főszereplője a menyasszony, szóértelmezésben. az „éjszaka királynője,” a másik a halottat nappal fogadó anyjé, a főszereplő Nagyboldogasszonyé. Ez utóbbi istenanya a természet és az emberi környezet újjászületésének kőkorszaki istennő-fogalma. A földi élet lehetőségét biztosító leánya pedig, a gyermeket váró Boldogasszony. Párhuzamai a mezopotámiai Inanna, Istár, az egyiptomi Ízisz, majd később a kisázsiai Kybele, a görög Déméter/Koré Anya/Leánya páros, majd a római Ce-

resben, Dianában találhatók meg. A két legrégebbi kultúra a mezopotámiai és az egyiptomi istennők egyformán viselték a „menny és föld királynője” címet, mint ahogy az a magyar hagyomány menyaszszony fogalmában (az éj királynője) mai napig élő. (a menny és a föld a sötétségben azonosul).

E fejezetben először tekintettük át ezt a környezetet. Ezzel juthattunk el az európai Fa és Gabonais-tennőkhöz, az említett Boldogasszonyokhoz. A Kárpát-medencei gabona és a gyümölcs kultúra kialakulásával a természeti környezet már igen korán gazdag lehetőséget kínált és fejlesztett ki a női központú együttélés szellemi párhuzamában. E feldolgozásban a néprajzi és a magas kultúrák párhuzamai egyformán megjelennek.

Először van lehetőségünk olyan tárgyi kulturális emlék fennmaradásának bemutatására, melyet már évszázada lejegyzett néhány kiváló néprajzkutatónk, de értelmezése nem történt meg. A görögök ismert beavatási szertartása: az eleusiai misztériumokról van szó. Ezek teljes folyamatát annak idején szigorúan titkosították, e szertartásokról nagyon keveset tudunk. Nálunk Kerényi Károly, kiváló ókortörténészünk foglalkozott vele az 1930-as években. Szerencsére Hófer Tamás fiatal gyűjtőként nagyon jó adatközlőktől még 1951-ben lejegyezte a látottakat, a szerző pedig ugyanonnan (Nemespátró, Somogy m.), kiváló adatközlőktől Kerényi féle ismeretekkel felvértezve, személyesen halhatta az eseményt, melyek most e kötet két fejezetébe is bekerültek.

A leány hagyományos átváltozási (nem átmene-ti!) szertartása a lakodalom záróeseménye. A falu kútjánál ünnepi zászlós kísérekkel történő megjelenése alkalmával vízzel töltött sajtárt döntött föl (fejen hordták a vizet) és egy polozsma tojásra lépett, hogy könnyen szüljön. A tojás étellel összefüggő kapcsolata főleg Bachofen tanulmányaiból ismert, de a víz, az ösvíz kiöntése az új élet kezdetével kapcsolatos szakrális tevékenység, mint ahogy ezt Kerényi is leírta. Ő arról is írt, hogy Démétér ezt a kultuszt valójában a trákoktól tanulta meg. Ha ez igaz, akkor a szertartás 7–8000 év vagy még régebbi időt hidal át a kulturális emlékezetünkben. Egy-

ben felhívja ez is a figyelmet a trák kultúra mélyebb tanulmányozása szükségének. Azok az istenaszszony szobrok, melyek a Szentes melletti Tűzkövesen, vagy a IIódmezővásárhely környéki Kőkénydombon, közel ilyen időtávlatban készültek, már ilyen szellemiséget sugároznak; élő ismeretük az ós-európai hagyományainkban napjainkig fennmaradt. (E munkánk a magyar istennők első hazai gyűjteményes kiállítására is készül).

A mai körülmények között megnőtt az ember pszichológiai állapotának fontossága. A férfi által képtelenül jobban képviselt tudat, megemelt férfi-központú jelentősége a politikai irányításban még nem alkalmazkodott megfelelően a nemi szerepkörök sajátosságaihoz. Elfeledkezett, bizonyos nagyszámú esetek megérzésében az emberi agy tudatalattijának sajátos, érzelmi többséget biztosító női működéséről. Ronald Reagan ennek a női sajátosságnak megérzésében vált a korszakunk legnagyobb, és meghatározó emberévé. David Maybury Lewis, a Harvard egyetem antropológusa így írt erről: "Ronald Reagan when he was president of the United States allowed the White House schedule to be organized in conformity with suggestions made by an astrologer, and nobody seemed to be able to tell the difference". Nagy kérdések eldöntésében nem logikus gondolkodásra, hanem megérzésekre van szükségünk, melynek tudatalatti működéséről jelenleg csak nagyon keveset tudunk.

Az emberi élethez a környezet biztonság-érzése egységes, közösségi öntudatot kíván, amit könnyen el lehet veszíteni és nagyon nehéz és költséges, vagy nem is lehetséges újra felépíteni, megszervezni. Példája ennek a megállapításnak a következő, sokak által ismert és figyelembe nem vett eset: Száz évvel ezelőtt a kórházi szülészet intézményes megindítása, addig ismeretlen orvosi környezete (korábban kizárólag csak a bába volt jelen a szülésnél) terjesztette el a német nyelvből, a gyermeket váró asszony „terhes” megjelölését. Még hallhattam és láthattam az előző nyelvi elnevezést, és környezetet az „áldott” állapotban lévő asszonnyal, aki természetes, női környezetében gyönyörű megjelölést, kiemelkedő figyelmet és szeretet kapott közeli és

távoli embertársaitól. A nyelv- és orvostudomány a saját „steril” emberi környezetében nem érezte ennek a kozmikus jelenségnek életbe vágó fontosságát. Áttért a profán, az idegenből átvett, egyszerű „terhes” fogalomra. Profán, és személytelen magatartásával a szó: „terhes” észrevétlenül teljes népirást indított el a magas szakmai felkészültség és nyelvtudomány mellett!

Munkánk eredménye: A női szerepkör érdemi újrafogalmazását a korszerű társadalmak egyik legsűrűbb feladatának érezzük. A neolitikum kultúrája alapjaiban fogalmazta meg a nő társadalmi szerepét, mely elsősorban a közösség folyamatos és végtelen újjászülésében fogalmazódott meg. A kőkorszaki kultúrában viszont a fél-fél szerepkörökben rendeződött nemi szerepkörök a Kr. utáni évezredben véglegesen férfiközpontúvá alakult társadalmakba szerveződtek. A női szerepkört és tulajdonságot a korábbi fél-, sajátos tulajdonságon alapuló szerepköréből teljesen a férfi hatalmi tulajdonába kényszerítették, melyet a lassan kialakuló vallások eltérő formában fogalmaztak és valósítottak meg. A jövő korszerű változást kíván mindegyik vallási-, hitbeli sajátosságokkal összefüggésben. A visszatérés nem lehet más, mint a nemi szerepkörök természetes sajátosságainak tudomásul vétele, és a holnap feladatainak igényében újrendezése. A feladat elvégzése igen szerteágazó, „szakértelmet” is, tehetséget is, azaz megérzést kíván elsősorban.

A női szerepkör és jó tulajdonságainak kialakulásához tartozik a másik, a férfi oldal egészségének és

erejének kiművelése, ami jelenleg az egész testi és szellemi nevelés teljes újrarendelését kívánja, melynek szükségéről itt csak megemlékezhetünk.

A Függelékben mutatjuk be az egyiptomi nő/ferfi Nut-Geb kettőség általunk megfogalmazott „sötétség/világosság” kettőségének egységét, ami nem a menny és a föld kettősége, mert Geb nem Föld, hanem Mag tartalmú. A Mag fogalomnak van szoros kapcsolata a Földön keresztül a Menny fogalommal. Erdemben a női oldal Föld kapcsolatán keresztül jön létre ez az összefüggés. Van kapcsolata a Földhöz, de nem azonos azzal. A nő és a férfi kettőségének a szétválasztása a magyar nyelvet ismerők számára érthetetlen gondolat. Két különböző erő biológiailag eggyé akar válni, a tudományosság érthetetlen módon akarja szétválasztani őket. Az érthetlenség a későbbben kialakuló indoeurópai nyelvek fejletlenségéből származik. A Kronos történet a nyelvfejlődés türelmetlenségét erőszakos gondolattal próbálta megoldani.

A Világhegy – ahol óvatos figyelmeztetés is van a Menny/Föld szétválasztásának a megkísérlésére, a Nut-Geb hasonlat előrántása félreértett, türelmetlenséget mutató megoldás. A Világhegy (Meru hegy) ugyanis félreérthetetlenül kettőséget megfogalmazó női fogalom. A női fogalom pedig önmagában kettős. Kerényi Károly magyar nyelven mintegy hatvan évvel ezelőtt bizonyította Protagonosz Koré c. nagy tanulmányában.

A kötet következő fejezete A Nagyboldogasszony alakját és környezetének alakulását rajzolja meg, míg a harmadik a jelenbe fejlődést mutatja be.

Vége az I. fejezetnek